

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA
DAĞLIK KARABAĞ SORUNU
VE ERMENİ SORUNU: ÇÖZÜMLER, ÖNERİLER**

Adalet İBADOV

Danışman
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

İzmir-2007

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözömler, Öneriler” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştüğünü, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Adalet İBADOV

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Adalet İBADOV
Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Programı : Doktora
Tez Konusu : Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler Öneriler
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim ve tez çalışmam süresince yardımlarını ve desteklerini benden esirgemeyen, tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Doktora eğitimim ve tez çalışmam süresinde katkılarından ve yardımlarından dolayı diğer tüm hocalarıma da çok teşekkür ediyorum.

Birlikte eğitim gördüğüm değerli 2002 Kamu Yönetimi doktora grubu arkadaşlarıma verdikleri desteklerden dolayı teşekkür ediyorum.

Ayrıca Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yönetimine ve çalışanlarına ilgilerinden dolayı çok teşekkür ediyorum.

Değerli arkadaşlarım Yük. Müh. Dr. Yadullah BABAYEV'e, Yüksek Lisans Öğrencileri Emil Zeynalov'a ve Elbrus Rüstemli'ye desteklerinden ve teknik yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Tüm eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen değerli aileme, özellikle Karabağ Savaşı Gazisi kıymetli Ağabey'ime sonsuz teşekkür ediyorum.

İsimlerine tek tek yer veremediğim, doktora eğitimim süresince maddi - manevi yardım ve desteklerini benden esirgemeyen tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Adalet İBADOV

ÖZET

Doktora Tezi

Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu:

Çözümler, Öneriler

Adalet İBADOV

**Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı**

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, çok ciddi dış politika sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi Ermenistan'la yaşanan Dağlık Karabağ sorunudur. SSCB kurulmadan önceki dönemde Azerbaycan'ın yaşamış olduğu Ermeni Sorunu, 1989'den itibaren Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan çatışmalarla tekrar gündeme gelmiştir. 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucu çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmış, binlerce Azerbaycanlı Ermeniler tarafından yaşadıkları yerlerden sürülmüştür. Azerbaycan topraklarının %17'si Ermenistan'ın işgali altında kalmıştır. Sorunun başlangıcından bugüne kadar yürütülen görüşmeler sonucu barış elde edilememiştir.

Bu çalışmada Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökleri ve bugünkü nedenleri incelenmiş, bölgede yaşanan çatışmaların doğurduğu sonuçlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca sorunun çözümü sürecinde uluslararası kuruluşların sunmuş oldukları teklifler Azerbaycan Dış Politikası açısından ele alınarak değerlendirilmiş, sorunun çözümü konusunda Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın yaklaşımları ortaya konulmuştur. Bölgesel uluslararası bir sorun haline dönüşmüş olan Dağlık Karabağ sorunu karşısında bölge devletlerinin ve uluslararası kuruluşların tutumları incelenerek Azerbaycan'ın atması gereken adımlar konusunda öneriler sunulmuştur.

Azerbaycan'ın sorunun barışçıl yollardan çözümü konusunda bugüne kadar sürdürmüş olduğu kararlı tutumundan vazgeçmemesi gerekmektedir. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ve buna bağlı olarak gerçekleşmekte olan projeler Azerbaycan'ın stratejik önemini daha da artırmaktadır. Azerbaycan bu durumu görüşmelerde avantaj olarak kullanırken uluslararası kamuoyunu haklı olduğu konusunda ikna etmeye çalışmalıdır

.

Uzun süreden beri kalıcı, barışçıl bir çözüm bulunamayan Dağlık Karabağ sorununun biran önce siyasal yollardan çözümlenmesi Azerbaycan ve Ermenistan'la birlikte bölgesel barışa da katkı sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler: 1) Dağlık Karabağ, 2) Azerbaycan,
3) Ermenistan, 4) Sorun, 5) İşgal**

ABSTRACT

Doctoroute Thesis

The Nagorno Karabakh Problem and Armenian Problem in Azerbaijan Foreign Policy: Resolutions, Suggestions.

Adalet İBADOV

Dokuz Eylul University
Institute Of Social Sciences
Department of Public Administration

Announcing its independence with the dissolution of the USSR Azerbaijan has found itself confronted by very serious foreign policy problems. The most important one is a continued problem with Armenia on the Nagorno Karabakh. The Armenian Problem that Azerbaijan had experienced before the USSR establishment has again found its place on the agenda with the clashes in the Nagorno Karabakh since 1989. As a result of clashes until 1994 a lot of people died and were injured, thousands of Azerbaijanians have been driven away from their lands by Armenians. %17 of Azerbaijan lands has been under military occupation of Armenia. Talks that have been held from the beginning of the problem have not made peace.

In this study historical roots and today's reasons of the Nagorno Karabakh problem have been investigated and there have been called attention to the results of clashes which occurred in the region. Furthermore proposals offered by the international organizations during solution process have been evaluated from the point of view of Azerbaijan Foreign Policy and solution approaches of Azerbaijan and Armenia have been shown. The Nagorno Karabakh problem has become a regional and international problem so attitudes of regional states and international organizations about the problem have been investigated too and there have been given suggestions on further steps of Azerbaijan.

Azerbaijan must maintain its resolute attitude to solve the problem in the peaceful ways. Energy resources of the region and projects due to this factor increase Azerbaijan's strategic importance. Azerbaijan has to use this factor as an advantage during the talks and convince international public opinion of its rightness.

The Nagorno Karabakh problem hasn't found its lasting peaceful solution yet. So a sooner political solution of problem will make contribution to the regional peace together with Azerbaijan and Armenia.

**Key Words: 1) Nagorno Karabakh, 2) Azerbaijan,
3) Armenia, 4) Problem, 5) Occupation.**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN EKONOMİK, SİYASAL VE SOSYAL YAPISI

1.1. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ	1
1.1.1. Azerbaycan'ın Tarihçesi	1
1.1.2. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu	8
1.1.3. Azerbaycan'ın Nüfus Yapısı	11
1.2. AZERBAYCAN'IN EKONOMİK YAPISI	14
1.2.1. Azerbaycan'daki Enerji Kaynakları	17
1.2.2. Petrolün Azerbaycan Ekonomisine Katkısı	19
1.3. AZERBAYCAN'DA SİYASAL YAPI	24
1.3.1. Anayasa'nın Kabulü	25
1.3.2. Siyasal Yapılanma ve Siyasal Güçler	28

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASI VE ERMENİ SORUNU

2.1. AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASI'NIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	36
2.1.1. Azerbaycan Dış Politikasında Temel Eğilimler	36
2.1.2. Rusya'yı Dengeleme Düşüncesi ve Amerika Birleşik Devletleriyle İlişkileri	43
2.1.3. Rusya'nın Bölgede Etkinliğini Sürdürme Çabası ve Azerbaycan – Rusya İlişkileri	46
2.1.4. İngilizlerin Kafkasya'ya Dönüşü ve Azerbaycan – İngiltere İlişkileri	48

2.1.5. Azerbaycan – Almanya İlişkileri	50
2.1.6. Azerbaycan'ın Ermenistan Yanlısı Fransa'yla İlişkileri Geliştirme Çabası	53
2.2. DIŞ POLİTİKADA ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE AZERBAYCAN	54
2.2.1. AGİT – Azerbaycan İlişkileri	54
2.2.2. Barış İçin Ortaklık Anlaşması Çerçevesinde Gelişen NATO – Azerbaycan İlişkileri	57
2.3. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ERMENİ SORUNU	60
2.3.1. Rusya'da 1917 Ekim Devriminin Azerbaycan'a Etkileri	60
2.3.2. Azerbaycan - Ermenistan İlişkileri ve Ermenilerin Toprak Talepleri	65
2.3.3. Nahçıvan'ın ve Laçın'ın Durumu	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK VİLAYETİ VE SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE SORUNUN ÇATIŞMAYA DÖNÜŞMESİ	77
3.1.1. Karabağ'ın Coğrafi Konumu	77
3.1.2. Demografik Özellikleri	78
3.1.3. Karabağ'ın Kültürel Yapısı	80
3.2. DAĞLIK KARABAĞ'IN TARİHİ VE SORUNUN KÖKLERİ	82
3.2.1. Karabağ'ın Tarihi	82
3.2.2. Karabağ Sorununun Tarihi Kökleri	84
3.3. KARABAG SAVAŞI 1988'DEN ATEŞKESE KADAR	87
3.3.1. Karabağ Savaşı Öncesi Genel Durum	87
3.3.2. 1988 Yılı ve Çatışmaların Başlaması	90
3.3.3. 1990 Yılında Karabağ Olayları	98
3.3.4. 1991 Yılı ve Karabağ'da Olayların Kontrolden Çıkması	102
3.3.5. 1992 Yılındaki Gelişmeler ve Karabağ Olayları	108
3.3.6.Hocalı Katliamı	118

3.3.7. Ateşkes Sağlanması ve Çözüm İçin Girişimler	120
3.3.8. Dağlık Karabağ'da Savaşın Sosyo-Ekonomik Sonuçları	122
3.4. DAĞLIK KARABAĞ'A İLİŞKİN ERMENİ TEZİ	125
3.4.1. Ermenilerin "Soykırımı" İddiaları	125
3.4.2. Ermenilerin Toprak Talepleri	131
3.5. TÜRKİYE'NİN KARABAĞ POLİTİKASI VE ERMENİSTAN'LA İLİŞKİLERİ	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASINDA ULUSLARARASI ÇÖZÜM

ARAYIŞLARI

4.1. ÇATIŞMALARIN DURDURULMASINA YÖNELİK GİRİŞİMLER	143
4.1.1. Jeleznevodsk Görüşmeleri	146
4.1.2. İran'ın Ateşkes İçin Girişimleri	148
4.1.3. Bişkek Protokolünün İmzalanması ve Ateşkesin İlanı	149
4.2. ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE BARIŞCIL ÇÖZÜM ÇABALARI	151
4.2.1. Birleşmiş Milletler ve Çözüm İçin Girişimler	151
4.2.1.1. Birleşmiş Milletler'in 822 Sayılı Kararı	154
4.2.1.2. Akdam İlçesini İşgali ve Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı	155
4.2.2. AGİT'in Arabuluculuk Rolü	159
4.2.2.1. AGİT'in Minsk Grubu ve Barış Görüşmeleri	160
4.2.2.2. Kapsamlı Anlaşma Teklifi	161
4.2.2.3. Aşamalı Çözüm Planı	163
4.2.2.4. Genel Devlet Projesi (Teklifi)	164
4.2.2.5. AGİT'in Lizbon Zirvesi ve Boşa Giden Ümitler	166
4.2.3. Cumhurbaşkanı'nın Yüz Yüze Görüşmeleri	168
4.2.4. İslam Konferansı Örgütü'nün Dağlık Karabağ Sorununa İlişkin Tutumu	171
4.2.5. Avrupa Birliği'nden Çözüm Önerisi	172
4.3. BÖLGESEL ULUSLARARASI PROJELERİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA ETKİLERİ	174

4.3.1. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi	174
4.3.2. Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (Bakü-Tiflis-Erzurum) Projesi	178
4.3.3. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi	181
4.4. GUAM'IN BÖLGESEL BARIŞ ÖRGÜTÜ İDDİASI VE ÖRGÜTÜN AZERBAYCAN İÇİN ÖNEMİ	185
4.5. BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE GÜNEY KAFKASYA'NIN ETNİK SORUNLARI	191
4.5.1. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Sınırları	193
4.5.2. Büyük Ortadoğu Projesi ve NATO	193
4.5.3. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye	195
4.5.4. BOP Açısından Güney Kafkasya'nın Önemi ve Dağlık Karabağ Sorununun Çözumsuzlüğü	200
4.5.5. BOP, NATO'nun Genişleme Süreci ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Sorunu	202
4.6. ERMENİLERİN KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKI İDDİALARI VE GERÇEKLER	207
SONUÇ VE ÖNERİLER	219
KAYNAKLAR	229
EK - 1	230
EK - 2	231

KISALTMALAR

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Yy: yüzyıl

BM: Birleşmiş Milletler

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

M.Ö: Milattan Önce

Vd: ve diğerleri

Vb: ve başkaları

a.g.e : adı geçen eser

a.g.m : adı geçen makale

a.g.y : adı geçen yayın

Ank. Ün. D.T.C.F.: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

TKD: Türk Kültür Dergisi (seyfe 14de dipnotda)

T.C. Türkiye Cumhuriyeti

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

Yay.: Yayınları

TDAV: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

BP: British Petroleum

TPAO: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı

ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

UNDP: United Nations Development Program

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

ARDNŞ: Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketi

AİOC: Azerbaijan International Operating Company

CIPCO :Caspian International Petroleum Company

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AHC: Azerbaycan Halk Cephesi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

AB: Avrupa Birliği

AGİK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

KEİB: Karadeniz Ekonomik İşbirliği

İMF: International Moneytary Fund
EBRD: European Bank for Reconstruction and Development
İKB : İslam Kalkınma Bankası
NATO: North Atlantic Treaty Organization
DKÖV: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
İKP MK: İttifak Komünist Parti Merkezi Komitesi
FSA: Freedom Support Act
KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
KP: Komunist Partisi
OMON: Özel Polis Birlikleri
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
OSCE: Organization for Security and Cooperation in Europe
BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum
BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
SCPC: South Cacausus Pipline Company
AGSC: Azeri Gaz Sehmdar Cemiyeti
SOCAR: State Oil Company of the Azerbaijan Republic
GUAM:Gürcistan Ukrayna Azerbaycan Moldova
OGAÖ: Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü
ŞİÖ:Şanghay İşbirliği Örgütü
US: United States
BOP: Büyük Ortadoğu Projesi
GOP:Genişletilmiş Ortadoğu Projesi
BİO: Barış İçin Ortaklık
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
İRA: İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu
UÇK: Kosova Kurtuluş Ordusu
AK:Avrupa Konseyi
AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
NKAO: Nagorniy Karabakh Avtonomniy Oblast (Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi)

EKLER LİSTESİ

Ek – 1 Azerbaycan Haritası

Ek – 2 Dağlık Karabağ Haritası

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nde 1980'li yılların ikinci yarısından sonar uygulamaya koyulan Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Kurma) politikaları SSCB içerisinde uzun yıllardan beri ötelenmiş bir çok sorunun tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Ülkede oluşturulmaya çalışılan nisbi demokratik hava, özellikle aydın kesim içerisinde olumlu karşılanmış ve sorunların daha açıktan ifade edilebilmesine olanak tanımıştır. Bu durum birliğe üye cumhuriyetlerde yerel sorunları ve talepleri merkeze karşı açıktan ortaya koyma fırsatını da oluşturmuştu. Üye cumhuriyetlerin gün geçtikçe artan ekonomik-siyasal haklara ilişkin talepleri merkezi yönetimi zora sokmuş, bu talepleri karşılamakta yetersiz kalınmış ve cumhuriyetlerin talepleri zaman içerisinde bağımsızlık söylemlerine dönüşmüştü. Ülke içerisinde oluşmuş nisbi demokratik ortamda daha önce şu veya bu şekilde çözüme kavuşturulmuş etnik-millî sorunların da tekrardan patlak vermesi 1990 yılından itibaren SSCB'ni çözülme süreciyle karşı karşıya bırakmıştı. Birlik merkezi yönetiminin birçok bölgede askeri yöntemlere başvurması bu dağılma sürecini engelleyememiştir. 1990'nın ilk başlarında üç Baltık cumhuriyetinin bağımsızlık ilan etmeleriyle başlayan ittifakın dağılma süreci 1991'sonunda tamamlanmış ve SSCB'nin yerini 15 yeni bağımsız cumhuriyet almıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemde komünist blok olarak görülen Varşova Paktı da sona ermişti.

SSCB'nin dağılması sonrasında uluslararası sistemin yapısında ciddi değişimler yaşanırken, eski Sovyet coğrafyası ciddi sorunların kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Kuzey Kafkasya bölgesi eski sovyet corafiyasında en önemli sorunların yaşandığı bölge olmuştur. 1991 yılı sonu itibariyle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından bölge ciddi bir istikrarsızlık ve çatışma alanına dönüşmüştür.

Bölgenin en önemli sorunlarından biri de SSCB politikalarının mirası olarak ortada duran, Ermenistan - Azervbaycan arasında uzun süren çatışmalara neden olan ve bugüne kadar geçerli bir çözüme kavuşturulamayan Dağlık Karabağ problemidir. Bölgede 1988 yılının sonlarından itibaren yaşanan çatışmalar Azerbaycan

topraklarının %17'nin Ermenistan tarafından işgal edilmesine, yüzlerce sivil halkın ölmesine, binlerce Azeri nüfusun işgal nedeniyle tarihin eski dönemlerinden beri yaşadıkları topraklarından sürülmesine neden olmuştur.

Dağlık Karabağ sorunu SSCB'nin dağılma süreciyle birlikte ortaya çıkmış bir sorun gibi görünse de sorunun çok daha derin tarihi köklere sahip olduğu söylenebilir. Sahip olduğu coğrafi ve stratejik konum 18.yy'dan itibaren Dağlık Karabağ'ın Rusya'nın ve İran'ın ilgi odağı olmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde bölgede küçük bir etnik unsura olarak bulunan Ermeniler ise 20. yy'ın başlarına kadar Rusların ve İran'ın yürüttüğü politikaların da etkisiyle nüfus yoğunluklarını artırma olanağı bulmuştur. I. Dünya Savaşı döneminde de özellikle Osmanlı'nın zaafa düşürme noktasında İtilaf Devletlerinin politikalarına alet olan ve bunun karşılığında Fransa, Rusya gibi hamileri Ermenileri Güney Kafkasyada bir devletle ödüllendirmiştir. Bu dönemden itibaren Ermenistan sürekli komşu devletlerden, özellikle de Azerbaycan ve Türkiye'den toprak koparmak için çaba harcamıştır. 1900'lü yılların başlarından itibaren Dağlık Karabağ'I Ermenistan'a birleştirmek isteyen Ermeniler SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu amaçlarını silahlı güç kullanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir.

Rus-İran savaşları sonrasında imzalanan Gülistan (1812) ve Türkmençay (1828) barış antlaşmaları sonucunda Azerbaycan'ın kuzeyi Çar Rusyası'nın işgali altında kalmıştı. Rus istilasından sonra İran ve Osmanlı topraklarından göç eden ve sayısı hızla artmakta olan Ermeniler, yoğun olarak İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarına yerleşmişlerdi. Çar I. Nikola daha sonra bu bölgeleri içine alan bir Ermeni oblastı (bölgesi) kurduğunu ilan etmiştir.

19. yy'ın başlarında İran'dan sonra Osmanlı devletini de yenen Rusya bu iki Müslüman devlete karşı Kafkaslarda bir tampon bölge oluşturmaya karar vermişti. 1823'den beri temas halinde buldukları Hıristiyan Gürcü ve Ermenilerden ikincisini tercih eden Ruslar, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmalarının tespit ettiği sınırlara çekilirken İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla göç ettirerek İrevan merkez olmak üzere oluşturduğu tampon bölgeye yerleşmişti.

Ermenilerin ilk aşamadaki hedefleri bölgede bir Ermeni devleti kurmaya

yönelik olarak Karabağ, Zengezur, Göyce, İrevan, Nahçıvan bölgelerinde Türk nüfusu azınlık durumuna gelmesini sağlamak olmuştur.

Temeli kabaca Çarlık döneminde atılan (milletleri bir birine karşı kullanma) politikanın ürünü olarak, Karabağ'da özerk bir bölge oluşturma fikri, 1921 yılının yazında gündeme gelmiştir. Yaklaşık olarak 2.5 yıl süren düzenleme çalışmaları sonrasında “Özerk Dağlık Karabağ” bölgesinin kuruluşu 24 Temmuz 1923 tarihli kanunla ilan edilmiştir. Bölgenin ismi 1936 Sovyet anayasası ile “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi” olarak değiştirilmiştir.

1990 yılının başlarından itibaren de Ermeniler helikopterle ve komando birlikleri aracılığı ile sadece Karabağ'da değil, Azerbaycan-Ermenistan sınırları boyunca Azerilerin yaşadıkları köy ve kasabalara saldırılar düzenlemiş, sivil halkı katletmeye başlamıştı.

1992 yılının ortalarında ise Dağlık Karabağ Ermeniler tarafından diğer nüfuslardan arındırılmış duruma getirilmişti. Ermenilerin amacı Dağlık Karabağda yaşayan 70-80 bin kişilik nüfusla Azerbaycan arazisinde Ermeni devleti kurup, sonra da onu Ermenistan'a katmaktı. Bu amaçla Karabağ'daki 5 ilçeyi Rus ordusunun da yardımıyla işgal etmiştir. Buna ilave olarak da Azerbaycan'ın daha 7 ilçesini de işgal etmiştir. Ermeniler Karabağ'da Şuşa, Hamkendi, Eskeran, Daşaltı ve başka yerleşim yerlerim yerlerinde akıl almaz cinayet işlemişlerdi. Sonuçta Ermenilerin silah zoruyla Azerbaycan toprak bütünlüğünü bozma girişimleri ve Ermenistan'ın da bunun için Azerbaycan topraklarına girmesi uzun süren bir savaş ortamını doğurmuştur.

Tarihi süreç içinde ve bugünkü durumda Azerbaycan'da Ermeni sorunu incelendiğinde sorunun temelinde, Ermenilerin bölgeye yerleşmesi ve Ermenistan devletinin kurulması gibi faktörler yer almaktadır. Yani bir çok problemi beraberinde getiren Ermenistan devletinin oluşturulması aşamasındaki ilişkiyi belirleyen faktörler bugün de etkinliğini sürdürmektedir. Başta Rusya olmak kaydıyla denetimi elinde bulundurmak isteyen devletler için Ermenistan her zaman için kullanılabilir bir “ortak” olmuştur. Bu durum Ermenistan'ın da komşu devletlerden toprak kopararak “büyük Ermenistan” kurma politikası için uygun zemin oluşturmaktadır.

Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasının en önemli ve en ciddi problemlerinden biridir. Bu sorun Azerbaycan'ın diğer ülkelerle ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Bağımsızlığın ilk günlerinden beri Azerbaycan dış politikasının amacı ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının uluslararası sistemin üyeleri tarafından kabul edilmesi olmuştur. İlk yıllarda uluslararası sistemin üyeleriyle kurulan ilişkilerin Azerbaycan dış politikasının temel hedefi Dağlık Karabağ'da çatışmaların durdurulması ve Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik girişimlerine son verilmesini sağlamak olmuştur. Bu iki temel hedeften birincisine, Mayıs 1994'te imzalanan ateşkes anlaşmasıyla ulaşılmıştır. Buna karşın, ikinci hedefe ulaşma yolundaki çabalar bugüne kadar bir sonuç vermemiştir. Ermenistan Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmını BM'nin ve AGİT'in kararlarına rağmen işgal altında tutmaya devam etmektedir.

Bugün Dağlık Karabağ sorununun çözümü için girişimler Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde oluşturulan Minsk Grubu aracılığıyla yürütülmektedir. 1994'te taraflar arasında sağlanan ateşkes silahlı çatışmaları durdurmuştur. Fakat sorunun kalıcı çözümü konusunda farklı alternatifler üzerinde durulmasına rağmen bir anlaşma sağlanamamıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ dışında Azerbaycan'ın altı bölgesini işgal etmiş olması çözüm noktasında ciddi bir tikanıklık oluşturmaktadır.

BM Dağlık Karabağ sorununa ve özellikle de Ermenilerin Dağlık Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine sorunun dört ayrı karar almıştır. Bu kararların hemen hepsinde silah ve kuvvet kullanarak sınırların değiştirilemeyeceği, Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerden derhal çıkması gerektiği ve AGİT çerçevesinde yürütülen çözüm çabalarının desteklendiği beyan edilmiştir.

Çalışmanın amacı tarihi süreç içerisinde Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının ve Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışının nedenlerini araştırmak, sorunun çözümüne ilişkin çabaları, Azerbaycan ve Ermenistan dış politikasının sergilediği tutumu açıklamak ve çözüme ilişkin önerilerde bulunmaktır.

Dağlık Karabağ sorununun tarihsel arka planı, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı, SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede yaşanan çatışmalar, uluslararası

kuruluşların ve önde gelen dış politika aktörlerinin tutumları, Ermenilerin iddiaları ve Azerbaycan'ın çözüm sürecinde izlediği politikalar konunun kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmada konuya ilişkin daha önce yapılmış araştırmalar incelenmiş, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin uluslararası kuruluşların ve tarafların resmi belgeleri araştırılmış ve Azerbaycan dış politikasında sorunun çözümüne ilişkin süreç değerlendirilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kısaca Azerbaycan'ın tarihi ve bağımsızlıktan sonraki sosyal, siyasi ve ekonomik durumu incelenmiş, jeopolitik ve stratejik konum açısından ülkenin sahip olduğu avantajlara dikkat çekilmiştir.

Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra Azerbaycan'ın karşılaştığı önemli dış politik sorunlar ve Azerbaycan'ın dış politikada izlediği yol, geliştirdiği ilişkiler ikinci bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde son yüz yıllık tarihi süreç içerisinde Dağlık Karabağ'ın sorun olarak ortaya çıkışı, Ermenistan – Azerbaycan anlaşmazlığı ve bu anlaşmazlığın SSCB'nin dağılması ile birlikte çatışmaya dönüşmesi, yaşanan çatışmalar, çatışmaları doğurduğu ağır sonuçlar değerlendirilmiştir.

Son bölümde Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözümü konusunda yürütülen çalışmalar, barış görüşmeleri incelenmiştir. AGİT'in yürüttüğü barış görüşmeleri, BM'nin almış olduğu kararlar bu kapsamda ele alınıp değerlendirilmiştir. Ayrıca, burada bölgesel-uluslararası projelerin gerçekleşmesine bağlı olarak Azerbaycan'ın gün geçtikçe artan stratejik önemine değinilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında Azerbaycan'ın sorunun çözümüne ilişkin izlediği barışçıl dış politika (siyasal yollardan çözüm arayışı) tutumunu destekleyecek öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN EKONOMİK, SİYASAL VE SOSYAL YAPISI

1.1. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

20. yy'ın sonlarında uluslararası politika açısından ortaya çıkan en önemli gelişmeleden biri şüphesiz Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve buna paralel olarak da "Doğu Bloğu"nun dağılması olmuştur. Bu gelişmeleri takip eden süreçte Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nin yayılmış olduğu coğrafyada yeni bağımsız cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'da Yugoslavya'nın dağılmasıyla yeni cumhuriyetler bağımsızlık ilan ederken, Sovyetler Birliği'nden koparak Baltık Cumhuriyetleri, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri bağımsızlık elde etmişlerdir. Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlık elde eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere üç cumhuriyet bulunmaktadır. Bu cumhuriyetlerden Azerbaycan, 18 Ekim 1991 tarihinde meclisinde aldığı bir kararla bağımsızlık bildirgesi yayınlamaya bağımsızlığını ilan etmiştir. Bundan iki ay gibi bir süre sonra Aralık 1991'de Moskova'da toplanan Birlik Ali Sovyet'i Sovyetler Birliği'nin dağıldığını resmen duyurdu. Bunun arkasından Dünya devletleri yeni bağımsızlık ilan etmiş olan devletleri resmen tanımaya başladılar. Azerbaycan da bu tarihten itibaren artık 16 yıllık bir süredir ki, Dünya devletler sisteminin eşit üyesi olarak bağımsız varlığını sürdürmektedir.

1.1.1. Azerbaycan'ın Tarihçesi

Kafkasların güneyinde, Hazar Denizi'nin batısında ve İran'ın kuzeyinde bulunan ve bugünkü adıyla Azerbaycan diye adlandırılan ülkenin adı konusunda birkaç farklı görüş ortaya koyulmuştur.

Antik kaynaklar Azerbaycan'ın güney bölümünü Atropatena, Kuzey bölümünü ise Albaniya olarak adlandırılmıştır. M.Ö. 2. yy'a kadar bu adlar kaynaklarda geçmemektedir. 20. yy'ın yazarlarından Polibi Azerbaycan'ın güney bölümünü "Artabaza'nın vilayeti" olarak (hükümdarın adı ile) adlandırmıştır. Fakat

Artabaza'nın adı ülkeyi bildiren Azerbaycan'a dönüşmedi. Tarihte ilk defa M.Ö 1. yy'da Strabon bu ülkenin adını Atropat olarak değerlendirmiştir. Strabon eski İran dilli etnosların kaynaklarından yararlanmışır. Herhalde ülkenin gerçek adı Atropat adına benzer şekilde ifade ediliyordu. Buna göre etnoslarca ifade edilen Atropat adının bütün ülkeyi adlandırması daha doğru sayılmışır. Atropatena adı ise erken ortaçağ kaynaklarında Aturpatakan gibi de kullanılırdı. Fakat Suriye ve Bizans kaynaklarında Adorbigan/Adazbagan, Ortaçağ Fars kaynaklarında Adirbican, Aderbijan vs. şeklinde ifade edilmiştir. Azerbaycan adının oluşmasında, adar/atur ve adir/ader kelimeleri önemli yer almaktadır. Birincisi, eski İran dilinde "od" anlamına geliyordu ve fonetik değişikliklere uğrayarak "azer" şeklini almıştır.¹

İkinci söz ise Türk dilinde şimdi "adır" şeklini korumaktadır. Fakat yer adı içinde "azer" fonetik değişikliğine uğramıştır. Varolan şekillerden hareketle belirtmek gerekiyor ki, Azerbaycan adının daha önceki şekillerinde de adır/ader/adir unsurları yer almıştır. Türk dilinde "adır" dağlık coğrafyayı anlatmakla birlikte "yükseklik, tepelik, tepeli dağ silsilesi" anlamına da geliyordu.

Cemi üt-Tevarih'in yazarı Reşideddin ile 14. yy'da, Muhammed Hüseyin ibn Halef Tebrizi ise 18. yy'da Azerbaycan sözünün anlamını kelimenin etimolojisinde ve kendi ana dilimizde aramışlardı. Tebrizi belirtiyor ki, "Azer" eski Türk dilinde yüksek (yüce), "baygan" ise büyük asaletli adamlar anlamına geliyordu.² Bu açıklamalara göre Azerbaycan kelimesinin gerçekte bir Türk sözü olarak Türk ülkesine verilen ad olduğunu söylememiz mümkündür.

Tarihi kaynaklara göre Azerbaycan toprakları üzerinde çok sayıda devlet kurulmuş ve Azerbaycan tarihi de çok eskilere dayanmaktadır. Azerbaycan dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Bunu bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan "Kuruçay Medeniyeti" ve "Azıh" mağarasında yapılan incelemeler de doğrulamaktadır.³

Azıh mağarasında yapılan incelemeler ilk insanların buraya 1-1.2 milyon yıl

¹ Yusif B. Yusifov vd. **Azerbaycan Tarihi I. Cilt**, Bakü 1994, s.17

² Sabir Rüstemhanlı, **Ömür Kitabı**, Gençlik Yay. Bakü 1989, s. 11

³ Yusif B. Yusifov vd, y.a.g.e., s. 25

önce yerleştiğini göstermektedir. Bu mağarada bulunan ateş kalıntısının ise 700 bin yıllık tarihi olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan arazisinde kurulan ilk devlet Güney Azerbaycan'da M.Ö. üçüncü bin yılın birinci yarısında ortaya çıkan Aratta Devleti idi. Onun arazisi Urmiye Gölü'nün güneyi ve güneybatı kısmını kapsıyordu. Aratta Devletinin Mezopotamya'nın Sümer şehir devletleriyle siyasal ve medeni ilişkiler kurduğu bilinmektedir. M.Ö. 3. bin yılının ikinci yansında Urmiye Gölü'nün batı ve güneybatısında Kutium Devleti kurulmuştur. Üçüncü bin yılın sonunda ise Kutium ve Lullubum devletleri dağılarak küçük beyliklere dönüştü. Bu durum M.Ö. birinci bin yılın başlarına kadar devam etti. Azerbaycan'ın ilk devletlerini Türk kökenli sülaleler idare ediyorlardı.⁴

Bundan sonra yine Urmiye Gölü havzasında Manna Devleti, M.Ö. 4. yy'ın başlarında İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu dağılmaya başlayınca da Aderbaygan (Atropatena) devleti kurulmuştur.

Buna göre Azerbaycan'da Türklerin yerleşmesi milattan çok öncelere dayanmaktadır. Türkler öncelikle, belki (M.Ö.) 7. asırda, Sakaların göçü esnasında buraya gelip hakim zümreyi teşkil etmişlerdi.⁵

Miladın 2. asrında Bulgar Türkleri, 3. asırda Hazarlar, 5. asırda Akhunlar, Ağaçeriler ve Saragurlar, 6. asırda Sabirler ve Hazarlar Azerbaycan'a yerleştiler. Emeviler en kudretli çağlarında, 7. yy'da Azerbaycan'ı Hazar Türklerinden almak için çok çetin savaşlar verdiler.⁶

Hilafet ordularının Kafkas'a hücumu arifesinde Bizans ve İran arasında bölgeye hakim olmak için uzun süren savaşlar yapıldı. 623 yılında Bizans İmparatoru 2. İraklı savaşta üstünlük elde etti ve Debil'i, Nahçıvan'ı işgal ederek başkent Gazaka'ya kadar geldi. 628 yılında Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz tahttan indirilerek idam edildi. Savaşı da Bizanslılar kazandı. Bu sırada Azerbaycan Sasaniler'in hakimiyeti altında idi. Bu tarihlerde Azerbaycan'ın güneyi İran'a tam

⁴ Yusif B. Yusifov vd. **a.g.e.**, s.19; 21; 61; 81; 89; 131-137

⁵ Zeki Velidi Togan, **İslam Ansklopedisi Azerbaycan Bölümü**, Cilt 2, s. 97

⁶ Ahmet B. Ercilasun, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yay. Ankara 1997, s.269

bağımlı olsa da Kuzey Azerbaycan yarı bağımlı durumda idi.⁷

7. yy'ın ilk yarısında Arabistan yarımadasında kurulan Hilafet Devleti güç kazanmaya başlamıştı Bizans'a karşı başarılı bir savaş veren Hilafet Orduları Suriye'yi işgal ettikten sonra sıra İran'a gelmiş ve Sasani İmparatorluğu Araplara karşı önemli mukavemet göstermemişlerdi. Hilafet Orduları İran'ın Rey ve Gazvin şehirlerini aldıktan sonra 639 yılında Huzeyfe'nin komutasında Azerbaycan'a girdiler. 10. yy'ın sonlarına kadar Azerbaycan Hilafet hakimiyeti altında kaldı. Binli yıllar, Türk tarihinin ve neticeleri bakımından dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. Selçuk oğullarının öncülüğündeki Oğuzlar, 11. yy'da İran'ı bir Türk yurdu haline getirmişlerdi. Sıra Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelmişti. 1064'te Alparslan Tebriz ve Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a yürüdü, 26 Ağustosta Anı'yi aldı. 1071'den sonra Anadolu ve Azerbaycan bozkır çocuklarına kapılarını tamamen açmış bulunuyordu.⁸

Selçuklu fethinden itibaren bu bölgelerde kalabalık sayıda Oğuz (Türkmen) toplulukları yaşıyordu. Anadolu'yu fetheden ve oradaki Türklüğü uzun bir zaman besleyenler ise bilhassa buradaki Oğuz toplulukları olmuştur.⁹

Selçuklular Devleti ön Kafkasda güçlendiği zaman Türklerin Azerbaycan'a yeni akınları başladı. Onlar, kısa sürede bu bölgeye yerleştiler . Tarihi bir gerçektir ki Azerbaycan'ın en eski ve ilk sahiplerinden biri Türk kavimleri olmuştur. Azerbaycan'a gelen Selçuklular yerli Türklerle aynı veya yakın dili konuşuyorlardı. Sasaniler'in iktidarı döneminde Derbend üzerinden Türk kavimlerinin Azerbaycan'a güçlü akını olmuştur. Sasaniler'in yaptırdığı duvarlar, setler ve kaleler buna engel olamamıştır. Türklerin Azerbaycan'a yeni akını 11. yy'ın ilk yarısında Selçukluların gelişi ile başladı ve sonraki yüzyıllarda da devam etti. Diğerlerinden farklı olarak bu sefer akınlar güneyden, İran üzerinden geliyordu¹⁰. Bu sırada Azerbaycan'da Hilafetin hakimiyetinden kurtulmak isteyen feodal devletler 9-11. yüzyıllarda yapılan mücadelelerde bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. Bu dönemlerde

⁷ Y.B. Yusifov vd. **a.g.e.**, s.236

⁸ Ahmet B. Ercilasun, **a.g.e.**, s. 269-270

⁹ Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., Ankara 1972, s. 129

¹⁰ Y.B. Yusifov, **a.g.e.**, 289-292

¹¹ Y.B. Yusifov, **a.g.e.**, 273, 299

Şirvanşahlar, Şeddadiler, Saciler, Salariler, ve Revvadiler zaman zaman birbirlerinin yerine geçmişlerdi. 12. yy'ın başlangıcında oluşan ortam sonucunda Şirvanşahlar devleti hükümlanlığını sürdürdü. Fakat Arran ve Azerbaycan'ın Kura nehrinden güneydeki büyük arazisi Irak'taki Kirman Selçuklularının hakimiyeti altında idi¹¹. Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud zamanında bu devlette kudreti ve becerikliliği sayesinde yükselen ve emrinde daima 50 bin Türkmen süvarisi bulunduran Şemseddin İldeniz, Azerbaycan'ın genel valisi iken, Gürcü ve Abhaz saldırılarına karşı koruduğu Arran ve Şirvan havalisini Selçuklulara katmış, bu bölgeyi 1146'dan itibaren müstakil idareye bağlamıştır. İldeniz'in merkezi Nahçıvan ve Gence'nin bağlı olduğu Tebriz Şehri idi. İldeniz Selçuklular tahtında da oldukça nüfuslu yer edinmiştir.¹²

Irak Selçuklu hükümdarının atabeği olan kudretli İldeniz 30 yıla yakın Azerbaycan'ı fiilen idare etmiş ve İldenizler sülalesi 1221'de Celaleddin Harzemşah'ın gelişine kadar ülkeye hakim olmuştur¹³. Bu devlet Azerbaycan tarihine Azerbaycan Atabeyler Devleti olarak geçmiştir. Bu sırada başlayan Moğol akınları Azerbaycan'ı da tehdit etmeye başlamıştı.

Horasan ve Irak'ı işgal eden Moğollar 1220 yılında ilk defa Azerbaycan'a yürüyüş yaptılar. Bu yürüyüşler sonucunda Azerbaycan'ın bazı bölge ve şehirlerini yağmaladılar, bazı bölgeleri İldeniz Özbek ve diğer idarecilerin haraç vermeyi kabul etmesi sonucu işgalden vazgeçerek haraç almakla yetindiler. 1222 yılında Derbent'ten geçerek kuzeye geri döndüler. Moğollar'ın bu hareketleri gelecekteki işgalleri için zemin hazırlamak amacıyla yapılmış faaliyet idi. Bunun ardından Azerbaycan kuzey Kafkas çöllerinden geçerek Derbende gelen Kıpçak birliklerinin akınına uğradı. 1225 yılından 1231 yılına kadar Moğollar'ın saldırıları sonucu hakimiyetini kaybeden Harzemşahlar devletinin hakimiyeti devam etti. 1231'den 1256 yılına kadar Azerbaycan Moğollar'ın atadıkları valiler tarafından idare edilmiştir. 1256'da Moğol şehzadesi Hülagü Han, Azerbaycan'ı ve arkasından 1258'de Bağdat'ı işgal etti. Böylece yeni zapt edilen yerler İlhanlılar Devletine katıldı. Azerbaycan devletin

¹² Sadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 1999, s. 9

¹³ Ahmet B. Ercilasun, **a.g.e.**, s.270

merkezine çevrildi ve Abaga Han döneminden başlayarak Tebriz başkent oldu.¹⁴

Azerbaycan'da İlhanlıların hakimiyetinden sonra bir süre Altın-Ordu devleti hükümran oldu. Hülagü ailesinden Ebu Said 1335'te ölünce, Azerbaycan Moğol kökenli Çobanlılar'ın eline geçti. Bundan sonra bu topraklarda Celayırlılar hakim oldu. Daha sonra Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a Celayırlılar ve Temürlülerle çekişen Karakoyunlular hakim oldular. 1408'de başlayan bu hakimiyet 1467'de Akkoyunlular'ın güçlenmesiyle son buldu. Bugün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da rastlanan koç, koyun heykelleri Akkoyunlu hakimiyetinin en önemli belirtilerindendir. Karakoyunlu ve Akkoyunlular zamanında Azerbaycan coğrafyasındaki Türkleşme köklü bir şekilde devam etti.¹⁵

Azerbaycan'da tarih boyunca kurulan Türk devletleri içinde şüphesiz en güçlüsü, en uzun ömürlüsü ve doğurduğu sonuçlar bakımından da en önemlisi Safeviler Devleti'dir. 1501 yılının ortalarında Nahcivan'da Akkoyunlular'la çatışan ve onları yenilgiye uğratan İsmail, 1501 sonbaharında Tebriz'e girdi ve kendini Şah ilan etti. Böylece Safevi Devleti kurulmuş oldu. Ülkenin başkenti Tebriz olurken, ülkenin asıl temelini de Azerbaycan oluşturuyordu. 16. yy'ın ortalarında devlet erkanının tamamına yakını Azerbaycan Türkü idi. Safevi Devletinin güçlenmesi zamanla Azerbaycan'ı Osmanlı-İran çekişmesine sahne yapmıştır. İki büyük devletin çatışması talihsiz Çaldıran savaşını doğurdu. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran çölünde Sultan Selim ile Şah İsmail'in orduları karşı karşıya geldi ve kanlı savaşı kazanan Sultan Selim Tebriz'i işgal etmesine rağmen elinde tutamadı, fakat Doğu Anadolu Osmanlılarda kaldı, Azerbaycan ise Safevilerde. Osmanlılar 16-18.yy'da Azerbaycan'a birkaç defa girdiler fakat bunlar da uzun sürmedi. 16.yy'ın sonunda Azerbaycan ve Kafkasya 15 yıl kadar Osmanlıların hakimiyetinde kaldı. Bunun dışında 18.yy'ın sonuna kadar Azerbaycan Safevi Türk Devletinin hakimiyeti altında kaldı.¹⁶ Safeviler Devletinin hakimiyetinin son bulmasından sonra İran'da Avşar ve Kaçar Hanedanlıkları hakim oldu. Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başladı. Hanlıklar döneminde Azerbaycan'ın Aras Nehri ile Kura nehri arasında Karabağ Hanlığı, Zengezur sıra dağlarıyla Aras vadisine kadar uzayan arazide Nahçıvan

¹⁴ Y.B. Yusifov, **a.g.e.**, s.322-325.

¹⁵ Ahmet B. Ercilasun, **a.g.e.**, s.271

¹⁶Y.B. Yusifov, **a.g.e.**, s.402,403,406,407; A.B. Ercilasun, **a.g.e.**, 27

Hanlığı, Murovdağ'đan Kura nehrine kadar Gence Hanlığı, Şirvan düzlüğünde Şamahı hanlığı vardı. Azerbaycan'ın kuzeybatısında Şeki Hanlığı mevcut idi. Bunların yanı sıra Abşeron yarımadasında Bakü Hanlığı, Hazar'ın batı kıyılarında Kuba ve Derbend Hanlıkları, Hazar'ın güneybatısında Talış, Azerbaycan'ın güneyinde Tebriz, Urmiye, Hoy, Karadağ, Serab, Marağa, Maku Hanlıkları meydana geldi.

18. yy'ın 2. yarısında Azerbaycan'da meydana gelen hanlıklar birer bağımsız devlet gibi hareket ediyor ve merkezi bir durum olmadığı için aralarında birlik yoktu. Çoğu zaman birbirleriyle çatışmalar ve çekişmeler yaŐamıŐlardı.

18. yy'ın sonu ile 19. yy'ın baŐlangıç dönemlerinde artık Rusya ve İnan Azerbaycan'ı işgal etme niyetlerini açıkça ortaya koyuyorlardı. 1801'de Rusya himaye bahanesiyle Doğu Gürcistan'ı işgal etti ve böylece Azerbaycan'ın işgalinin önü açılmış oldu. 1803 yılının yazında Rus ordusu Gürcistan üzerinden Car-Balaken'e girdi ve Azerbaycan'ın işgalini başlatmış oldu. Arkasından diğer Hanlıktan işgale koyulan Rus ordusu zaman zaman İnan ordusuyla karşı karşıya geliyordu. 1812 yılında Rusya-Fransa savaşını fırsat bilen İnan ordusu Azerbaycan'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Fakat Ruslarla İnanlılar arasında uzun süren savaşlar Ruslar'ın zaferi ile sonuçlandı. Bu savaşlar sonunda, 1813 yılının 12 Ekim'inde Karabağ'ın Gülistan köyünde, 1828 Şubat ayının 10'da Türkmençay köyünde Rusya ve İnan arasında iki antlaşma imzalandı.¹⁷ Bu iki antlaşma ile Azerbaycan iki işgalci güç tarafından paylaŐılıyordu. Bu bölünme Azerbaycan tarihinin en kara sayfası olarak nitelendirilebilir. Bu bölünmenin ardından Kuzey Azerbaycan'da Rusların Ruslaştırma, Güney Azerbaycan'da İnan'ın FarslaŐtırma politikaları başladı. Azerbaycan halkı bu emperyalizmin etkisinden bu gün de tamamen kurtulmuş değil. Güney Azerbaycan bugün de halen İnan işgali altındadır.

Bölgedeki Rus hegemonyası kalıcı ve birçok nedenlere dayalı idi; İnan ve Türkiye ile kazançlı bir ticaretin cazibesi, ipek, pamuk, bakır gibi yerel hammadde kaynaklan ve seyrek nüfuslu toprakların kolonileŐtirilmesi arzusu bunlar arasındaydı, fakat hepsinden önce gelen Transkafkasya geçidinin stratejik önemi idi. Rusya'nın

¹⁷Y.B. Yustıfov, a.g.e, s. 552, 575-579

buraya olan askeri ilgisi, Rusya'nın varlık alanını Hint Okyanusu istikametinde genişletmek arzusunda olan Büyük Petro dönemine kadar uzanmaktadır.

Çar 1. Aleksander (1800–1825)'in daha önce Gürcü Krallığı'nın egemenliğinde bulunan toprakları da kapsayacak şekilde Gürcü Guberniyas'ını (eyaletini) kurduğunu ilan etmesiyle Rus himayesi doğrudan istilaya dönüştü. Bu yeni eyalet Kazak ve Şemşedil sultanlıklarını da kapsıyordu. Bunlar Rusya'ya dahil edilen ilk Azerbaycan topraklarıydı.¹⁸

1.1.2. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu

Küçük bir ülke olmasına ve az nüfusuna karşılık, geniş enerji kaynaklarıyla kendini gösteren Azerbaycan, jeopolitik yönden kritik bir ülkedir. Azerbaycan, Hazar Havzası ve Orta Asya'nın zenginliklerini ihtiva eden bir şişenin mantarı gibidir. Bağımsız bir Azerbaycan, Batı'nın enerji bakımından zengin Hazar Havzası'na ve Orta Asya'ya açılımı için bir koridor görevi görebilir. Aksine boyun eğmiş bir Azerbaycan Orta Asya'nın dış dünyadan tecrit edilmesine ve yeniden Rusya ile birleşmek üzere baskılara maruz kalmasına yol açabilir.¹⁹

Nüfusu 8 milyon, yüzölçümü 86.6 bin km olan Azerbaycan Cumhuriyeti elverişli coğrafi-politik konuma sahip olup, Asya ile Avrupa'nın kavşağında bulunuyor. Ayrıca Azerbaycan, Doğu'ya ve Batı'ya açılan transit yolunun, "İpek Yolu"nun üzerinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın bu önemli pozisyonu ve Orta Asya Cumhuriyetleri için bir kapı durumunda olduğunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim 1921 tarihli mektubunda Azerbaycan'ın Ankara'daki diplomatik temsilcisi İbrahim Ebilov'a "Coğrafi konumu göz önünde tutulursa, gerçekten Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Asya'daki kardeş hükümet ve halklar için bir temas ve dayanak noktası olduğu görülür. Azerbaycan'ın bu önemli konumu görevini mühim kılmaktadır."²⁰ diye yazıyordu. Azerbaycan bugün de aynı öneme sahiptir.

Azerbaycan'ın Asya, Avrupa ve Kafkasya arasında bir geçit noktasında

¹⁸Tadeus Swietochowski, **Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)**, Bağlam Yay. İstanbul 1989, s.21-22

¹⁹Namık Kemal Zeybek, **Türk Olmak**, Ocak Yayınları, 1999, Cilt 2, s.31,231

²⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, AK.OTKAAM, 1989, Cilt 2, s.24

olması dış ülkeleri en az Bakü petroleri kadar ilgilendirmektedir. Avrupa, Kafkasya, Hazar, Orta Asya nakliyat, ticaret yolu projesini geliştirmek Türk dünyası için önemlidir. Bu Asya'yı Avrupa ile birleştiren önemli "İpek Yolu" nun modern şeklini oluşturabilir. Azerbaycan ve genelde Kafkasya çok önemli coğrafi bölgede yer almaktadır. Kafkasya yalnız Hazar ile Karadeniz arasında değil, aynı zamanda üç deniz arasında bir boyun görevi görmektedir. Hazar, Don ve Volga nehirleriyle Karadeniz'e bağlanmaktadır. Buna boğazlarla Karadeniz'e bağlanan Marmara ile Ege ve Akdeniz'i de ilave etmek gerekir.²¹

Azerbaycan bölgenin önemli ticaret merkezi konumuna da gelebilir. Özellikle Türkiye'nin, Hazar Havzası'nda Azerbaycan'ı ticaret merkezi durumuna getirmek için girişimleri bulunmaktadır. Fakat bugün Azerbaycan kuzeyde güçlü komşusu Rusya'dan, güneyde İran'dan yöneltilen baskılara karşı fevkalade hassas durumdadır²². Bunun için Azerbaycan'ın bölgedeki Rusya ve İran etkisini azaltabilmek için desteğe ihtiyacı vardır.

Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti, 1991'den beri Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918-1920 yılların kurulmuş cumhuriyete işaret ediliyor) karşılaştığı, jeopolitik öneminin baskı ve zorluklarını yaşamaktadır. Her iki olayda da Azerbaycan'daki kontrolünü yitiren Rusya, burada egemenlik olmasa da bir derece etkisini yeniden kurmak istemektedir. Bir Rus Devleti olmasa da, Rus düzeninin mirası, birincisinde yaptığı gibi bugünkü Cumhuriyete de şekil vermeye çalışmaktadır. İran, o zaman olduğu gibi şimdi de, Azerbaycan'daki etkisini güçlendirmeyi çalışmaktadır.²³

Azerbaycan'ın jeopolitiğinden söz ederken ülkenin coğrafi yapısından kaynaklanan durumlara da değinmek gerekiyor. Azerbaycan'ın etrafı genelde yüksek dağlarla çevrilidir. Ülkenin kuzey sınırlarını Büyük Kafkas dağları oluşturmaktadır. Güneyde ise İran ile sınırı Talış Dağları belirlemektedir. Güneybatıda Küçük Kafkas Dağları yer almaktadır. Azerbaycan'ın güneyinden kuzeyine doğru boydan boya

²¹ Abbas Aslan, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Durumunun İran Toprak Bütünlüğüne Etkisi", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi (TKD)**, Ocak-Şubat 1999, s.21

²² Namık Kemal Zeybek, **a.g.e.**, s.232

²³ Audrey L. Altstadt, "Milli Bilinç Meselesi", **Azerbaycan TKD**, Temmuz-Ağustos 2000, s.86

uzanan Hazar Denizi ülkenin doğu sınırlarının tamamını oluşturmaktadır. Sınırların genelde yüksek dağlardan oluşması bu dağların stratejik önemini arttırmaktadır. Tarih boyunca da bu dağların, yüksekliklerin Azerbaycan için birer kale olduğu bilinmektedir. Buna karşılık bu yüksek dağ silsileleri kara ulaşımını olumsuz etkilemektedir.

Azerbaycan'ın etrafının dağlarla çevrilmesinin yanı sıra ülke arazisinin yaklaşık % 40'ı ovadır. Kafkas dağlarının rüzgarı kesmesi nedeniyle de ılık bir iklime sahiptir. Bu nedenlerle de Azerbaycan önemli tarımsal güce de sahiptir. Tarım için uygun ve en verimli topraklar ise Kura ve Aras nehirleri arasındaki Mil, Mugan ve Şirvan ovalarında bulunmaktadır. Tarımsal alanda önemli potansiyele sahip olması, en azından kendi kendine büyük oranda yetebilmesi jeopolitik açıdan önemini daha da artırmaktadır.

Hazar Denizi'nin kıyısında bulunması deniz taşımacılığında Azerbaycan'ı önemli bir liman ülkesi konumuna getirmiştir. Ayrıca Don ve Volga nehirleri ile Hazar'ın Karadeniz'e bağlanabilmesi bölgede deniz ticaretinde Azerbaycan'ı dış dünya ile ilişkilendirebilmektedir. Fakat Hazar Denizi'ne olan uzunca kıyı şeridi, Rusya ve İran gibi bölgenin güçlü ve Azerbaycan üzerinde etkisi bulunan ülkelerin faaliyetleri Azerbaycan için ciddi güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Nitekim tarihe bakıldığında zaman 1919'da İngilizler, 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal ederken ülkenin en önemli merkezi, başkent Bakü'yü Hazar'dan donanma ile de kuşatmışlar ve denizden çıkartma yapmışlardı. 1990, 19-20 Ocak gecesi Kızıl Ordu donanması Bakü'ye çıkartma yapmıştır. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycan, güvenlik açısından her zaman için güçlü bir donanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ise büyük maddi külfeti gerektirmektedir.

Azerbaycan'ın zengin yeraltı kaynaklara sahip bulunması da jeopolitik konum bakımından önemli bir durumdur. Petrol, doğal gaz, kurşun, çinko, bakır, demir cevheri vb. gibi kaynakların ülkede önemli miktarlarda bulunması bütün dünyanın dikkatini Azerbaycan'a çevirmiştir. Azerbaycan da bu durumdan en azami düzeyde fayda sağlamaya çalışmaktadır.

Ülkenin jeopolitik konumunu incelerken nüfus sayısı ile nüfus yapısını da

dikkate almak gerekiyor. 1999 verilerine göre Azerbaycan'ın toplam nüfusu 8 milyonun üstündedir. Azeri nüfus toplam ülke nüfusunun % 90'ını oluşturmaktadır.²⁴ Ülke nüfusunun büyük oranda Türk olması, ayrıca toplam nüfusun %95'den fazlasının eğitilmiş olması (en az okur-yazar düzeyinde) Azerbaycan'ın jeopolitiği bakımından önemli bir durumdur.

1.1.3. Azerbaycan'ın Nüfus Yapısı

Türk kavimlerinin Azerbaycan'ı yurt edinmeleri çok eskilere dayanmaktadır. Sakalar olarak bilinen Türk kavmi Azerbaycan'a ilk gelen Türklerden sayılmaktadırlar. Arkasından Hun Türklerinden bazı kavimler Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Daha sonra da Oğuz Türklerinin birçok boyu Azerbaycan'a yerleşmişlerdir.

Azerbaycan'ın tam bir Türk ülkesi haline gelmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Sultan Alparslan'ın Bizanslı'ları Malazgirt Meydan Muharebesinde (1071) yenmesinden sonra hem Azerbaycan, hem de Anadolu birer Türk vatani haline gelmiştir. Daha önce Türk dervişleri Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Orta Asya Türklerinin Moğol istilasına uğramasından sonra Moğol hakimiyetini tanımadığı için bazı Türk kavimleri gelip Azerbaycan'a yerleşmişlerdir.²⁵

Daha sonraki tarihlerde Ruslar, Azerbaycan'ın nüfus yapısını değiştirmeye yönelik bir çaba içine girmişlerdir. 18. yy sonlarında Azerbaycan'ı işgal eden Çar Rusya'sı buradaki tarıma müsait arazilere Rus köylülerini yerleştirerek bölgede Rus nüfus oluşturmayı planlamıştır. Bu uygulamanın benzeri Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde daha çok sanayi işçisi, teknik eleman ve yönetici sınıfı Azerbaycan'a yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında belirli dönemlerde İran'dan göç eden ve Rus-Osmanlı savaşlarında Osmanlı Türkleri'ne karşı düşmanca tavır takınan Ermeniler, Azerbaycan'a yerleştirilmiştir. Bu göçler devam etmiş ve Azerbaycan'da bu politikalar sayesinde Ermeni nüfus oluşturulmuştur.

²⁴ **Ülke Profilleri**, Azerbaycan Kazakistan v.d; T.C. Başbakanlık TİKA Yayınları, Ankara 2000, s.10

²⁵ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, TDAV Yayınları, İstanbul 1993, s.13

1992 yılında 7.800.000 olan Azerbaycan nüfusunun % 90'a yakını Azeri Türküdür. Azerbaycan'da bu dönemde en büyük etnik grubu % 3.9 oran ile Ruslar oluşturmaktadır. İkinci kalabalık grubu ise % 1.1 oranla Ermeniler oluşturuyorlardı. % 5 oran ise diğer azınlıklara ait idi.²⁶ 1996 yılı itibariyle Azerbaycan'ın nüfusu 7.549.000 kişidir. Ülke nüfusunun %82'sini Azeri Türkleri oluşturuyordu. Azerbaycan'ın toplam nüfusunun % 5 kadarını Ruslar, % 7'sini Ermeniler, geri kalan % 6'lık oran ise diğer milletler oluşturmaktadır. Azerbaycan nüfusunun % 48.6'sını erkek, % 51.4'nü kadın nüfus oluşturuyor. 1 Ocak 2001 itibariyle de toplam ülke nüfusu 8.081.000'dir. Kadın nüfusunun erkek nüfustan fazla almasının nedeni ülkenin Ermenistan'la savaş halinde olmasıdır.²⁷

Azerbaycan'ın nüfus yapısına bakıldığı zaman dikkat çeken bir husus da ülkede belirli oranda Ermeni azınlığının varlığıdır. Yalnız bu oran çok düşüktür ve sadece Dağlık Karabağ nüfusunun Azerbaycan nüfusu içinde kayıtlara geçmesinden kaynaklanmaktadır. Daha önceden hemen hemen Azerbaycan'ın her tarafında yaşayan Ermeniler, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan tutum içinde olması, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıları katletmesi ve yaşadıkları topraklardan sürmesi, Karabağ'da Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı düşmanca tutum sergilemesi sonucu durumdan rahatsız olmuşlardı. Buna Azerbaycanlıların doğal tepkileri de eklenince Ermeniler Azerbaycan'da yaşayamayacaklarını anlayarak Rusya, Gürcistan ve başka yerlere göç etmişlerdi.

Diğer bir taraftan Azeri-Ermeni anlaşmazlığında Rusya'nın Ermenilerden taraf olması, Ermenilere askeri, siyasal, maddi her türlü desteği sağlaması Azerbaycan'da Rus nüfusa karşı tutumu da etkiledi. Yine bağımsızlık mücadelesi sırasında Rusların Azerbaycan'da şiddete başvurması ülkede Ruslara karşı oluşan olumsuz tutumu etkileyen diğer önemli faktör idi. Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması ordu mensuplarının ve ailelerinin Azerbaycan'dan ayrılmasına neden oldu. Bütün bu nedenler Azerbaycan'da Rus nüfusunun oranını önemli ölçüde azalttı.

Yukarıda verilen 1992 ve 1996 yıllarına ait nüfus oranları rakamlarına bakıldığında 1996 rakamlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Rus

²⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s. 11

²⁷ Ramazan Özey, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul 1999, s.48

nüfusun bir bölümünün, Ermenilerin ise tamamının ülkeyi terk etmesidir. Bir de bu süre içinde Ermenilerle çatışmaların daha da alevlenmesi çok sayıda insan kaybına neden olmuş, ülke nüfusunu olumsuz yönde etkilemiştir. İki nüfus sayımı verilerinde Ermeni nüfusun oranının 1992 yılında 1996'dakine göre düşük olmasının nedeni Dağlık Karabağ Ermenilerinin 1992 sayımlarında gösterilmemesidir.

Azerbaycan'da halkın büyük bir kısmı Müslüman'dır. Ülke hane halkı büyüklüğü 4.4 kişidir.²⁸ Bugün Azerbaycan nüfusu genelde Kura nehri oluğunda yoğunlaşmıştır. Azerbaycan kır-kent nüfus değişimi ise, sürekli olarak kent nüfusu lehinde değişmiştir. 1991 yılına gelindiğinde ülkede toplam nüfusun % 54'ü şehirlerde yaşarken, kırsal nüfus oranı % 46'ya düşmüştür.²⁹

Daha sonraki yıllarda bu oranlarda önemli değişimler olduğunu da söyleyebiliriz. Kırsal kesimin uğraş alanı tarım ve hayvancılık sisteminin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından çökmesi, gerekli reformların zamanında yapılamaması kırsaldaki işsiz nüfusun büyük şehir merkezlerine göç etmesine neden olmuştur.

Azerbaycan nüfusu Ermeni işgalinden de çok etkilenmiştir. İşgal olunan ve yoğun çatışmaların yaşandığı bölgelerde bulunan halk ülkenin başka bölgelerine yerleşmek zorunda kalmışlardır. Her şeylerini işgalci Ermenilere terk ederek göç etmek zorunda kalan halk Azerbaycan'ın her tarafına yayılmış bulunmakta ve çok zor koşullarda hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Karabağ problemi ve Ermeni birlikleri tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi "zorunlu göçmenler" olarak adlandırılan nüfus tabakasının oluşmasına neden oldu. Göçmenler 1989 yılında daha ihtilafların başlangıcında Ermenistan'dan sürülmüş 230.000 Azerbaycan Türkü ve Orta Asya'dan sürülerek Azerbaycan'da yerleşmek zorunda kalan 50.000 Mesheti Türkünden oluşmaktaydı. 1990-1994 yılları arasında Azerbaycan toprağının Ermeni işgaline maruz kalması sonucu 700.000'den fazla insan Karabağ ve onun civar bölgelerinden yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldılar ve ülkenin her tarafına dağıldılar. Böylece bugün Azerbaycan'da

²⁸ Ramazan Özey, **a.g.e.**, s.48

²⁹ Ramazan Özey, **a.g.e.**, s.51

nüfusun 1.000.000'dan fazlası zorunlu göçmenlerden oluşmaktadır.³⁰ Yurtsuz-yuvasız kalan bu insanların durumu Azerbaycan'ın en önemli problemlerinden biridir.

Doğum ve ölüm oranlarına bakıldığında Azerbaycan'da 1989 yılında zamanla iyileşen sağlık şartlarına paralel olarak bir iyileşme görülmüştür. 1989 Azerbaycan'da doğum oranı % 2.6, ölüm oranı % 0.6 ve nüfus artış oranı da % 2 idi. 1991 yılında bağımsızlık kazanıldıktan sonra nüfus artışı ise % 2.4 olmuştur³¹. Bu oranlar Azerbaycan için iyi sayılabilecek rakamlardır.

1.2. AZERBAJYCAN'IN EKONOMİK YAPISI

Azerbaycan, bulunduğu coğrafyaya, sahip olduğu iklim koşullarına, yer altı ve yer üstü kaynaklarına, insan gücüne ve sanayisine bakıldığında, güçlü bir ekonomik potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'daki uygun iklim koşulları çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine imkan sağlamaktadır. Öte yandan nehirler üzerinde yapılan baraj ve sulama kanalları, tarım alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın toplam yüzölçümünün % 20.3'ünü ekili ve dikili alanlar oluşturuyor. Tarımda tahıl, yem bitkileri, sanayi bitkilerinden pamuk, tütün en önemli alanlardır. Tarımdan sonra önemli bir faaliyet hayvancılıktır. Hayvancılık ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde gelişmiştir. Bazı bölgelerde ipek böcekçiliği, Hazar kıyılarında balıkçılık ve havyar üretimi yapılmaktadır.³²

Azerbaycan dünyanın en değişik iklim tiplerine sahip ülkelerinden biridir. Doğu ve orta kısımları alçak ve düzlük olduğundan kışları ılık ve sıcak geçer, güneydoğu kısmı ise nemli subtropikal iklime sahiptir. Bölgeye düşen yıllık yağmur miktarı 1200-1400 kg' dır. Diğer bölgeleri ise kurak ve yarı kurak görünüme sahiptir. Azerbaycan'da aslında toprağın sadece % 7'si tarıma elverişli olmasına rağmen merkezi planlama çerçevesinde tarım ülkesi olmaya mecbur edilmiş ve bugün

³⁰ "Hassas Gruplar, Azerbaycan Kadınlarının Durumu", **B.M. Raporları**, Bakü 1999, s.51,52

³¹ Metin İşçi, "Türk Cumhuriyetlerinde Sosyo-Kültürel Yapılanma ve Türk Birliği Meselesi", **Genç Ufuklar Der.**, Sayı:3, Yıl: 1998, s.5

³² Ramazan Özey, **a.g.e.**, s.52

Azerbaycan arazisinin %40'dan fazlasında tarım yapılmaktadır. Tarım faaliyetlerinin çoğu Kür ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır. Temel besin maddeleri açısından büyük oranda kendi kendine yeterli olmasına rağmen, tarım sanayi eski ve yetersiz bir teknolojiye sahiptir. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, sebze, pamuk, çay, tütündür. Azerbaycan buğday üretiminde kendi kendine yetmemektedir. Özellikle buğday ekilen sahaların bozularak üzümçülük ve pamukçuluk yapılması sonucu buğdayın bir kısmı Kazakistan'dan ve Kuzey Kafkasya'dan ithal edilmektedir³³. Ancak tarımda yeni reformlar yapılarak ve bilinçli politikalar uygulanarak bu eksiklik büyük ölçüde giderilebilir.

Azerbaycan ekonomisinin en önemli güç kaynağı ve dayanağı sahip olduğu madenlerdir. Azerbaycan madenler bakımından çok zengin bir ülkedir. Ülkenin yer altı zenginlikleri, enerji kaynakları, madenleri ve metal dışı madenler olarak üç grupta toplanabilir. Enerji kaynaklarının başında petrol ve doğal gaz madenleri gelmektedir. Yeni keşfedilen yataklarla, bugün ülkenin 5 Milyar tona yakın petrol rezervi bulunmaktadır. Mevcut rezervlerin % 47'si Hazar Denizi'nde % 35'i Kür-Aras oluğunda, % 11'i Abşeron yarımadasında ve % 7'si Siyezen-Kuba bölgesinde yer almaktadır. Bugüne kadar ülkede 29 doğalgaz yatağı işletmeye açılmıştır. Doğalgaz rezervleri de yine Hazar Denizi'nde ve Kür-Aras oluğunda yoğundur. Doğalgaz üretimi ise yıllık 14 milyon m³ kadardır.³⁴

Ülke madenleri arasında alümit, bakır, demir, kobalt, krom, çinko ve kurşun madenleri önemli yer tutuyor. Sahip olduğu madenlerden dolayı Küçük Kafkaslar'a "Azerbaycan'ın Ural'ı" adı verilmektedir. Metal dışı madenler arasında özellikle inşaat hammaddesini oluşturan kireçtaşı, çimento, kiremit ve tuğla kili yatakları oldukça fazladır. Ayrıca zımpara taşı, mermer, kaya tuzu yatakları da önemli yer kapsamaktadır.³⁵ Çıkarılan madenlerin ve petrolün büyük çoğunluğu Sovyet döneminde, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde mamul hale getirilip yeniden Azerbaycan'a satılmıştır. Böylece Azerbaycan sanayisi dışa bağımlı hale getirilmiştir. Ülkede üretilen malların % 80'i hammadde veya yarı mamul halde bulunmaktadır. Bugün Azerbaycan'ın sanayisinin en büyük sıkıntılarından biri

³³ TİKA Yayınları **Avrasya Dosyası**, Temmuz 1998, s.4

³⁴ Ramazan Özey, a.g.e., s.4

³⁵ Ramazan Özey, **a.g.e.**, s.54-55

ellerinde bulunan hammaddeyi ara mala, ara malı da nihai mala dönüştürememe konusundadır.³⁶ Ülkedeki sanayi tesisleri Sovyetler Birliği çapında tasarlandığı için çok büyük tesislerdir. Bugün bu tesisleri çalıştırmak Azerbaycan bütçesi için çok büyük yük getirmektedir. Bu sanayi tesislerinin teknolojisi de eskimiş olduğundan teknoloji yenilenmesi için büyük kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Azerbaycan'daki sanayi sektörünü aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz;

- Ağır sanayi (petro-kimya, kimya, yakıt-enerji, metalürji, makine imal, orman ürünleri, yapı malzemeleri.)
- Hafif sanayi (tekstil, dokumacılık, deri işleme, ipek halı, ayakkabı)
- Gıda sanayi (çay, şarap, konserve).³⁷

Ülkenin başlıca sanayisini petro - kimya sanayisi meydana getirmektedir. Makine, imal, lastik, tekstil, halı, konserve fabrikaları bulunmaktadır. Fakat bunların dünya pazarlarında rekabete girebilmeleri için ıslah edilmeleri gerekmektedir.³⁸ Sektörde yer alan birçok fabrika yeni teknolojiler uygulanmadığı için yetersiz durumdadır. Merkezi planlama çerçevesinde üretim kapasiteleri birçok alanda yurtiçi talepten fazla tutulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hammadde ve pazarlama açısından diğer birlik ülkelerine bağımlılık, eski teknoloji, enerji tasarrufu ve çevreye önem verilmemesi, gereğinden fazla istihdam gibi sorunlarla yüz yüze kalınmıştır.³⁹

Azerbaycan'ın ekonomik gücü ülkenin Sovyetler Birliği döneminde birlik ekonomisine yaptığı katkılara bakıldığında da görülebilir. Son dönemlere kadar Güney Kafkasya'dan ihraç edilen ipeğin % 90'ı Azerbaycan'da üretilmekte idi. Eski Sovyetler Birliği'nin üzümlünün % 24'ü, pamuk lifinin % 10'u, ham ipeğin % 14'ü yeşil çay yaprağının % 6'sı, meyvelerin % 4'ü, sebzelerin % 3'ü Azerbaycan menşeliydi. Azerbaycan'da 13 Milyon tona yakın petrol üretiliyordu.

³⁶ Mehmet Saray, a.g.e., s.8

³⁷ TİKA Yayınları, **Avrasya Dosyası**, Temmuz 1998, s,4

³⁸ Sadettin Gömeç, a.g.e., s.43

³⁹ TİKA Yayınları, **Avrasya Dosyası**, Temmuz 1998, s,4-5

Bunun ancak %7'sini Azerbaycan kullanmış, % 93'ü ise Moskova'nın tekelinde bulunmuştur.⁴⁰ Bağımsızlıktan sonra bu üretilen değerlerin tamamen Azerbaycan ekonomisine aktarılması Azerbaycan için çok önemli bir güç kaynağı oluşturmaktadır.

Ulaşım alanında Azerbaycan, gelişmiş bir ulaştırma sistemine sahip olmakla birlikte, altyapısı ve ekipmanları genelde eskidir. Azerbaycan şehirlerini birbirine bağlayan demiryollarının toplam uzunluğu 2010 km.dir. Bunun 1278 km.de elektrifikasyon yapılmıştır. Azerbaycan karayollarının toplam uzunluğu 24.296 km.dir. Hazar Denizi dışında açık denizlere kapısı olmayan Azerbaycan, deniz taşımacılığın bu denizde yapmaktadır.

1.2.1 Azerbaycan'daki Enerji Kaynakları

Azerbaycan'ın enerji kaynakları içinde en önemlileri doğal gaz ve petrol kaynaklarıdır. Azerbaycan yılda ortalama 10 milyar metreküp doğal gaz üretmektedir. Geçmişte bu rakam daha yüksekti. Hazar denizinden gaz çıkarılması 1982 yılında 14 milyar metreküp rakamla en üst noktaya ulaşmıştır. Bu gün de bazı teknik ve diğer problemler yüzünden her gün milyonlarca metreküp doğal gaz havaya uçmaktadır.⁴¹

Azerbaycan sınırları içinde kalan petrol kaynakları 2,5-3,4 milyar ton civarındadır. Toplam doğal gaz rezervlerinin ise 550-600 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Sismik araştırma verilerine göre, Hazar'ın Azerbaycan sektörü 70 potansiyel yapıyı elinde bulundurmaktadır. Bunlardan yaklaşık 14 tanesi günümüzde geliştirilmektedir. 1980'lerin ortalarından beri Güneşli'nin derin su bölümü gibi geniş petrol yatakları ve Çırac, Azeri, Kepez, Karabağ ve Şah-Deniz' deki petrol yatakları keşfedildi. Bunlar gelişmekte olan Azerbaycan petrol endüstrisi için önemli kaynaklar olarak göze çarpmaktadır.⁴²

1991 yılında Azerbaycan'da 11.7 milyon ton petrol üretilmiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen doğal gaz üretimi ise, Azerbaycan'da 8.5 milyar metreküp olarak

⁴⁰ Sadettin Gömeç, **a.g.e.**, s.43

⁴¹ Yasin Aslan, **Azerbaycan Tam Bağımsızlık Yolunda**, Ankara 1992. s. 77

⁴² Resul Gouliev, **Petrol ve Politika**, İstanbul 1997. s. 75

belirlenmiştir. Günümüzde 50 petrol kuyusu ülkede petrol üretmektedir. Bunların 36'sı karada 14'ü ise denizde bulunmaktadır. Jeofiziksel araştırmaların 40'ı 60 metrede, 33'ü 60-200 metre arasında ve 72'si 200 metreden daha derinde olmak üzere 145 kaynak keşfedilmiştir. Bilinen toplam rezervlerin miktarı 3.5 milyar ton ham petrol ve 600 milyar metreküp gaz olarak tespit edilmiştir. Bu geniş kaynaklara rağmen Azerbaycan eski ekonomik ve sosyal yapının çökmesi nedeniyle ekonomide çok zor günler yaşamıştır. 1995 yılının ilk 11 ayında petrol üretimi %4 düşerek 8.4 milyon tona inmiştir.⁴³

Azerbaycan'da hidrokarbonat rezervleri karada 760 milyon ton, denizde 3.7 milyar ton civarındadır. Bu şekilde ülkenin hidrokarbon genel rezervleri 4.5 milyar ton olarak değerlendirilir. Burada Azerbaycan petrol şirketi uzmanlarının, (bağımsız çalışan uzmanların) yüksek tahminlerinden en minimum tahminleri verdiğinin altını çizmek gerekiyor.⁴⁴

Var olan potansiyel kaynaklar üretime kanalize edildikten sonra 2000 yılında ülkenin petrol üretiminin 25.6 milyon tona, 2005 yılında ise 45.2 milyona çıkması beklenmekteydi. İç tüketimin fazla artmayacağı gerçeği altında bu üretimin 20.8 ile 39.7 milyon tonunun ilirac edileceği ifade edilebilir.⁴⁵ 2000 yılını geride bıraktığımızı göre bu tahminler ve hedefler gerçekleştirilememiştir. Ancak 1997'nin sonuna kadar imzalanan 5'i büyük çaplı petrol konsorsiyum anlaşmaları Azerbaycan'da petrol üretiminin her geçen gün artmasına teminat vermektedir. Bundan sonra da Azerbaycan'da petrol anlaşmaları yapılmaya yeni yatakların geliştirilmesine devam edilmiştir.

1985'e kadar, Azerbaycan'da doğal gaz yılda 16 milyar metreküp üretilmiş ve kendine yeterli bir konuma gelmiştir. 1990'dan itibaren doğal gaz üretimi düşmeye ve Azerbaycan dışarıdan gaz ithal etmeye başladı. Ulaşılabilir rezervler bakımından gaz rezervlerinin 500 milyar metreküp olarak tahmin edilmiştir. Endüstri için temel yakıt olan, evlerde kullanılan, pişirme ve ısıtma amaçlı doğal gaz, büyük

⁴³ Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları, Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, sayı :3, s.34-37

⁴⁴ Azerbaycan Bilik Dünyası, "Yeni Vatikan: Azerbaycan'ın Petrol Politikası Londra'yı Yönetecek mi?", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Ocak-Şubat 2000, Sayı :331, s.29

⁴⁵ Mehmet Dikkaya, **a.g.m.**, s. 37

oranda Türkmenistan'dan ithal edilmektedir. Yeni petrol yataklarından gaz üretilmesi mevcut olan gaz yataklarındaki üretim daralmasını dengeleyebilecektir.⁴⁶

Temmuz 1999'da Azerbaycan'da başını BP-AMOCO'nun çektiği ve TPAO'nun da %9 hisse ile ortak olduğu Şahdeniz sahasında zengin gaz rezervleri bulunmuştur. Bu gelişmenin ardından Azeri gazının Bakü-Ceyhan'a paralel bir doğal gaz hattı ile Türkiye'ye getirilmesi gündeme gelmiştir. Azerbaycan'daki doğal gaz potansiyelinin ortaya çıkarılması öncelikle ülkenin iç talebini karşılama yönünden, daha sonra da Türkiye'nin giderek artan doğal gaz ihtiyacının karşılanması açısından büyük öneme sahiptir. Bunun yanında Bakü-Ceyhan'a paralel bir doğal gaz hattının da çekilmesi ve Türkmen doğal gazının bu yolla Batı'ya aktarılması gibi konular, Bakü-Ceyhan'ın maliyetini de düşürecektir. Bu konularla birlikte Hazar'ın statüsü konusu da yine bu gelişme ile ilgili konulardır.⁴⁷ Azerbaycan'da zengin doğal gaz yatağının ortaya çıkmasından sonra Türkmenistan Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın savunduğu görüşten giderek uzaklaşmaktadır.

1.2.2. Petrolün Azerbaycan Ekonomisine Katkısı

Enerji sektörü birkaç on yıl boyunca Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın ilkin ekonomik gelişimi genellikle petrol ihracı sayesinde olmuş, sonradan petrol ve doğal gaz üretiminde yardımcı olan sanayiler gelişmiştir.⁴⁸

Petrol üretimi Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da egemen durumunu korumaya devam etmiştir. Sanayi üretimi 1990'lı yıllarda büyük ölçüde azaldığı halde, petrol sanayisinin bu üretimdeki payı %10'dan (1990) artarak 1997'de onun yarısından fazlasını oluşturmuştur.⁴⁹ Fakat petrol üretiminin sanayi üretiminde artan payı bu aşamada petrol üretiminin artması sonucunda değil, diğer sanayi dallarında meydana gelen keskin bunalımın sanayi üretimine yansımalarıdır. Çünkü Azerbaycan'da petrol üretimi 1990'da bu yana düşme göstermiştir. Sanayinin diğer

⁴⁶ Mehmet Dikkaya, **a.g.m.**, s. 42

⁴⁷ Ahmet Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bilinmeyen Oyun**, ASAM Yay., Ankara 1999. s. 91-92

⁴⁸ **BM'nin İnkişaf Programı**, 1997 s.36.

⁴⁹ **BM'nin İnkişaf Programı (UNDP)**, Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü 1998. s. 55-56.

dallarının bunalıma girmesi petrolün görelî payını artırmıştır.

Ödemeler bilançosuna baktığımızda, ülke ekonomisinde petrol gelirlerinin payının yüksek olduğunu daha belirgin bir biçimde gözlemek mümkündür. Bu pay 1995’de GSMH’nin %3,8’i olmuşsa da, 1996’da GSMH’nin %12,3’nedek yükselmiştir. Sermaye bakımından 1995’de GSMH’nin %5,1’nden 1996’da %14,2’ye dek artmıştır. Petrolün Azerbaycan ekonomisindeki yerini diğer bir göstergeye, ülkede yapılan yatırımlara bakarak da anlamak mümkündür. 1995 yılında yatırımların toplamı 544 milyon \$, petrol sektöründe ise 140 milyon \$ olmuştur. 1997 yılında ise bu rakamlar 1568 milyon \$ ve 784 milyon \$ olmuştur. Böylece 1995 yılında toplam yatırımların yaklaşık %25’ni oluşturan petrol yatırımları 1997’de yabancı yatırımların %60’nı ve toplam yatırımların %50’sini oluşturacak şekilde artmıştır.⁵⁰

1998 yılında ham petrol ve petrol ürünlerinin satımından 223,496,113 \$ elde edilmiştir. Bunun 104,807,089 \$’ı yani tahminen yarısı devlet bütçesine verilmiştir. Fakat birçok ekonomik kurumun ARDNŞ (Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketi)’ne olan borçları (5,910,859 trilyar manat*) petrolden elde olunan gelirden ülke ekonomisinin verimli yararlanmasını engellemektedir.⁵¹

Azerbaycan her şeyden önce bu anlaşmalardan önemli bir kar elde etmek amacındadır. Yıllardan beri petrolü vahşicesine sömürülmüş ve kendisine gelirin çok az bir kısmı bırakılmış, Azerbaycan’ın geçen asırdan bu yana ilk kez petrolden gelir elde edeceğini söylersek yanlış olmaz. Anlaşmaların hem doğrudan, hem de dolaylı yollardan Azerbaycan ekonomisine katkıda bulunacağı beklenmektedir

Azerbaijan International Oil Company (AIOC)’nin eski başkanı Terry Adams, Azerbaycan hükümetinin devlet için çok faydalı bir anlaşma imzaladığını ileri

⁵⁰ Azerbaycan İstatistika Komitesi verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

* Azerbaycan para birimi

⁵¹ Ali Hasayovlu, “Budceni Neftsiz Tesevvür Etmek Olmaz”, **Zaman Gazetesi**, 19 Aralık, Bakü 1998, s.5.

sürerek bu iddiasını aşağıda sayılan nedenlere dayandırmıştır.⁵²

Kar: Azerbaycan yaklaşık 78 milyar \$ kazanırken, yabancı konsorsiyuma üye şirketler 22 milyar \$ kazanacaklar. Gelişim fonlarının tamamını karşılamayı yabancı şirketler taahhüt etmişlerdir.

Konsorsiyum payı: Hatta konsorsiyumun %22'lik payından da ARDNŞ yatırımcı olarak %10'luk pay alacak. Nihai analizde tüm karın %80'i Azerbaycan'a kalacak.

Yeni buluşlar: Eğer petrol ve doğal gaz rezervleri tahmin olunan miktardan fazla olursa, Azerbaycan ek petrolün %88'ni elde edecektir.

Ekonomik alım hakları: Anlaşma süresince, ARDNŞ diğer petrol şirketlerinin %20'ye dek paylarını alabilme hakkına sahiptir.

Durmaya ilişkin madde: Eğer ihracat durursa, üretim Azerbaycan'ın yerel ihtiyacını karşılamak için sürdürülecektir.

Prim (bonus): Anlaşma (Asrın Anlaşması) Azerbaycan'a \$400 milyon prim ödenmesini öngörmektedir.

Yerel alt-müteahhitler ve hizmetler: Yatakların gelişiminde Azerbaycan şirket ve kurumlarının Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli yatırımlar harcanacaktır. Yatırımların %30-60'ı Azerbaycan'da harcanacaktır.

İstihdam: Başlangıçtan sonraki 5 yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %90'ı ve tüm yardımcı işçilerin %95'i Azeriler olacaktır.

Altyapı: Büyük yatırımlar ve etkinlikler otel, hava yolları vb. artmasına, böylece yerel istihdam yaratılmasına, hükümet için ise yeni vergiler oluşturulmasına yol açmaktadır.

Beklentiler doğrulanırsa, 7.5 milyonluk nüfus için gerçekten büyük

⁵² Terry Adams, "Will Azerbaijan Really Benefit From The Consortium Contract?", *Azerbaijan International Magazine*, Summer 1995, s. 40-44.

sayılabilecek bir gelir elde edilecektir. Üstelik yukarıda belirtilenler yalnız “Asrın Anlaşması”na aittir. Diğer anlaşmalar, yatırım ve rezervler yönünden ilk anlaşmadan önemli ölçüde geri kalmasına rağmen, Azerbaycan’ın payının daha fazla olacağını, ödenecek primleri ve diğer gelirleri dikkate alırsak anlaşmaların Azerbaycan için ekonomik önemini anlarız. Bir yan etki de, üretilen petrolün ihraç boru hattının çekilmesiyle ve Kazakistan petrolünün de buradan akıtılması sonucunda kendini gösterecektir. AİOC nakledilen petrolün her variline 0,43\$ (0,26\$ Azerbaycan’da ve 0,17\$ Gürcistan’da) ödeme tarifesi ile razılaştırılmıştır.⁵³ Böylece petrol naklinden de önemli miktarlarda gelir elde etmek mümkündür.

Petrol, Azerbaycan bütçesinde önemli yere sahip olduğu için anlaşmaların imzalanmasının sonucu olarak petrol üretiminin artması bütçe gelirlerini de önemli ölçüde artıracaktır. “Petrol üretimi ve bundan gelen gelir bizim devletin bütçesinin temelini oluşturuyor. Böylece petrol yalnız bizim ekonomimizle değil, politikamızla da ilgilidir”.⁵⁴

Petrol anlaşmaları Azerbaycan’ın uzun süreli ekonomik anlaşmalar imzalamasına imkan vererek bağımsız bir devlet olarak tanınmasına yardım edebilir. Bu anlaşmalar aracılığıyla Azerbaycan evrensel işgücü ve hammadde piyasalarına çekilebilir ve gerekli politikalar izlemekle, ülkenin gelecek gelişimi için gelir kazanma kaynağı olarak hammaddeler alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilir. Devlet, aynı zamanda, modern araştırma, petrol çıkarma, işlem ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girmesinden de fayda elde edebilir. Artan petrol ve doğal gaz üretiminin sonucu olarak, istihdamı özendirilen yeni altyapı yaranacaktır. Petrol üretiminin kendisi çok sayıda iş yeri yaratmasa da, onun çoğaltan etkisi ekonominin diğer dallarında istihdama önemli ölçüde katkıda bulunabilir.⁵⁵

Tüm petrol anlaşmaları yerel işgücünün istihdamının gittikçe artmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bu, bir yandan yerel nüfus için yeni iş yerleri

⁵³ **BM’nin İnkişaf Programı**, 1997, s. 65.

⁵⁴ Natik Aliyev, "An Interview With Natik Aliyev", **Azerbaijan International Magazine**, 6.2., Spring 1998, ss.65-66.

⁵⁵ **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1997, s.39.

yaratacak ve istihdam düzeyini yükseltecek, diğer yandan yabancı uzmanların yerel uzmanlarla yer değiştirmesi sonucunda yabancı uzmanların yerleştirilmesi ve yol masraflarının azaltılmasıyla üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir.⁵⁶ AİOC’da 1997 yılında 375, alt-müteahhitlerinde ise 100’den fazla Azerbaycanlı işçi çalışmaktaydı. Azerbaycanlı işçilerin sayısının giderek artması muhtemeldir.

Anlaşmalar Azerbaycan ekonomisine diğer yönlerden de önemli katkılarda bulunabilir. Anlaşmaların imzalanması için alınmış bonuslardan bütçe açığının finanse edilmesinde yararlanılmıştır. Konsorsiyumların bütçelerinin, orta hesaplama, %70’den fazla bir kısmı, Azerbaycan’da harcanmaktadır. Örneğin, CİPCO’nun yerli işçilerinin 1996’daki ücret fonu 176.000\$ apartman kirası için ödenen ücretler ise 795.000\$ olmuştur. Hesaplamalara göre, yabancı şirketler her yıl kira ücreti olarak 10 milyon \$ harcamaktadırlar.⁵⁷

Ayrıca Bakü Limanı Orta Doğu, Avrupa ve Güney Doğu Asya ülkeleri için elverişli “transit” rolünü oynayabilir. Her türlü liman malzemeleri ve modern terminallerin yapımı için 2 milyar \$ gerekmektedir. Projenin teknik ve ekonomik temelleri hazırlanmaktadır. Projenin kısa bir sürede gerçekleşmesi mümkündür.⁵⁸

Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde yaklaşık 72’si yerel şirket olmak üzere 400 şirket katılmaktadır. Onların faaliyeti inşaattan başlayarak ekolojik hizmetlere dek uzanıyor. Yerel ve yabancı şirketler arasındaki işbirliği ve birlikte çalışmaları, modern teknolojilerin, donanımın, materyallerin ve yönetim tekniklerinin uygulanması olanağını yaratmakta ve bunlar özellikle mevcut dönemde, merkezi karar ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişte büyük önem arz etmektedir.⁵⁹ Tüm bunlarla beraber, Azerbaycan yabancı teknolojiyi ülkeye çekmekle Hazar’da petrol çıkarmanın ekolojik koşullarını iyileştirmek amacındadır. Hazar’ın petrol rezervlerinin geliştirilmesi sürecinin hızlandırılmasının çevreye olumsuz etkileri artmaktadır. Fakat çevreyi korumanın anahtarı petrol rezervlerinin geliştirilmesinin durdurulması veya sınırlandırılması

⁵⁶ **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1998, s.54

⁵⁷ **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1997, s.39-40

⁵⁸ Yasin Aslan, **a.g.e.**, s. 92-93

⁵⁹ **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1998, s.56

değil, rasyonel ve güvenli üretim yöntemleri ve gelişmiş teknolojinin, ekolojik koordinasyonun ve etkin tedavi önlemlerinin sunulmasındadır.⁶⁰

Yabancı petrol şirketlerinin yararlandığı teknoloji ekolojik bakımdan daha güvenilirdir ve eski Sovyet teknolojileri ile karşılaştırıldığında zararsızdır. “Neft Daşları”nda ABD’nin “Pennzoil Exploration” şirketi ile ortak gaz kompresor istasyonu kurulmuştur ve bu istasyon yılda 1,5 milyar metre küp gaz üretecektir. Önceler ise bu gaz açık havada yakılıyordu. ARDNŞ’in “Güneşli” yatağında petrol çıkarma ve ulaşım teknolojisinin iyileştirilmesi sonucunda bileşiminde fenolün konsantrasyonu normalden birkaç defa çok olan atık sularının gündelik miktarı azalarak, bin metreküpten 80 metreküpe düşmüştür.⁶¹

Hazar’dan çıkarılan petrolün nakli ile ilgili sorunları önlemek için de bazı önlemler alınmıştır. Güvenli taşımanın sağlanması amacıyla, ihraç boru hattı boyunca 6 pompa-istasyon (3’ü Azerbaycan’da ve 3’ü Gürcistan’da), 2 basınç azaltan istasyon (Gürcistan’da), 24 gözetim istasyonu ve 7 gözetim anahtarı (3’ü Azerbaycan’da ve 4’ü Gürcistan’da) kurulacaktır.⁶²

1.3. AZERBAJCAN’DA SİYASAL YAPI

Azerbaycan 1990’lı yıllardan başlayarak yeni bir siyasal yapılanma sürecine girmiştir. Bağımsızlıktan sonra en önemli konulardan birisi yeni bir Anayasa’nın hazırlanması olmuştur. Toplumun farklı kesimlerinin farklı görüşlerinin olması, ülkenin savaş içerisinde bulunması ve istikrarsızlık ortamı Anayasa’nın hazırlanıp kabul edilmesini geciktirmiştir.

Ülkenin siyasal hayatındaki en önemli değişikliklerden birisi de SSCB’nin dağılmasının ardından çokpartili siyasal hayata geçişdi. Bunun için hazırlanan siyasal partilere ilişkin kanun 1992 yılında kabul edilmiştir. 1996’da bu yasada değişiklikler yapılmıştır. Bu yasayla birlikte çokpartili siyasal sistem ve demokratik seçim sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

⁶⁰ Andrei Shoumikhin “New Developments Related to Caspian Oil”, **Perspectives on Central Asia**, Volume 1, Number , 9 December 1996

⁶¹ **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1997, s.64

⁶² **BM’nin İnkişaf Programı** (UNDP), 1997, s.65

1.3.1. Anayasa'nın Kabulü

Azerbaycan Cumhuriyeti 12 Kasım 1995 tarihinde referandum yolu ile kabul edilmiş olan Anayasa ile idare edilmektedir. Anayasaya göre; Azerbaycan Devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiştir. Yasama yetkisi Milli Meclis'e, icra yetkisi Cumhurbaşkanına, yargı yetkisi de mahkemelere aittir. Cumhurbaşkanı hem devletin hem de icranın başıdır ve "Ferman" adı verilen hukuki kararlar verme yetkisine sahiptir.⁶³

1991 yılının Ekim ayında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da anayasa konusunda uzun süren sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni ülkede sık sık yaşanan iktidar değişiklikleri idi. Bunun yanında zamanında anayasayı hazırlayıp, halk oylamasına sunacak Meclisin oluşturulmaması önemli bir sıkıntı idi. Anayasa kabul edilinceye kadar ülkede, üzerinde birçok değişiklikler yapılmış Sovyet Azerbaycan'ı döneminin anayasası, yürürlükte kalmıştır. Nihayet 1995 yılı Kasım ayının 12'deki genel seçimlerle birlikte halk oylamasına sunulan Anayasa kabul edilmiştir. Anayasanın ön kısmında anayasanın hangi temellere dayandığı ve ne gibi prensipleri dikkate aldığına belgeleyen kısa bir metin yer almıştır. Buna göre;

Azerbaycan halkı kendinin çok asırlık devletçilik geleneğini devam ettirerek, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Bağımsızlığına ilişkin" anayasa akdinde yer alan prensipleri temel alarak, bütün toplumun ve herkesin refahının temin edilmesini arzularak, adaletin, azatlığın ve tehlikesizliğin hakim kılınmasını isteyerek, geçmiş, şimdiki ve gelecek nesiller karşısında kendi sorumluluğunu anlayarak, egemen hukukundan yararlanarak aşağıdaki niyetlerini beyan etmiştir:

- Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak;
- Anayasa çerçevesinde demokratik kuruluşa teminat vermek;

⁶³ Ülke Profilleri, Azerbaycan, Kazakistan vd. TİKA Yay. Ankara 2000, s. 11

- Vatandaş toplumunun oluşturulmasını elde etmek;
- Halkın iradesinin tezahürü gibi kanunların üstünlüğünü temin eden hukuki, dünyevi devlet kurmak;
- Adaletli ekonomik ve sosyal kurallara uygun herkesin hakettiği yaşam düzeyini temin etmek;
- Evrensel değerlere sadık kalarak bütün dünya halkları ile dostluk, sulh ve barış ortamında yaşamak ve bu amaçla karşılıklı faaliyette bulunmak.

Bu amaçla halk oylaması yolu ile Anayasa kabul ediliyor.⁶⁴

Anayasanın kabul edilmesi ve yayınlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte 1978 yılının 21 Nisan'ında kabul edilmiş Azerbaycan Konstitusiyası (Esas Kanun) yürürlükten kalkmıştır.

Bağımsızlıktan sonra kabul edilen Azerbaycan Anayasası beş bölüm, 12 kısım ve (155 asıl 3 ek) 158 maddeden oluşan kapsamlı bir Anayasa olduğu söylenebilir.

1. Bölüm genel hükümleri içermektedir. 1. Bölümün birinci kısmı halkın egemenliğini ve iktidarın tek kaynağının Azerbaycan halkının olduğu hükmüne yer vermektedir. Birinci bölümün 2. kısmında ise önemli ölçüde aile-devlet, din-devlet, devlet dili, para birimi, başkent vs. gibi belirleyici hükümler yer almaktadır.

Anayasanın 2. bölümü temel haklar, özgürlükler ve görevleri kapsamaktadır. Bu bölümün ilk kısmı temel insan, vatandaş hakları ve özgürlüklerini düzenlemektedir. Bu kapsamda Anayasa temel prensip olarak insanların doğuştan dokunulmaz, bozulmaz ve ayrılmaz haklarının bulunduğunu kabul etmiştir. Herkesin kanun ve yargı önünde eşit olduğunu, ayrıca kadın ve erkeğin de toplumda eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir.

İnsanların eşitlik haklarına ilişkin olarak anayasa, devletin ırkına, milliyetine,

⁶⁴ Azerbaycan Anayasası, Bakü, 1996 s.1-2

dinine, diline, cinsiyetine, kökenine, mülk durumuna, bulunduğu mevkiye, sahip olduğu ideolojiye, siyasal partilere, diğer sivil toplum kuruluşlarına üye bulunmalarına bakılmaksızın teminat verdiğini belirtmiştir⁶⁵.

Bugün gelişmiş Batı devletleri ve özellikle de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin üzerinde durduğu yaşama hakkı konusunda Azerbaycan Anayasası 27.md'de yaşama hakkını herkese tanımakla birlikte bu maddenin 2, 3, ve 4.'ü paragraflarında ölüm cezasının verilebileceğini ve bu durumların hangileri olduğunu belirtilmiştir.

Anayasanın 3. bölümü devletin iktidar güçlerini ve bu güçlerin görev, yetki ve sorumluluklarını, aynı zamanda kurumsal yapılarını belirlemektedir. Bu bölümün birinci kısmı yasama gücünün yapısını, oluşturulma şeklini, görevlerini, yetki ve sorumluluklarını belirlemektedir. Bu kısımda belirtildiğine göre Azerbaycan'ın yasama organı 125 üyeden oluşan Milli Meclis'tir. Bu bölümün ikinci kısmı yürütme organını belirlemektedir. Bu kısımda yürütme gücünün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'da olduğu belirtilmiş, görev ve yetkileri sayılarak belirtilmiştir. Üçüncü bölümün 3. kısmı yargıya ilişkin hususları düzenlemektedir. Burada belirtilen hususlar bir anlamda ülkenin hukuk düzeni ve yargı sisteminin çerçevesini de oluşturmuştur.

Üçüncü bölümün 4. kısmında Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin durumu ele alınmıştır. Bu Anayasa ile Nahçıvan'ın statüsü de belirlenmiştir. Burada Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olarak belirtilmesi önemli bir husustur.

Anayasa'nın 4. bölümünde yerel yönetim kurumu olarak belediyelerin oluşturulmasını ve faaliyetinin düzenlenmesini belirlemiştir. Belediyelerin yetkileri ise bu bölümde sayılarak belirtilmiştir.

Son bölüm olan 5. bölüm hukuk ve kanun düzenini belirlemeye yönelik hükümleri içermektedir. Bu bölümün birinci kısmı ülkenin kanunlarının ve kanun hükmünde geçerlilik arz edecek hukuki aktinlerin neler olabileceği açıkça sayılmıştır.

⁶⁵ Azerbaycan Anayasası, md. 25

Bölümün ikinci ve üçüncü kısımlarında ise Anayasada değişiklikler ve gerekli ilaveler konusu ile ilgili hususlar belirlenmiştir. Anayasanın en son kısmında ise geçici hükümler yer almıştır.

1.3.2. Siyasal Yapılanma ve Siyasal Güçler

1980'li yılların sonlarına doğru Azerbaycan'da halk hareketinin itici gücü Azerbaycan Halk Cephesi idi. 1990'dan sonra ise ülkede siyasal yapılanma bakımından da bu teşkilat önemli bir teşkilat olmuştur. Ancak bağımsızlığın ilanından sonra AHC'nin yapısı içerisinde farklılaşmalar belirmeye başlamıştı.

1992 yılından itibaren Azerbaycan Halk Cephesi içindeki iki farklı yaklaşım açık bir şekilde görülüyordu; demokrasiye ağırlık verenler ile bağımsızlığa ağırlık verenler. Demokrasiden anlaşılan kısaca bağımsızlık öncesi verilmeyen hakların, yani dilini, dinini, kökenini, serbestçe çalışmak ve vurgulamak, serbest basın ve Azerilerin terimleriyle “söz azadlığı” idi. Bağımsızlıktan anlaşılan ise Azerbaycanlılığı, dili, dini ve etnik kökeni vurgulamadan Sovyet yapısından arınmış, bir devlet yapısı içerisinde yaşatabilmektir.⁶⁶

1993 yılı başında Bakü'de yazılan siyasal bir raporda, Azerbaycan'ın demokrasiye geçiş süreci içinde bulunduğu, hukukun üstünlüğüne dayalı bir idare kurulacağını, hem başkanlık sisteminin hem de parlamenter sistemin unsurlarını kullanılacağı belirtiliyordu.⁶⁷

Azerbaycan' da çok rastlanan bir durum, yani edebiyatçı, tarihçi ve kültür adamlarının aynı zamanda siyasal mücadele vermeleri ve siyaset üretmeleri aslında özgün olmayan, bir çok milliyetçi ve bağımsızlıkçı hareketlerde görülen bir özelliktir⁶⁸. Azerbaycan halk hareketinde bu durum belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı Azerbaycan'da tarihçi ve kültür adamları hareketin bizzat önderleri olmuşlardı.

⁶⁶ Büşra Behar Ersanlı, “Azerbaycan'da Siyasal Bağımsızlık (1918/20-1991) ve Türkçülük, Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1996. s. 177

⁶⁷ Büşra Behar Ersanlı, **a.g.m., a.g.y.**, s.178

⁶⁸ Büşra Behar Ersanlı, **a.g.m., a.g.y.**, s. 182-183

Bağımsızlık ilanından sonra Azerbaycan'da siyasal alanda en önemli konulardan biri cumhuriyetin kimliğine ilişkin temellerdi

Elçibey'in Azerbaycan için temellendirmeye çalıştığı yeni ulusal kimliğin iki dayanak noktası vardır. Biri toprak temelinde "vatandaşlık", diğeri de etnik kültürel bağlarda Türklük idi. Azerbaycanlılık, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde tüm halkın eşit vatandaşlık statüsü içerisinde sahip olduğunu göstermekteydi.⁶⁹ Bugün artık vatandaşlara verilen yeni Azerbaycan pasaportlarında ve kimlik belgelerinde sadece vatandaşlığın belirtilmesi bunun bir sonucudur.

Türklük ise ülkenin resmi dili olarak Azerbaycan Dili değil de Türkçe'nin seçilmesiyle ilgiliydi. Dil Türkçe olarak tanımlanırken, Azerbaycan'ın kültürel anlamda da Türk dünyasının parçası olduğu tescil ediliyordu⁷⁰. Fakat bunlar Elçibey iktidarı döneminde dile getirilmiş, uygulama ise gerçekleştirilememiştir. 1993 yılı ikinci yansından itibaren iktidara gelen Haydar Aliyev ve onu destekleyen çevreler dil konusunda da Azerbaycan dili fikrini savunmuşlardır. Azerbaycan dili 12 Kasım 1995 yılında halk oylamasıyla kabul edilen Anayasada bu görüş kabul edilmiştir. Bu konu Anayasada "Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir" ibaresiyle açık bir şekilde belirtilmiştir. (Anayasa md 21/1)

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrasında siyasal kurumsallaşmaya yönelik ilk icraatlardan biri 17.07.1992'de siyasal partiler kanununun çıkarılması oldu. Bu yasaya göre belirli sayıda bölgede örgütlenme zorunluluğu olmaksızın 10 bin üyesi olan partinin Adalet Bakanlığı'na başvurup izin alması gerekiyordu. Yasada getirilen önemli bir kısıtlama milli çatışmaya yol açmama koşuluydu. Bu nedenle de etnik azınlıkların kurduğu Talış Halk Partisi, Lezgi Demokrat Partisi ve Kürt Beraberlik Partisi gibi partilere Adalet Bakanlığı tarafından izin verilmemiştir.⁷¹

Azerbaycan'da siyasal parti çalışmalarının yoğun bir şekilde ortaya çıkması,

⁶⁹ Günay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere Ulaşmanın Dinamikleri", **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay: 1723., Ank.1994, s.101

⁷⁰ Günay Göksu Özdoğan, **a.g.m., a.g.y.**, s. 102

⁷¹ Nihal İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, Kültür Bakanlığı Yayınları 11923, Ankara 1994, s. 110

öncelikle eski topluma oranla siyasal faaliyete daha ilgili olmalarından kaynaklanıyordu. Başka bir açıdan siyasal partiler daha önceki devlet ideolojisinin iflas etmesi sonucunda ortaya çıkan boşluğun doldurulması ihtiyacından da doğuyordu. 1988 yılında başlayan kitle hareketleri daha sonra toplumda (çeşitli kutuplaşmalara, iktidarın paylaşımında, devlet kurumlarının idaresinde fikir ayrılıklarının çıkmasına sebep olmuştur.

1992 yılının Temmuz ayında yani Siyasal Partiler kanununun çıkarılmasına kadarki dönemde Azerbaycan'da tek siyasal güç merkezi, bünyesinde 50'ye yakın dernek ve cemiyeti barındıran Azerbaycan Halk Cephesi'dir. Siyasal Partiler kanununun çıkarılmasından sonra birçok siyasal partinin, çok farklı yapıları içinde barındıran AHC'nin bünyesinde çıkmış olması doğal bir durumdur.

AHC'nin bünyesinden koparak kurulan siyasal parti Halk Cephesinin önde gelen liderlerinden Etibar Memedov'un 17.07.1992'de yani, siyasal partiler kanunun çıktığı gün kurulan Milli İstiklal Partisi'dir. Parti kurucuları, partinin merkez sağ bir parti olduğunu belirtmişlerdir. Halk Cephesinin programında yer alan "demokratik devlet" "piyasa ekonomisi" ve "vahit Azerbaycan" prensipleri Milli İstiklal Partisinin programında da aynen yer almıştır. Devletin alacağı biçim konusunda ise Halk Cephesinden farklı olarak "parlamentar sistem" savunulmaktadır. Bu noktada Azerbaycan'da çok sayıda "milli azınlık" bulunduğu ve başkanlık sisteminde bunlarla uzlaşmanın zor olacağı ileri sürülüyordu.⁷²

Milli İstiklal partisi bünyesinde bulundurduğu geniş akademisyen aydın kadrosu ve halk arasındaki geniş tabanıyla Azerbaycan'da önemli siyasal güç odağıdır. Parti bugüne kadar iktidarda bulunmadıysa da Azerbaycan siyasal hayatında güçlü merkezci muhalefet partisidir.

Halk Cephesi ile bağlantılı partilerden bir diğer önemli parti Milli Musavat Partisidir. Milli Musavat Partisi Mehmet Emin Resulzade tarafından 1911 de kurulmuş, 18 Aralık 1992'de, Halk Cephesi üyesi ve Halk Cephesi iktidarı döneminin Milli Meclis başkanı İsa Kanberov tarafından 1911 'de kurulan partinin

⁷² Nihal İncioğlu, **a.g.m., a.g.y.**, ss. 111-112

devamı olarak yeniden kurulmuştur. Milli Musavat Partisi'nin programında da yukarıda sayılan; demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir bağımsız devlet kurmak, piyasa ekonomisi ve vahit Azerbaycan prensipleri yer almıştır. Partiler yelpazesindeki yeri ise “merkez-sağ” olarak belirlenmiştir. Milli Musavat Partisi yeni devletin alacağı biçim konusunda güçler ayrılığı ilkesine dayanan başkanlık sistemini savunmaktadır.⁷³

Kurucusu ve halen başkanı olan İsa Kamberov'un Elçibey cumhurbaşkanlığı döneminde (1992–1993) Milli Meclis başkanlığı yaptığına bakılırsa Musavat Partisinin az da olsa iktidar deneyimine sahip olduğu söylenebilir. Ama bugün Azerbaycan'da Milli Musavat Partisi, güçlü muhalefet partisi olarak bilinmektedir.

1993 başlarında sol muhalefeti oluşturan en önemli partiler, Haydar Aliyev'in liderliğini yaptığı Yeni Azerbaycan Partisi ve Zerdüş Alizade'nin kurduğu Sosyal Demokrat Parti idi. Bu partiler genelde eski komünist partisi kadroları tarafından kurulmuştur.⁷⁴ Fakat, komünizmin itibarını tamamen kaybettiği dönemde bu partilerin amacı, komünizmi savunmak değil, kadrolarını korumak ve ülke yönetimindeki konumlarını korumak idi. Bu partilerin hiç biri pazar ekonomisine açıkça karşı çıkmamakla birlikte, sosyal eşitsizliği arttıracığı gerekçesi ile özelleştirme politikalarına karşı çıkıyorlardı. Kültürel politikalara ise temelden karşı olduklarını belirtmişlerdir. Bu partiler, devletin alacağı biçim konusunda “parlamenter sistemi” benimsemişlerdir. 1992 iktidarının “Türkçülük” politikasının çok sayıda etnik azınlık bulunan Azerbaycan'da sorunlara yol açacağını ileri sürerek, “Azerbaycan vatandaşlığını” ve “Azerbaycanlılık” ilkelerini savunmaktadırlar.⁷⁵

Siyasal yapılanma sürecinde dış etkilerle, dış tahribatlarla iktidarların sık sık değişmesi gibi nedenler, devlet ideolojisinin şekillenmesine de olumsuz etki yapmıştır. Azerbaycan'da 1990'dan bu tarafa her alanda olduğu gibi siyasi alanda da bir geçiş dönemi yaşanmaktadır. Bu geçiş döneminin getirdiği kargaşa durumunun da siyasi

⁷³ İsmayıl Veliyev, Cavit Hüseyinov, **Azerbaycan'ın Siyasi Partileri ve İctimai Teşkilatları**, Bakü 1995, s.9

⁷⁴ Nihal İncioğlu, **a.g.m., a.g.y.**, s. 113

⁷⁵ Nihal İncioğlu, **a.g.m., a.g.y.**, s. 114

yapılanma bakımından siyasal gruplar için önemli sorunlar ortaya çıkardığını belirtmek gerekiyor.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanından sonra 1993'e kadar uzun bir süre geçmesine rağmen yeni bir anayasa hazırlanamamıştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri 18 Mayıs 1992'de dağıtılan Yüksek Sovyet'in yerine, içinde AHC'nin de bulunduğu Demokratik Blok'tan 25 kişi, Komünist Blok'tan 25 kişinin katılımı ile oluşturulan Mili Şura'nın meşruluğunun muhalefet tarafından kabul edilememesi idi. Bu şura ilk etapta anayasa ve diğer temel yasaları yapmak ile görevli idi. Başlangıçta bu şuranın geçici olduğu ve en kısa sürede seçime gidilerek tam anlamıyla yasama organının oluşturulacağı açıklanmıştı. Fakat, seçimlerin gecikmesi ve anayasanın bu meclis tarafından yapılarak halk oylamasına sunulacak olması, muhalefetin tepkisine neden olmuştu. Bu dönemdeki bu meşruluk sorunu bir krize neden olmuştur.

Kriz ortamının oluşmasındaki bir diğer neden de, orduya düzen verme çabaları sonrasında ortaya çıkan kargaşa ve itaatsizlik durumu idi. Daha önceden oluşturulan gönüllü ordu birliklerinin bir kısmı içişleri ve savunma bakanlıklarına tabi olmayı kabul etmemişlerdi.

1993 Haziran ayında Suret Hüseyinov kumandasındaki askeri birliklerin Gence' de başlattıkları ayaklanma, Halk Cephesi iktidarının sona ermesiyle sonuçlandı. Muhalefetin tamamının Elçibey ve AHC'ye karşı tavır alması siyasal kargaşaya yol açtı. Sonunda Nahçıvan Meclis Başkanı ve Yeni Azerbaycan Partisi lideri Haydar Aliyev 15 Haziran 1993' de Milli Meclis başkanlığına seçildi. Daha sonra da Bakü'den ayrılarak Nahçıvan'a gitmek zorunda kalan Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı yetkilerini devraldı.⁷⁶

Azerbaycan'da yapılan bu darbenin ardından siyasal hayat bir duraklama dönemine girmiştir. Daha sonra da siyasal ortamda belirsizlik ve kargaşa durumu yaşanmıştır. 1995 yılında bu kargaşayı bertaraf etmek için siyasal partilerin yeniden kayda alınması zorunluluğu doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Bu konudaki

⁷⁶ Nihal İncioğlu, **a.g.m., a.g.y.**, s. 117

eksiklikler ve kanuna aykırılıklar 1995 yılının ağustos ayında Milli Meclis'te de tartışılmış ve siyasal partilerin yeniden kayda alınmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da 50'ye yakın siyasal parti kurulmuştur. Doğal olarak gelecekte siyasal partilerin sayısı azalacak, toplumda yeterli tabanları bulunmayan veya zayıf olan teşkilatlar siyasal hayattan silinecek, gelişigüzel kurulan partiler kısa süre içinde iflas edecektir. Buna karşılık halkın güvenini kazanmış nüfuslu partiler ise faaliyetlerini daha da genişletecektir.⁷⁷

Azerbaycan'daki siyasal partilerin sayıca fazla olmasına rağmen partiler arasında programları ve hedefleri bakımından aralarında çok önemli farklar bulunmamaktadır. Parti programlarına bakılırsa demokratik, hukukun üstünlüğünü temel alan devlet kurma, bağımsızlık ve egemenlik ilkeleri hemen hemen tüm partilerin programında yer alan temel ilkelere aittir. Parti programlarının bir diğer özelliği de ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve özellikle ermeni işgaline maruz kalmış topraklar ve Dağlık Karabağ'ın işgalden kurtarılması ön planda olmasıdır. Hatta "Azerbaycan Ana Toprak Partisi" gibi partiler programlarında, öncelikli amaç gibi işgale uğramış toprakların kurtarılmasına yer vermişlerdir ve kuruluş amaçlarını buna dayandırmışlardır.

Azerbaycan'da siyasal partilerle beraber siyasal hayatı etkileyen "birlik" "grup" ve "ittifaklar" gibi teşkilatlar da bulunmaktadır. Sayıları bir hayli fazla olan bu teşkilatların birçoğunun hedef ve programlarında doğrudan ve açık bir şekilde siyasal faaliyet belirtmemiş olmasına rağmen, kurucuları ve muhatap aldıkları taban bakımından siyasal bir karaktere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu gibi teşkilatlar ve "cemiyetler" siyasal partilerle resmi, gayri-resmi bazı ilişkiler içinde bulunmaktadır. Bu tür kurumları ülkenin siyasal yaşamında baskı grupları gibi de değerlendirebiliriz.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın siyasal hayatında en önemli gelişme şüphesiz ki, çok partili siyasal yaşama dönüş ve bu doğrultuda Siyasal Partiler

⁷⁷ İsmayıl Veliyev; Cavit Hüseyinov, **a.g.e.**, s.5

Kanunu'nun çıkarılmasıydı. Azerbaycan'da Siyasal Partiler Kanunu 3 Haziran 1992 yılında kabul edilmiştir. 25 Haziran 1992 ve 5 Kasım 1996'da olmak üzere iki değişiklik yapılmıştır.

Siyasal Partiler Kanununa göre Azerbaycan'da siyasal partiler özgürlük, gönüllülük, üyelerin hak eşitliği, kendini idare, kanunilik ve açıklık prensiplerine dayanılarak oluşturulur ve faaliyette bulunurlar.⁷⁸

Amacı ve faaliyet yöntemi Azerbaycan'ın anayasal düzenini devirmeye, zorlama ile değiştirmeye ve topak bütünlüğünü bozmaya, savaşı, zorlamayı ve zorbalığı tebliğ etmeye aynı zamanda ırk, millet ve din ayrımını gözeterek çatışmaları körüklemeye, Azerbaycan anayasal düzenine zıt olan ve uluslararası hukuk yükümlükleri ile bağdaşmayan diğer eylemleri gerçekleştirmeye yönelik siyasal partilerin kurulması ve faaliyette bulunmasına izin verilmez.⁷⁹

Azerbaycan'da siyasal partiler, Azerbaycan Cumhuriyeti Adliye Nazırlığı'nda kayda alınmaktadır. Siyasal partilerin devlette kayda alınması için tüzüğün kabulünden sonra bir ay içerisinde parti yetkilileri tarafından adresleri açık bir şekilde belirtilerek ve imzalı bir dilekçe verirler. Dilekçeye tüzük, tüzüğü kabul etmiş kurultayın protokolü ve parti üyeleri sayısını onaylayan tutanak ekleniyor. Siyasal partileri kapatma yetkisi ise Azerbaycan Anayasa Mahkemesi'nin yetkisindedir. Siyasal partilerin kapatılması isteğiyle Anayasa Mahkemesine başvuru Adliye Nazırlığı tarafından yapılmaktadır. Anayasa mahkemesi partilerin kapatma davasına bakarken, gerek gördüğü taktirde kesin karara kadar siyasal partinin faaliyetlerini durdurabilir.⁸⁰

Daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan'da bugün 40'dan fazla siyasal parti ve grup mevcuttur. Bu sayının çokluğu program farklılıklarından ziyade parti liderlerinin kişiliklerinden kaynaklanmaktadır.⁸¹

⁷⁸ İsmayıl Veliyev, Cavit Hüseyinov, **a.g.e.**, s.7

⁷⁹ Azerbaycan Siyasal Partiler Kanunu, md.3, Bakü 1996

⁸⁰ Azerbaycan Siyasal Partiler Kanunu, md.3, Bakü 1996

⁸¹ Banu İşlet Sönmez, Büşra Ersanlı, "Azerbaycan'da Yirmi Birinci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasal Gelişmeler, Azerbaycan Milli Hareketi ve Musavat Partisi", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Ağustos-Ekim 2000, s.275

1991'den beri Azerbaycan'da siyasal partiler arasında temel olarak üç felsefi eğilim gözlenmiştir. Bunlardan ilkinin temsilcileri milliyetçi ve değişen derecelerde Türkçü bir felsefeye sahip olan Azerbaycan Halk Cephesi, Musavat Partisi ve Milli İstiklal Partisidir. Bu partiler laiklik, çoğulculuk ve demokrasi taraftarı partilerdir. İkinci grup, eski ve yarı-ılımlı komünistlerdir. Bu grubun da felsefesi milliyetçi olmakla birlikte, daha az Türk merkezlidir. Bunların dış politika yönelimleri de daha çok dengeyi gözetten bir yönelimdir. Üçüncü grup ise etnik azınlıkları veya dini felsefeleri temsil eden partilerdir, ancak bunların geniş alanda toplumsal desteği yoktur.⁸²

Partiler arasındaki farklılaşma bir başka açıdan bakıldığında, milliyetçilik ve bağımsızlık yorumları temelinde farklılaşmanın ortaya çıktığını görümemiz mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, partiler demokratik milliyetçilik, muhafazakar ılımlı-milliyetçilik, milliyetçilik aleyhtarlı ancak bağımsızlık taraftarı partiler olarak değerlendirilebilir. Buna göre; Azerbaycan Halk Cephesi demokratik milliyetçilik, Milli İstiklal Partisi muhafazakar milliyetçilik, Sosyal Demokrat Parti ılımlı-milliyetçilik ve istiklalcilik taraftan, Sodrujestvo (Dostluk) ve Yeşiller bağımsızlık yanlısı, fakat milliyetçilik aleyhtarı olarak görülmektedirler. Musavat Partisi ise bazen Azerbaycan Halk Cephesi'nin, bazen Milli İstiklal Partisi'nin tutumuna yakın tutum ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'da siyasal partiler ve siyasal hayatta önemli yeri olan cemiyetler, sivil toplum kuruluşları genellikle eylem planları içerisinde Dağlık Karabğ'ın, işgal altındaki diğer bölgelerin kurtarılmasını öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir. Ancak ülkede özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan siyasal istikrarsızlık, yaşanan iç çekişmeler Ermenilele yapılan savaşta toprak kaybedilmesine neden olmuştur. İç politikada yaşanan çekişmelere ve tutarsızlıklara dış politika uygulayıcılarının deneyim eksiklikleri de eklenince soruna yönelik etkili dış politika oluşturulamamıştır. 1995'den sonra Anayasa'nın kabulü ve yapılan genel seçimlerin ardından Haydar Aliyev iktidarı ülkede siyasal ve ekonomik istikrarı sağlamayı başarmıştır. İç politikada yakalanan istikrar Karabağ sorunu çerçevesinde etkili dış politika yürütme olanağı da tanımıştır.

⁸² Banu İşlet Sönmez, Büşra Ersanlı, **a.g.m.**, s. 276

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASI VE ERMENİ SORUNU

2.1. AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASI'NIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Azerbaycan bağımsızlığını elde etmesinin ardından tüm dünya devletlerine eşit hukuka dayalı, barışçıl ve dostane ilişkiler kurma isteğini dyurmuştur. Azerbaycan dış politikada toprak bütünsüğüne saygı, eşit hukuka dayalı ilişkiler ve barışı sağlama ve sürüdürme ilkelrini temel olarak almıştır. Dış devletlerle ilişkilerini bu ilkeler üzerine kurmaya çalışmıştır.

Bağımsızlığın hemen ardından karşılaştığı dış politik sorunların barışçıl yollardan çözümü ise en öncelikli amaç olmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan'ın en önemli dış politika sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu ve Ermeni saldırganlığı ilk yıllardan itibaren Azerbaycan dış politikasının yönünü belirlemiştir.

Azerbaycan'ın dış devletlerle geliştirdiği ikili ilişkilerde, uluslararası kuruluşlarla ve bölgesel uluslararası çoktarafli ilişkilerde Dağlık Karabağ ve Ermeni sorunu en önemli yeri tutmuştur. Bu ilişkilerin yönünü belirlemede karşı tarafın Dağlık Karabağ sorununu konusundaki tutumu önemli rol oynamıştır.

2.1.1 Azerbaycan Dış Politikasında Temel Eğilimler

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan dış politikasının temel hedefi dünyanın tüm devletleri ile eşit hukuklara dayalı ilişkiler kurmaktı. Azerbaycan dünyanın tüm ülkelerine açıktır. Bu anlayış bazı ülkelere diğerlerine kıyasla daha az maliyete neden olan öncelikli uygulamayı devreden çıkarıyordu. Bugün Batı, Doğu ve diğer ulusal dış politika yönelimlerini dengeleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum Azerbaycan devletinin, hak ve teşebbüslerine, önemli çıkarlarını en çok saygılı olan devletlere yaklaşmasını sağlar. Bu anlayış aslında 1918, 28 Mayıs'ta kurulmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dış politikasını canlandırma durumudur.⁸³

⁸³ Banu İşlet Sonmez-Büşra Ersanlı, **a.g.m., a.g.y.**, s.276

Azerbaycan devletinin dış politikasını ana hatlarıyla değerlendirecek olursak, siyasal alana, ekonomik alana ve kültürel alanlara ayrı ayrı bakmamız gerekir. Siyasal alanda Azerbaycan'ın dış siyasetinin temeli, uluslararası hukuk normları ve prensipleri ile düzenlenen, gelişmiş devletlerarası ilişkilere saygı göstermekten, uluslararası, bölgesel ve devletlerarası sorunları barış ve görüşmeler yolu ile çözmekten, bütün devletlerin egemenliklerine saygı ile yaklaşımdan oluşmaktadır.

Ekonomik alanda Azerbaycan dünya devletleriyle karşılıklı faydalı ekonomik ilişkiler kurmaktan yanadır. Dünya devletlerinin sahip oldukları olanaklardan Azerbaycan ekonomisini güçlendirmek, Azerbaycan'ın sahip olduğu imkanlardan ise dünya devletlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için verimli şekilde yararlanmak gerekiyor. Bunun için de Azerbaycan dış politikası ekonomik çıkarların uzlaştırılmasını, uyumlu hale getirilmesini, karşılıklı teminat ve korumanın sağlanmasını amaçlamaktadır.⁸⁴

Kültürel alanda Azerbaycan dış politikası devletler arası ilişkilere engel olan her türlü sınırlandırmaları kaldırmayı, evrensel kültürel değerlerin engelsiz, hür ve demokratik ortamda alışverişini sağlamayı amaçlamaktadır.

Bugün Azerbaycan devletinin dış politikadaki temel görev ve hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1- Ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini, uluslararası düzeyde tanınmış sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünü korumak,
- 2- Bütün uluslararası ve bölgesel kurum ve kuruluşlara üye olmak,
- 3- Dünyanın tüm devletleri ile karşılıklı faydalı ilişkiler kurmak, çıkarları Azerbaycan'ın çıkarları ile uyuşan devletlerle yandaşlık ve müttefiklik ilişkileri kurmak,
- 4- Ülkenin demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi yolu ile ilerlemesi için bağımsız iç ve dış politika yürütmek,

⁸⁴ Ali Hesenov, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD**, Bakü 1998, s.14

5- Vatandaşların temel hukuk ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik uluslararası normların uygulanmasına çalışmak

6- Bölgede gerginliğin aradan kaldırılmasına ve dış devletlerin baskılarını önlemek için çalışmak

7- Dış ülkelerle bilimsel, kültürel, insani ilişkiler ve geniş enformasyon alışveriş mekanizmaları oluşturmak.⁸⁵

Bağımsız Azerbaycan devletinin dış politikasını temel hedeflerini oluşturan bu temel konular ülke cumhurbaşkanı ve devletin en yetkili ağızlarından sık sık dile getirilmektedir.

Azerbaycan devletinin dış siyasetinin temel eğilimlerinden biri de yürütülen politikanın uluslararası hukuk normlarına ve prensiplerine uyumlu şekilde oluşturulmasıdır. Bu demokratik ve hukuk temellerine dayalı devlet için önemli şartlardandır. Bundan dolayı ülkenin dış politikası da dünyadaki deneyimlerin başarısını ve sivil uluslararası normları kendinde aksettirmektedir⁸⁶. Ülke Anayasası'nın 10. maddesinde belirtiliyor ki: "Azerbaycan Cumhuriyeti başka devletlerle ilişkilerini, herkesçe kabul görmüş, uluslararası hukuk normlarında dikkate alınmış prensipler temelinde kurma arzusundadır"⁸⁷. Uluslararası hukuk normlarının dış politika açısından ne kadar önemli olduğu bu maddeden de anlaşılmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra A.Mütellibov hükümeti dış politikada sadece Rusya'ya ağırlık vermiş, uluslararası ilişkilerde Moskova'nın tutumuna uygun hareket etmiştir⁸⁸.

1992'nin Mart ayından sonra Azerbaycan'da yeni hükümetin göreve gelmesinden sonra, Rusya'nın Azerbaycan'a karşı kökleşmiş imparatorluk tutumlarının sürmesi üzerine ve ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan

⁸⁵ Ali Hesenov, **a.g.e.**, ss. 12-13

⁸⁶ Ali Hesenov, **a.g.e.**, ss. 14-15

⁸⁷ **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası**, Bakü, 1996, s. 5

⁸⁸ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s. 18

tutumunu desteklemesi üzerine Rusya-Azerbaycan ilişkileri gerginleşmiştir. Böylece Azerbaycan'ın önceki iktidarının yürüttüğü tek taraflı Rusya yanlısı dış politika sona ermiştir. Buna karşılık daha çok Türkiye ağırlıklı dış siyaset yürütülmesi benimsenmiştir. Aynı zamanda ABD ve diğer gelişmiş Avrupa devletleri ile, uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ikili ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Fakat, bu dönemde Azerbaycan'ın komşularından ve bölgenin etkili devletlerinden olan İran dış politikada unutulmuştur. Hatta Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın bir an önce birleştirilmesi gerektiğine yönelik zaman zaman yapılan açıklamalar İran'la olan ilişkileri tamamen gerginleştirmiştir. Fakat, gelişmeler Azerbaycan dış politikasını Rusya ve İran'ın etki alanından tamamen kurtararak ve bu ülkelerle ilişkileri keserek yürütülmesinin mümkün olmadığını gösteriyordu.

1993 yılının Haziran ayından sonra ülkede yaşanan iktidar değişikliğinin ardından Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmeler başlatılmış ve 1993 yılı Eylül 24'de Azerbaycan'ın BDT'ye girmesi hakkında anlaşmalar imzalanmıştır.⁸⁹

Bu gelişme Azerbaycan'ın tekrar Rus yanlısı politika izlemeye başladığı yorumlarına yol açmıştır. İlk başlarda bu böyle görünse de zamanla, Haydar Aliyev'in dış politikasının Rusya'dan uzaklaşan bir seyir izlediği görülmüştür.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan dış politikasında Kafkas bölgesinin devletleri ve halkları ile samimi komşuluk ilişkilerinin kurulması, geliştirilmesi büyük önem arz ediyordu. Çünkü, tarih boyunca bu bölgede ortaya çıkan sosyal siyasal olaylar bu halkların ve devletlerin birbirine karşı tahrik edilmesi ortamı gerginleştirmiş, Kafkas devletlerinin genel güvenlik sisteminin oluşturulması her fırsatta engellenmiştir. Savunma problemlerinin ve stratejik devlet çıkarlarının benzerliği Azerbaycan'ın dış politikasında bu konuya önem verilmesini gerektiriyor. Bu alanda ilk önemli adım 1996 yılı Mart ayının 8'inde Azerbaycan ve Gürcistan tarafından imzalanan "Kafkas Bölgesinde Sulh, Sabitlik ve Tehlikesizlik Hakkında" beyanname ile atılmıştır. Bu aynı zamanda "Kafkas Evi" idealinin fiiliyata geçirilmesinin başlangıcı sayılabilir.⁹⁰

⁸⁹ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s. 26

⁹⁰ Ali Hesenov, **a.g.e.**, ss. 27-28

1993 yılı sonrasında İran'la olan ilişkileri düzeltme çabaları sürmüştür. Bu çabalar sonucu ilişkilerde bazı yumuşamalar olmuş ise de İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikasında, genel anlamda önemli değişme olmamıştır.

Bağımsız Azerbaycan devletinin dış politikasında Avrupa devletleri ve ABD ile ilişkilerin düzenlenmesi de önemli konulardandır. Bunun için ilk olarak Azerbaycan'ın jeopolitik önemi ve ekonomik işbirliği olanakları objektif değerlendirilmeli, Azerbaycan'ın ve Batı'nın ekonomik ve politik çıkarları uzlaştırılmalıdır. Azerbaycan Batı ile ilişkiler kurarken Rusya'nın çıkarlarına da dikkat etmesi gerekmektedir. Yani Batı Dünyası ile ilişkilerde Rusya ile bir tür denge politikası gözetilmeli ve bu politika sayesinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini kuvvetlendirmeye çalışılmalıdır.⁹¹

Bağımsızlığını ve çıkarlarını korumak, bu alanda karşılaşılan problemleri uluslararası destek sağlayarak çözmek için Azerbaycan dış politikası uluslararası ve bölgesel teşkilatlarla sıkı ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan özellikle BM, AB, AGİK, BDT, İKÖ, KEİB gibi kuruluşlarla sıkı çalışmalar yürütülmektedir⁹². Bu ve bunlar gibi uluslararası ve bölgesel kurum ve kuruluşlar ile yürütülen çalışmaların temelini, Azerbaycan dış politikasının en önemli problemi olan Ermenistan'ın saldırılarının önlenmesi, işgalci Ermeni güçlerinin ülke topraklarından çıkarılması, Dağlık Karabağ probleminin çözümü için uluslararası desteğin sağlanması oluşturmaktadır. Bunun yanında Azerbaycan devleti bağımsızlığın korunması ve kuvvetlendirilmesi, piyasa ekonomisi yönünde reformların gerçekleştirilmesi ve dünyaya entegrasyon sürecinde uluslararası kuruluşların rolünden ve desteğinden faydalanmayı amaçlamaktadır. Bunun için bağımsızlığın hemen ardından kısa sürede Azerbaycan BM, AGİK, İKÖ, BDT, İMF, KEİB, EBRD ve İslam Kalkınma Bankası (İKB)'na üye oldu. Avrupa Şurası, Avrupa Parlamentosu, Parlamentolararası İttifak, Avrupa Birliği, NATO vd. uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ikili ilişkiler kurdu.

Azerbaycan 1992 yılı Ocak ayının 20'de AGİK tarafından üyeliğe kabul

⁹¹ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s.29-30

⁹² Ali Hesenov, **a.g.e.**, s.32

edilmiş ve aynı yıl Temmuz ayının 10'da gerekli belgeleri imzalamıştır.⁹³

Bugün AGİK'in Azerbaycan için en önemli ve gerekli yapısı 1992 yılının Mart ayında oluşturulmuş "Minsk Gurubu"dur. Minsk Gurubu'nun temel vazifesi, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığını düzene koymak ve Dağlık Karabağ problemini barış yoluyla çözmek için uygun belgeler hazırlamak ve özel Minsk Konferansı'nı toplamakla bu anlaşmazlığı kesin olarak çözmektir. Bu guruba 11 devlet katılmıştır.⁹⁴

Minsk Gurubu bu güne kadar bölgedeki tartışmalı durumla ilgili bir çok toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılar sonucu 1994 yılı Mayıs ayında iki ülke arasında ateşkesin sağlanması başarıldı. Fakat bundan sonraki dönemlerde gerçekleştirilen toplantılarda ve iki taraf devlet başkanlarının görüşmelerde soruna bir çözüm bulunamamıştır.

Azerbaycan dış politikası hem kendi problemlerinin çözümünde hem de bölge güvenliğinin oluşturulmasında sadece Minsk Grubu çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, dünyada fiili düzenleyici uluslararası gücü elinde bulunduran NATO ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Kendi potansiyelini ve çıkarlarını temel alarak Azerbaycan devleti 4 Mayıs 1994'te egemen devlet gibi "Barış İçin Ortaklık" çerçeve anlaşmasını imzalamıştır. Azerbaycan'ın bu anlaşmayı imzalaması NATO ile ilişkilerde atılan ilk adım idi. Temmuz 1997 yılında "NATO ve Azerbaycan Koordinasyon ve İşbirliği Merkezi" oluşturuldu. Merkezin amacı NATO ile işbirliği çerçevesinde Azerbaycan toplumunu NATO hakkında bilgilendirmek ve kamuoyu oluşturmaktır.⁹⁵ NATO Kafkas devletlerinden Azerbaycan'a özel önem vermektedir. Bunun nedeni Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan topraklarında Rusya'nın askeri gücünün bulunmamasıdır. Fakat, Kafkasya'nın (hassas) jeopolitik konumu yüzünden Azerbaycan'ın NATO'ya girebilmesi olası değildir. Çünkü Azerbaycan'ın yakın komşuları İran ve Rusya NATO'nun genişlemesi fikrine pek sıcak

⁹³ Kasimov Meherrem, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti (Konsepsiya Meseleleri)**, Bakü 1997, s.86

⁹⁴ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s.204

⁹⁵ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s.282

bakmamaktadırlar. Diğer taraftan NATO tüzüğüne göre de “başka ülkelere toprak talebi bulunan veya başka devletler tarafından toprak iddialarının objesi durumunda olan ülkeler pakta kabul edilmemektedir.”⁹⁶

1993’deki iktidar değişimi gerçekleşikten sonra Azerbaycan’ın Rusya ile ilişkilerinde yeni bir dönem başladığı gibi, Bağımsız Devletler Topluluğu ile de ilişkiler canlandırılmıştır.

Haydar Aliyev’in parlamento başkanlığına getirilmesi ve daha sonra Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Azerbaycan parlamentosu da Azerbaycan’ın BDT üyeliğini onaylamakla kalmamış, 1993 Eylülde BDT’nin Ortak Güvenlik Antlaşması’nı da imzalamıştır.⁹⁷

Azerbaycan’ın dış politikasında Türkiye’nin yerine baktığımızda, Azerbaycan’ın Türkiye’ye yaklaşımında aynen Rusya’nın durumunda olduğu gibi dönemsel bir değişiklik gözlemek mümkündür. İktidarın Ebulfez Elçibey’den Haydar Aliyev’e devriyle üslup ve hatta içerikte de meydana gelen farklılaşmaya rağmen Türkiye ile ilişkilerinin Azerbaycan için son derece önemli bir dış politika önceliği oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.⁹⁸

Bugün Türkiye, Azerbaycan için kardeş bir cumhuriyetten öte en önemli müttefik durumundadır ve ilişkiler en üst seviyededir.

Elçibey döneminde Azerbaycan’ın dış politikasında Orta Asya Cumhuriyetlerinin önemli bir yeri olmadığını belirtmek gerekir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin liderleri, özellikle Elçibey döneminde demokratikleşme rüzgarlarının Orta Asya’ya ulaşmasından duydukları çekinceyle Azerbaycan’a yaklaşmaktan kaçınmışlardır. Buna karşılık iki eski Sovyet Cumhuriyeti Ukrayna ve Gürcistan ile ilişkilere bağımsızlık sonrasında ve bugün Azerbaycan’da büyük önem verildiği belirtilmelidir.⁹⁹

⁹⁶ Yagub Mahmudlu, **Azerbaycan Diplomasisi**, Bakü, 1996, s.180

⁹⁷ Şule Kut, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", **Bağımsızlığın ilk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, Kültür Bak. Yay / 1723, Ankara 1994., s.248

⁹⁸ Sule Kut, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", **a.g.m.**, s. 249-250

⁹⁹ Şule Kut, **a.g.m.**, s. 251

Gürcistan'la Azerbaycan aynı bölgede yer aldıklarından dolayı bir yakınlaşma gereği duymaktadırlar. Ancak bundan da önemli iki neden; Birinci, her iki cumhuriyetin de silahlı çatışmaya dönüşmüş iç veya dış sorunlarının olması ve bu sorunlara Rusya'nın etkisinin büyük olması, ikincisi, Rusya'dan çekinme, bu cumhuriyetleri bir birine daha da yakınlaştırmaktadır.

Azerbaycan ile Ukrayna arasındaki ilişkiler de Rusya faktörüne bağlıdır. İki Slav Cumhuriyeti, Rusya ile Ukrayna arasındaki çekişme Azerbaycan'la Ukrayna'yı doğal müttefik yapmış görünmektedir. Bugün Azerbaycan'ın dış politikasında Karabağ sorunu, Hazar'ın statüsü sorunu ve İran'la ilişkiler, çözüm bekleyen en önemli sorunlardır.

2.1.2. Rusya'yı Dengeleme Düşüncesi ve Amerika Birleşik Devletleriyle İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel yönelimlerinden biri ABD ile yürütülen ilişkilerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından uluslararası sistemde süper güç olarak ortaya çıkan ABD ile olan ilişkiler Azerbaycan dış politikalar açısından büyük önem arz etmektedir.

Azerbaycan'ın ABD ile ilişkileri ilk olarak 19. yy'ın 70-80'li yıllarına dayanmaktadır. Bu dönemde Bakü petrol endüstrisinin oluşumu sırasında Amerikan şirketleri Azerbaycan petrolüne büyük ilgi gösteriyorlardı. Çar Rusya'sının yıkılması ve ardından 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ABD'yle ilk diplomatik ilişkiler kurma girişimi 1919 28 Mayıs'ta Paris'te olmuştur. Azerbaycan Parlamentosu başkanı ve bir grup parlamenter Paris'te ABD başkanı Wilson'la görüşmüş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının ABD tarafından tanınması isteği başkan Wilson'a iletilmişti. Bunun yanında, Azerbaycan delegasyonu başkan Wilson'a Azerbaycan'ın Milletler Cemiyetine alınması ve ABD ile diplomatik ilişkiler kurma isteğini içeren resmi memorandumu da iletmışlerdi. Fakat, bu dönemde Bakü'de daha etkin konumda bulunan İngiliz'lerle olan anlaşmazlıkları

nedeniyle ABD Azerbaycan'ı tanımamıştır.¹⁰⁰

Sonraki dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkiler Azerbaycan'ın SSCB'nin bir parçası olmasıyla tamamen kesilmiş ve SSCB çözülünceye kadar hiçbir resmi ilişki olmamıştır.

1991 yılının Ekim ayının 18'de Azerbaycan'da bağımsızlık hakkında Anayasa metni kabul edildi. Bu tarihten sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden biri de ABD oldu. Aynı yıl 25 Aralıkta ABD Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı ve 1992 yılının Şubat ayında ABD Dış İşleri Bakanı James Baker iki ülke arasında resmi ilişkiler tesis etmek amacıyla Bakü'yü ziyaret etti. Bu ziyaretin hemen ardından, Mart ayından itibaren resmi diplomatik ilişkiler kuruldu. Bu dönemden itibaren ABD Azerbaycan'a çeşitli düzeylerde diplomatik heyetler göndererek ilişkilerin gelişmesine zemin hazırladı. ABD'li yetkililer Azerbaycan'la ilgili bilgiler edinirken bu ülkeyle ilişkilerde ABD'nin gelecek dış politika hedeflerinin neler olması gerektiği konusunda da temel prensipler belirlemeye çalışıyorlardı. ABD'nin dış politika yöneticileri Kafkas'ta uygun jeopolitik konuma sahip, bölgenin en güçlü, doğal kaynakları bakımından zengin ve gelişme potansiyeline sahip bir ülkesi olan Azerbaycan'a önem veriyorlardı. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan ABD ve Batının Kafkasya'da stratejik ortağı gibi görülmüştür. Bu nedenle de Azerbaycan'ın bölgede Batı yanlısı bir politika takip edeceği, demokrasinin, insan haklarının teminatçısı gibi çağdaş devletler arasında yer alması bekleniyordu. Fakat, bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde karşılaştığı ayrılıkçı Ermeni saldırganlığı ülkenin beklenen atılımcı yapması yolunda ciddi sorun oluşturdu. Giderek Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi bir savaşa dönüşen Dağlık Karabağ sorunu bundan sonraki dönemde ülke dış politikasının da yönünü belirlemede başlıca etken olacaktı.¹⁰¹ Bu anlamda 1992'den sonra Azerbaycan - ABD ilişkileri de daha çok Ermeni sorunu çerçevesinde gelişmekteydi. 1992 yılının Mayıs ayında ABD resmi makamlarınca yapılan açıklamalarda Dağlık Karabağ'da ve Nahçıvan'da çatışmaların artırılmasını tepkiyle karşıladıklarını ve herhangi bir sınır değişikliğini zor kullanarak değiştirme

¹⁰⁰ Ali Hesenov, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD**, Bakü 1998, s. 139

¹⁰¹ **Halk Gazetesi**, Bakü, 22 Mayıs 1992

çabalarını kabul etmeyeceği vurgulanmıştır. 1993 yılının Nisan - Mayıs aylarında Bakü'de ve Washington'da iki ülke büyükelçilikleri faaliyete başladı. Bu tarihten hemen sonra 1993 Haziran ayında ABD başkanının Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili özel temsilcisi Jhon Maresca ve BDT üzre başkanın danışmanı Stroub Tolboott Bakü'yü ziyaret etti. Bu ziyaretlerin anlamı ABD'de sorunun çözümüne ilginin bir nebze artması olmasıydı. Bu dönemde başkan Clinton Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na bir mektup göndererek Kelbecer'in ve diğer bölgelerde Ermenilerin Azerbaycan topraklarını silahlı çatışmayla ele geçirmelerinin kabul edilmez olduğunu belirtti. Azerbaycan'ın dış politikası başından itibaren kuvvetle ABD'ye yönelikti. Bu politika yaklaşımında başlıca iki görüş etkin olmuştu:

1. Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında güvenliğine, politik bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı potansiyel bir tehlike olarak gördüğü ve özellikle Karabağ uyuşmazlığında Ermeni hükümetine ve ayrımcılara fiili destek veren Rusya'ya karşı ABD'yi bir denge gücü olarak görüyordu.

2. Azerbaycan ABD'yi aynı zamanda önemli bir iş ortağı olarak görüyor ve Hazar Denizi kıyılarındaki petrol kaynaklarının kullanımı için Amerikan yatırımcılarının ilgisini çekmek istiyordu.¹⁰²

1992 yılının sonbaharında ABD Kongresi, Sovyetler Birliği'nin eski üyelerine ekonomik ve insancıl yardım, demokrasi sürecinin hızlandırılması ve ekonomik gelişimi canlandırmak için Özgürlük Destek Yasasını (Freedom Support Act- FSA) çıkardı. Ancak, yasanın kabulünden bir ay sonra, 24 Ekim 1992'de Kongreye, Ermeni lobisinin hazırladığı ve FSA'nın 907 olarak adlandırılan bölümüne, ABD'nin Azerbaycan Hükümetine direkt yardımını yasaklayan bir değişiklik önergesi verildi ve bu öneri kabul edilmiştir. Bu gelişme uzun süre iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen ve belirleyici etken olmuştur.¹⁰³

11 Eylül saldırısı ve bunu izleyen teröre karşı savaş süreci ABD-Azerbaycan ilişkilerinin güçlenmesi için yeni olanaklar oluşturmuştur. Azerbaycan'ın Avrupa'ya, Orta Doğu'ya ve Orta Asya'ya açılan bir yerdeki jeo-stratejik konumu ve teröre karşı

¹⁰² Musa Kasımov, **Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde**, Bakü 1998 s. 61

¹⁰³ **Halk Gazetesi**, 22 Ocak 1993

savaşta verdiği destek (örneğin hava sahasını ve hava alanlarını Orta Asya'ya uçmaları için Amerikan jetlerine açması), gerek Bush yönetimi ve gerekse Azerbaycan hükümeti tarafından kısıtlamanın kaldırılmasının daha çok ifade edilir olmasına yol açtı. 19 Aralık'ta Temsilciler Meclisi'nde ve 20 Aralık'ta Senato'da çoğunluk oyu ile "Başkan, ABD'nin ulusal güvenliği için gerekli olduğuna karar verdiği takdirde, Azerbaycan üzerindeki yasaklamanın kalkması" kabul edildi. Başkan Bush verilen bu yetkiyi 25 Ocak 2002 tarihinde başarıyla kullanarak 907. bölümü iptal etti.¹⁰⁴

ABD-Azerbaycan ilişkileri giderek iyileşen sürekli bir gelişme içindedir. İki ülke arasında artan ekonomik ve politik bağlar fayda yaratmakta ve bu durum Ermeni etnik çıkarlarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, etnik Ermeni çıkar gruplarının ABD'nin politika belirlemesi üzerindeki etkisi 1990'lı yılların başına göre azalmıştır ve ABD'nin Azerbaycan'daki ulusal, ticari ve güvenlik çıkarları daha geniş kapsamlı olarak ve ABD politika belirleyicileri konunun önemini anladığı ölçüde artmıştır

2.1.3. Rusya'nın Bölgede Etkinliğini Sürdürme Çabası ve Azerbaycan – Rusya İlişkileri

SSCB'nin çöküşü ile ortaya çıkan yeni devletlerden biri olan Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkileri son iki yüz yılda eyalet-merkez düzleminde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde işgale uğrayan Azerbaycan, zengin petrol kaynakları nedeniyle önemini daha da artırmıştır. Rusya, Azerbaycan üzerindeki mutlak egemenliğini SSCB'nin 1991 yılında çökmesi ile kaybetmiştir. Rusya, bağımsızlık kazanan Azerbaycan'da geleneksel siyasal, ekonomik ve askeri etkinliğini korumak için çeşitli araçlar kullanmıştır. Mütellibov döneminde Azerbaycan iktidarı Rusya ile beraber olma arzusunu her fırsatta gerçekleştirmeye çalışırken, sonraki dönemde AHC iktidarı, Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikası uygulamış, bu kapsamda Rus ordusu ülkeden çıkarılmış, BDT üyeliği reddedilmiş, Rusya petrol görüşmelerinde devre dışı bırakılmış ve iki ülke arasında eşit koşullara dayalı ilişkiler geliştirmeye çalışılmıştır. AHC iktidarının bu politikası

¹⁰⁴ Musa Kasımov, a.g.e s. 63

imparatorluğun savaşız çöküşünün ardından şoka giren Rusya devlet yetkilileri tarafından, iktidarda Rusya'ya demokrasi getirme iddiasında olan Yeltsin olmasına rağmen, büyük tepkilerle karşılanmış ve Karabağ sorunu, içteki muhalefet kullanılarak AHC iktidarı üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır. 1993 Nisan'ında Rusya'nın, eski SSCB coğrafyasında özel hakları olduğunu ifade eden Yakın Çevre Doktrini ilan etmesi ile, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde tansiyon artmış ve Rusya destekli 4 Haziran 1993 darbesi ile Elçibey (AHC) iktidardan düşürülmüştür.¹⁰⁵

Darbenin ardından iktidara gelen Aliyev yönetiminin politikası Rusya'nın kızgınlığını yatıştırmak ve zamanla Batı'ya yaklaşmak biçiminde özetlenebilir. Bu dönemde, Rusya'ya bazı tavizler verilse de, Rusya Azerbaycan'da geleneksel etkinliğini kuramamış, Azerbaycan, Türkiye'ye ve Batı'lı ülkelere yakınlaşma politikasında önemli mesafe alarak Rusya'yı dengelemiştir. Batı'lı petrol şirketleri ile değeri on milyarlarca dolarla ifade edilen 20 petrol ve doğal gaz anlaşması imzalamış, Rusya ile ikili ilişkileri geliştirirken Batı'ya doğru da ciddi adımlar atmıştır. SSCB'nin çöküşünün ardından ciddi siyasal ve ekonomik sorunlar yaşayan ve kötü yönetilen Rusya, Azerbaycan'da geleneksel etkinliğini kuramamış, mevzilerini Türkiye ve Batı'ya kaptırmaya başlamıştır.

Rusya, bütün cephelerde gerilemesi ile bağlantılı olan bu süreci, kararlı ve karizmatik politikacı imajı veren Putin ile durdurma çabasıdadır. Putin'in iktidara gelmesi ile Çeçenistan'a yapılan saldırıyı, yeni koşullara uydurulan ve eski SSCB coğrafyasındaki ülkelerle ilişkileri BDT çerçevesinde sürdürmeyi öngören yeni güvenlik doktrinini, bu gerilemeyi önleme girişimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu girişimler çerçevesinde Azerbaycan da, jeopolitik konumu ve zengin petrol kaynakları ile önemli yer işgal etmektedir. Bu önemsemenin en son kanıtı Putin'in Hazar bölgesinde daha aktif olacakları ifadesi ve bu bölgeye dışişleri bakan yardımcısı düzeyinde özel temsilcisi atmasıdır.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin önümüzdeki dönemdeki gelişiminde, 10 Temmuz 2000'de basına açıklanan Rusya'nın yeni dış politika doktrini etkili olacaktır. 17 BDT ülkesi ile ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirmeyi Rusya'nın ulusal

¹⁰⁵ Nazim Cefersoy, Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001), **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı**. 2001. s. 65

güvenlik meselesi olarak tanımlayan ve Hazar bölgesini zengin enerji kaynakları ve Akdeniz'e çıkış noktası olması nedeniyle önemli bölgelerden biri olarak kabul eden yeni Rus dış politika anlayışı Hazar bölgesinin önemli ülkesi konumunda bulunan Azerbaycan'a yönelik yeni aktif girişimleri beraberinde getirmektedir. Putin'in Ocak 2001'deki Azerbaycan ziyareti de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Azerbaycan'la Rusya arasındaki ilişkileri belirlemede Hazar Denizi'nin statü sorununun önemli bir etken olduğu da unutulmamalıdır. Hazar'ın statüsü sorunu, Azerbaycan ve Rusya arasında en önemli sorunlardan biridir. Bugüne kadar Azerbaycan, Rusya'nın Hazar'daki tutumuna en şiddetli karşı çıkan ülke oldu ve bu konuda ABD desteğini arkasına almayı başardı.

Hazar'ın statüsüyle ilgili sorun Transkafkasya ve Orta Asya'daki büyük nüfuz mücadelesinin bir göstergesidir. Daha önceki anlaşmaların geçerli olup olmadığına bakmaksızın Hazar'da hukuki statünün silbaştan belirlenmesine ihtiyaç vardır.¹⁰⁶

Tarihsel süreç içerisinde 19. ve 20. yüzyıl başlarında iki kez Rusya işgaline uğrayan Azerbaycan'ın bir daha aynı kaderi paylaşması olanaksız gözükmektedir. Azerbaycan'da Rusya ile ilişkileri eşit ve iyi komşuluk ilişkilerinden daha farklı bir boyuta çekmek isteyen siyasal güçlerin yok denecek kadar zayıf olması, Rusya'nın mevcut durumu, değişen uluslararası dengeler ve Türkiye ve Batı açısından Azerbaycan'ın artan stratejik önemi söz konusu kanıtı pekiştirmektedir.

2.1.4. İngilizlerin Kafkasya'ya Dönüşü ve Azerbaycan - İngiltere İlişkileri

Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri olan ve uluslararası sistemde etkili bir aktör konumunda bulunan İngiltere'yle yeni bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan için karşılıklı çıkara dayalı iyi ilişkiler kurulması büyük öneme sahiptir.

Azerbaycan ile İngiltere arasındaki ekonomik siyasal ilişkilerin temeli 16. yy.a dayansa da bunlar sınırlı ve yüzeysel ilişkiler düzeyinde kalmıştır. 19. yy.ın 70'li yıllarından başlayarak Azerbaycan'da petrol sanayinin gelişmesi sonucu ilişkilerin artmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren, İngiliz

¹⁰⁶ Ömer Faruk Ünal, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, *Qafqaz Üniversitesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2. 1999 Bakü s. 30

sermayedarları Azerbaycan petrolüne yatırım yapmaya başlamış ve Azerbaycan'la ilişkiler giderek artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Bakü petrollerini elde bulundurmak için büyük çaba gösteren İngiltere ordusu Bakü'ye ilk girdikleri zaman Osmanlı Ordusu tarafından Bakü'den çıkarılmıştır. Daha sonra 1918 Ekim ayında imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Azerbaycan İngiltere'nin nüfuz dairesine terk edilmiştir. Tekrar Bakü'ye giren İngilizler 1918'de kurulmuş bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıdı. Bu dönemde Bakü'nün Rusya'dan ayrılması ve Bakü petrollerinin bağımsız Azerbaycan hükümetinin elinde olması İngiltere'nin çıkarlarına uygun idi. Bu çıkarı karşılığında İngilizler bir dönem Azerbaycan Hükümetini destekliyordu. 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Kızıl Ordu tarafından işgal edildiği ve SSCB'ye katıldığı için ilişkiler hemen hemen tamamen kesildi.¹⁰⁷

SSCB'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından İngiltere Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kuran ve resmen Azerbaycan'ı tanıyan ilk Avrupa devletlerinden biridir.

1991 yılının Aralık ayında İngiltere Azerbaycan'ı resmen tanıdı ve diplomatik ilişkiler kurmaya başladı. 1992 yılında Haziran ayının 15'de Bakü'de İngiltere büyükelçiliği faaliyete başladı. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında çeşitli düzeylerde gayri resmi ziyaretler gerçekleştirildi. Bunlardan en önemlisi 1992 yılının Eylül ayında İngiltere eski başbakanı Margaret Thatcher'in, Sanayi ve Ticaret Bakanı Michail Hezltayn ve British Petrolium üst düzey yöneticileriyle Bakü ziyareti olmuştur. 1994 yılının Şubat 22-25 tarihleri arasında ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev İngiltere'ye resmi ziyarette bulunmuştur.¹⁰⁸ Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanında ekonomik, siyasal, kültürel ve insani yardım konularını içeren altı ayrı anlaşma imzalanmıştır.

Eylül 1994 yılında Bakü'de Hazar petrolünün üretimi ve dünya pazarına sunulmasına ilişkin "Asrın Anlaşması" olarak bilinen anlaşma İngiltere'nin büyük petrol şirketlerinin ağırlıklı yer alması iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir gelişmedir.

¹⁰⁷ Ali Hesenov, a.g.e., s. 36

¹⁰⁸ Azerbaycan Gazetesi, 24 Şubat 1994

İngiltere Azerbaycan'ın Ermeniler'le olan Dağlık Karabağ sorununun siyasi yollarla barışçıl çözüme kavuşturulmasından yana tutumunu her fırsatta Azerbaycan yetkililerine iletmiştir. Buna bağlı olarak İngiltere sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozmadan çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun en açık ifadesini 1996 Aralıkta AGİK'in Lizbon Zirvesinde görmekteyiz. İngiltere 1995-1996 yılları arasında BM, NATO, AB ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarda Azerbaycan'ın bu kurumlara entegrasyonunda ve Azerbaycan'ın dış politik sorunlarının çözümünde İngiltere'den büyük destek almıştır.

2.1.5. Azerbaycan – Almanya İlişkileri

1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduktan sonra Azerbaycan ve Almanya arasında ilişkiler kurulmaya başlanmış ve Almanlar birçok sanayi bölgesi kurmak için Azerbaycan'a özel yatırım yapmaya başlamışlardı. Bu dönemde Azerbaycan'da yaklaşık 6 bin Almanın yaşadığı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Azerbaycan – Almanya ilişkileri 20. yy'ın 30'lu yıllarında Sovyet iktidarı tarafından sınırlandırılmış, 2. Dünya Savaşı yıllarında ise tamamen durdurulmuştur.¹⁰⁹

1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra Aralık ayının 12'de ilk Batı Avrupa devleti olarak Almanya Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 1992 yılının Şubat ayında Azerbaycan – Almanya arasında resmi diplomatik ilişkiler kuruldu ve kısa sürede her iki devlet karşılıklı büyükelçilik açılışını gerçekleştirdi. 1992 yılının Haziran ayında Azerbaycan büyükelçiliği Almanya'nın Bonn şehrinde açıldı. Almanya ise 1993 yılında Azerbaycan'da büyükelçiliğini açtı. Bu döneme kadar Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler Almanya'nın Gürcistan büyükelçiliği tarafından yürütülmekteydi.¹¹⁰

Azerbaycan – Almanya ilişkileri süreç içinde yükselen bir seyir izlemiştir. 1995 yılının Ocak ayında Davos'ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le Almanya Cumhurbaşkanı Roman Hersog'un görüşmesi olmuştur. Görüşme sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı ülke durumuyla ilgili Almanya Cumhurbaşkanı bilgilendirmiş, Ermenistan'ın saldırganlığı konusu gündeme gelmiş ve bu konuda

¹⁰⁹ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s. 76

¹¹⁰ Yunus Mahmudlu, **Azerbaycan Diplomatyası**, Bakı 1996, s. 183

görüş alış verişinde bulunulmuştur. Almanya Cumhurbaşkanı da iki ülke arasında siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi konusunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile hemfikir olduğunu beyan etmiştir.¹¹¹ Çeşitli diplomatik düzeylerde yapılan karşılıklı ziyaret ve görüşmeler iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmede önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Azerbaycan'ın en önemli dış politika sorunlarından biri olan Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın saldırganlığı konusunda 1993 yılında Almanya AGİK'in "sınırların dokunulmazlığı" prensibine dayanarak sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasını, bu kurumun çerçevesinde gerekli desteği vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. 1995 yılında Almanya sorunun çözümü konusunda uluslararası kuruluşlar çerçevesinde yürütülen çalışmalarda Azerbaycan'ın tutumunu desteklediğini açıkladı. Bunun yanında Almanya Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Almanya'nın bu tutumu Azerbaycan için önemli idi ve bu ikili ilişkilerin ilerletilmesi için gerekli zemin oluşturacak bir unsur sayılırdı.

Almanya hükümeti Azerbaycan'da savaştan mağdur olan zorunlu göçe maruz kalmış insanlar için 5 milyon mark yardımda bulundu (1995 yılında). Almanya Azerbaycan'da demokratikleşme için gerekli reformların yapılmasına katkı sağlamak için 1,8 milyon marklık bir yardım paketi daha sundu Azerbaycan'a.¹¹²

Alman Dış İşleri Bakanı'nın Bakü'ye 1995 yılındaki ziyareti zamanı iki ülke arasında "Kültürel İlişkilerin Geliştirilmesi ve İşbirliği Hakkında Anlaşma", "Yatırımların Teşviki ve Karşılıklı Korunması Anlaşması", "İki Ülke Arasında Maliye Konusunda İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve 1996 yılının yarısından itibaren anlaşmalar yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan – Almanya ilişkilerinde dikkat çeken bir husus da Azerbaycan'ın Almanya'nı uluslararası kuruluşlarda gerçekleştirilen seçimlerde desteklemesidir. 1995-1996 yılları için BM Güvenlik Konseyinin geçici üyeleri seçiminde Azerbaycan Almanya'nın üyeliğini desteklemiştir. Bu seçimlerde Almanya seçimi

¹¹¹ **Azerbaycan Gazetesi**, 18 Ocak 1995

¹¹² Yunus Mahmudlu, **a.g.e.**, s.185

kazanarak Güvenlik Konseyi geçici üyelerinden biri olmuştur. BM'deki Danışma Kurulları seçimlerinde ve alt komisyon seçimlerinde de Azerbaycan'ın Almanya'yı desteklediği görülmüştür¹¹³.

Almanya'nın Azerbaycan'ın en önemli dış politika sorunu olarak bilinen Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan'a destek olma niyetini 1995 yılında Bakü'yü ziyaret eden Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel dile getirmiştir. Bakan, bölgedeki problemlerin siyasal yolla çözüme kavuşturulmasından yana olduklarını belirtmiştir.

Almanya Azerbaycan'a aktif olarak insani yardım faaliyetleri yürütmektedir. Azerbaycan'da yaşanan savaş nedeniyle zorunlu olarak yerleşim yerlerini terk etmek durumunda kalan "zorunlu göçmenlere" Almanya devleti gıda, tıbbi yardım ve onlar için prefabrike binalar yaptırarak yardımda bulunmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1996'da Alman Cumhurbaşkanı'nın daveti üzerine Almanya'yı ziyaret etmesi ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Almanya'nın Deutsche Bank aracılığıyla ve Azerbaycan Merkez Bankası ile yapılan işbirliği çerçevesinde Azerbaycan'a mali destek sağlamaktadır. Bu yatırımların başında Azerbaycan uluslararası havaalanının inşaatı gelmektedir. Almanya ayrıca Azerbaycan'a gerekli kadro eğitimi için 11,4 milyon mark, insani yardım için ise 20 milyon Alman Markı fon ayırmıştır.¹¹⁴

Almanya'nın 40'tan fazla özel şirketi Azerbaycan'da yatırımlar yapmaktadır. Bu ilişkilerin geliştirilmesi için 1996 yılının sonunda "Azerbaycan – Almanya Ticaret Evi" oluşturulmuştur. Azerbaycan'la Almanya ilişkileri genel olarak ciddi bir problem ve sorun yaşanmadan geliştirilmektedir. Bu devlet Azerbaycan'la ekonomik, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda işbirliği yapmaktadır.

¹¹³ Musa Kasımov, a.g.e., s. 47

¹¹⁴ Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Bilgi Arşivi, Dosya 2, s. 7

2.1.6. Azerbaycan'ın Ermenistan Yanlısı Fransa'yla İlişkileri Geliştirme Çabası

Fransa SSCB döneminde Azerbaycan'la zayıf ilişkileri bulunan bir devlet idi. Bağımsızlığın ilanından sonra Fransa diğer BDT cumhuriyetleri ile olduğu gibi Azerbaycan'la da karşılıklı ekonomik, siyasal, kültürel ilişkiler geliştirmeye başladı. 1992 yılının Ocak ayında Fransa Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdı. Aynı yılın Mart ayında da Fransa'nın Bakü Büyükelçiliği faaliyete başlamıştır. Fransa Azerbaycan'la ilişkilerini ilk etapta ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilere yönlendirmiştir. Daha sonraları da Fransa siyasal alanda Karabağ sorununun siyasal yolla ve barışçı yöntemlerle çözüme kavuşturulması gereğine vurgu yaparak Azerbaycan'ın tutumuna yaklaştığını ortaya koymuştur. Bir yandan da Fransa Azerbaycan toprak bütünlüğünün bozulmamasının ve sınırlarının dokunulmazlığını temel dayanak olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁵

Bütün bunlara karşılık Ermeni nüfusun belirli ağırlığı ve buna bağlı olarak da Ermeni lobisinin çok etkili olduğu Fransa ile ilişkilerin bu ülkenin Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının karşısındaki tutumunun belirlediğini söyleyebiliriz. Ermeni lobisinin etkisiyle de Fransız yetkililerin çeşitli zeminlerde ve farklı zamanlarda Ermeniler lehinde açıklamalar yapması bu ülkenin Azerbaycan tarafından Ermeni yanlısı bir ülke olarak algılanmasına neden oldu.

Azerbaycan'ın çıkarlarını olumsuz yönde etkileyen ekonomik ve iletişim ambargosunun, diplomatik tecridin ortadan kalkması için 1993 Aralığında girişimlerde bulunan dönemin Cumhurbaşkanı ilk resmi seferini ve Azerbaycan'ın Avrupa çıkarmasını özellikle Fransa'dan başlatmıştır. İki ülke başkanının Yelisey sarayındaki görüşü Azerbaycan-Fransa ilişkilerinde dönüş sağlamakla birlikte aynı zamanda, bağımsız Azerbaycan'ın Batı'ya yönelik politikasının da başlangıcını oluşturmaktaydı.¹¹⁶

İki ülke arasındaki bu ikili yakınlaşma kendisini ister AGİT'in Budapeşte

¹¹⁵ **Azerbaycan Gazetesi**, 26 Ocak 1992

¹¹⁶ **Halk Gazetesi**, 20 Aralık 1993

Zirvesinde, isterse de Lizbon Zirvesinde Karabağ problemiyle ilgili Fransa'nın Azerbaycan'ı destekleyici tutum sergilemesiyle göstermiştir.

Azerbaycan'ın yeni devlet Başkanı'nın ilk resmi ziyareti, 22 Ocak 2004'te başlayan Fransa gezisi olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın daveti ile gerçekleşen bu gezi sırasında çok sayıda üst düzey Fransız yetkili ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında Azerbaycan-Fransa ilişkilerine yeni boyutlar kazandırılmaya çalışılmış, ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi, Fransız işadamlarının Azerbaycan ekonomisine ilişkin daha fazla projede yer alması öngörülmüştür. Aynı zamanda Azerbaycan ve Fransa Cumhurbaşkanları, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununu ayrıntılı olarak görüşmüşlerdir.

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Paris'teki Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde verdiği konferansta, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun çözüme kavuşturulması için, AGİT Minsk Grubu Eş Başkanları sıfatıyla Fransa'nın, Rusya'nın ve ABD'nin Ermenistan'a baskı yapmalarının şart olduğunu vurgulamıştır. İlham Aliyev, sorunun sadece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde çözülebileceğini, başka seçenekleri düşünmediklerini ifade etmiştir.¹¹⁷

1993-1996 yıllarında sağlam temel üzerinde kurulan Azerbaycan-Fransa ilişkileri gelecekte her iki ülkenin çıkarlarına cevap verecek sıkı işbirliğini geliştirmek için geniş perspektiflere ışık tutmaktadır.

2.2. DIŞ POLİTİKADA ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE AZERBAYCAN

2.2.1. AGİT – Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan 20 Ocak 1992 senesinde bu uluslararası kuruluşa üye kabul edilmiştir. Şimdiki süreçte Azerbaycan için en önemli olan AGİT'in Mart 1992'de oluşturduğu Minsk grubu olmaktadır. Minsk grubunun en başıca görevi Ermenistan - Azerbaycan çatışmasını düzenlemek ve Dağlık Karabağ problemini barışçıl

¹¹⁷ www.avsam.org.tr

yöntemlerle çözmek için uygun zemin hazırlamak ve özel Minsk Konferansı düzenlemekle bu problemi kesin olarak ortadan kaldırmaktır. Grubun bünyesinde 11 ülke yer almaktadır. Bu ülkeler şunlardır; ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Türkiye, Beyaz Rusya, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan.¹¹⁸

Azerbaycan AGİT'e 1992 yılından üye olmasına rağmen, bu kurumla ilişkilerinde Azerbaycan'ın stratejik çıkarları üzerine kurulmuş, geniş düşünülmüş, açık ve sürekli atılımları yalnız 1993 yılının ikinci yarısında başlatılmıştır. Diğer taraftan, bu tarihten itibaren Azerbaycan yönetimi Kafkasya'da barış ve güvenlik problemlerinin çözümünde AGİT'in rolünün artırılmasına, onun verimli bir biçimde çalışmasına, ihtilafli meselelerin çözümünde uluslararası ilkelerden vazgeçmeden ve bu ilkelerin sürekli uygulanmasına da özel çaba sarf etmiştir.

1993 Aralık ayında Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Roma'da toplanan AGİT Bakanlar Konseyinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısını ve onun sonuçları hakta bilgi verdi. Bakanın konuşması çatışmayla ilgili gerçeklerin AGİT ülkelerine ulaştırılmasında önemli rol oynadı. 1994 senesinde ateşkes anlaşması yapıldıktan sonra ise, Azerbaycan diplomasisi aktifliğini daha da artırdı. Temmuz 1994'te Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı görüşme yaptılar ve bu görüşme sonucunda ateşkesin sürdürülmesi için mutabakata varıldı.¹¹⁹

Budapeşte zirve toplantısında üye ülkelerin yeni davranışları ile ilgili kurallar belirlendi, çatışmanın çözümü ile uğraşan kuruluşlar ve politikacılar arasında mevcut olan önemli tezat durumlar ortadan kaldırıldı ve adaletli çözüme varılabilmesi için var olan bazı engeller aşıldı. Ayrıca, Budapeşte Zirvesi'nde Dağlık Karabağ'da baş gösteren çatışmanın durdurulması, ateşkes rejiminin korunması, çatışmanın çözümü için yollar aranması, onun barışçıl yollardan sağlanması ve Büyük Barış Anlaşması hazırlanması ile ilgili bütün görevler AGİT Minsk grubuna ve ona başkanlık yapan Rusya ve Finlandiya'ya verildi. Bu zirveden sonraki dönemde Azerbaycan diplomasisi kendi faaliyetini başlıca üç yönde yoğunlaştırmıştır:

1. Dağlık Karabağ ve Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümüyle

¹¹⁸ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s. 202

¹¹⁹ Ali Hesenov, **a.g.e.**, s. 206

doğrudan ilgilenen AGİT'in Minsk grubuyla yapılan faaliyetler,

2. Ermenistan'ı ve AGİT'i somut gerçeklerle yüzleştirmek.

3. AGİT'in kararıyla oluşturulmuş ve doğrudan Dağlık Karabağ probleminin çözümüyle uğraşan Minsk grubu iki seneden fazla bir sürede bu problemi derinden öğrenmiş, onun için çözümler üretmiştir. Minsk grubu, Dağlık Karabağ probleminin adaletli ve uluslararası ilkeler çerçevesinde çözümünü, bu bölgeye Azerbaycan içersinde kendini yönetme mekanizmasına sahip özerklik statüsünün verilmesi olarak sunmuştur. Böylece, ülkelerin toprak bütünlüğü sağlanacak ve aynı zamanda milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakları sağlanmış olacaktır. Ermenistan'dan başka tüm Minsk grubu ve AGİT üyeleri problemin bu yolla çözümünü kabul etmişlerdir.¹²⁰

AGİT'in sonuç belgelerinde ve kabul ettiği bildiri Minsk grubunun geldiği sonuçları ve Dağlık Karabağ probleminin çözümünün esas ilkelerini kabul ettirmek.

AGİT'in Lizbon Zirvesi'ne 54 ülke başkanı katılmıştır. Bu toplantı, global ve Avrupa çapındaki meselelerin stratejik, perspektif gelişim eğilimlerini müzakere etmekle birlikte ilk defa olarak Kafkasya'daki olayların, özellikle Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının ve Dağlık Karabağ probleminin de içeriğini ve hukuki-politik çözüm yolları çerçevesini çizmiştir.

Lizbon Zirvesi'nde AGİT Ermenistan - Azerbaycan ilişkilerine ait aşağıdaki gerçekleri onaylamıştır:

Ermenistan Kafkasya'da ve bütün Avrupa'da güvenliği, işbirliğini zedeleyen, tehlikeli, perspektifsiz ve fırsatçı dış politika yürütmektedir,

Ermenistan Azerbaycan'ın BM, AGİT ve dünya ülkelerinin çoğu tarafından tanınmış ve kabul edilmiş sınırlarını ve toprak bütünlüğünü tanımamakta, Azerbaycan'a karşı toprak iddiasında bulunmakta olup bunu zorla gerçekleştirmek istemektedir,

¹²⁰ Musa Gasimov, **Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde**, s. 119-121

Dağlık Karabağ çevresinde ortaya çıkan problemler Azerbaycan - Dağlık Karabağ Ermeni nüfusu arasında var olan bir çatışma olmayıp, Ermenistan - Azerbaycan çatışmasının ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiasının yansımasıdır,

Ermenistan Dağlık Karabağ probleminin AGİT'in ilkeleri ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde çözümünü kabul etmemekte, Azerbaycan topraklarını ilhak etmiş durumda ve geri vermek istememektedir, bu durumuyla dünyaya ve uluslararası hukuka meydan okumaktadır,

Azerbaycan toprakları işgal altında olup onları geri almak için Azerbaycan tüm olası araçları kullanma hakkına sahiptir.¹²¹

Tüm AGİT üyeleri biliyor ki, Kafkasya'daki olaylar, özellikle Ermenistan'ın perspektifsiz dış politikası Avrupa'da ve tüm dünyada barışın yerleşmesine engel teşkil etmektedir.

Lizbon Zirvesin'de Ermenistan - Azerbaycan çatışmasının geniş bir şekilde müzakere konusu olması dünya ülkelerinin ve dünya kamuoyunun bu problem hakta gerçekleri öğrenmelerine vesile olmuştur. ABD Hükümeti de zirveden sonra bu alanda etkilerini artırmışlardır.

2.2.2. Barış İçin Ortaklık Anlaşması Çerçevesinde Gelişen NATO – Azerbaycan İlişkileri

1990'lı yılların sonlarına doğru SSCB'nin çözülmesinin ardından Doğu Bloku olarak bilinen "Varşova Paketi"na son verilmiştir. Bu durumun ardından Doğu Bloğu ülkelerinin ve SSCB bünyesinden ayrılarak birer bağımsız devlet olana diğer cumhuriyetlerin oluşturduğu alanda güvenlik temeline dayalı ciddi bir oluşum ortaya çıkmadı. Sovyetler Birliğinden kopmuş cumhuriyetlerin bir araya gelerek oluşturdukları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) eski ittifakın yerini alabilme açısından bekleneni veremedi. 1994 yılından itibaren NATO eski doğu bloğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği konusunda çalışmalar yürütmeye

¹²¹ Ali Hesenov, a.g.e., s. 247

başlamıştı. Eski doğu bloğu ülkelerinden bazıları da değişen uluslararası ortamda çeşitli güvenlik kaygıları yaşarken, bu kaygıların giderilmesinde önemli rol üstlenecek uluslararası kuruluşların imkanlarından yararlanma gereği üzerinde duruyorlardı.

1994'te Brüksel'de toplanan NATO zirvesinde ABD başkanı Bill Clinton Avrupa'nın tüm demokratik devletlerine, BDT üye devletlere ve Avrupa'nın tarafsız ülkelerine NATO ile işbirliği yapma çağrısını yaptı. Bu çağrı üzerine NATO üyesi ülke yetkilileri "Barış İçin Ortaklık" programı olarak bilinen programı yürürlüğe koyma kararı aldı. Bu program NATO üyesi ülkelerle diğer ülkeler arasındaki ilişkileri değiştirmeyi ve düzenlemeyi hedeflemektedir. Bu program aynı zamanda NATO ile gelecekte çok yönlü işbirliği oluşturmaya gerekli zeminin hazırlanmasına da katkı sağlayacaktı. Bu bakımdan Azerbaycan da NATO ile yakın ilişkiler oluşturmak için gerekli adımlar atmaya başlamıştır.¹²²

Azerbaycan'ın NATO ile ilişkilerinin ilk başlangıcı 1992 yılının Ekim ayında Türkiye'de yapılan NATO üyesi ülkelerin katıldığı bir seminerde, Azerbaycan devlet yetkililerinin NATO Genel Sekreteri ile görüşmesine dayanmaktadır. Burada karşılıklı ilgi duyulan konular tartışılmış ve çökyönlü işbirliğinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

1993 yılının şubat ayında ise Azerbaycan heyeti NATO'nun Avrupa'nın güvenliği ile ilgili konuları görüşmek üzere Brüksel'de topladığı konferansa katılmış ve burada Azerbaycan'ın sorunlarıyla ilgili bilgi vermişlerdi.

Azerbaycan yaşadığı Ermeni saldırganlığını durdurmada ve sorunun siyasi yolla giderilmesinde NATO'nun ciddi rol üstlenebileceğini savunarak bu kuruluş ile ilişkilerini daha da üst seviyeye çıkarmayı düşünüyordu. Ermenistan'la yaşanan sorunlar Azerbaycan'ın NATO'ya yönelmesindeki önemli sebeplerden bir tanesiydi. Bu noktada Azerbaycan jeopolitik ve jeostratejik olarak Kafkasya'da NATO'nun ciddi partneri olabileceği savına dayanıyordu. Bu dönemde Kafkas ülkeleri arasında topraklarında yabancı bir devletin silahlı kuvvetlerini barındırmayan tek ülke

¹²² Musa Kasımov, **Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde**, s. 90

Azerbaycan idi. Azerbaycan'ın ve Hazar Havzası'nın zengin doğal kaynaklara sahip olması ve bu kaynakların batılı devletler için büyük önem arzemesi NATO'nun bu bölgeye yönelmesindeki önemli etkenlerden birisidir.

Azerbaycan sahip olduğu potansiyeli ve çıkarlarını da göz önünde bulundurarak 4 Mayıs 1994'te "Barış İçin Ortaklık" çerçeve sözleşmesini imzalamıştır. Belirtmek gerekir ki, Azerbaycan bu sözleşmeyi imzalarken özellikle Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarının geri alınmasında bu kuruluşun desteğinden yararlanma amacını gözönünde bulundurmıştır. "Barış İçin Ortaklık" programının 8. maddesinde belirtiliyor ki: "İştirakçi bir ülke toprak bütünlüğüne, siyasal bağımsızlığına ve güvenliğine karşı direkt tehdit olduğunu öne sürerse NATO bu ortakla fikir alışverişinde bulunacaktır." Azerbaycan bu maddeden son dönemlerde aktif yararlınsa da Ermenistan'la olan probleminin barışçıl yollardan çözülmesi konusunda somut neticeler alabilmiş değil.¹²³

Azerbaycan NATO ile ilişkilerini daha da ileri düzeye taşımak amacıyla bu kuruluşun çeşitli düzeylerdeki toplantılarına katılmakta ve burada bölgesel ve ülke sorunlarıyla ilgili ciddi sorunlar üzerinde görüş alışverişlerinde bulunmaktadır. Bu kuruluşla olan ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım da Temmuz 1997'de "NATO - Azerbaycan Koordinasiya ve İşbirliği Merkezi"nin açılmasıyla atıldı. Oluşturulan bu kurumun amacı NATO ile ortaklık programı çerçevesinde Azerbaycan kamuoyunun NATO ile ilgili bilgi ve düşüncelerinin olgunlaştırmak, kamuoyunu gerektiği şekilde yönlendirmektir. Azerbaycan'ın NATO ile işbirliği prensiplerini öğrenmek, NATO'nun genişlemesinin Kafkasya'da barış sürecine etkisini araştırmak bu koordinasyon merkezinin başlıca amaçlarındandır.¹²⁴

Günümüzde NATO ile oluşturulmuş ilişkileri bu kuruluşla üye ülkelerde Azerbaycan ordusuna eğitimli subay kadrosu hazırlamak, NATO'nun gerçekleştirdiği barışçıl askeri tatbikatlara ordu birliklerinin katılması ordu kurma çalışmalarında ittifak olanaklarından yararlanma şeklinde tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda Azerbaycan NATO'yla ilişkilerini geliştirerek Dağlık Karabağ sorununda Rusya ve Ermenistan karşısında avantaj elde etmeyi de hedeflemiştir.

¹²³ Halk Gazetesi, 6 Mayıs 1994

¹²⁴ Ali Hesenov, a.g.e., s. 278

Ermenistan'ın Rusya'yla olan askeri işbirliği karşısında Azerbaycan NATO'yla yakınlaşmayı uygun bulmuştur.

Güney Kafkasya bölgesinin çeşitli devletlerin çıkarlarının çatışmasının yoğun olduğu bir bölge olmasının da etkisiyle özellikle Azerbaycan Ermenistan'la olan sorunu konusunda NATO'nun olanaklarının tam olarak harekete geçirememiştir. Bunun bir diğer nedeni de uzun bir süre batı dünyasının Azerbaycan Ermenistan sorununda Azerbaycan'ın haklı durumunu bilmemesi olduğu da söylenebilir.

2.3. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ERMENİ SORUNU

2.3.1. Rusya'da 1917 Ekim Devriminin Azerbaycan'a Etkileri

I. Dünya savaşı devam ederken Kafkasya'da 1917 yılının sonlarına yaklaşıldıkça durum giderek ciddileşiyordu ve huzursuzluklar artıyordu. Ermenilerin Rus-Osmanlı cephesinde Rusların yanında savaşmak için oluşturdukları çeteler Osmanlı ordularının önünden kaçarak Azerbaycan'da Müslüman halka karşı katliamlara girişmişlerdi. İhtilalci güçlerin eylemleriyle çalkalanan Çarlık Rusya'sı ise bu durumu düzeltmek için hiçbir girişimde bulunmuyordu. 25 Ekim (7 Kasım) 1917'de Rusya'da Bolşevikler, iktidarı silahlı isyanla ele geçirdiler. Daha önce toplanan Kurucu Meclis de dağıtıldı. Bu duruma göre, Rusya geçici hükümetinin kurduğu Kafkasya Özel Komitesi'nin de görevi sona eriyordu. İdari ve siyasi yönden de Kafkasya'nın Rusya ile ilgisi kesiliyordu. 24 Kasım'da Tiflis'te büyük bir meşveret meclisi toplandı. Dört gün süren tartışmalı görüşmelerden sonra bir Kafkasya Geçici Hükümeti'nin kurulmasına karar verildi¹²⁵. Kurulan bu hükümet en kısa sürede Türkiye Hükümeti ile barış görüşmelerine başlamayı hedefliyordu. Fakat Türkiye uluslararası devletler hukuku yönünden, devletlik sıfatını taşımayan bir Kafkasya Hükümeti ile barış müzakerelerine girmeyeceğini bildirdiği için 22 Nisan oturumunda Seym, Kafkasya'nın Rusya'dan ayrı, müstakil bir konfederasyon olduğuna karar vermiştir. Kafkasya hükümeti Türkiye ile henüz barış görüşmelerine başlayamamıştır. Türkiye bu sancakları ordu gücüyle geri almaya başlamıştı. Diğer taraftan Bakü'de Bolşevik Stepan Şaumyan başkanlığında bir Bolşevik komite

¹²⁵ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul 1975, s.241

cepheden dönen Ermeni ve Rus birlikleri ile birleşerek Türk ve Müslüman halka karşı katliam yapmaya başlamıştı.¹²⁶

Şaumyan'ın yürüttüğü bu katliamlar sonucu Güney Kafkasya'da 10.000'den fazla Müslüman halk öldürülmüştür. Bu katliama uğrayanların büyük çoğunluğu Azerbaycanlılar idi. Bu olaylar nedeniyle Müstakil Kafkas Konfederasyonu daha kuruluşundan bir ay sonra dağılmıştır.¹²⁷

Rusya'da Bolşevik ihtilalinden sonra Bolşevizm'in lideri Lenin halklara yönelik açıklama yaparken Müslümanlara ve Kafkasya Türklerine şöyle seslenmekte idi: “Camileri Çar hükümeti tarafından imha edilen siz, ey Kafkas Ötesi Türk ve Tatarlar! Bundan sonra milli ve medeni müesseselerini serbest ve masum ilan olunuyor. Milli hayatınızı istediğiniz gibi kurunuz, hatta isterseniz Rusya'dan ayrılınız!”¹²⁸

Lenin bir taraftan böyle bir beyanda bulunarak halklara serbesti ve hürriyet tanıdığını söylüyor, diğer taraftan da Kafkasya'ya ve özellikle de Bakü'ye sahip olmayı Bolşevik ihtilalinin güçlenmesi ve yaşaması açısından vazgeçilmez sayıyordu. Lenin ilk önce işe Ermenistan'dan başlamaya çalışmıştı. 18 Aralık 1917'de Lenin Stepan Şaumyan'ı Kafkasya fevkalade komiserliğine tayin etmişti. Bu fevkalade komiserliğin vazifesi;

1) “Türkiye Ermenistanı”nı işgal eden Rus ordusunu derhal çıkarmak ve o mıntikalarda şahsi emniyet ve içtimai intizamı sağlamak için Ermeni halk milis kuvvetleri yaratmak,

2) Türkiye ile savaşta düşman tarafına geçen Ermenilerle diğer memleketlerde yaşayan Ermeni muhacirlerin engelsiz “Türkiye Ermenistanı”na geri dönmelerini temin etmekte.¹²⁹

Lenin yukarıdaki tedbirleri “Büyük Ermenistan” idealini gerçekleştirmek için

¹²⁶ Hüseyin Baykara, **a.g.e.**, s.249

¹²⁷ Hüseyin Baykara, **a.g.e.**, s.249

¹²⁸ Mirza Bala Mehmetzade, Milli Azerbaycan Hareketi, Azerbaycan Kültür Derneği Yay.40, Ankara 1991 s.85

¹²⁹ Mirza Bala Mehmetzade, **a.g.e.**, s.83-84

almakta idi. Ruslar artık 1905 yılından itibaren bölgede Azerbaycan'a karşı ve kendi çıkarlarını korumak için her zaman Ermenileri kullanmışlardı. Aynı şekilde Osmanlı'ya karşı da Ermenileri kullanmışlardı ve bu siyasete devam ediyorlardı. Lenin, "Büyük Ermenistan yolu ile Akdeniz ve Hind Denizi'ne çıkacak ve Avrupa kapitalistlerinin müstemlekelerine giden yollarını kesmek suretiyle cihan inkılabını gerçekleştirecekti. Büyük Ermenistan bunun için ona çok lazımdı. Fakat, bunun için Kafkasya sovyetleştirilmeliydi. Halbuki Kafkasya'da artık, Rus hakimiyetini tutacak bir Rus ordusu ve Rus teşkilatı kalmamıştır. Şaumyan'ın Tiflis'te inkılap teşebbüsü neticesiz kalmıştı. Şaumyan bundan sonra Bakü'yü karargah olarak seçti. Burada zemin müsaitti. Şehirde cepheden dönen ve evlerine gitmek üzere bulunan 20-25 binlik Ermeni ve Rus silahlı kuvveti duruyordu. Bundan başka Hazar Denizi'nde Rus harp filosu ve Bakü petrol ocaklarında çalışan Rus ve Ermeni işçileri var idi. Şaumyan bu kuvvetlere dayanarak Bakü'de daha önce belirttiğimiz gibi bir katliam gerçekleştirdi.¹³⁰ Mart'ın 30, 31'i ve Nisan ayının birinde şiddetli katliamlar yaşandı ve 10.000'den fazla Müslüman Türk halkını katlettiler. Şaumyan'ın çeteleri Ermeni Lalayev'in başkanlığında yürüttüğü bu katliamları Bakü dışında Şamahı, Gökçay, Ağdaş, Kuba ve başka bölgelere de yaymıştı. Hedef Gence'yi almak ve Azeri halkı katletmekti. Bu katliamlarla, bu dönemde Azerbaycan aydınlarında ve halk kitlelerinde oluşmaya başlayan istiklal düşüncesini yok etmeye çalışıyorlardı.¹³¹

Şaumyan'ın direktifi ile Rus askerleri ve Ermeni kuvvetleri Gence'ye doğru ilerliyorlardı. Azeri Türklerine karşı girişilen bu hücum 25 Temmuz 1918'e kadar devam etti. Bu tarihten sonra Bakü'ye yönelen Osmanlı ordusunun hareketini durdurmak üzere İngiliz generali Denztirvil komutasında bir İngiliz birliği İran'daki general Biçerahov'un komutasındaki bir kazak tümeni ile Bakü'yü işgal ettiler. Bu kuvvetlerin Bakü'yü işgal etmeleriyle birlikte Bakü'de idare el değiştirdi. Taşnaklar ve Menşevikler birleşerek bir "Sentro-Kaspi" (Merkezi Hazar) hükümetini kurdular. İdareyi Bolşeviklerden devralan "Sentro-Kaspi" hükümeti Bakü ve Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilen şehirlerinde Azeri Türkleri'ne karşı aynen Şaumyan'ın yürüttüğü katliam hareketlerini devam ettiriyor ve Gence'ye doğru ilerliyorlardı. Ermeniler bu defa Bolşevikleri bırakıp, "Sentro-Kaspi" haydutları ile

¹³⁰ Mirza Bala Mehmetzade, **a.g.e.**,s.85

¹³¹ Hüseyin Baykara, **a.g.e.**, s.241

birleşmişlerdi. Bu kritik durumu gören Azerbaycan hükümeti Türkiye'den yardım istemiş, Türkiye ordusunu Azerbaycan'a göndermişti.¹³²

Bakü'de Ermenilerin peş peşe katliamlar gerçekleştirirken, cinayetler işliyorken Azerbaycan fikir ve idealini temsil eden Müslüman mebuslar Tiflis'te idiler. Orada toplanan Kafkas Seym'i bir taraftan Türklerle uzlaşmayı, diğer taraftan Rusya'dan ebediyen ayrılarak istiklal ilanı meselesini görüşmekte idi.¹³³ 1918 yılının 28 Mayıs ayında bilindiği üzere Azerbaycan Milli Şurası tarafından Azerbaycan'ın istiklali ilan edildi. Gürcistan'ın da daha önceden istiklalini ilan etmesinden dolayı Kafkasya Seym'i de dağıldı ve Seym hükümetinin Batum'da bulunan sulh heyeti parçalanarak ayrı ayrı Türkiye ile görüşmelere başlamışlardı.

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti adına Milli Şura Reisi Resulzade Mehmet Emin Bey, Hariciye Nazırı Mehmet Hasan Hacinski ve Türkiye adına Vehip Paşa imzasıyla Türkiye ile Azerbaycan arasında dostluk antlaşması akdedildi.¹³⁴ Antlaşma, 4 Haziran 1918'de dört madde olarak imzalanmış ve maddelerin sonuncusu Azerbaycan'ın Türkiye'den askeri yardım alabilmesine ilişkin idi. Osmanlı hükümetinin Azerbaycan'a o dönemde gerçekleşen askeri yardımı bu maddeye dayanmakta idi. Her ne kadar Almanya ve Bolşevik Rusya Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a müdahalesini engellemek için gizli bir antlaşma yapmışlarsa da 10 bin kadar Osmanlı ordusu Kafkas İslam Ordusu adı altında Gence'ye, oradan da Bakü'ye girmişlerdi. Daha sonra Mondros Mütarekesi şartları gereğince bu ordu Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Kafkas İslam ordusu kumandanı Nuri Paşa son dakikada Azerbaycan askeriyesinin hizmetine geçtiğini ileri sürerek Bakü'de kalmak teşebbüsünde bulundu ise de fayda vermedi.¹³⁵ Bu da Azerbaycan'ın isteği dışında gerçekleşmiş ve 1. Dünya Savaşı'nın Azerbaycan açısından doğurduğu önemli ve olumsuz bir durum idi.

Çarlık döneminde Müslümanların Azerbaycan'da sosyal ve ekonomik hayatta hakları pek çok açıdan sınırlandırılmıştır. Onların sayısı şehir idare muhtariyet

¹³² Hüseyin Baykara, **a.g.e.**, s.254

¹³³ Mirza Bala Mehmetzade, **a.g.e.**, s.85

¹³⁴ Mirza Bala Mehmetzade, **a.g.e.**, s.90

¹³⁵ Mirza Bala Mehmetzade, **a.g.e.**, s.80

organlarında azalarının ancak yarısı kadar idi. Sivil ve askeri yönetimlerde yüksek görevlere alınmıyor, pedagoji faaliyetten uzaklaştırılıyor, orta ve yüksek okul bitirmiş şahıslar serbest meslek seçemiyorlardı. Müslüman öğrenciler hazineden burs almak hakkına sahip değildiler, onları Rusya'nın birçok yüksek okuluna kabul etmiyorlardı. Onlar Rus asilzade ve tüccarlarının tabaka haklarından yararlanamıyorlardı.¹³⁶

Rus Bolşevik inkılabından önce 1917'nin Şubat'ında gerçekleşen burjuva devrimi Azerbaycan'ın siyasal yaşamına önemli etki yapmıştır. Azerbaycan aydınları bu devrimi alkışlıyorlardı. Ceyhun Bey Hacıbeyli "Kaspi" gazetesinde yazıyordu: "Bu günden sonra "yabancı şerefsiz" lakabı yoktur. Şerefli lakap olan "vatandaş" vardır." Mehmet Emin Resulzade de bu olayı "büyük ihtilal" adlandırarak bütün Müslümanlara kazandıkları serbestliği ellerinden bir daha bırakmamalarını ve hürriyet uğruna bütün varlıklarıyla çalışmalarını, serbestlik uğruna hepsine progresif partilerle bir olmalarını tavsiye ediyordu.¹³⁷

Rusya'da Bolşevik devriminin arkasından Azerbaycan aydınları, inkılabın ortaya çıkardığı hak ve hürriyetlerden geniş ölçüde faydalanabileceklerini umuyorlardı. İnkılabın ilkelerine göre mahkum sınıflara hürriyet, mahkum milletlere istiklal olduğunu kaydettikten sonra Mehmet Emin Resulzade sözüne şöyle devam etmiştir: "Azerbaycan'da siyasal ortam, Rusya inkılabının vazetmiş olduğu, müsbet nazariyelerle ilan ettiği hürriyetler ve uluslararası hukuka ait düsturlar her halde müstebid Rusya zamanından daha geniş, daha müsait olacağına şüphe etmem."¹³⁸ Rusya Bolşevik ihtilalinden sonra Kasım 15'de devrim hükümeti tarafından ilan edilen "Halkların Hukuku Beyannamesi" Sovyet milli siyasetinin temeli gibi ilan ediliyordu. Bu beyanname ile Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği, Rusya'dan ayrılma ve müstakillik hakları, milli-dini üstünlük ve sınırlamaların yok edilmesi, azınlıkların ve ırkların serbest gelişimi ilan ediliyordu. Bu beyannamede açıklanan prensipler radikal Gürcü, Ermeni ve Azeri milliyetçilerinin isteğinden de öteye giden bir açıklama idi. İlk bakışta bu yüksek iktidarın bağımlı halkları kendilerini bağımsız

¹³⁶ Dilara Bağırkızı Seyitzade; "Azerbaycan Burjuvazisi ve İdeoloji Savunucuları 19 ve 20. Yüzyılların Eşiğinde", **11. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım**, Ankara 1994, s.2244

¹³⁷ Dilara Bağırkızı Seyitzade, a.g.m., a.g.y., s.2247

¹³⁸ Tadeus Swittochowski. a.g.e., s.149

etmeye çağrısı idi. Ancak ayrılma durumu Sovnarkom'un (Milletler Komiserliği) uygun görüşmesiyle gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Bu konuda sosyal demokrasinin ve emekçilerin sosyalizm uğrunda giriştikleri sınıflar arası mücadelenin bir bütün olarak ele alınacak olan çıkarı göz önünde bulunduracak "Rus Komünist Partisi'nin bunda karar mercii olduğu ilan ediliyordu.

2.3.2. Azerbaycan - Ermenistan İlişkileri ve Ermenilerin Toprak Talepleri

Tarihi süreç içinde ve bugünkü durumda Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri incelendiğinde ilişkilerin temelinde, Ermenilerin bölgeye yerleşmesi ve Ermenistan devletinin kurulması gibi faktörler yer almaktadır. Yani bir çok problemi beraberinde getiren Ermenistan devletinin oluşturulması aşamasındaki ilişkiyi belirleyen faktörler bugünde etkinliğini sürdürmektedir.

İran - Rus savaşları sonrasında imzalanan Gülistan (1812) ve Türkmençay (1828) barış antlaşmaları sonucunda Azerbaycan'ın kuzeyi Rus istilası altında kalmıştı. Rus istilasından sonra İran ve Osmanlı topraklarından göç eden ve sayısı hızla artmakta olan Ermeniler, yoğun olarak Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları'nın topraklarına yerleşmişlerdi. Çar 1. Nikola daha sonra bu bölgeleri içeren bir Ermeni oblastı (bölgesi) kurduğunu ilan etmişti.¹³⁹

Ruslar Azerbaycan ve Kafkasya'da işgal ettikleri topraklarda sık sık idari mekanizmayı ve arazi düzenleme sistemini değiştirmiştir.

İran'dan sonra Osmanlı devletini de yenen Rusya bu iki Müslüman devlete karşı Kafkaslarda bir tampon bölge oluşturmaya karar vermişti. 1823' den beri temas halinde buldukları Hıristiyan Gürcü ve Ermenilerden ikincisini tercih eden Ruslar, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmalarının belirlediği sınırlara çekilirken İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla göç ettirerek Erivan merkez olmak üzere yarattığı tampon bölgeye yerleştirmiştir.¹⁴⁰

1870'lerde bölgede yapılan düzenlemeler homojen etnik bir kimlik

¹³⁹ Tadeusz Swietochowski. **a.g.e.**, s. 26

¹⁴⁰ Mehmet Saray, **a.g.e.**, s.22

yaratmıştır. Çok sayıda Müslüman nüfus doğu Transkafkasya dışında kalırken Bakü ve Elizavetpol guberniyasında da Ermeni ve diğer azınlık gruplar yer almışlardı. 1871 yılı rakamlarına göre Elizavetpol guberniyasının Karabağ yöresinde yoğunlaşan “Tatarların (Türkler) ve Ermenilerin sayısı sırasıyla; 878.000 ve 292.000 idi; Bakü guberniyasında 165.000 Tatar, 77.000 Rus, 63.000 Kafkas (Dağıstanlı) 52.000 Ermeni ve diğer milletlerden nüfus vardı.¹⁴¹

Rusların bölgeye Ruslaştırma politikalarının özellikle Türk nüfusa yönelik uygulamaları çarlık döneminde başlamıştır. Çarlık döneminde yapılan düzenlemeler sırasında Azeriler, Ermeniler ve Gürcülerin yaşadığı yerlerde azınlık olarak bırakılmıştır. Bakü Guberniyası’nda yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşlarından sonra, Rusya’nın Müslüman nüfuslu vilayetlerine göç etmişlerdi. Rusya’nın koruyucu kanatları altında, Müslümanlardan çok daha hızlı adımlarla modernleşme sürecine giren Ermeniler, sonuç olarak Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinden daha kazançlı çıkmışlardır.¹⁴²

Ermenilerin ilk aşamadaki işleri Ermenistan’daki Türk nüfusu eritmek olmuştur. Sonraki amaçları da Karabağ’ı kendi topraklarına katmaktı. Rusya’nın da bu oyunu kendi çıkarı doğrultusunda olduğu için desteklediği bilinen bir gerçektir.¹⁴³

Ermeniler Azerbaycanlıların aksine örgütlenme alanında da mesafe katetmişlerdi. Ermeniler, Taşnaksütyun’un öncülüğünde, dinamik bir milliyetçilik hareketi ürettiler. Partinin amacı Doğu Anadolu’daki Osmanlı vilayetlerini içine alan bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. Bu Ermeniler Rusya’yı değil Osmanlıyı ve Abdülhamid’i düşman görüyordu.¹⁴⁴ Taşnaksütyun’un hedeflediği Ermenistan devletinin büyük bir kısmı da Azerbaycan toprakları üzerinde bulunacaktı. Ermenistan devletinin temeli ise I.Nikola’nın ilan ettiği “oblast” olacaktı.

1905-1907 yıllarında Bakü’de ve Kafkasya’nın çeşitli bölgelerinde yaşanan Ermeni-Müslüman çatışmalarının temelindeki nedenler bunlardı. Bunun yanında

¹⁴¹ Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.**, s.33

¹⁴² Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.**, s.67

¹⁴³ Saadettin Gömeç **a.g.e.**, s.32

¹⁴⁴ Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.**, s.68

bölgede yaşanan ekonomik buhran sonucu bölgedeki işçilerin hükümete karşı tepkilerinin de dindirilmesi gerekiyordu. Bu karışıklık Rus idaresi tarafından da Ermeni-Müslüman çatışmasına yönlendirilmiştir. Çatışmalar Bakü, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Erivan bölgelerinde iki sene sürmüş, sonuçları ise çok ağır olmuştur. Türk tarafın verdiği kayıp ise daha fazla olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵ Ermeni-Müslüman çatışmasının sorumlularından birinin Rusya ve onun Kafkas politikası olduğu çatışmaların başlamasının ardından takındığı tavrıdan da anlaşılmaktadır.

Rusların ilk baştaki Müslüman yanlısı tutumu 1905'in Mayıs ayında değişti ve Rus askerlerine Türklere ateş emri verildi. Bu esnada bölgeye yeni atanan vali Vorontsov, ilk iş olarak Kafkasların ötesinde Rus yönetiminin dayanağı olan Ermenilerle dostluk bağlarını canlandırdı. Valinin Çar 2. Nicola'ya yazdığı mektup da Büyük Petro döneminden beri Kafkasya' da Türklere olan Rusya'nın ilişkilerinde, savaşlarda Rusların yanında yer alan Ermenilere karşı Rusların dostane politikasına ve bu politikanın devam ettirilmesinin gerektiğine dikkat çekilmekteydi¹⁴⁶. Ruslar kendi çıkarlarını korumak amacıyla her zaman Ermenilerden yana tavır koymuş ve desteklemiştir. Sonunda amacına ulaşmış, bölgede iki halk arasında büyük düşmanlıklara yol açan çatışmalar yaşanmıştır. Ermeniler ise Rusların bu politikalarından fayda sağlamak için her türlü fırsattan yararlanmaya çalışmışlardır.

Ermeniler 1. Dünya Savaşında müttefiklere yardımları karşılığında büyük bir devletle ödüllendirilmek istiyorlardı. İstekleri doğrultusunda oluşturulacak olan Büyük Ermenistan'ın Erivan Guberniyasını, Tiflis Guberniyası'nın güneyini, Elizavetpol Guberniyası'nın Zengezur, Şuşa, Cevanşir (Bu iki bölge Dağlık Karabağ sınırları içindedir) ve Gence kazalarını (uezdler) içermesi tasarlanıyordu.¹⁴⁷

Ermenilerin Paris Sulh Konferansına takdim ettikleri projede "Büyük Ermenistan"ın arazileri Doğu istikametinde Afrika'nın şimalinde, Akdeniz'in kıyılarındaki İskenderiye limanına ulaşıyordu. Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e kadar Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan yedi vilayeti

¹⁴⁵ Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.** , s.69

¹⁴⁶ Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.** , s.71

¹⁴⁷ Tadeusz Swietochowski, **a.g.e.** , s.205-206

de kapsıyordu. Kafkasya'da ise Azerbaycan'la birlikte Gürcistan'ın arazilerinin büyük bir bölümünü de içine alıyordu. Bu projeye göre sadece Kafkasya'da "Büyük Ermenistan" devletine aşağıdaki araziler dahil edilmeli idi;

1- Bütün Erivan Guberniyası

2- Kars arazisinin tamamı

3-Tiflis guberniyasının Ahalkalaki kazasının iki bölümü Borçalı kazasının bir kısmı

4- Gence guberniyasının Kazak kazasının güney bölümü, Cavanşir kazasının güney-batısı, Şuşa kazasının kuzeyi, Zengezur kalesi, Cebrayıl kazasının Veng, Hodrud, Edilli ve Aragül köyleri de dahil bölümü.

Ermeni yazarlarından A.Lolayan da yazılarında itiraf ediyor ki, Ermeni milliyetçileri Azerbaycan'dan Karabağ ve Nahçıvan'ı, Gürcistan'dan Borçalı, Ahalsık, Ahalkalaki, Türkiye'den ise Akdeniz'e kadar Doğu Anadolu'yu koparmakla "Büyük Bağımsız Ermenistan" kurmak iddiasında olmuşlardı¹⁴⁸.

Ermeniler bu iddialarını bazı asılsız dayanaklar uydurmaya çalışsalar da tarih, onların iddialarını desteklemiyordu.

Rus - İran ve Rus - Osmanlı savaşları sırasında İran ve Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermeniler bu ülkelere ihanetlerinin karşılığı olarak bu devletlerin hudutlarından kovulmuşlardır. Ancak Ermeniler bu ihanet karşılığında Rusya tarafından ödüllendirildiler. Ruslar yeni işgal ettikleri Azerbaycan topraklarında özellikle Erivan hanlığı arazisinde İran ve Osmanlı devletinden sürülmüş Ermenileri yerleştirdi.¹⁴⁹ İster 1905-1907 yıllarında isterse de 1918-1920 yıllarında olsun yüz binlerce insan Ermeni - Rus silahlı güçlerinin saldırılarına maruz kalmış çocuk, yaşlı, kadın, erkek katledilmiş köyler yakılmış, yıkılmıştır. Bütün bu cinayetlerin amacı ise geniş Azerbaycan topraklarını adım adım Türksüzleştirmek, Türksüzleştirilen toprakların zamanla Ermenileştirilmesi, son hedef ise Büyük Ermenistan kurmak idi.

¹⁴⁸ Cemil Hesenov , **Ak Lekelerin Kara Gölgesi**, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1991 s.83-84

¹⁴⁹ Aziz Elekberli, **Kadim Türk-Oğuz Yurdu - "Ermenistan"** , Sabah Neşriyatı, Bakü 1994 s.10-11

Rusya İmparatorluğunun sonuçlandıramadığı bu plan Sovyet Rusya'sı dönemimde de sürdürülmüştür. 1918 yılında imzalanmış Batum Barış Anlaşmasına göre 9 bin km²'lik bir alana sahip olan Ermenistan, 29 Kasım 1920 Rusya bolşevizim tarafından Sovyetleştirildikten sonra, tarih boyunca Azerbaycan'ın sınırları içinde bulunan Zengezur ,Göyce, Dereleyez, Karakoyunlu bölgeleri ve başka Azerbaycan Türk topraklarını Moskova'daki milliyetçi Bolşevik hamilerin aracılığı ile kendi sınırlarına katmayı başarmışlardı. Bunun sonucunda 29.8 bin kilometrekarelik "Ermenistan" devleti kurulmuştur.¹⁵⁰ Buna karşılık Azerbaycan Cumhuriyeti 1920'de Kızılordu tarafından işgal edildiği zaman geride yaklaşık olarak 114 bin kilometrekare ihtilafsız toprak bırakmıştır. 1920 yılındaki "Milli katliam" toplam 9800 kilometrekarelik Azerbaycan toprağının Ermenistan'a verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu topraklar, Yeni Beyazıt kazasının Basargeçer mahallini, İrevan kazasının Bendibasır mahallini ve Gence Guberniyasının Zengezur kazasını kapsamaktaydı.¹⁵¹ 1920'den sonra Sovyet yönetimi belirli dönemlerde Azerbaycan topraklarını Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'a ve Gürcistan'a hediye etmiş ve bu uygulamaların sonucunda 1989'da Azerbaycan'a, 1920 yılındaki 114 bin km²'lik araziden, 86 bin km²'lik bir toprak alanı kalmıştır.

Bölgede Ermenistan devletinin kurulmasının çok çeşitli amaçları vardı. Bunların en önemlisi ise Azerbaycan'la Türkiye'yi bir birinden koparmaktı. Bu konuda Kurtuluş Savaşı dönemi Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey şöyle diyordu: "Bölgede çok büyük oyunlar oynanmaktadır. Endişemiz şu ki, İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk dünyası ile bizim aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bütün dünyanın kabul ettiği bir karar var; o da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk Dünyası arasında bir Ermenistan meydana getirme istekleridir.¹⁵² Ruslar ve diğer güçler bu isteklerini büyük oranda gerçekleştirmişlerdir.

Ermenistan'a verilen Azerbaycan topraklarının Ermenileştirilmesi Sovyetler Birliği'nde sistemli devlet politikalarının da bir bölümünü oluşturuyordu. Ermeniler buna merkezdeki kendi temsilcileri, Ermeni yanlısı Sovyet yöneticileri ve

¹⁵⁰ Aziz Elekberli, **a.g.e.**, s.11

¹⁵¹ Abbas Aslan, "Kaybedilen Azarbaycan Toprakları" , **Azarbaycan TKD**, Mart-Nisan 1997, s.31

¹⁵² Mehmet Saray, **a.g.e.**, s. 38

Azerbaycan'ın milli çıkarlarını düşünmekten aciz Azerbaycanlı Bolşevik yöneticiler sayesinde ulaşmışlardı.

9 Eylül 1930 yılında Ermenistan SSC'nin yeni coğrafi-idari arazi bölüşümü sırasında Azeri-Türk köylerini bir birinden ayırmak, Azerilerin mutlak çoğunluk oluşturdukları bölgeleri birkaç küçük rayona parçalayarak kalkınmasını engellemek amaçlanmıştır. Buna karşılık Ermenilerin az-çok meskun bulunduğu bölgelerde kurulan rayonların alanlarını büyütürken Ermenilerin yaşadıkları yerleri rayon merkezi konumuna getirerek, Azerilerin yaşadıkları daha büyük köyleri onlara bağımlı duruma getirmek bu yeni düzenlemelerin hedefleri arasındaydı. Bunlara 3 Ocak 1935'ten başlayarak Ermenistan arazisinde Türk kökenli yer adlarının seri bir şekilde değiştirilmesi ve Ermenileştirilmesi eklenmiştir. Yine 1948-1953 yıllarında 150 binden fazla Azerbaycanlı zorunlu olarak Ermenistan'dan göç ettirildi. Bunların yerine çeşitli dış ülkelerden "Büyük Ermenistan" kurmak için getirilen binlerce Ermeni yerleştirildi. Bu uygulamalar sonunda kısa sürede Ermenistan'da nüfus oranları Ermenilerin lehinde değişmiştir. 1988 yılında ise Ermenistan'ın Azerbaycansızlaştırılması veya onların kendi deyimleriyle Türksüzleştirilmesinin son çabaları başladı. 1988 yılında 200 binden fazla Azerbaycanlı Ermenistan'ı terk etmeye mecbur edildi. Bunun için kanlı saldırılar başlatıldı ve bu saldırılar sonucunda 217 kişi hayatını kaybetti. 1991 yılının Ağustos ayında Nüvedi köyünün boşaltılması ile de Ermenistan sınırlarında Azerbaycanlı varlığı son buldu.¹⁵³

Özellikle II. Dünya savaşıdan sonra Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri düzelme eğilimi görüntüsü vermiştir. SSCB'nin iki komşu cumhuriyeti olarak aynı bölgede yakın ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Ermenistan ekonomik yönden bir çok eksikliklerini Azerbaycan'dan temin etmekte idi. Fakat Ermeniler karşılıklı ilişkilerinde ne kadar dostça görünseler de Azerbaycan'a karşı toprak taleplerinin ve buna yönelik politikalarından hiçbir zaman vazgeçmemiş, Ermeni milliyetçiliğini ve "Büyük Ermenistan" ideolojisini canlı tutmuşlardır. SSCB'nin merkezi yönetiminin de buna bir nevi üstü kapalı müsamaha göstermesi Ermenilerin faaliyetlerine hız vermiştir.

¹⁵³ Aziz Elekberli. **a.g.e.**, s. 12-14

Sovyetler Birliği döneminde ÷lke çapında yayınlanan tarih dersi kitaplarına dikkat edildiğinde Ermenilerin toprak iddialarını kanıtlayan, milliyetçi ruhlu yazıların tesad÷f olmadığı, dñşñn÷lm÷ş bir planın sistemli bir şekilde uygulanmaya konulması olduğu gör÷lmektedir. 7. sınıflar ve yukarı sınıflar için hazırlanmış “SSCB Tarihi” ders kitaplarında Kafkas ötesindeki devletlerden bahsederken sadece Ermenistan’dan söz edilmektedir. Bunların yanında yayınlanan ders aracı haritalarda da “B÷yük Ermenistan” arazisi yer almaktadır. Bu tür yayınlarda da yer adları değiştirilerek, Ermeniler tarafından hedeflenen amaçlara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu yayınlar genelde SSCB Eğitim Bakanlığı ve SSCB Bilimler Akademisi’nin girişimi ile yayınlanmaktaydı. Azerbaycanlı bilim adamlarının bu kurumlara yaptıkları itirazlara rağmen bu yayınlarda gerekli düzeltmeler yapılmıyordu.¹⁵⁴ Bu tür girişimlere Sovyet Merkezi Yönetiminin müsamaha göstermesi zamanla tepkilere yol açıyordu. Ermeniler ise niyetlerine yönelik gerekli temellerini oluşturduğua daha katı faaliyetlere girişiyorlardı. Bu da 1980’lerden sonra Azerbaycan -Ermenistan ilişkilerinin yeniden giderek bozulmasına neden oldu.

1983’de “Ermeni Soykırımı” gününü bahane eden Ermeniler, Ermenistan’daki Azeri Türklerinin üzerine yürümüştü. Bu olaylar zaman zaman tekrarlanmış ve 1987’ye kadar devam etmiştir. 1987’nin Ekim ayında Erivan’da tertip edilen mitingde Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesi istenmiş, 1988 Şubatında ise Ermenistan’ın Türklere tamamen temizlenmesi için gösteriler yapılmış ve Türklere ait ne varsa yok edilmişti.¹⁵⁵ Bu olaylar Perestroyka (Gorboov’un yenidenkurma politikası) politikalarının uygulanmaya konulduğu döneme rastlamaktadır. İki ÷lke arasında soğuk rüzgarlar esmeye başlamıştı ve Ermeniler dağlık Karabağ’ın Stalin tarafından Azerbaycan haritasına eklendiğini iddia ediyorlardı¹⁵⁶. Bundan sonra Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunlar giderek ciddilemiş, Ermeniler Dağlık Karabağ’da ve Ermenistan’da Azerbaycanlılara karşı silahlı eylemlere başlamışlardı. Silahlı terör eylemleri sonucunda ölümler burun buruna kalan Ermenistan’daki Azerbaycanlı nüfus Azerbaycan’a göç etmek zorunda kalmıştır. Ermenilerin Ermenistan’ı Türklere arındırma planları da böylece

¹⁵⁴ Mirzaali Tağıyev "B÷yük Ermenistan Arazisi" , **Gençlik Dergisi**, 9 Aralık 1991, Bakü, s. 16

¹⁵⁵ Sadettin Gömeç, **a.g.e.**, s. 38

¹⁵⁶ Ziya Recebov "Karabağ Sorunu" **Azerbaycan TKD**. Ocak-Şubat 2001. s. 42

gerçekleşmiş oldu. Merkezi yönetim, Moskova buna seyirci kaldı. Ermeniler Rusların desteğini alarak giriştikleri operasyonlarda Ermenistan'da ve Karabağ'da çok sayıda Azeri'yi katlettiler. Azerbaycan'ın bu olaylara verdiği karşılık sadece protesto gösterileri ve merkezi hükümetten önlem alınması talepleri ile sınırlı idi. 28 Şubat 1988'deki Azerbaycan'ın Sumgayıt şehrinde cereyan eden olaylar Azerbaycanlıların soğukkanlıklarını bozan tek olaydır. Bu hadiselerde, Azerilerin Ermenilere karşı katliam yaptıkları iddiaları doğru değildir. Birkaç ölüm hadisesi olmuş, bunların suçluları cezalandırılmıştır. Bunun yanında olayda bazı Rus ve Ermeni yanlısı güçlerin tahrik ve provokasyonları olduğu ortaya çıkmıştır. Sumgait olayları her şeye rağmen istenmeyen ve üzücü olaylar idi. Bundan sonraki dönemlerde Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri Ermenilerin Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine yönelik arazi iddiaları nedeniyle savaştan iki ülke konumuna gelmiş bulunmaktadır.

1 Aralık 1989 günü Ermenistan Parlamentosunun Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak üzere karar alması, Azerbaycan'da durumu daha da gerginleştirmiş, Azerbaycan Parlamentosu da toplanarak bu kararı geçersiz saymıştır.¹⁵⁷ Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama kararı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı yapılan bir saldırı idi ve Ermeniler bu saldırgan niyetlerini açıkça ortaya koymaktan çekinmiyorlardı. Bu cesaretleri de Rusya ve diğer batı devletlerinden aldıkları destekten kaynaklanmaktaydı.

Azerbaycan, "Karabağ Sorunu" esnasında sorunun çıkmasında Ermenistan'ın suçlu bularak, Ermenistan'ı kendi iç işlerine karışmakla suçlamaktadır. Uluslararası platformda Azerbaycan Ermenistan'ı saldırgan taraf olarak göstermektedir. Karabağ savaşının başlatmakta Ermenistan'ı suçlu gören Azerbaycan, taraf olarak Ermenistan'ı muhatap aldı. Buna karşılık savaşın büyümesiyle de kendisini savaş dışında olduğu üzerinde iddialarında bulunan Ermenistan, savaşın Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanmadığını ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderlerini belirlemeye çalıştıkları tezi üzerinde ısrarla durmaktadır. Azerbaycan'ı

¹⁵⁷ Sadettin Gömeç, **a.g.e.**, s. 38

ise Ermenistan'ı suçladığı için kınamaktadır.¹⁵⁸

Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler konusunda sergilediği uzlaşmaz tavrını zamanla değiştirmiş görünüyor. İki ülke arasında yıllardır devam eden Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü için Moskova'nın tekliflerini dikkate aldığı gibi artık Washington'un da önerilerini dikkate almaya başlamıştır.¹⁵⁹

İki ülkenin üst düzey yöneticileri problemlerin çözümü ve ilişkilerin düzeltilmesi için defalarca bir araya gelmiş, görüşmeler yapmışlardır. Liderler arasında yapılan bu görüşmeler “kapalı görüşmeler” şeklinde gerçekleşmiştir. Bu da Ermenistan'dan en büyük muhalefet partisi olan Taşnaksütyun'un, Azerbaycan'da muhalefet partileri başta olmak üzere geniş bir halk kitlesinin tepkilerine neden olmuştur. Görüşme sonuçlarının kamu oyuna açıklanmaması halkın menfaatlerine karşı bir tehlike olarak görülmektedir.

Ermeniler uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Ermenilerine etnik temizlik uyguladığı fikri oluşturma yönünde propaganda yapmaktaydı. Ancak Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya maruz kaldığı, toprak bütünlüğünü kaybettiği, gerek BM, gerekse diğer uluslararası kuruluşlar tarafından bilinmektedir. Azerbaycan BM çerçevesinde, kısacası uluslararası kurallara uygun olarak Dağlık Karabağ Ermenilerinin haklarının korunacağı ve Dağlık Karabağ'a, yine Azerbaycan'a bağlı olmak şartıyla en üst düzeyde muhtariyet vereceğini de belirtmiştir. Bugün Ermenistan, ya bölgede barış ve güvenliğin sağlanması için herkesçe kabul edilen kurallara uygun davranacak ya da saldırgan devlet olarak anılacaktır. Bugün Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri konusunda bilinen gerçek odur ki, Ermenistan Azerbaycan'ın topraklarının yüzde 17'ni işgal altında tutmaktadır ve ülkeler savaş durumundadırlar.

¹⁵⁸ Ziya Recepov, **a.g.m.**, a.g.y., s. 42

¹⁵⁹ Nesrin Sarıahmetoğlu, “Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri” **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Şubat 2000, TDAV Yay. s. 25

2.3.3. Nahçıvan'ın ve Laçın'ın Durumu

Nahçıvan bugün Azerbaycan'la kara sınırı bulunmayan Azerbaycan'a bağlı, üzerinde Azeri nüfusun yaşadığı Özerk Cumhuriyettir. Gerek tarihi süreçte, gerekse de bugünkü durumda Ermeniler Azerbaycan'ın bu ayrılmaz parçası üzerinde hak iddia etmişlerdir. 1988'de Ermeniler Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer topraklarına yaptıkları gibi Nahçıvan'a da silahlı saldırılara başladılar.¹⁶⁰

Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak Türkiye için de tehdit oluşturdular. Bu sıralarda Türkiye'de 16 Mart 1919 Moskova da imzalanan Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921 'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında yapılan antlaşmalara göre, Türkiye'nin Nahçıvan'a müdahale hakkı olup olmadığı tartışılırken, bazı uzman büyükelçiler bu anlaşmaları “müdahale hakkı var” biçiminde yorumladılar. Mayıs ayının ilk haftasında Nahçıvan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Ermenistan silahlı birliklerinin Nahçıvan'a taarruzunun artması nedeniyle Türkiye'yi müdahaleye davet etti.¹⁶¹ Ermeniler özellikle Nahçıvan'ın Türkiye sınırındaki Sederek kasabasına yoğun saldırılar düzenlemişti. Bu bölgeyi aldıkları takdirde Nahçıvan 'ın Türkiye ile olan 11 km'lik sınırı kapanmış oluyordu ve Nahçıvan'ın destek alacağı hiçbir yer kalmıyordu. Bu amaçla Ermeniler Sederek'te, Türkiye-Nahçıvan arasında Aras nehri üzerinde yapımına başlanan köprüyü de engellemeye çalışıyordu. Nahçıvan halkı ise bütün güçleriyle Ermenilerin saldırılarına karşı koymuş, Türkiye'nin de desteğini alarak Ermenilerinin niyetleri engellemişlerdir.¹⁶²

Bölgede çatışmanın giderek yoğunlaşması ve Nahçıvan'ın durumunun giderek daha kritik bir hal almasından sonra Türkiye, Nahçıvan için ABD'ye müracaat etti ve bölgedeki Ermenilerin işgalci faaliyetlerine seyirci kalınmamasını

¹⁶⁰ Erjan Kurbanov. a.g.m., a.g.y., s. 14

¹⁶¹ Cemalettin Taşkiran a.g.e., s. 171-141

¹⁶² Kasım 1921 'de Zengezur kazası Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'a verilmiştir ve Nahçıvan suni olarak Azerbaycan'dan ayrılmıştır. Bugün, Zengezur kazasının Ermenistan'a verilmesinin Azerbaycan için ne kadar büyük bir kayıp olduğu ortaya çıkmaktadır. Zengezurun Ermenistan'a katılmasının bir diğer sonucu da Ermenistan'ın İran'la sınır kazanması idi. Bugün Ermenilerin Azerbaycan'a karşı yürüttüğü savaşta en büyük destekçilerinden biri olan İran'la bütün ilişkilerini bu bölge üzerinden gerçekleştirmektedirler. Ermenistan-İran arasındaki 200 milyon dolarlık ticaret hacmi, ilişkilerin düzeyini göstermektedir.

istedi. Türkiye'nin ve ABD başkanı Bush'un müdahalesi ile Nahçıvan'da ateşkes sağlandı. Ermenistan'ın saldırıları Nahçıvan'da çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına, büyük maddi zararlara neden oldu.¹⁶³ Nahçıvan'ın abluka durumu ise devam etmektedir. Azerbaycan ile ulaşım sadece hava yolu ile gerçekleştirilmektedir.

1992 yılının Mart'ından 7 Haziran'a gelinceye kadar Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı makamı 4 kez el değiştirdi. Azerbaycan Milli Meclisi Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldıktan sonra yeni seçimlerin 7 Haziran'da yapılmasına karar verdi. Bu sırada Ermeniler Azerbaycan'daki otorite boşluğundan yararlanarak Laçin'e saldırdılar ve burayı işgal ettiler. Bu işgal ile Ermeniler, Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a koridor açmayı başardılar.¹⁶⁴

Laçin coğrafi bakımdan Ermenistan - Azerbaycan sınırında, Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında yerleşmektedir. Bölgesel idare bakımından Dağlık Karabağ ile ilgili değildir. Azerbaycan'ın yönetimine direkt bağlı bulunan bir il konumundadır. Fakat Karabağ ile Ermenistan arasındaki bölgeyi kapsadığı için Dağlık Karabağ'ın işgali ve Ermenistan'a ilhaki için önemli idi. Laçin in işgali Ermenilerin Dağlık Karabağ'a silah sevkiyatını kolaylaştırdı. Fakat, Laçin'in işgali ile Dağlık Karabağ'da bizzat Ermenistan silahlı güçlerinin savaştığı ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal ettiği ispatlanmış oldu. Bu sırada Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki hükümetle anlaşmak istemesi üzerine Azerbaycan Ermenistan'a nota göndererek uluslararası anlaşma ve kurallara göre bir ülkenin herhangi bir bölgesi ile merkezin izin olmadan anlaşma yapılmayacağını hatırlattı. Dağlık Karabağ'la bir anlaşma yapılmasının Ermenistan'ın asıl niyetini ortaya çıkaracağını ve Dağlık Karabağ'da da Ermenistan'ın savaştığını ispat edeceğini beyan etti.¹⁶⁵

22 Mayıs 1992 yılında Türkiye ve Rusya dışişleri bakanlarının görüşmesi sonucu bakanlar başka bir devletin arazisinin zorla işgal edilmesine çalışılmasını ve

¹⁶³ Nurettin Türsan vd., **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları**, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1992, s. 76

¹⁶⁴ Nurettin Türsan vd., **a.g.e.**, s. 78-84

¹⁶⁵ "Nota MİD Azerbaydjana" , **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, Mayıs 1992, Bakü

Dağlık Karabağ sorununun güç kullanmayla çözümünü kınayan bir beyanat verdiler. Beyanatta ayrıca Rusya ve Türkiye'nin Laçin ve Şuşa'nın işgalinin uluslararası hukuk kurallarının

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK VİLAYETİ VE SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1.DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE SORUNUN ÇATIŞMAYA DÖNÜŞMESİ

Dağlık Karabağ sorunu SSCB döneminde 1923'te bu bölgeye özerklik verilmek kaydıyla dönemin komünist parti yöneticileri asında razılık elde edilerek çözüme bağlanmıştır. Sorun bu şekilde çözümlenmiş gibi görünse de birlik içerisinde dönem dönem Ermeni milliyetçileri tarafından Karabağ ve Azerbaycan'dan toprak talepleri dile getirilmiştir. Bu talepler birliğin içinde bütünlüğü ve milli dengeleri bozabileceği düşüncesiyle geri çevrilmiştir.

1991'de SSCB'nin dağılması ve bölgede bağımsız cumhuriyetlerin kurulması Dağlık Karabağ sorununu ve Ermenilerin toprak taleplerini yeniden ortaya atmalarına olanak tanımıştır. SSCB'nin dağılmaya doğru gittiği 1988 yılından başlayarak Ermeniler Ermenistan'ı ve Dağlık Karabağ'ı Azerilerden arındırma eylemleri içerisine girmişleridir. Rusya tarihte olduğu gibi yine bölgede etkinliğini kaybetmemek için Ermenileri desteklemiştir. Rusya'nın taraflı tutumu, uluslararası kuruluşların ve kamuoyunun ilgisizliği bölgede çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Ermenistan'a giriştiği silahlı eylemler nedeniyle herhangi bir tepkinin gösterilmemesi, barışı ve insan haklarını koruma görevini üslenmiş uluslararası kuruluşların Ermenistan'a yaptırım uygulama ve müdahale etme konusunda isteksiz davranması bölgede uzun süren çatışmaları ve istikrarsızlığı doğurmuştur. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 ilçeni işgal etmesi ise sorunun barışçıl yollardan çözümünü zorlaştırmıştır.

3.1.1. Karabağ'ın Coğrafi Konumu

1923 yılı Temmuz ayının 7'de kurulan Dağlık Karabağ'ın toplam yüzölçümü 4.4 bin km² dir. Dağlık Karabağ bölgesi Küçük Kafkas dağlarının güney doğusunda yer almaktadır. Bölgede genellikle Murovdağ (Küçük Kafkas dağlarının

en yüksek yeri 3724 m ile Camışdağı'dır) sıra dağlarının güney yamaçları, merkez batısı ve güney kısmı Karabağ sıra dağlarının kuzey yamaçları (Kızılkale dağı 2843 m, Kırkkız dağı 2827 m, Büyük Kirş dağı 2725 m) güneydoğusu ve doğu kısmı ovalıklar - Karabağ ve Mil düzlükleri oluşturmaktadır.¹⁶⁶ Karabağ arazisinin dağlık olması ve bölgede ulaşım güçlüğü olması, diğer yandan ise Ermenilerin uzun yıllar boyu yapay olarak oluşturdukları engeller Karabağ'ın doğal zenginliklerinin kullanılmasını engellemiştir.

Küçük Kafkas dağlarının güneydoğusunda yerleşen Yukarı Karabağ kuzeyde Murov dağlarından başlayarak İran'la Azerbaycan arasında bulunan doğal sınır oluşturmakta olan Aras nehrine kadar uzanmaktadır. Batıda 500 km'lik Ermenistan'la sınır olması Karabağ için her zaman problemler ortaya çıkarmıştır. Karabağ bölgesi çok önemli bir coğrafi konumda yer aldığı için jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımaktadır.

Karabağ'ı elinde tutan her hangi bir devlet, Trans-Kafkasya'nın da birçok arazisini kontrol altında tutabilir.¹⁶⁷

Karabağ sıra dağları ve ona yakın arazilerde kışın yağmursuz geçen soğuk iklim görülmektedir. Denizden 1600 metre yükseklikte bulunan bölgelerde yıllık ortalama sıcaklık 6-8 °C arasında değişmektedir. Bölgeye yılda 700 mm'ye kadar yağmur düşmektedir.¹⁶⁸

3.1.2. Demografik Özellikleri

Son dönemlerde Ermeniler ve Ermeni diasporası Kafkasya'da özellikle de Azerbaycan'da Ermeni nüfus miktarının azaltılmasına yönelik gizli faaliyetlerin olduğunu iddia etmektedir. Özellikle de Ermenilerin nüfus artışının önu bilinçli olarak kesilmektedir. Ermeniler daha çok aşağıdaki iddiaları öne sürmektedir:

1. Kafkasya Cumhuriyetleri içerisinde Azeri nüfus miktarının artmasına

¹⁶⁶ İğrar Aliyev, **Dağlık Karabağ**, Bakü, 1989 s. 2; Tapdıq Hesenov, **Azerbaycan Arazisinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosyal-İktisadi Neticeleri**, Caşioğlu Matb. Bakü 2002 s.14

¹⁶⁷ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, III.Cilt Bakü, 1979

¹⁶⁸ Nesip Nesibli, **Azerbaycan Coğrafyası**, Bakü, 2000 s.56

- karşılık Ermeni nüfus miktarının azalması,
2. Nahçıvan Özerk Bölgesinde Azerilerin artması, Ermenilerin azalması gözlenmektedir.
 3. Bakü'de Azerilerin toplam nüfus miktarının artması, diğer etnik grupların ve aynı zamanda Ermenilerin azalması görülmektedir.
 4. Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusa oranla Azeri nüfus oranı artmaktadır.¹⁶⁹

Yukarıda ileri atılmış olan asılsız ve maksat yönlü Ermeni iddiaları, bölgede kargaşa ve gerilim yaratmaktan ziyade, özellikle de Karabağ'da planladıkları oyunlarını gerçekleştirmeye zemin hazırlamak ve şimdiden bölgeyi haklı olarak işgal etmeye dayanak aramaları şeklinde anlaşılması gerekir. İleri atılan tüm asılsız iddiaların tam aksine Ermenilerin Sovyetler dönemi öncesinde ve Sovyetler döneminde nüfusunun arttığı görülmüştür. Şöyle ki; Sovyetler döneminde, millet gibi formalaşmaya başlayan Ermenilerin Ermenistan'a göç etmesi, Ermeni nüfusunun büyük hızla bölgede çoğalmasına neden olmuştur. Böylece 1959-1979 yılları arasında Kafkasya Cumhuriyetleri içerisinde nüfusun ortalama yıllık artış hızına göre en yüksek değerler Ermenistan'da gerçekleşmiştir (% 2,75). Buna karşılık, Azerbaycan'da % 2,4, Gürcistan'da ise % 1,08 oranında bir artış olmuştur.¹⁷⁰

Dağlık Karabağ bölgesinin toplam nüfusu 1989 yılı nüfus sayımlarına göre 182.4 bin kişi olmuştur. 1926-1989 yılları arasında bölgede nüfusun sayı 57.1 bin yani % 45.6 oranında artmıştır. Karabağ nüfusu 1939-1959 yılları arasında azalma göstermiştir ki, bunun da başlıca nedeni II. Dünya Savaşı zamanı bölgeden verilen kayıplar ve bu bölgenin nüfusunun (Azerilerin) başka bölgelere yerleştirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak 1970'li yıllarda bölgenin nüfusu önceki durumuna ulaşmıştır. 1959 sayımları Karabağ'da 130.4 bin kişinin yaşadığını göstermektedir ve toplam nüfusun % 84.4'nü Ermeniler, % 13.8'ni Azeriler, % 1.4'nü Ruslar oluşturmuştur. 1970'li yıllarda ise 150.3 bin kişi olan bölge nüfusunun % 80.5 Ermeniler, % 18.1'ni Azeriler, % 0.9'nu ise Ruslar oluşturmuştur. Daha sonraki 1979 sayımlarında ise 162.2 bine ulaşan bölge nüfusunun % 75.9 Ermeniler, %

¹⁶⁹ **Sovyet Ansiklopedisi**, Karabağ Düzü Bölümü III.Cilt Bakü, 1979

¹⁷⁰ Ziya Samedzade, **Dağlık Karabağ: Namelum Hegigetler**, Bakü 1995 s.42

23'nü Azeriler, % 0.8'ni ise Ruslar oluşturmuştur. Ermenilerin kasıtlı olarak bölgede Ermeni nüfusunun azalması gibi öne sürülen iddiaların asılsız ve yalan olduğu burda da açık bir şekilde görülmektedir.¹⁷¹ Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1989 yılında yapılan son nüfus sayımlardaki verilere göre ise Karabağ'daki nüfusun 158 bini Ermeni, 30 bini ise Azerilerden oluşmuştur.

Dağlık Karabağ Azerilerinin bölgede ağırlık kazanmalarını, diğer bölgelerden bu arazilere bilinçli olarak Azerilerin yerleştirilmesine bağlayan Ermeni siyasallerinin iddiaları da asılsız iftiradan başka bir şey değil. Çünkü, Sovyetler Birliği döneminde Azerilerin bölgeden başka arazilere göçürülmesi olmasaydı bu gün Karabağ'da Azerilerin toplam miktarı öncekinden daha yüksek durumda olurdu.

Ermeniler Karabağ sorununu ortaya atmakla Azerbaycan halkına, Azerbaycan Cumhuriyetine yönelttikleri asılsız suçlamalar "Azeriler bizleri bölgede sıkıştırmakta ve Ermenilerin nüfus artımına engel olmaktadır" tamamen yalandır. Tam aksine demografik verilerden de anlaşılacağı gibi, Ermeni devleti ve milliyetçileri Azerbaycan halkına yönelik uzun dönemli programlar hazırlanmış ve bu programların doğrultusunda planlı hedeflerini gerçekleştirmeği kendilerine amaç edinmişlerdir.¹⁷²

3.1.3. Karabağ'ın Kültürel Yapısı

Karabağ bölgesi Azerbaycan tarihinin geçmişten bu günümüze kadar büyük ve önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Ortaçağda Karabağ'da yaşamış ünlü Seyid Emir Berdayi, Ebubekir Berdayi Azerbaycan edebiyatının klasiklerinden sayılan M. Beylagani (X - XII. yüzyıl), ünlü filozof, astronom ve politikacı Yusuf Muhammed Qarabaği ve başkalarının isimlerini saymak mümkündür. XVII. yüzyılda Karabağ Hanlıklarının kurulmasından sonra burada medeniyet daha da gelişmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Karabağ'daki bu deyişiklik XIX. yy'da Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhaki zamanı daha açıkça görülmeye başlamıştır. Ekonomik istikrar, Karabağ'ın coğrafi konumu ve ortamı Azerbaycan'da müziğin, şiirin ve bilimin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Karabağ'da Azerbaycan milli

¹⁷¹ Ziya Samedzade, **a.g.e.**, s. 44; Tapdık Hesenov, **a.g.e.**, s. 15

¹⁷² Tapdık Hesenov, **a.g.e.**, s. 15

edebiyatının yeni okulu XVIII. yy'da genellikle büyük Azerbaycan şairi M.P.Vaqifin (1717-1797) adıyla bağlıdır. Bir başka Karabağ edibi Kasım Bey Zakir (1784-1857) daha sonralar Vagif'in edebi geleneğini daha da geliştirmiştir.¹⁷³

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, Karabağ tarihine ilgi daha da artmaya başlamıştır. Karabağla ilgili kaleme alınan altı tarihi eser bu gerçeği doğrulamaktadır. Bu eserler şunlardır:

1. "Karabağname" (1845) Mirze Adıgözel Bey,
2. "Karabağ Tarihi" (1847) Cemal Cavanşir Karabaği,
3. "Penah Han ve İbrahimhalil Han ve Karabağ Yönetimi (1854)" Rızağulu Bey Mirze Cemal oğlu,
4. "Karabağ Tarihi" (1862) Mehdi Hazani vs.

Tüm bu sanat eserleri Karabağ'ın tarihine ilişkin eşsiz belgelerdir. Karabağ'ın yönetilmesinde büyük rolü olan kadınlar da, bu bölgenin kültürel ve medeni hayatında önemli yer tutmuştur. Bunlardan en ünlüleri Aşık Peri, Ağabeyim Ağa, Fatma Hanım, özellikle de Hurşudbanu Natavan'dır (XIX. yüzyıl).¹⁷⁴

Şuşa şehri Karabağ kültürünün gelişiminde çok önemli yere sahiptir. Şuşa şehri Karabağ'ın başkenti olmuş, Azerbaycan'ın birçok bilim adamının ve elit tabakasının toplandığı yer olmuştur. Şuşa şehri Azerilerin tarihinde ilk defa olarak tiyatro, şiir oyunları, Avrupa ve Doğu müziklerinin seslendirildiği konserlere ev sahipliği yapmıştır. Ünlü Azerbaycan şairi S.Vurgun Şuşa ile ilgili şunları söylemiştir: "Şuşa Azerbaycan'ın müzik ve edebiyat beşiğidir." Azerbaycan'ın birçok ünlü sanatçıları, bestecileri bu şehirde yetişmiştir".¹⁷⁵

XIX. yüzyıldan başlayarak Şuşa vokal ve muğam ifaçıları ile tanışmış: Hacı Hüsü, Ebdililbaği, Karyağdı Seyid ve Han Şuşinskiler, Zülfü Adıgözelov, müzisyenlerden Sadıgcan, Kurban Primov, Bağdagül ve başka ünlüler yetiştirmiştir.

Bu nedenle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan Halk Musikisi yerellik çerçevesinin dışına çıkabilmiştir.

¹⁷³ Sadi Nuriyev, "Slovsnoe İskustv v Karabake" İRS Mejdunarodniy Azerbayjanskiy Jurnal, No: 14-15 Moskova 2005 s.76

¹⁷⁴ Sadi Nuriyev, a.g.m.,

¹⁷⁵ Zemfira Safarova, "Şuşa Muzikalnaya, Stolitsa Azerbaydjana", İRS Mejdunarodniy Azerbayjanskiy Jurnal, No: 14-15 Moskova 2005 s.87

XX. yüzyılın ilk başlarında Karabağ medeniyetinin büyük temsilcisi Üzeyir Hacıbeyov Şark'da (Doğuda) ilk opera oyunu olan "Leyla ve Mecnun" eserini sahneleştirdi. Azerbaycan İstiklal Marşının da bestecisi yine Üzeyir Hacıbeyov'dur. Üzeyir Hacıbeyov'un bu tür faaliyetleri Karabağ muzisyenlerinin yetişmesine destek verdi: F.Aliyev, Zülfigar ve Soltan Hacıbeyov'lar, Niyazi, S.Alaskerov, A.Bedelbeyli v.b. gibi kişiler bu bölgede yetiştiler.

3.2. DAĞLIK KARABAĞ'IN TARİHİ VE SORUNUN KÖKLERİ

3.2.1. Karabağ'ın Tarihi

9 Mayıs 1747 yılında Nadir şahin ölümünden hemen sonra Penahali Bey Karabağ Hanlığını kurmuştu. Penahali Han 1748 yılında Boyat Kalesini yaptırmış ve Karabağ'ı yönetmeye koyulmuştu. Penahali Han genellikle Karabağ yönetiminin sağlanmasında Cavanşir ve diğer Türk soylarından destek alabilmişti. Penahali Han'ın kendisi de Cavanşir soyundandır. Zamanla Karabağ Hanlığın gelişmesi Azerbaycan'ın diğer hanlıklarını korkuya düşürmeye başlamıştı. Şeki Hanı Çelebi Han Karabağ hanlığının ortadan kaldırmak için Boyat kalesini kuşatsa da Karabağ hanlığını ortadan kaldıramamıştı. İran'da sık sık değişen yönetimler, Azerbaycan'ı kendi idaresine katmak çabaları ve Azerbaycan hanlıklarının Karabağ'a saldırıları Penahali Han'ı yeni ve daha güvenli bir kale yaptıрмаğa zorlamıştı. Bu durum karşısında Penahali Han 1750'li yıllarda Şuşa şehri yakınlığında yeni bir kale inşa ettirmişti. Kale önceleri Penahabat ismiyle anılsa da daha sonra Şuşa adıyla tanınmaya başlamıştır.¹⁷⁶

İbrahimhalil Han döneminde ise, Karabağ Hanlığının sınırları daha da genişlemiştir. İbrahimhalil Han yönettiği hanlığı tanımayan Karabağdaki Ermeni meliklerini cezalandırmıştır. Bu durum karşısında Haçın ve Verenda emirleri İbrahimhalil Hanla müttefik olmuşlardı.

1795 yılının yazında İran Şahı Ağa Mehmet Şah Kaçar Transkafkasya'ya saldırmaya başladı. Kardeşi Alikulu Han, İrevan Hanlığı, kendisi ise Karabağ Hanlığı üzerine yürümüştü ve Şuşa kalesini kuşatma altına almıştı. Şuşa kalesi

¹⁷⁶ Ferudun Şuşinski, "Şuşa" Bakü, 1968 s.70

kuşatma altında bulunduğu sıralarda İbrahimhalil Han Şuşa kalesi içerisinde, kalenin savunması için halk birliklerinden oluşan ordu yerleştirmişti. Şuşa kalesi 33 gün kuşatma altında kalmış olsa da Kaçar kuşatmasına yenik düşmemişti. Bu durum karşısında Şah Kaçar kuşatmaya son vererek Gürcistan üzerine yürümüştü. Böylece Şah Kaçar Tiflis'i işgal ederek 20.000 kişiyi katletmişti.¹⁷⁷

Daha sonra Karabağ Hanlığı ile Rusya İmparatorluğu arasında yapılan Kürekçay antlaşmasından sonra 24 Ekim 1813 yılında Gülistan köyünde İran'la Rusya arasında Gülistan barış antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁸ Böylece birinci Rus-İran savaşının son bulması ve Gülistan antlaşmasının imzalanmasıyla Azerbaycan topraklarının Rusya'ya verilmesinin birinci aşaması tamamlanmıştı.

Gülistan Antlaşmasından 13 yıl sonra Rusya ile İran arasında yeniden savaş çıktı. Fethali Şah ordusunu bu durum karşısında Gülistan Antlaşması ile belirlenen sınırlar üzerine gönderince Gülistan yeniden gündeme gelmişti.¹⁷⁹

Çar I. Nikola, Paskiviç kumandanlığındaki ordularını Tebriz'in yakınlarına varacak kadar güneye çekerek, savaşı zaferle bitirmişti. Bu durum karşısında Fethali Şah barış isteğinde bulundu ve savaş Türkmençay antlaşmasıyla sona erdi. Şubat 1828'de Türkmençay antlaşması resmen imzalanmıştı.¹⁸⁰

Ermenilerin bu arazilere göç ettirilmesi sonucunda Azerbaycan'ın özellikle de Karabağ nüfusunun etnik yapısı önemli ölçüde değişikliklere uğramıştır. Zira 1832-1833 yılları verilerine göre Karabağ nüfusunun % 65'ni Azeri Türkleri, % 35'ni ise Ermeniler oluşturmasına karşın daha sonra bu oranlar 1886 yılında % 42 ve % 58, 1897 yılında ise % 46 ve % 53 arasında değişmiştir¹⁸¹. Daha sonra 1822 yılında Rusya tarafından Karabağ Hanlığı iptal edilmiş ve 1840 yılına kadar resmen Karabağ Eyaleti olarak kalmıştır. 1840 yılında Karabağ toprakları Rusya tarafından kazalara bölünmüş ve Kaspi Vilayetine bağlanmıştır.

¹⁷⁷ Ziya Bünyadov, **Azerbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü 1994 s. 531

¹⁷⁸ Mir Mövsüm Nevvab, **1905-1906 Yılarında Ermeni-Müslüman Davası**, Bakü Azerbaycan Neşriyatı, 1993 s.145

¹⁷⁹ Nazim Axundov, **Karabağ Salnamesi**, Yazıçı Neşriyatı, Bakü 1989 s.7

¹⁸⁰ **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, III.Cilt Bakü, 1979

¹⁸¹ Ziya Bünyadov, **a.g.e.**, s.570

Yukarıda da anlatılanlardan anlaşılacağı gibi Karabağ tarihinin hiçbir döneminde Ermenistan'ın arazileri olmamıştır. Tam aksine Ermenistan Devleti Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında Azerbaycan topraklarının Ermenilere verilmesi sonucunda kurulmuştur.

3.2.2. Karabağ Sorununun Tarihi Kökleri

Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti kurulurken, bu arazi daha önce Dağlık Karabağ olarak bilinmekteydi. Karabağ Hanlığı 1805 yılında yapılan antlaşmayla Rusya'ya birleştirilmiş, 1828 yılında ise tamamen Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Bu dönemlerde Karabağ Hanlığının dağlık bölgesi Dağlık Karabağ olarak bilinmekteydi. Yukarı Karabağ'la Aşağı Karabağ'ı bir birinden ayıran Karabağ Yaylası da bölgeye dahildi. Nüfusunun çoğunluğu Ermenilerden oluşan Karabağ Yaylası 1923 yılında özerklik almış ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti veya Azerbaycan'ın sınırları içerisinde Dağlık Karabağ olarak bilinmiştir. Daha sonra Karabağ idari birimlere de bölünmüştür. Karabağ'ın bölündüyü iller “Şuşa (şuanki vilayetin merkez bölgesi), Cavanşir ve Karyagin ili (şimdiki Cebrayıl ili), onun küçük bir bölgesi de Zengezur iline bağlanmıştır. Bu nedenden dolayı 1920 yılında tamamen Zengezur ilini “Sovyet Ermenistan'ının ayrılmaz bölgesi” ilan eden N.Nerimanov'un bildirisi, vilayet nüfusunun bir kısmı tarafından bu toprakların Ermenistan'a birleştirilmesi gibi anlaşılmıştır.¹⁸²

Arazi paylaşımı sonucunda Zengezur'un tamamı, kuzeyden Cevanşir ilinin, güneyde Cebrayıl ilinin bir bölümü olarak Karabağ yaylası sınırları içerisinde belirtilmiştir.

Zengezur'u Sovyet Ermenistan'ının koparılmaz olarak kabul etmiş öneriye göre, ileride Ermenistan Karabağ Yaylası'nın yarısından çoğunu ve dağeteği Karabağ'ın küçük kısmını “Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti”ni alması planlanmıştı. Bu ise üst üste Dağlık Karabağ arazilerinin yarısını koparmak demektir.

1920'de ise Azerbaycan'da yeni kurulan Sovyet yönetimi Zengezur'un

¹⁸² Abbas Çilovdarlı; Şehla Abbaskızı, **Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe**, Nergiz Neşriyatı, Bakü, 2000 s.67

Ermenistan'a bağlanmasına, daha doğrusu bağışlanmasına karşın sesini çıkarmamıştı. Bu dönemlerde yani 1920 yılında Sovyet-Taşnak antlaşması sonucunda Ermenistan Karabağ'a yönelik toprak talebinden anlaşma gereği vazgeçmekle Zengezur ve Nahçıvan bölgelerini Azerbaycan'dan koparmayı düşünmüştü.

1921 yılında ise dört Kafkas Sovyet Bürosunun toplantısında Rusya Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi Stalin ve diğer Kafkasya Sovyet Bürosu üyeleri Toplantıda "Karabağ Meselesi" adlanan sorunu tartışmışlardı. Bu tartışma sonucunda ortaya bir kaç iddia atıldı ve bu konuda oylama yapılmıştı.

1. Karabağ Azerbaycan arazileri içerisinde kalmalı.

Yapılan öneriyi kabul edenler: N.Nerimanov, Nazaratyan (Ermeni), Maharadze. Karşı gelenler ise; Kirov, Orcanikidze, Myasnikov, Figatner.

2. Karabağ'da yerleşen Azeriler ve Ermeniler'in katılımı ile sorgu geçirilsin.

Lehte oy kullananlar: N.Nerimanov ve Maharadze

3.Karabağ'm dağlık bölgesi Ermenilere verilsin.

Bu öneriye kabul edenler: Orcanikidze, Myasnikov Figatner ve Kirov olmuştur.

4. Soruna ilişkin sorgu Ermeniler arasında geçirilsin, yapılan bu öneriye katılanlar ise: Nazaretyan, Orcanikidze, Myasnikov ve Figantner olmuştur.

Nihayetinde toplantıdan şu karar çıkmıştır: Dağlık Karabağ Ermenistan'a bağlansın ve sorgu Ermeniler içerisinde yapılsın. Özellikle belirtelim ki, Stalin yapılan bu oylamaların hiç birine katılmamıştır.¹⁸³

N.Nerimanov toplantıda alınan kararlara itirazını bildirmiş ve bu sorunun yeniden Merkez Komite'de görüşülmesini ısrarla talep etmiştir. Yaşanan tüm bu olaydan bir gün sonra, yani 5 Temmuz'da Merkez Komitenin Kafkasya Bürosu "Karabağ Sorununu" yeniden görüşmüştü. Önceki toplantıda yapılan yanlışlıklar yeniden düzeltilmişti ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içerisinde kalmasına yönelik karar alınmıştı.¹⁸⁴

1923 yılının Haziran ayının 27-28'de Merkez Komünist Partisi Azerbaycan

¹⁸³ Mensur Elisoy, "Bolşevikler ve Karabağ" **Azaldık Yolu Gazetesi**, Bakü, 11 Nisan 1999

¹⁸⁴ Mahmud İsmayıl, **Azerbaycan Tarihi**, Azernesr, Bakü 1993 s.86

Komünist Partisi'ne talimat vermiş ve bir aylık süre içinde Dağlık Karabağ'a Özerklik verilmesini talep etmişti. Bu amaçla da Azerbaycan'da yönetim değişikliği gerçekleştirilmişti. Kirov Bakü'ye Azerbaycan Komünist Partisi başkanı olarak atanmıştı. Azerbaycanlı Komünist Partisi başkanı Neriman Nerimanov'un Dağlık Karabağ'a özerklik verme talebine sıcak bakmaması yönetim değişikliğine neden olmuştur. Sovyet Rusya'sı böylece, tartışmalı sorunları kendi yöntemiyle ve kendi çıkarları doğrultusunda çözüme yolunu seçmiştir. Dağlık Karabağ'a SSCB döneminde özerk statü verilmesi tamamen Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlı yöneticilerin iradesi dışında gelişmiştir.

Aynı yıllarda Azerbaycan Merkezi Komitesi Dağlık Karabağ'ın Özerk Vilayet olmasını karara bağlamıştır. Şuşa merkez olmakla 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin kurulduğu resmen ilan edilmiştir. Sonraları vilayetin başkenti Şuşa'dan Hankenti'ne alınmıştır. Bundan sonra ise Hankenti'nin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan SSC'nin Merkezi Komitesi 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin statüsünü SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin talimatı doğrultusunda belirlemiştir.¹⁸⁵

N.Nerimanov'un beyannamesinde "Sovyet Ermenistan'ının ayrılmaz hissesi" ilan edilen Dağlık Karabağ'ın 6742 km² araziye sahip Zengezur ilçesi Ermenistan Devrim Komitesi başkanı S.İ.Kasya'nın arzusu ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölünmüştür. Zengezur'un Kürtler yaşayan 3015 km² arazisi ise Azerbaycan'ın arazisi içerisinde kaldı. Bu bölüşümde Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın 6742 km²'ye eşit olan arazisinden 3637 km²'lik bölümünü Ermenistan'a bırakmıştır.¹⁸⁶

5 Temmuz 1921'de Komünist Partisi Kafkasya Bürosunun genel kurul toplantısında Azerbaycan'ın hakimiyetindeki Dağlık Karabağ'a muhtariyet hakkı tanınmıştı. Bu karar gereğince Dağlık Karabağ yine Azerbaycan'ın toprağı içerisinde Azerbaycan'a bağlı muhtar bir bölge olarak kalacaktı. Bu kararın alınmasında, Stalin, Orconikidze, Maharadze, Ruslardan Kirov, Azerilerden N.Nerimanov ve Hüseynov, Yahudilerden Figatner ve Ermenilerden Nezaretyan ve Myanikyan

¹⁸⁵ Mahmud İsmayıl a.g.e., s. 87

¹⁸⁶ Abbas Çilovdarlı; Şehla Abbaskızı, a.g.e., s. 68-69

doğrudan doğruya iştirak etmişlerdi. Bu karar Dağlık Karabağ'a dahili muhtariyet vermesi, onun Azerbaycan'a bağlılığını bir daha onaylamıştır. Buna uygun olarak, Azerbaycan hükümeti 7 Temmuz 1923'te, merkezi Azerbaycan'ın Şuşa şehri olmak üzere Dağlık Karabağ'ın Muhtar Vilayet olması kararını benimsemiştir.

Yakın tarihimize ait bu belgelerden bazıları mesela, 1988 yılında Ermenistan Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan "Dağlık Karabağ Tarihi Bir İnceleme" adlı 96 sayfalık kitapçıkta ileri sürülen iddialar Ermenilerin tarihi sahtekarlıklarına bir örnektir. Bu kitapçığın yazarları, kamuoyunu yanıltmak maksadı ile genç nesilleri Dağlık Karabağ'ın 1921 yılına kadar Ermenilerin elinde olduğunu ve sonra alınan adaletsiz bir kararla Azerbaycan'a bağlandığına inandıрмаğa çabası içerisindeyler.

İngiliz Sovyet uzmanı Dr. Harold Shukmen'e göre "Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak mümkün değildir. Haritaya bakmak yeter. Karabağ Azerbaycan'da bir yer ve en az bin senelik bir Türk bölgesidir. Bunun Ermenistan'a katılması ile, diğer milletlerin de kendi etnik ve dini isteklerini sıralamaları söz konusudur."¹⁸⁷

3.3. KARABAG SAVAŞI 1988'DEN ATEŞKESE KADAR

3.3.1. Karabağ Savaşı Öncesi Genel Durum

Ermenilerin Azerbaycan'dan toprak koparma iddiaları çok eski olsa da bu iddiaları, istekleri yeniden alevlendiren ve günümüze kadar taşıyanlar halen bulunmaktadır. Tarih'in eski dönemlerinden beri "Büyük Ermenistan" ideali Ermenilerin beyinlerine büyük ustalıklarla sokulmuştur. İlginç olanı şu ki, Ermenilerin arazi iddiaları uğrunda başlatmış oldukları isyanlar, ister geçmişte olsun isterse de günümüzde olsun, hiç biri Ermeni halkı içerisinde yeşermemiştir. Bu oyunlar dışarıda özellikle de Fransa, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde hazırlanmış ve Ermenilerin rahat ve güven içerisinde oturdukları araziler üzerinde uygulanmaya konulmuştur. Bu tür planlar ve bunların uygulanması Ermeni halkına bir fayda sağlamamıştır. Bu bölgedeki çıkarlarını korumak adına Ermenileri kullanan Rusya, Fransa, İngiltere gibi devletler bölgede her dönem uzun süren huzursuzluklara neden

¹⁸⁷ Ahmet Aliarslan, **Dar Geçit**, Yeni Düşünce Yay. Washington 1991 s.17

olmuştur. Ermeniler de bu planların uygulayıcısı ve huzursuzlukların kaynağı olmaya bugün de devam ediyorlar.

Büyük ustalıkla hazırlanmış olan sonuncu oyunun planları da dışarıda hazırlanarak Dağlık Karabağ'da uygulamaya konulmuştur. Bu oyunun başlaması için mazeret arayan Ermenilerin yardımına Sovyetlerin büyük iktisatçısı gibi tanınan A. Aganbekyan yetişmişti. Aganbekyan bu dönemlerde Mihail Gorbaçev'in ekonomi danışmanlığını yapmaktaydı ve bu kişinin açıklamalarının büyük etki doğuracağı da önceden hesaplanmıştı. A. Aganbekyan 1987 yılının Kasım ayında Paris'te yapmış olduğu açıklama Fransa'nın "Le Humanite" gazetesinde yer almıştı. Aganbekyan'ın gazeteye verdiği demeç bu gazetede "Paris Ermenileri A. Aganbekyan'ı Alkışlıyor" başlığı altında sunulmuştu. Aganbekyan kendisine Fransa Ermeni Enstitüsü'nde verilmiş soru üzerine şöyle bir yanıt vermişti: "Eğer duysaydım Karabağ Ermenilere verilmiştir, bu duruma çok seviniirdim. Bir ekonomi uzmanı gibi şunları söyleye bilirim; Karabag Ermenistan'la daha yakından ilişkilidir. Eminim demokrasi ve yenidenkurma (Perestroyka) ortamında bu problem adaletli çözümünü bulacaktır".¹⁸⁸

A. Aganbekyan'ın bu açıklaması tüm Ermenilerde bir ümit doğurmuştu. Öyle ki, Ermeniler bu teklifi Gorbaçev'in yakın adamı öne sürmüşse eğer problem çözümünü bulacaktır diye düşünüyorlardı. Aganbekyan'ın bu yönde açıklaması büyük yankı uyandırdı. Hatta Bakü Ermenilerinin bir kısmı da Aganbekyan'ın bu açıklamasını protesto ettiler. Güç durumunda kalan Aganbekyan yaptığı açıklamaların sorumluluğundan kurtulmak için "Bu benim düşüncemdir sadece" demekle sadece kendi sübjektif düşüncesini açıklamış olduğunu bildirmekle yetindi. Aslında bu oyun uzun yıllar gizli yürütülen bir planın açıktan ilan edilmesi, dünyanın ve dünya Ermenilerinin dikkatini bu yöne yöneltmekten başka bir şey değildi.¹⁸⁹ Bu gelişmelerden sonra, Karabağ Özerk Bölgesinde Ermenilerin ilk kıpırdanışları 1987 Kasım ayında görülmüştü. Ama Karabağ Özerk Cumhuriyeti güvenlik kuvvetleri, zor kullanarak göstericileri dağıtmış ve elebaşlarını tutuklamışlardı. Şubat başında Azeriler, Ermenilerin bir ana okulunu ateşe verince Stepanakert parti

¹⁸⁸ Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, 1995 s.125

¹⁸⁹ Hikmet Tanyu, **Nuh'un Gemisi**, Burak Yay. İstanbul 1989 s.54

binası önünde toplanan Ermeniler “İlhak Kampanyasını” başlattılar. Üç gün sonra ise Ermeniler “Milli Self-Determinasyon Komitesi” adına ikinci bir gösteri düzenlediler. Hareketin başında 17 yıllık sürgünden yeni dönen Pervir Ayrıkyan vardı.

Bu gösteriler Ermenilerin cesaretini büsbütün artırmış ve parti ile alakası olmayan aydınlardan kurulu bir başka organizasyon komitesi 27 Şubat günü yeni gösteri düzenlemiş 25 ve 26 Şubat topluluğu hazır bulunmuştu. Parti Genel Sekreteri Demirçiyen protesto edilmişti. Böylece yeni komitenin mitinglerden epeyce zaman önce Moskova’da Gorbaçev ile temas kurarak onun iznini aldıkları anlaşılıyordu.

1987 Ağustos ayında Ermeni’ler daha da ileri giderek Karabağ’da nüfus çoğunluğunun Ermeniler’den oluştuğunu söyleyerek bu bölgenin Sovyet Ermenistan’ına bağlanması için Moskova’ya başvuruda bulunmuşlardır. 1988 Şubat ayında Karabağ Ermenileri Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması kararını aldılar.¹⁹⁰

20 Şubat Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermeni milletvekilleri olağanüstü toplantı yaparak Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan topraklarından kopararak Ermenistan’a bağlanması yönünde karar almıştı. Toplantıda Ermenilerin böyle bir karar alma isteği ortaya çıkınca özerk vilayetin Azeri milletvekilleri toplantıya katılmamışlardı. Ermenilerin bu kararı Ermenistan’da ve Ermeni milliyetçileri arasında büyük taktirle karşılanmıştı. Bu karar aynı zamanda bölgede uzun süren istikrarsızlığın daha da artmasına neden olmuştur. Bölgede ortaya çıkmış olan olumsuz durumu ortadan kaldırmak için Sovyet Merkezi Komitesinin Politbüro üyesi K.P.Razumovski Azerbaycan’a gelmek zorunda kalmıştı. Toplantıda söz alan Razumovski: “Sovyet İKP’nin MK Sovyetler Şurasına Dağlık Karabağ Ermenilerinin yazmış oldukları mektuplarda ve şikayet dilekçelerinde vilayetin Ermenistan SSC’ye bağlanmasını istemektedirler. Şunları söyleyebilirim ki, MK-nin mevcut milli-arazi kuruluşunu değiştirmek maksadı güden her hangi eylemleri ve istekleri Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC vatandaşlarının menfaatine karşı

¹⁹⁰ Hikmet Tanyu, **a.g.e.**, s.69

yönelmiş eylem gibi değerlendiriyoruz. Bu tür eylemler uluslararası ilişkilere zarar getirmektedir. Eğer zamanında önlem alınmazsa ortaya çok ağır sonuçlar çıkabilir.¹⁹¹

Dağlık Karabağ savaşı öncesi yaşanan tüm bu olaylara şaşmamak gerekir. Özellikle de Mihail Gorbaçev'in müşaviri olan Ermeni Akademisyen Aganbekyan, Paris'te Le Humanite gazetesine demeç vererek Dağlık Karabağ'ın ekonomik yönden Azerbaycan'dan çok Ermenistan'a bağlı olduğunu kaydetmesi, bunun için Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi gerektiğini söylemesi, en önemlisi ise Aganbekyan tüm bu açıklamaları yapmadan önce bu yönde tüm hazırlıklar tamamlanmış olmasıydı. Aganbekyan Paris'te gazeteye vermiş olduğu demeç bir "Parola" niteliğindedir. Bu yüzden 11 Şubat 1989'da bu olayların birden patlak vermesine ani bir gelişme gibi bakmamak gerekiyordu. Çünkü bu hadiselerin olması için gereken tüm eylemler önceden hesaplanmıştı.

3.3.2. 1988 Yılı ve Çatışmaların Başlaması

1987 yılının Ağustos ayında Ermeniler Karabağ'da Ermeni nüfusunun çoğunluğunu öne sürerek bölgenin Sovyet Ermenistan'ına bağlanması için Moskova'ya başvuruda buldukları yukarıda belirtilmiştir. Bu olaydan hemen sonra Ermenistan'da ve Karabağ'da Ermeniler gösterilere başlamışlardı. 1988 Şubat ayında ise Karabağ Ermenileri, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararını aldılar¹⁹². Böylece Karabağ savaşının patlak vermesi kaçınılmaz hale gelmişti. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Karabağ Ermenilerinin bu kararını geri çevirmesiyle Ermenilerle Azeriler arasında çatışma da başlamıştı.

Stepanakert'te 11 Şubat günü Ermenilerin Karabağ'ın kendi Cumhuriyetlerine bağlanmasını hedef alan gösterilerine karşı güvenlik kuvvetleri önlem almış olsalardı, belki de Kafkasya olayları bu şekilde gelişmeyecekti. Ama polisin kendilerine karşı çıkmadığını gören Ermeniler, 60 yıl sonra ilk kez kendileri için 20 gün süreli bir "hürriyet parantezi" açtılar. Gösterilere silahla karşı konulmamasını isteyen Gorbaçev, olay mahalline iki yetkili parti yöneticisini göndermekle yetindi

¹⁹¹ Cemalettin Taşkiran, **a.g.e.**, s. 128

¹⁹² İsmayıl Veliyev, **Dünya Susur, Tarih Susmur**, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1994 s. 228

ve böylece durumu kontrol altına alabileceğini düşünüyordu.¹⁹³

1988 Şubat ayının 28-29'da Sumgayıt olayları patlak verdi. Bir kaç ay sonra ise Azerbaycan'da yönetim değiştirildi.

Olayların Sumgayıt'a nasıl sıçradığı konusu, dünyanın diğer uzman araştırmacıları için bir merak konusu oldu. Acaba bu olayların Sumgayıt'a sıçramasına sebep olan neydi?

Bunun nedeni şöyle açıklanabilir: Sumgayıt çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığı kozmopolit bir şehirdir. Bunun böyle olmasına sebep Sumgayıt'ın bir sanayi şehri olmasıdır. Burada yaşayanların bir çoğu köylerden gelen ve gecekondularda oturan insanlardır. Bundan başka çeşitli hapisanelerden serbest bırakılan sabıkalı insanların çoğunluğu Sumgayıt'ta yaşamaktadır. Bunların çoğunun yapacak işeri bile yoktur. Bu şehirde böylesine sosyal bir çevre içerisinde yaşayan insanlardan bazıları, zaten Karabağ'da baş veren hadiseleri bahane ederek karışıklık yaratmaya ve intikam hırsı ile çeşitli yerlere ve insanların yaşadığı toplu konutlara saldırmaya hazırды. Burada Ermeni tahrikini de göz önünde tutmak gerekir. Sumgayıt'ta hadiseler başlayıp çeşitli yerlerde insanlar yaralanıp ve öldükten sonra, yapılan araştırma ve tahkikatta, Eduard Grigorian adlı bir Ermeninin daha önce aralarında kan davası olan yedi Ermeniye kendi eli ile öldürmüş olduğu anlaşılmıştır. Hadiseler başladığı zaman dünyanın çeşitli ülkelerinden foto muhabirleri ve gazetelerin Sumgayıt'ta hazır olması, zaten böyle bir hareketin Ermeniler tarafından başlatılacağını gösteriyordu.¹⁹⁴

Bu tarihte Azerbaycan Komünist Partisine başkanlık eden Kamran Bağirov'un yerine başkanlığa Abdurahman Vezirov tayin edildi. 1988 Haziran ayının 13'de Dağlık Karabağ Vilayet Parti Komitesi Azerbaycan Komünist Partisinden ayrılma ile ilgili karar kabul etmişti.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi bu yasa dışı kararı görmezden gelmişti. Ermenilerin böyle karar almaları Azerbaycan'a karşı açıkça meydan okuma

¹⁹³ Cemalettin Taşkiran, **a.g.e.**, s. 125

¹⁹⁴ Mehmet Alizade, **İstiklale Doğru**, Asya Üniv. Yay., Bakü 1997 s.22

mahiyetindeydi. Bu dönemlerde Dağlık Karabağ'ın Tophane ormanında Ermenilerin ağaçları kesmesi, buraya bazı fabrikaların kurulması için Ermenistan hükümeti tarafından alınan kararları uygulaması ise Azerbaycan'da halkın büyük tepkisine neden oldu. Bu açıkça Azerbaycan hükümetini ve Azerbaycan Komünist Partisini tanımama anlamına geliyordu. 1988 17 Kasım ile 5 Aralık tarihinde Bakü'de Azatlık meydanında halk geniş katılımlı protesto mitingi gerçekleştirmişti.¹⁹⁵

14 Nisan 1988 tarihli Milliyet gazetesinde Mehmet Ali Bırand'ın Moskova'dan gönderdiği "Moskova Şaşkınlık İçinde" başlıklı yazısında durumu aydınlatmağa çalışıyordu.

Uluslar kelimesinin tam anlamıyla şaşkınlığa düşmüş durumdadır. Şimdiye kadar kendi kendilerine aksini inandırdıkları bir gerçek ile karşı karşıya kalıvErmenin, kapitalist toplumların hastalığı olarak gördükleri "milliyetçiliğin" kendi içlerinde de yeşerdiğinin farkına varmanın şaşkınlığı her yerde hissediliyor.

"Böyle bir şey bizde olmazdı. Komünizm sayesinde milliyetçilik mikrobundan kurtulmuştuk" diyen, yüksek düzey bir bürokrat, çok açık şekilde ne yapacaklarını bilemez durumda olduklarını söylüyordu....

Çok kimsenin rüyaları yıkıldı. Komünizmin her derde deva olduğuna inananlar, "Kafamızı kuma gömmüşüz. Demek yanibaşımızda bir şeyler oluyormuş da biz görmezlikten geliyormuşuz" diyorlar.

Gerçekten de cumhuriyetlerdeki gelişmeleri bu kadar hafife alabilmiş olmalarını anlayabilmek son derece güçtür. Çünkü 2000'li yıllardaki en önemli sorunlardan biri, milletler ve azınlıklarla ilişkiler olacaktır.

1989 yılının 16 Temmuz'unda Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştu. Halk Cephesi'ne Bakü Devlet Üniversitesi'nden tarihçi Ebülfez Elçibey (Aliyev) başkanlık etmişti. Aynı yılın Eylül ayının 5'de Azerbaycan Halk Cephesi'nin adli makamlarca kaydı yapıldı ve resmileşti. Karabağ'da Azerileri savunmak için Milli Müdafaa Komitesi kurulmuştu. 1989 Eylül ayında Azerbaycan

¹⁹⁵ Bahtiyar Vahapzade, **Şenbe Gecesine Giden Yol**, Azərneşr, Bakü 1991 s.173

Yüksek Sovyet'inin almış olduğu kararla (DKÖV) Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Özel Yönetim Komitesi kanunla iptal edilmişti. Tüm bunlara rağmen Sovyet üst düzey yöneticileri Karabağ'ı Ermenilere vermek için çaba gösteriyordular. Bu durumdan cesaretlenen Ermenistan Yüksek Sovyeti 1989 yılı Aralık ayının 1'de Dağlık Karabağ Ermeniler'inin yasadışı Milli Şurası ile beraber "Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ'ın birleşmesi konusunda "Sovyetler Birliği Anayasasına aykırı karar kabul etmişlerdi.¹⁹⁶

Yüksek Sovyet Prezidyumu ise program dışı toplantısında Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması isteğini reddetmişti. Toplantıdan sonra yayınlanan sert bildiriye, "Bazı grupların iki cumhuriyet arasındaki sınırların yeniden çizilmesini savunmasını kabul edilemez olduğu" vurgulanmıştı.¹⁹⁷

Moskova yönetimi Azerbaycan'da baş gösteren olayların ne kadar büyük boyutlara ulaştığını ve Azerbaycan Halk Cephesinin hakimiyeti eline geçirirse Azerbaycan'ın Moskova'dan ayrılacağını biliyordu. Moskova'nın Azerbaycan'la ilgili olarak uygulayacağı planı az çok tahmin eden AHC Ermenilere yapılabilecek bir saldırının büyük bir felakete sebep olacağını ve Rus tanklarının harekete geçireceğini belirterek İtibar Memmedov'un başkanlığı ile özel gözcü ve koruyucu grupları, gece gündüz, Ermeni mahallesinin etrafında nöbet tutmuştu. Azerbaycan Halk Cephesinin içine sızan KGB ajanlarının devamlı olarak Ermenilere saldırılmak gerektiğine ve onların Azerbaycan'dan dışarı atılmasına, bir yıl önce Ermenistan'dan kovulan 220 bin Azerbaycan Türkü'nün intikamının bu yolla alınmasına halkı ikna etmeye çalıştığı da iddia edilmişti.

Hatta Halk Cephesi'nin Bakü olaylarından kurtardığı bir Ermeni kadını "Bizi kışkırtılmış bazı insanların elinden AHC üyeleri kurtardı."

6-8 Ocak 1990 tarihleri arasında yapılan Azerbaycan Halk Cephesinin konferansında AHC'nin bazı liderlerinin suikastla öldürülmesi planlanmıştı. Gaye AHC'ni tamamen dağıtmaktı. Tüm baskı ve tehditlere rağmen AHC Kurultayını yaptı ve icra heyetini 8 Ocak 1990 tarihinde demokratik oylama ile seçmişti. Moskova

¹⁹⁶ Mehmet Alizade, a.g.e., s.22

¹⁹⁷ Tanyu, a.g.e., s. 107

AHC'sini Azerbaycan Komünist hükümetinin halledebileceğine olan ümidini kaybetmişti. Bundan dolayı 8 Ocak 1990'dan sonra, Bakü ve civarındaki şehir ve kasabalarda sokağa çıkma yasağı ve örfi idare uygulanmaya başlamıştı.

13 Ocak 1990 günü Moskova'nın desteği ve kışkırtması ile eli silahlı Ermeni çeteleri Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan köylerine silahla saldırmaya başlamıştı. 13 Ocak tarihinde 12 askeri helikopterle 500 silahlı Ermenilerin Azerbaycan'ın Hanlar kasabasına kadar ilerlemesinden sonra AHC'nin kararı ile Azerbaycan Milli Savunma Şurası kurulmuştu.

15 Ocak 1990'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Bakü'de sıkı yönetim ilan etti ve Filmekov'la Girenko'yu Bakü'ye göndermişti. Filmekov ve Girenko sokağa çıkma yasağının ve örfi idarenin Bakü'de uygulanmayacağına İ.Memmedov'a söz verseler de sözlerini sonradan tutmamışlardı. 16 Ocak 1990'da Bakü'ye Azerbaycan güvenlik kuvvetlerine ilave olarak ağır vasıtalara bindirilmiş askeri birlikler sevk edilmeğe başlanmıştı. Bu birlikler Moskova'nın emri ile Bakü'yü havadan, karadan, denizden tamamen kuşatmıştı. 16 Ocak 1990 gecesi Rus orduları Bakü'ye girmeye teşebbüs etmişler, fakat bu ilk girişimleri başarılı olmamışlardı.

18 Ocak 1990'da Azatlık Meydanı'nda toplanan halka hitap eden Debdimikov Bakü'ye getirilen Sovyet ordusunun halkın güvenliğini sağlamak ve korumak için getirildiğini söyledi. Girenko ise AHC'nin 20 Ocak 1990 günü Azatlık meydanında büyük bir miting yapacağını, artık Azerbaycan hükümetinin olmadığını ve zaten Azerbaycan'ın 9 büyük şehrinde hükümet binalarının AHC'nin üyelerinin eline geçtiğini, 20 Ocak'ta Bakü'de hükümete AHC'nin el koyacağını, Moskova'nın bildiğini ve bunun asla kabul edilmeyeceğini İ.Memmedov'a söylemişti. Rusların bu ayrılmaya ve Sovyetler'den kopmaya ne pahasına olursa olsun mani olacağını açıkça söylemişti. Bakü'ye ordu gerekmediğini fakat bu ordunun Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılmasına mani olacağını belirten Girenko Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Yazov'un "Ordunun Bakü'ye girmesine mukavemet gösteren hangi canlı varlık olursa olsun, ona aralıksız ateş açılması" yolundaki emrini tekrarlamıştı. 19 Ocak günü saat 19:45'te Bakü televizyon vericisinin bulunduğu kulenin patlatılmasından sonra AHC'nin halk ile kurduğu irtibatı tamamen kesilmişti.

20 Ocak 1990 günü gece yarısını geçtikten sonra AHC'nin liderlerinden İ.Memmedov'un başkanlık ettiği Azerbaycan Milli Savunma Konseyinin baş karargah binasına, "Tanklar Geliyor" diyerek birinin içeri daldığı belirtilmekte, sonra yoğun bir şekilde ateşin başladığı ve sabaha kadar devam ettiği, alınan tarihi kayıtlar arasında Primakov'un dediği gibi hareket eden her şeye ateş açılmıştı. Hatta ışık gelen evlerin pencerelerine bile ateş açılmıştı. İ.Memmedov olup bitenleri gözlerimizle gördük ve 04:30'dan 12.00'ye kadar saydığımız ölü sayısı 124, yüzlerle de yaralı günahsız insan.¹⁹⁸

20 Ocak 1990'da Bakü Rus birlikleri tarafından işgal edildikten hemen sonra olağanüstü hal ilan edilmişti. Azerbaycan Komünist parti birinci sekreteri Vezirov görevinden alınarak Ayaz Mütellibov Azerbaycan Komünist Partisi Başkanlığına getirilmişti. 30 Eylül 1990 yılında ise Azerbaycan'da parlamento seçimleri yapılmıştı. Bu dönemlerde Karabağ sorununu çözmek için Azerbaycan'da Teşkilat Komitesi kurulmuştu. Azerbaycan Komünist Partisinde ise ikinci önemli mevki tutan V.Polyaniçko bu komiteye başkan olarak atanmıştı. Teşkilat Komitesi ilk başlarda sorunun çözümü için faaliyette bulunsada sonra etkisiz kalmıştı. 17 Mart 1991 yılında ise Sovyetler Birliğinin sürdürülmesi için halk oylamasına gidilmişti. Diğer Cumhuriyet'lerde olduğu gibi Azerbaycan'da da oylamanın sonuçlarına hile karışmış ve sonuçlar sahteleştirilmişti. 1991 yılının 19-21 Ağustos ayına gelindiğinde ise Moskova'da hükümet darbesi yapılmıştı. Bu darbe sonucunda Azerbaycan'da durum değişmişti. Bu aşamadan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu olaylardan sonra Ermenistan'da da siyasal değişiklikler yaşanmıştı. 16 Ekim 1991'de başkanlık seçimleri yapılmış ve Levon Ter-Petrosyan oyların %83'ünü almayı başarmıştı.¹⁹⁹

1991 yılının Ekim ayının 9'da ise Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Ordusu kurulmuş ve ayın 18'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmişti.

1992 yılının Şubat ayının 26'da Ermenistan silahlı kuvvetleri Rusların 366 motorize alayının da yardımıyla tarihte kanlı bir sayfa gibi kalacak Hocalı katliamını gerçekleştirmişti. Hocalı katliamı tamamen insanlığa karşı yönelmiş

¹⁹⁸ Tanyu, a.g.e., s. 69

¹⁹⁹ Ahmet Ali Arslan, **Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi**, Washington, 1991 s. 141

soykırımdı. Bu katliamda yüzlerle masum ve günahsız Azeri Türkü vahşicesine katledilmişti. Bu durum karşısında ülkede istikrar daha da bozulmuş ve 1992 yılının Mart ayında halkın büyük baskı ve direnişi karşısında çaresiz kalan Ayaz Mütellibov istifa etmek zorunda kalmıştı.

Azerbaycan Parlamento başkanı Yakup Memmdov Parlamento başkanlığıyla birlikte cumhurbaşkanlığı görevlerini de üstlenmişti. Daha sonra Y.Memmedov İran devletinin yardımıyla Karabağ sorunu barış yoluyla çözüme bağlamak istemiş ve bunun içinde 1992 yılının Mayıs ayında İran'a ziyarette bulunmuştu. Mayıs ayının 8'de ise Azerbaycan ve Karabağ'ın en büyük kentlerinden biri olan Şuşa kenti Ermeniler tarafından işgal edilmişti. Y.Memmedev Bakü'ye döndüğünde ise ülkede darbe girişimiyle karşılaştı. Yani Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanı A.Mütallibov Parlamento yoluyla tekrar iktidara getirtilmeğe çalışmış, fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Y.Memmedov olaylar karşısında istifa etmişti. İsa Kamber ise Azerbaycan Halk Cephesi adayı olarak Parlamento başkanı seçilmişti. Yeni seçilen İsa Kamber hem parlamento hem de cumhurbaşkanının görevlerini yürütmeğe başlamıştı. Ülkede süren istikrarsızlık ve kargaşaları iyi değerlendiren Ermeniler Laçın'ı işgal etmişlerdi.²⁰⁰

Ebulfez Elçibey cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra Azerbaycan Karabağ'da işgal edilmiş toprakları harp yoluyla çözüme girişiminde bulunmuştu. Çok kısa sürede Milli Ordu işgal edilmiş toprakların çoğunu işgalden kurtarmayı başarmıştı.

9 Ekim 1992 yılında Azerbaycan Milli Ordusunun kuruluş yıldönümü Bakü'de büyük coşkuyla kutlandı. Hızla ilerleyen Milli Ordu Şuşa şehrini de işgalden kurtarmak üzereydi. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey Ermenistan işgalci kuvvetlerine üç gün süre tanıyarak Karabağ'dan çıkmalarını talep etti. Fakat ordunun hızlı bir şekilde devam eden ilerleyişi sonradan durdu. 1993 yılının Şubat ayında AHC beyanat verdi ve Karabağ'da bulunan Azerbaycan ordu bölmesine kumandanlık eden Albay Suret Huseynov'u kınadı. Bu kınamadan sonra ordu Ağdere'deki mevzilerinden geri çekilmişti. Bundan çok az sonra Kelbecer Ermeniler

²⁰⁰ **Avrasya Dosyası Dergisi**, Cilt II, Sayı 4 Sonbahar 1995-1996 s.31

tarafından işgal edilmişti.²⁰¹

Elçibey'in Dağlık Karabağ'a komutan tayin ettiği S.Hüseynov'un ilk hizmetleri büyük olmuştu. Fakat verilen hizmetler Milli Ordu kurulmasına yardımcı olmamıştı. Düşman S.Hüseynovla iktidar arasındaki kırınglıktan başarıyla yararlanmıştı. Söz konusu güçler Elçibey'le S.Hüseynov arasındaki görüşmelerin başarılı sonuç vermesini engellemişti. Amaç Azerbaycan'ı iç savaşa sürüklemektir. Ancak Elçibey'in ussal davranışı kardeş kavgasını önlemişti.

4 Haziran 1993 yılında ise Gence kıyamı patlak vermişti. S.Hüseynov hükümete karşı ayaklanarak kendi emrinde bulunan askeri birliklerle Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu durum karşısında Başbakan Penah Hüseynov istifa etmiş, daha sonra ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Parlamento başkanı Haydar Aliyev Bakü'ye davet edilmiş ve Azerbaycan Parlamentosuna başkan seçilmişti. Bu sırada Ermeni işgalci kuvvetlerinin Kelbecer'den çıkmasına yönelik BM'nin 822 sayılı Kararnamesi kabul edilmişti. 1993 yılının 17 Haziran gününde ise Elçibey Bakü'den ayrılarak Nahçıvan'da Keleki köyüne gitmişti.

Azerbaycan cumhurbaşkanının yetkilerini Azerbaycan Parlamentosu Haydar Aliyev'e vermişti. Albay S.Hüseynov ise Başbakan tayin edilmişti. Ülkede baş veren kargaşadan yararlanan Ermeni çeteleri 1993'ün 23 Temmuzunda Ağdam'ı daha sonra ise Füzuli, Cebrayıl, Zengilan, Kubatlı bölgelerini de işgal etmişlerdi.

S.Hüseynov Başbakan seçildikten sonra "Litaraturnaya Gazeta" ile röportajında şunları söylemiştir; "Savaş devam ediyor. Yeni seçimler maddi ve manevi zarara yol açacaktır. Ancak seçimlerden sonra halk kesinlikle parçalanacaktır."

Azerbaycan küçük beyliklere bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Etnik ihtilaflar devamlı olarak körüklenmekteydi. Bazı çevreler Azerbaycan'a müdahale konusunda Karabağ probleminden başka Lezgi, Kürt ve Taliş problemlerinden yararlanmaktaydılar. Artık Lezgiler, Talişlar ve Kürtler kendi

²⁰¹ Tofik Abbasov, **Devlet Başçılarının Umumavropa Görüşü**, Bakü, 1998 s.56

siyasal partilerini kurmuşlardı. Ocak ayı sonlarına doğru “Lezgi Demokrat Partisinin” kurultayı yapılmış, parti başkanı Fahrettin Aydayev Azerbaycan’ın kuzey sınırında gidiş gelişin serbest olmasını, çifte vatandaşlık kanununun çıkarılmasını ve bölgenin serbest ekonomik bölge ilan edilmesini talep etmişti. Haziran 1993’te Gence isyanı ve darbeden sonra Azerbaycan’ın İran sınırındaki Lenkeran’da “Talış Muğan Cumhuriyeti” kurma girişimleri ortaya çıkmıştır. “Talış Muğan Cumhuriyeti”nin başkanı General Elikram Hümmetov 26.07.1993’te Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetlerine başvurarak tek yanlı olarak ilan ettiği cumhuriyetin BDT’ye üye kabul edilmesini talep etmiştir.²⁰²

1993 yılında ülkede referandum yapıldı ve Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanı görevinden uzaklaştırılmıştı. 1993 yılının Ekim ayının 3’deki seçimler sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı seçilmişti. Halka seslenen Aliyev Karabağ sorununu savaş yoluyla çözüme istediğini açıklamıştı. Ermenistan silahlı birleşmelerinin işgali durdurulmuş ve Füzuli ilinin bir kısmı işgal altından kurtarılmıştı. Bir süre sonra ise bölgede savaş durdurulmuştu. 1994 yılının Mayıs ayında Kırgızistan’ın başkentinde Bişkek protokolü imzalanmıştı. Bundan sonra Karabağ’daki savaş bölgesinde ateşkes ilan edilmiş ve sorunun görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulması yönünde tarafların mutabakatı sağlanmıştır.²⁰³

3.3.3. 1990 Yılında Karabağ Olayları

2 Ocak 1990 günü Karabağ’ın başkenti Stepanakert’de (Hankendi) Ermenilerin, Azeri Türklerini taşıyan bir otobüs konvoyuna saldırımları üzerine, otobüslerde bulunan koruma polisleri saldırganlara ateş açtı ve saldırganlardan 1 kişi ölmüş, 3 kişi de yaralanmıştı.

Olaylardan sonra Sovyet Hükümeti 4 Ocak 1990’dan itibaren Azerbaycan sınırlarını gazetecilere kapatmıştı. Bütün bunlar olurken, Ermenistan-Azerbaycan sınırında otomatik silahlar, makineli tüfekler, havan topları ve el bombaları ile çatışmalar yaşanmaktaydı.

²⁰² Cemalettin Taşkiran, **a.g.e.**, s. 128

²⁰³ Aslan, **a.g.e.**, s. 128

9 Ocak'ta durum daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Çünkü, Ermenistan Yüksek Sovyet'i 9 Ocak'ta aldığı bir kararla, Karabağ'ı 1990 ekonomik planı içine almıştı. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i, bu kararı geçersiz saydığını bildirirse de Ermenistan Yüksek Sovyet'i buna karşılık, Ermenistan Cumhuriyeti'nde önce Ermenistan kanunlarının geçerli olduğunu söylemişti.²⁰⁴ SSCB Anayasasına göre birlik ülkeleri yasalarıyla birlik yasalarının çelişmesi durumunda birlik yasalarının geçerli olacağı belirtilmiştir.

Ermeni aleyhtarı gösteriler 13 Ocak 1990 günü Bakü'de daha da şiddetli hale almıştı. Ermeni saldırıları karşısında hiçbir önlem almayan Moskova yönetimine karşı tepkili Azeri gençleri şehrin Ermeni mahallerine saldırmışlardı. 14 Ocak'ta da devam eden saldırılar ve gösterilerde ve çarpışmalarda ölenler ve yaralananlar olmuştu.²⁰⁵

Bakü, Ermeni saldırganlığı karşısında SSCB merkezi yönetiminden beklediği önlemlerin alınmaması kendi milis güçlerini oluşturma ve savunma örgütlerini kurmaya başlamıştı. Ermenistan ve dağlık Karabağ Ermenileri daha önceden bu tür örgütlenmelerini ve silahlanmalarını gerçekleştirmişlerdi. Bu milisler, Karabağ ile Azerbaycan - Ermenistan sınırında çarpışmaktaydılar. Sovyet Rusya için, Kafkaslarda tam bir iç savaş başlamıştı. Azeriler Ermenilerin bölgeye askeri techizat sevk etmelerini engellemek için mühim köprüleri yıktıkları gibi, Karabağ ve Azerbaycan'da da ana yolları tutmuşlardı.

Bir anlamda ülkede iç savaş baş göstermişti. Bu iç savaş durumu karşısında Moskova Azerbaycan'a asker sevk etme kararı almış ve 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a asker sevki başlamıştı. 19 Ocak'ta da, Moskova'nın Azerbaycan'a gönderdiği asker sayısı 24 bini bulmuştu.²⁰⁶

²⁰⁴ Mark Saroyan, **Problems of Communism** "The Karabakh Syndrome and Azerbaijani Politics" September-October 1990, s. 14-29

²⁰⁵ Facts on File, 1990, s.25

²⁰⁶ Facts on File, 1990, s.42

Azerbaycanlılar bütün yolları tuttukları için Sovyet askerlerinin görev yerlerine gitmeleri ancak helikopterlerle mümkün olabilmişti.²⁰⁷ Bu arada, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, her iki tarafa da çağrıda bulunarak silahlarını teslim etmelerini istemişti.

Sovyet askeri kuvvetleri 20 Ocak 1990'dan itibaren, Bakü'ye girmek için tanklar ve zırhlı araçlarla harekete geçmişti. Bakü'ye giden yollar, terk edilmiş otomobiller ve otobüslerle kapatılmıştı. Tanklar, bunların üzerinden geçerek yolları açmıştı. Askerlerin sivil halka ateş açmaları neticesi, 23 Ocak'ta ölü sayısı 93'e ulaşmıştı. Sovyet kuvvetleri, petrol tankerleri ile kapatılmış olan Bakü limanını, 24 Ocak'ta bu gemileri bombardıman etmek suretiyle ele geçirmişti. 21 ve 22 Ocak günlerinde, onbinlerce insanın katılması ile, Bakü'nün "işgalinde" ölenler için muazzam cenaze törenleri yapılmıştı. Aynı zamanda bütün Azerbaycan'da genel grevler ilan edilmişti.

22 Ocak'ta yapılan resmi açıklamada, ölü sayısı 14'ü asker olmak üzere, 83 kişi olarak verilmişti. Azerbaycan Halk Cephesi ise 600 kadar ölü olduğunu bildirmişti.

Baltık Konseyi'nin aracılığı ile, Azerbaycan ve Ermenistan 1 Şubat'ta barış görüşmelerine başladılar ve 3 Şubat'ta, ateşkesin 15 Şubat'ta başlaması ve karşılıklı alınan rehinelerin de 1 Mart'a kadar iadesi hususunda anlaşmaya varılmıştı. Ancak Ermenistan, geçerli bir neden belirtmeden 4 Şubat'ta bu anlaşmadan vazgeçtiğini bildirmişti.

1989'da Ermeni Milli Hareketi'nin bir terörist kolu olarak kurulan Ermeni Milli Ordusu'nun "fedaileri", 24 Mart 1990 günü Ermenistan sınırı yakınındaki Azerbaycan'ın köylerine saldırmış, 2 kişiyi öldürmüş, bir ailenin de evini ateşe vererek diri diri yakmışlardı.²⁰⁸ Bu saldırı Ermenistan-Azerbaycan sınırlarında çatışmaların şiddetlenmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i, her iki cumhuriyetin liderlerine de sert uyarıda bulunarak,

²⁰⁷ Azerbaycan yönetimi sorunun Moskova'nın alacağı önlemler ile çözüleceğini düşünerek Azerbaycan'a ek askeri kuvvetlerin sevkine izin vermişti. Buna karşılık özellikle Dağlık Karabağ'da Ermenilerin saldırılarına karşı direnmeye çalışan Azeri milis kuvvetleri gelecek olan Rus ordusunun taraflı davranacağını, Ermenilerin bölgeyi ele geçirmelerine yardımcı olacağını savunmuştu.

²⁰⁸ Facts on File, 1990, s.42

görüşmelere oturmalarını istemiş, iki cumhuriyetin başkanları, Tiflis'te bir araya gelmişti. Bundan sonra çatışmalar yavaşladı ise de, arkası kesilmemişti.²⁰⁹

Ermenistan, 23 Ağustos 1990'da yayınladığı bir deklarasyon ile bağımsızlığını ilan etmişti. Bu belgede Karabağ Ermenistan toprağı sayılmış ve Ermenistan'ın kırmızı-mavi-turuncu renkte kendi milli bayrağı olacağı belirtilmişti.²¹⁰

Bölgede yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar, SSCB'nin başka bölgelerinde yaşanan bağımsızlık girişimleri Güney Kafkasya cumhuriyetleri için de örnek oluşturmuştu. Ermenistan bağımsızlık deklarasyonunu açıkladığı sırada Azerbaycan Ali Sovyeti de aralıksız süren toplantılarında yoğun bir şekilde bağımsızlık konusunu tartışmaya başlamıştı. Bağımsızlık yoluna girmiş cumhuriyetler ise kendilerine bağımsızlıktan sonra kuracakları ilişkiler ve izleyecekleri politikalar konularında yön belirlemeye başlamışlardı.

Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler 1989 yılından itibaren artan bir şekilde gelişirken, karşılıklı ziyaretler de yoğunlaşmıştı. Ermeniler de Türkiye ile sınır ticaretini geliştirmek istemiş ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesini desteklediklerini açıklamıştı.²¹¹

2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD ve koalisyonun Irak ile savaşa hazırlıkları yüzünden dünya kamuoyu, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasını ikinci plana atmış ve hemen hemen unutmuştu. Ağustos 1990'dan 28 Şubat 1991'e kadar süren Körfez Krizi, Ermenistan'ın silahlanmasına yaramıştı. ABD ve İngiltere gibi dünyanın önemli güçlerinin çıkarlarına ters davranan Irak'ın cezalandırılması için tüm mekanizmalar harekete geçirilmişti. Azerbaycan'ın topraklarının işgale uğraması karşısında ise dünya kamuoyu tarafından aynı hassasiyet gösterilmemişti.

Eylül 1990 ayı Ermenilerin Laçin, Akdam, Askeran kentlerine, Şuşa-Bakü

²⁰⁹ Mediha Akarşlan, **Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri**, Bursa, 1991, s. 97

²¹⁰ **Le Monde**, 24 Ağust 1990

²¹¹ Fahir Armaoğlu, **20.yüzyıl Siyasal Tarihi**, Cilt.II (1980-1990), Ankara 1991 s. 210

yollarına saldırıları ile geçmişti. SSCB İçişleri Bakanlığı Birlikleri Başkomutanı Yardımcısı Boris Smislov, “Ermenistan Hükümeti’nin engelleyici tutumu yüzünden, Ermeni militanların ellerindeki silahların toplanmadığını” bildirmek suretiyle bu saldırılarda Ermenistan Hükümeti’nin rolünü kanıtlamıştı.²¹² Belirtmek gerekir ki, SSCB İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı Ermenistan hükümetinin tutumunu bilmesine rağmen ona karşı önlemler almada Azerbaycan’a karşı oldukları kadar sert olma gereği duymamışlardı. Bakü’de silahsız halka karşı ağır cinayet işleyen İçişleri Bakanlığı ordusu Ermenistan’daki yürüyüş ve protestolara engel olmak, Dağlık Karabağ’da Ermeni çetelerinin saldırılarını önlemek konusunda silahlı gücüne başvurmamıştı.

30 Eylül 1990 günü Azerbaycan’da Yüksek Sovyet (Yasama Organı) için genel seçimler yapılmıştı. 350 sandalyeli bu parlamentoya millet vekili seçilmek için 1198 aday müracaat etmişti. 4 milyondan fazla seçmenin katıldığı bu seçimde KP adaylarının kazanacağı açıktı. Adaylar arasında 1987 yılında Gorbaçov tarafından SSCB, KP politbüro üyeliğinden azledilen Haydar Aliyev dikkati çekiyordu. Halk Cephesi önderi Ebulfez Elçibey “Sovyet Azerbaycanı’nda millet vekili olmayı reddettiği için” adaylığını koymamıştı.

3.3.4. 1991 Yılı ve Karabağ’da Olayların Kontrolden Çıkması

Körfez Krizi bir bakıma Gorbaçov’un, ülkenin iç kargaşalıklarının ve ekonomik sıkıntıların unutturmasında yararlı olmuştu. Kızılıordu, Körfez Savaşı’nı bahane ederek Kafkaslar ve Baltık Cumhuriyetlerinde yığınaklar yaptı. Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldavya’ya birlikler göndermişti.

Mart 1991 ayı ortalarında Gorbaçov, Azeri halkına çok önemli bir mesajı Tass Ajansı aracılığı ile bildirmişti: “Karabağ toprağında dört yıldır barış yok. Ateş var, can kaybı var. Bundan sonra ne olacak? Kırgınlığın, karşılıklı hincin önünü almak kolay değil, ama gerekli. Bunun için de, gerçekleri kavramak gerek, Yukarı Karabağ, Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgede, SSCB Anayasası ile

²¹² **Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992 s. 60

birlikte Azerbaycan Anayasası yürürlüktedir. Karabağ'da, Azerilerle Ermenilerin birlikte yaşayıp birlikte üretmeleri tarihi bir gerçektir ve bu gerçekten kaçılmaz. İşte bu yüzden, yaşam normale döndürülmeli, küskünlük, kin ve kızgınlık unutulmalı. Birbirinizi anlamaya, çıkmazı aşmaya çalışın. Bunu, ancak sizler gerçekleştirebilirsiniz. Hepinize barış ve mutluluk diliyorum.²¹³

Mihail Gorbaçov'un bu açıklamasından sonra bir basın toplantısı düzenleyen Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, Karabağ bölgesi üzerinde hak iddia etmediklerini bildirerek şunları söylemişti: "Karabağ sorunu bölge halkının kendi kaderini belirlemek istemesi üzerine patlak verdi ve biz Karabağ halkının bu istemini destekliyoruz. Sorun, bölge halkı tarafından çözümlenmelidir. Ermenistan'da 21 Eylül'de yapılacak referandumda, SSCB'den bağımsızlık yolunda bir karar çıkması halinde, Ermenistan, Karabağ üzerinde herhangi bir hak iddiasını gündeme getirmeyecektir."²¹⁴

Gorbaçov'un açık ifadelerine ve çağrılarına rağmen 1991'in Haziran ve Temmuz ayları yine Ermenilerin Karabağ köylerine saldırıları ve birçok Azeri Türkü'nün öldürülmesiyle geçmişti.

Nihayet SSCB ve Komünist Partisi'nin 70 yıllık ömrünü bitiren 19 Ağustos 1991 Moskova hükümeti darbesi gerçekleşti. İşte bu tarih, Sovyet Cumhuriyetlerinin özgürlük döneminin ilk günü olmuştu. Bu kargaşa günlerinde Kızıl Ordu ve Sovyet İçişleri Bakanlığı Birlikleri (OMON'lar) Bakü'de Halk Cephesi Merkezi'ne zorla girerek Ebulfez Elçibey'i yaralamış bazı üyeleri de tutuklamışlardı.

Gorbaçov'a karşı yapılan başarısız hükümet darbesi, sadece Gorbaçov'u ve KP'yi yıkmakla kalmadı, aynı zamanda 70 yıldır Komünist zulmü altında inleyen halkların ve ulusların da kendi topraklarına kendi kişiliklerine ve özgürlüklerine sahip çıkmalarına sebep olmuştu.

Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de tam bağımsızlık ilan etmişti. Aynı günlerde Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, Karabağ'da bağımsızlık ilan

²¹³ Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992 s. 60

²¹⁴ Mediha Akarslan, a.g.e., s.102

ederek, adını; “Artsaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti”olarak değiştirmişlerdi. Bu Karar Azerbaycan Anayasası’na aykırı olduğu için Azerbaycan Parlamentosu protesto etmiş ve bunun kabul edilemeyecek olduğunu duyurmuştu. Öte yandan Bakü’nün bir yıl önce yasakladığı “Karabağ Bölge Konseyi” de başkent Hankent’teki toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlık ilanını tanımamasına karar vermişti. Bu konseyi, Karabağ’daki Ermenilerden oluşturulmuştu. Konsey ayrıca Karabağ’da bundan sonra sadece SSCB Anayasası’nın geçerli olduğunu kararlaştırmıştı.

Rusya Azerbaycan’ı kaybetmemek için 1920’de Azerbaycan’ı işgal ederken kullandığı stratejiyi uygulamaya koymuştu. Nisan 1920’de Kızıl Ordu Azerbaycan’a girerken Azerbaycan Ordusunun büyük çoğunluğu Dağlık Karabağ’da huzursuzluk çıkararak ve Azerileri katletmeye koyulan Ermeni çeteleriyle savaşmaktaydı. 1990’da Azerbaycan bağımsızlık yolunda adımlar atarken de yine karşılaştığı en önemli sorun Dağlık Karabağ ve burada yaşayan ayrılıkçı Ermeni çeteleri olmuştur. Bölgede huzursuzlukların başladığı günlerde bu çetelerin silahlanmasına ve Azerileri katletmesine göz yuman Rusya yönetimi bu durumdan Azerbaycan’a karşı baskı unsuru gibi yararlanmıştır.

Seçim Azerbaycan Cumhuriyeti’ni ikiye bölmüştü. Seçimlere de hile karştırıldığı, Karabağ’daki seçimlerde Sovyet askerlerin sandık başına gittikleri iddia edilmişti. Muttalibov iktidarının aldığı %80 oy hileli olduğu öne sürülmüştü. Bu seçim Azerbaycan’ın bağımsızlık ilan ettikten sonra yaptığı ilk demokratik seçimdi, fakat komünistler iktidarda ve yönetimde çoğunlukta idiler. Eylülün ortalarında Ermeniler yeniden Azerbaycan- Ermenistan sınırındaki köylere (Şaumyan Bölgesi) saldırmış, çok sayıda insan öldürmüşlerdi. Rusya lideri Boris Yeltsin henüz iktidar olalı 1 ay olmuştu ki yanına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’i de alarak 20 Eylül 1991 gecesini Bakü’ye gelmişti. Amaçları Azerbaycan-Ermenistan ihtilafını çözümlenmekti. Karabağ’ın başkenti (Hankent)’ine de gideceklerdi, fakat önce Gence’ye giderek, güvenlik önlemleri alındıktan sonra ancak 22 Eylül’de Hankenti’ne gitmişlerdi. Bu kentte 40.000 Ermeni, Yeltsin’i karşılamak için toplandı. Liderler buradan Erivan’a geçmişlerdi. Ermenistan 2 gün önce 21 Eylül 1991’de bir halk oylamasına gitmiş ve halkın çoğunluğu

“bağımsızlık için” oy kullanmıştı. Bu, SSCB’den ayrılma anlamına geliyordu.²¹⁵

Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev, Azeri ve Ermeni liderleri bir araya getirerek, bir diyalog başlatmışlardı. Bir anlaşma imzalanması için tarafsız bölge olan Rusya Federasyonu topraklarında Stavropol Bölgesi’ndeki Jeleznovodsk kenti seçilmiş ve hemen görüşmelere başlanmıştı. Referandumdan iki gün sonra, 21 Eylül 1991 günü Ermenistan “bağımsız bir devlet olduğunu” ilan etmişti. Böylece SSCB’de 12 bağımsız devlet kurulmuştu.

20 Eylül 1991 Cumartesi günü başlayan Jeleznovodsk görüşmeleri 24 Eylül günü iki ülke liderinin imza törenleriyle sonuçlandı. Bu uzlaşma anlaşmasına göre; “Karabağ’daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağ’daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst düzeyde sürdürülecek, Karabağ’da derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar ve İçişleri Bakanlığı ve Kızıl Ordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi”. İmzalanan protokole göre; Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ’ın “Ermeni toprağı” olduğunu ilan eden kararını geri çekerken, SSCB Yüksek Sovyeti’nin de bu güne dek Karabağ’a ilişkin olarak aldığı kararları geçersiz ilan edilecek; her iki taraf ellerindeki rehaneleri aşamalı olarak iade edeceklerdi.²¹⁶

Levon Ter-Petrosyan, imza töreninden sonra protokolün, “çözüm değil, bu yolda atılmış ilk adım olduğunu” bildirmişti. Boris Yeltsin ise; “tarihi bir adım” diyerek, Rusya ve Kazakistan’ın protokolün uygulanmasını “gözlemci” olarak denetleyeceklerini belirtmişti. Azerbaycan Halk Cephesi, bu protokolü kuşkuyla karşılamıştı. Çünkü Karabağ’da, yine Ermenilerin çoğunlukta olduğu ve Moskova’nın 1989 yılından beri askıya almış olduğu yerel Sovyet yeniden kurulacaktı. Bu bir Ermeni manevrasıydı. Anlaşmalar imzalanmıştı ama Karabağ’da Ermeni cinayetleri önlenememiş ve saldırılar devam etmişti.

Ekim başlarında Karabağ’da yine insanlar öldürülmüştü. Ekim sonunda

²¹⁵ Aydın Balayev, *Azerbayjanskoye Natsionalnoye Dvijenje: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta*, Elm Yay., Bakü 1992 s.49

²¹⁶ *Hürriyet Gazetesi*, Türkiye 24 Eylül 1991

“Jelesnovodosk Protokolü’ne ait ikinci görüşme, iki taraf yetkilileriyle, İrevan bölgesindeki bir köyde yapılmış ve yayımlanan bildiride; “Cinayet ve intikama dayalı kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu” belirtilmişti. Bu bir yumuşamaydı. 15 Kasım’da görüşmelere devam edileceği bildirilmişti.

Kasım 1991 ayının en önemli olay gerçekleşmiş, Türkiye bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetini 9 Kasım günü resmen tanımıştı. Böylece Azerbaycan’ı dünyada tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştu. Bakü’de büyük elçilik öteki tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde de ilk etapta konsolosluk açılması kararlaştırılmıştı. Ertesi gün de KKTC Azerbaycan’ı tanımıştı. Bu tanıma üzerine harekete geçen Ermenistan ABD vatandaşı Dışişleri Bakanı Rafi Hovannisyan da “Ermenistan’ın da tanınması için Ankara’ya bir mektup gönderdiklerini” açıklamıştı. Ayrıca Levon Ter-Petrosyan da bu tanımayı hızlandırmak için ABD’ye gitmişti.

Kasım ayının ikinci önemli olayı, Azerbaycan ile Ermenistan arasında sürdürülen Karabağ görüşmelerine katılan heyeti taşıyan helikopterlerin Ermeniler tarafından düşürülmesi ve 20 kişinin ölümü olmuştu. Ölenler arasında Azerbaycan hükümet üyeleri, adalet ve güvenlik yetkilileri, iki general, iki Sovyet milletvekili, Karabağ KGB başkanı, Kazak ve Rus gözlemciler, Azeri gazeteciler vardı. Bu olay Karabağ olaylarını daha da alevlendirmişti. Aslında Ermeniler her gün saldırıyorlardı. Azeri halkın A. Muttalibov’u protesto etmesi sonucu, Muttalibov da “Ermenistan’a karşı her türlü önlemi alacaklarını” bildirmek zorunda kalmıştı. Ermenistan’a giden demir yolu kapatılmıştı.

Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26 Kasım’da olağanüstü toplantı yaparak Ermenistan’a uygulanacak önlemleri görüşürken, Moskova son derece telaşlanmıştı. Gorbaçov iki ülkenin başkanını Moskova’ya çağırılmıştı. Azerbaycan bu tarihe kadar Ermenistan’a karşı önlemlere başvurmamış, gereken önlemlerin Moskova tarafından alınacağını düşünmüştü. Bu aynı zamanda SSCB’nin dağılmasını önleme düşüncesinden kaynaklanmıştı. Bu sürede Ermeniler, bir taraftan Dağlık Karabağ’da pozisyonlarını geliştirirken bir taraftan da diaspora Ermenilerinin de desteği ile uluslararası kamuoyunda propagandaya girişmiştiler. Bu propagandanın etkilerinin kırılması uzun süre mümkün olmamıştı.

Azerbaycan parlamentosu son kararıyla Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin özerklik statüsünü feshetmiş ve kendisine bağlamıştı. Ermenistan bu kararı “savaş ilanı” saymıştı. Moskova’da SSCB Devlet Konseyi 27 Kasım’da bir bildiri yayımlayarak; “SSCB Anayasası’na göre statüsü saptanan Dağlık Karabağ’da anayasal düzenin tekrar oluşturulmasının kararlaştırıldığı” ve “bu kararda Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının imzalarının bulunduğunu” bildirmişti. Ermeniler ABD ve Avrupa’da büyük bir propagandaya girişmişler. Amaçları bu statüyü daha sonraları kendi lehlerine kullanmaktır.

Ayın son günlerinde Ermenilerin Karabağ cinayetlerini protesto için Bakü’de 50.000 kişilik bir gösteri yapılmıştı. Karabağ’ın başkenti Hankendi’nin (Stepanakent) çevresindeki 16 Azeri köyünü Ermeniler zorla boşalttırmışlardı. Şuşa kenti de füze atışlarına uğramıştı.

20 Ekim 1991 seçimlerinde iktidara geçen Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov’a bir mesaj yollayarak, “Bölgede durumu daha da tırmandıracak hareketlerden kaçınılmasını” tavsiye etmişti.

Moskova’ya paralel olarak ABD Dışişleri Bakanlığı da her iki tarafla görüşerek” Etnik anlaşmazlıkların barışçı yollar ve uluslararası topluluk tarafından kabul edilmiş insan haklarına saygı ile çözülmesini” istemişti.

Aynı günlerde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yüksek Sovyeti Aralık ayında halk oylaması yapılmasını kararlaştırılmıştı. Bu bir Ermeni oyunuydu, “plebisit” çoğu kez kötü niyet için kullanılmıştı.

SSCB’de ve buna bağlı olarak Kafkasya’da yaşanan gelişmelere komşu İran da ilgisiz kalmamıştır. İran Dışişleri Bakanı Moskova’da Azerbaycan’ın bağımsızlığının tanınmayacağını duyurmuş ve Karabağ sorunu için “arabuluculuk” önermişti.

8 Aralık 1991’de üç Slav ülkesi Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları Minsk’te “Bağımsız Devletler Topluluğu” anlaşmasını imzalayarak SSCB’nin dağıldığını resmen belgelemişlerdi. 25 Aralık’ta da

Gorbaçov tüm görevlerinden istifa etmişti. Komünizmin son savunucusu da politikadan uzaklaşmıştı. Ermenistan'ı Azerbaycan'a tercih eden İran'ın Dışişleri Bakanı Alı Ekber Velayeti de 3 Aralık'ta Bakü'de üniversite öğrencileri tarafından protesto edilmişti. Yine de Başbakan Hasan Hasanov ile siyasal, ekonomik ve kültürel iş birliği anlaşmasını imzalamayı başarmıştı. İran'ın amacı bu yeni bağımsız devletlerin Türkiye ile her türlü ilişkilerini engellemektir. Aynı günlerde Sovyet İzvestia gazetesi de bu rekabete ait bir makale yayımlamıştı.

5 Aralık'ta Ayaz Niyazi Muttalibov, Azerbaycan'da seferberlik ilan ederek, cumhuriyet ordusu kurulması kararını alınca, Ermenistan bunun "savaş ilanı anlamına geldiğini" bildirmişti. Muttalibov, Halk Cephesi'nin istekleri doğrultusunda kararlar almak suretiyle Azerbaycan'da bir iç savaşın çıkmasını bir anlamda önlemişti.

10 Aralık'ta Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler tek yanlı bir kararla bir referandum yaparak "Karabağ'ın SSCB içinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi" lehinde oy kullanmışlardı. Bu referandumda Azeriler sandıklara gitmemiş ve oy kullanmamıştı. Halk Cephesi bu referandumu "yeni bir Ermeni oyunu" olarak duyurmuştu.

Aralık ayının son günleri Karabağ'da yine kanlı olaylar olmuş, Ermeniler Hankenti'ni topçu ateşi altına almışlardı.

29 Aralık 1991, Azerbaycan'da bir halk oylaması yapıldı; "Azerbaycan'ın tamamen bağımsız bir cumhuriyet olduğu," halkın % 87 sinin katılımı ile onaylandı.

Azerbaycan bir taraftan 70 sene sonra tekrar bağımsızlığına kavuşurken, bir taraftan da başta Dağlık Karabağ sorunu olmak kaydıyla önemli dış politika sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı.

3.3.5. 1992 Yılındaki Gelişmeler ve Karabağ Olayları

Halk oylaması ile ülke 1992 yılını sevinçli bir günle kutlamıştı. Halk bayram yapıyordu. Gerçekten, Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması, Azeri halkının kanları pahasına elde ettikleri bir özgürlük "Azatlık" mücadelesinin sonucu gibi değerlendirilmişti.

30 Ocak'ta Prag'da AGİK dışişleri bakanları düzeyinde toplanarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 10 bağımsız cumhuriyetini AGİK'e kabul etmişti. Azerbaycan bu 10 devlete dahildi.²¹⁷ Ay sonunda Ermenilerin Karabağ'a saldırıları gittikçe daha şiddetli boyuta ulaşmıştı. Bir Azeri helikopteri Ermeni roketleriyle düşürüldü, ölü sayısı 120'ye yükselmişti. İran şubat ayının ilk günlerinde Karabağ için "arabuluculuk" önermiş fakat, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayan ve Ermenistan ile yakın ilişkiler içinde bulunan İran'ın tarafsızlığına güvenmeyen Bakü bu öneriyi kabul etmemişti. Aynı günlerde "Azerbaycan Ulusal Ordusu'nun Karabağ'da savaflara girdiği duyurulmuştu. Ayın ortasında Karabağ'daki bir çatışmada Ermenileri destekleyen Rus ordusunun 81.Tümeni'nden 11 askerin öldüğü duyurulmuştu. Avrupa Parlamentosu Şubat ayı ortasında Strasbourg'da toplanarak Karabağ'a bir gözlemci heyet gönderilmesi kararı almıştı. Azerbaycan'a olan saldırıları da kınamıştı. Ay başında Lübnan'dan Karabağ'a uçaklarla Ermeni militanlarının taşındığı öğrenilmişti. Ayrıca İran'ın Ermenistan'a silah verdiği görüşü de Azerbaycan'da yaygınlık kazanmıştı. Karabağ'da Ermeniler Amerikan Cobra helikopterleriyle saldırılar düzenlemişti. Ayın ortasında Karabağ'daki çatışmalar eski tarihi kent Suşa'nın civar köylerine ve Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki Azeri kentlerine kadar yayılmıştı. Nihayet Türkiye, Karabağ sorununu AGİK'e NATO siyasal komisyonu gündemine götürmüş ve Başbakan Demirel de ABD gezisi sırasında yöneticilere "Kafkasları Ortadoğu haline getirmeyin" mesajını vermişti. Ay ortasında Frankfurt'tan Ermenistan'a yardım malzemesi taşıyan bir Lübnan uçağı, Türkiye'den izin almadan Türk semalarından geçerek Erivan'a inmişti. Bu uçağın silah taşıdığından kimsenin kuşkusu yoktu.²¹⁸

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Karabağ için Moskova'da üç ülke dışişleri bakanları 20 Şubat'ta toplandılar ve ortak bir basın toplantısında "Karabağ'da derhal ateşkes sağlanması ve yerleşim bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılmasını kararlaştırdıklarını" duyurmuşlardı. Her iki ülke Karabağ konusunda AGİK ilkelerine bağlı kalma sorumluluğunu üstleniyorlar ve BM ile öteki uluslararası kuruluşların barış çabalarını destekleme yönünde irade beyanında bulunmuşlardı.

²¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 14 Mart 1993

²¹⁸ Cemalettin Taşkiran, *a.g.e.*, s. 130

Ermenistan Dışişleri Bakanı Hovanisyan, görüşme sonrasında yaptığı açıklamada, Sakıkov ile görüşmesinde, Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın sorunu değil, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin iç işleri olduğunun anlaşıldığını söylemişti. Bundan sonraki görüşmelerin, Dağlık Karabağ temsilcilerinin katılımı sağlanmadan yapılırsa başarısız olacağını savunan Hovanisyan, Ermenistan'ın görüşmelere yalnızca üçüncü bir taraf olarak katılmak istediğini açıklamıştı. Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrı bir taraf gibi görüşmelere katılması durumunun Azerbaycan tarafından Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının tanınması anlamına geleceği nedeniyle bunu kabul etmeyeceği duyurulmuştu.

Sonradan bu ateşkes anlaşmasını Ermenistan'ın Karabağ'da taarruza iyice hazırlanmak için bir süre olarak kullandığı anlaşılmıştı. Çünkü ay sonunda, Azatlık Radyosu Türkçe şu haberi duurmuştu; “Dağlık Karabağ'da Ermenilere direnen tek şehir Şuşa kaldı. Buraya yardım gönderilmediği takdirde Şuşa'nın düşmesi kesin. Bütün Türk devletlerinden acil cephane ve silah yardımı bekliyoruz.”

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, eski Kızıl Ordu'nun 4. ve 7. Alaylarının da Ermenilerle birlikte Azeri köylerine saldırdıklarını iddia etmiş fakat, bu iddia Moskova tarafından yalanlanmıştı.

Türkiye'de Karabağ'ın düşmekte olduğu hissedildi ve 19 Şubat'ta TBMM toplanmıştı. Başbakan bu toplantıda, “Batı, Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekler ve Ermenistan uzlaşmaz bir tutum takınırsa, bölgesel bir savaş çıkar” diyerek ABD, Rusya ve Batı'yı ikaz etmişti.

Ermenistan Türkiye'nin Doğu Anadolu'da sürmekte olan kış dönemi askeri tatbikatını “gövde gösterisi” olarak suçladıysa da Ankara'dan sert bir tepki almıştı. Ermenistan'da Kış-92 Tatbikatı yüzünden “savaş senaryoları” üretilmişti. BDT Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov ise; “Türkiye'nin Kafkasya'daki gelişmeleri hiçbir tarafı kışkırtmaya kalkışmayacak derecede duyarlı bir şekilde izlediğini” söylemişti.

Karabağ'da Şuşa kentine BDT Kafkasya Komutanlığı'na bağlı 366. Alay'ın Şuşa'yı top ateşine tuttuğu haberleri üzerine. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Ankara

büyük elçilerini Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak; “Karabağ konusunda tarafsız davranmalarını” istemişti. Nihayet Azerbaycan ve Ermenistan 1 Mart'a kadar 3 günlük bir ateşkes uygulaması yapmaya karar vermişlerdi. Bu kararda Türkiye, ABD, Rusya ve Fransa'nın barış girişimlerinin etkisi olmuştu. Ne yazık ki ayın son günü Washington'dan gelen haberler, ABD Kongresi'nin, Azeri-Ermeni çatışmasını Hristiyan-Müslüman çatışmasına döndürme çabasında olduğunu göstermişti. Ermeniler 3 günlük ateşkes de uymamış ve 28 Şubat'ta saldırılarına devam ettirmişlerdi.

Şubatın son günü, BDT Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, bölgedeki BDT birliklerinin (özellikle 366. Motorize P. Alayı'nın) geri çekilmesi emrini vermişti. Çünkü bu birliklerde Ermeni askerler çoğunlukta idi. Bunun üzerine Ermenistan bu askerleri “ulusal ordu kurmak üzere” hizmete çağırmişti.

Şapoşnikov'un emri geç kalınmış bir girişim olmuştu. 366. Motorize Piyade Alayı bölgedeki stratejik noktalarda Ermenilerin pozisyonlarını sağlamlaştırılmaları için gereken zemini hazırlamıştı. Geri çekilirken yerlerini Ermeni çetelerine bırakan Rus askerleri Rusya'nın bölgede kilit pozisyonu sürdürmesi için gereken ortamı hazırlamıştı.

Türkiye, Ermenistan'ın hızla silahlandığını görerek, BM ve AGİK nezdinde; “Kafkasya'ya silah gönderilmesini önleme” girişiminde bulunmuştu. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev de Türkiye Dışişleri Bakanına bir mesaj göndererek; “Karabağ sorununun çözümü konusunda Türkiye'nin devreye girmesini” istemişti. Ermeniler, Şuşa kentine son teknoloji helikopterlerle saldırıyorlardı. Azerbaycan'ın Akdam kenti tamamen boşalmıştı. Hocalı'da Ermeniler, yüzlerce Azeri öldürmüşlerdi. Şubat'ın son günü Türkiye Dışişleri Bakanı Bakü'yü ziyaret etmiş, Oradan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine gitmişti. Bu ziyaret hem çözüm için girişim, hem de Türkiye'nin Azerbaycan halkına desteği gibi değerlendirilmişti.

Martın ilk günlerinde Türkiye kamuoyu, Karabağ'da Ermenilerin çocuk, yaşlı demeden işledikleri cinayetlere karşı gösteriler yapmaya başlamış,

Türkiye Hükümeti de “hareketsiz kalamayacağını” dünyaya duyurmuştu. 27-28 Şubat'ta Prag'da AGİK, “Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu vurgulamış ve bunu Türkiye Dışişleri Bakanı TBMM'den dünyaya ilan etmişti.²¹⁹ Fakat, bu Ermenilerin iddialarından vazgeçmelerini ve saldırılarını durdurmamış, aksine hiçbir kuruluş ve devlet tarafından herhangi bir yaptırımla karşılaşmamış olmasından cesaret almıştı.

Erivan bir an önce Türkiye'nin kendisini tanımasını ve diplomatik ilişkiler kurulmasını istemiş, Türkiye ise buna yanaşmamıştı. 20 Şubat'ta 366. Sovyet Alayından firar eden dört er, 3 Mart'ta bir basın toplantısı yaparak; “beyinlerinin yıkıldığını ve Hıristiyan Ruslar olarak Hıristiyan Ermenilerin safında Müslüman Azerilere karşı savaşılmaya çağrıldıklarını” itiraf etmişlerdi.²²⁰

Erivan, bir yandan Karabağ'ın son kalesi Şuşa kentini kuşatırken, öte yandan BM'de güvendiği destekçileri ABD ve Fransa sayesinde BM'den lehine bir karar çıkartmayı umarak Karabağ sorununu BM'e getirmek çabası içine girmişti. Azerbaycan'da ise yönetimde siyasal kriz giderek derinleşmişti. Parlamento Başkanı istifa etmiş, halk Muttalibov'u da istifaya çağırılmıştı. Karabağ'dan on binlerce Azeri, Azerbaycan içerilerine doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Bakü ise, BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye bir mektup vererek, Karabağ'da olanları bir gözlemcinin görmesi talebinde bulunmuştu.

Ermeniler sürekli olarak kamuoyuna yanlış bilgi vererek Karabağ'da Azerileri mütecaviz göstermişlerdi. Buna da Fransız medyası yardım etmişti. İtalyan basını ise, “Tarihte Görülmemiş Vahşet” başlığı ile öldürülen 70 Azeri kadınından bahsetmişti.

10 Mart'ta Ermeniler BDT'nin Artık Kenti'ndeki askeri üssü basarak 10 subayı rehin aldılar ve subayları 5000 Grad füzesi, 5000 havan topu, 5000 anti-tank bombası ve binlerce silâh vermesi karşılığı takas edeceklerini bildirmişlerdi. Ermeni milislerin rehin aldıkları 10 Rus subayına karşılık Rusya Savunma Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerin ve anlaşmanın sonucu açıklanmadı. Belli idi ki Rusya bazı silahları vererek subaylarını kurtarmıştı. Bölgedeki BTD birlikleri ise bölgeden

²¹⁹ **Milliyet Gazetesi**, 29 Şubat 1992

²²⁰ **Hürriyet Gazetesi**, 4 Mart 1992

ayrılmak istemiş, Ermeniler buna olumlu bakmamışlardı.

Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, ABD Başkanı Bush ve Bakü ile telefonla görüşerek 13 Mart'ta geçici bir ateşkes sağlamıştı. Bu arada Rusya ve Ermenistan, Türkiye'nin Azerbaycan'a silah yardımı yaptığını iddia etmişti.²²¹

Türkiye'nin NATO'ya, AGİK'e, ABD'ye, Başbakan Yardımcısı İnönü'nün Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı'na yaptığı "Ermenileri durdurun" çağrısı, ancak sözde bir ateşkes getirmişti, çünkü Ermeniler saldırılarını durdurmamışlardı. Ermeniler ateşkes süresini yine taarruz hazırlığı için kullanmışlardı. 14 Mart'ta Türkiye'nin birçok kentinde "Ermenileri protesto mitingleri" yapılmıştı.

Mart'ın son günlerinde Türkiye'nin girişimleri sonuç vermiş ve AGİK üyesi ülkeler Helsinki toplantısında "Dağlık Karabağ bölgesinde barış için uluslararası bir konferans yapılmasını" kabul etmişlerdi. Bu konferans Temmuz ayında Minsk'te yapılacaktı. Bu konferansa hazırlık olmak üzere Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ temsilcilerinin katılacağı üçlü zirve yapılması kararlaştırılmıştı.

1992 Nisan ayının ilk günlerinde İran'ın girişimiyle Rusya, Azerbaycan Ermenistan ve İran yetkilileri Ermenistan Azerbaycan sınırı üzerindeki İcevan kentinde bir dördü toplantı yapmıştı. Bu sırada AGİK gözlemci heyeti de Bakü'de temaslarda bulunmuştu.

1 Nisan'da AGİK ülkeleri temsilcileri ile Roma'da acele bir toplantı yapılmış, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri de katılmak zorunda bırakılmıştı.

Görüşmeler ve yapılan toplantılar bir sonuç vermemişti. Bunun nedenin SSCB'den kopmuş Kafkasya'da ABD'nin, Batı Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın ciddi çıkar çatışması içerisine girmesi olduğu söylenebilir. İlk başta SSCB'nin iç sorunu gibi değerlendirilen dağlık Karabağ anlaşmazlığı, bölge devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından iki ülke arasında yaşanan sorun olarak görülmüştü. Çatışmaların giderek şiddetlenmesi, Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmesi, Nahçıvan üzerine saldırılara başlaması sorunu bölgesel barışı

²²¹ Tercüman Gazetesi, 22 Mart 1992

tehdit eder duruma getirmiştir.

Nisan ortalarında Ermeniler Karabağ'da saldırılarını giderek yoğunlaştırmışlardı. Sözde soykırım tarihi olan 24 Nisan yaklaştığı için Yakup Memedov, Rusya'ya çağrı yaparak. "Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliamın" önlenmesini istemişti. Ancak, buna rağmen Ermeniler, ne Rusya'dan ne de başka bir devletten saldırılarını durdurma konusunda herhangi bir baskı görmemişlerdi.

Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak hem Türkiye'yi tehdide başlamış, hem de 16 Mart 1919 Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki dostluk antlaşmasını ihlal etmişti.

Mayısın ilk haftasında yeniden İran araya girerek iki tarafın yetkililerini Tahran'da buluşturmuş ve yeniden bir ateşkes ortak bildirisi yayımlanmıştı. Nahçıvan ise Türkiye'ni Nahçıvan üzerinde garantörlük hakkı bulunduğunu söyleyerek Türkiye'yi müdahaleye davet etmişti.

Türkiye bu kez de Nahçıvan için ABD'ye başvuruda bulunmuştu. Ermeniler ise fırsattan yararlanarak Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki tüm ulaşım yollarını kesmiş, Türkiye'nin Bakü'ye doğru kara yolunu ve Aras nehri üzerinde inşa edilmekte olan köprünün inşaatını engellemeye istemişti. Tahran'daki ateşkesi aldırış etmeyen Ermeniler 9 Mayıs günü, günlerdir yığıldıkları tanklar, toplar, roketlerle Şuşa kentine saldırarak, son kaleyi de düşürmüş ve o gün tüm Karabağ, Ermenistan'ın kontrolüne girmişti.²²² Artık Karabağ tüm dünyanın gözleri önünde Azerbaycan toprağı olmaktan çıkarılmış, Ermenistan'ın işgaline uğramıştı. Bu işgal durumu BM ve Paris şartına (AGİK) aykırı durum oluşturmuştu. Uluslararası hukuku hiçe sayarak işgali bugüne kadar sürdüren Ermenistan, hiçbir yaptırımla karşılaşmadığı için işgallerini sürdürmüş ve tüm Azerbaycan sınırları boyunca saldırıya geçmişti.

Türkiye ve ABD Başkanı Bush'un müdahalesiyle Nahçıvan'da ateşkes

²²² **Hürriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1992

sağlanmıştı. Türkiye, Şuşa kenti için BM Güvenlik Konseyi'ne başvuruda da bulunmuştu. Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali ile Ermenistan'ın 10 Mayıs 1992'de Karabağ'ı işgali arasında hiçbir fark yoktu. Ermeniler Nahçıvan'da büyük hasar yaptılar. Mayısın ortalarında nihayet BM Güvenlik Konseyi, Karabağ'a bir "inceleme Heyeti" göndermeye karar verirken, ateşkesin ihlalden "derin kaygı" duyduğunu da belirtmişti. Azerbaycan'da ise Karabağ'ın kaybı ve uluslararası kuruluşların olay karşısında hiçbir önlem almaması derin üzüntü doğurmuştu.

Ermeniler Nahçıvan'a saldırmaya devam etmeleri üzerine Nahçıvan Özerk Bölgesi Meclis Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'nin asker göndermesi talebinde bulunmuştu. Türkiye bir taraftan müdahaleye hazırlansa da bir taraftan da devamlı uluslararası örgütleri çalıştırmak suretiyle askeri müdahaleden kaçınmıştı. Nahçıvan'da bir Rus tugayı olduğunu onun için Türkiye, Rusya'dan bir engelleme hareketi beklediğini de duyurmuştu. Hükümet Erivan'a ultimatoma benzer bir bildiri yayımlamıştı. İşte bu günlerde BDT Komutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, Türkiye'yi tehdit eder bir demeç vermiş ve "Karabağ'a üçüncü bir taraf karışırsa, üçüncü dünya savaşı çıkar..." demişti. Rusya'nın Türkiye'ye taarruz edecek durumu yoktu ama, Türkiye'nin eski Sovyet topraklarına girmesi onun gururunu kıracaktı. Nihayet, 20 Mayıs'ta ABD yönetimi; "Karabağ ve Nahçıvan'da tek yanlı statü değişikliğini kabul etmeyeceğini" resmen açıklamıştı.

Şapoşnikov'un açıklamaları bölgenin önemini ortaya koyarken, Rusya'nın bu bölge için bir dünya savaşını göze alabileceğine vurgu yapması açısından da anlamlıdır. Ermenistan'ı vazgeçilmez konumda gören Rusya'nın bölgede Ermenilerin lehine fiili durum oluşturmada istekli olduğu açıktır. Buna rağmen Rusya Ermenilere silah verdiğini, bölgedeki Rus askerlerinin Ermeni çetelerine yardım ettiğini kabul etmemiştir.

21 Mayıs'ta Rusya Savunma Bakanı Orgeneral Pavel Graçov ve Başkanlık Sekreteri Gennadi Burublis Erivan'a beklenmedik bir ziyarette bulunmuşlardı. Bu ziyaret Rusya'nın Ermenistan'a yakın desteği anlamına gelmekteydi. Anlaşılıyordu ki, Rusya bu fırsatta ve bunalımda Türkiye'nin Aras'ın doğusunda Kafkaslar'a

olan köprübaşı Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmek suretiyle, Türkiye'nin yolunu kapatmak istemişti.

Nihayet Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev "Türkiye'nin diplomatik girişimleri olumlu sonuç verdi" diyerek askeri müdahaleye gerek kalmadığını açıklamıştı. Sonunda ABD ve Rusya, Ermenileri desteklemekten vazgeçerek Ermenistan'ın Nahçıvan'a saldırılarını durdurmuşlardı. 22 Mayıs'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak "Hiçbir koşul, bir ülkeye başkasının topraklarını ilhak etme hakkı tanımaz" demek suretiyle Karabağ ve Nahçıvan'ın Azerbaycan toprakları olduğunu bir kez daha vurgulamıştı. NATO'nun da bu açıklamalara destek vermesi Ermenistan'ı saldırılardan vazgeçirmemiştir.

21 Mayıs'ta Helsinki'de yapılan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi Toplantısı'nda 51 ülkenin temsilcileri, "Azerbaycan toprağının bütünlüğünü onaylayarak, bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesini" isteyen bir karar almıştı. Bu karar tasarısını ABD temsilcisi hazırlamıştı. Artık Ermenistan dünya kamuoyunda yalnız kalmıştı.²²³

Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara yaptığı başvuruların değerlendirilmesi sonucunda Azerbaycan'ın lehinde sonuçlanmıştı. 27 Mayıs'ta NATO Savunma Bakanları toplantısında NATO ikinci kez Ermenistan'ın saldırılarını kınamıştı. 24 Mayıs'ta toplanan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi de 1 Haziran'da Roma'da Karabağ için "acil toplantı" kararı almıştı.

Mayısın son günlerinde Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi ülkenin istikrarı için bir dizi önlem alındığını ilan ederken, tüm milislerin dağıtılması emrini de vermişti. Ulusal orduyla bağlantılı olmayan milisler dağıtılmış, İçişleri ve Savunma Bakanlığı'na bağlı askerlerden karma birlikler oluşturulmuştu.

12 Haziran'da başlayan Karabağ'ı Ermenilerden geri alma savaşları Haziranın son günlerine kadar devam etti

15 Haziran'da 15 köy geri alınmıştı ve geri alınan toprakların sayısı her geçen

²²³ **Hürriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1992

gün artmıştı. Ermeniler bu düzenli taarruzu beklemedikleri için ilk günler bozguna uğramışlardı. Ermeni kaynakları Azerilerin 300 tank, zırhlı araç, helikopter ve uçakla saldırdıklarını iddia etmişti. Azeri birlikleri 16 Haziran'da stratejik bir bölge olan Şaumyan'ı geri almıştı.

Ermeniler 16 Haziran'dan itibaren ateşkes isteğinde bulunmaya başlamıştı. Halbuki bu savaş 4 yıl sürmüştü, 2000 insan ölmüş, her defasında Ermeniler ateşkes anlaşmalarını bozarak saldırmışlardı. Üstelik günlerden beri Roma'da yapılan AGİK toplantılarında Ermeni temsilciler barışa yanaşmamışlar ve ay sonunda Minsk'de yapılacak barış konferansını sabote etmek için çaba harcamışlardı. Bu sefer AGİK toplantısında Ermeni delege; "Azerbaycan'ın son saldırılarının durdurulması amacıyla ABD ve Rusya'nın Bakü'ye etkili bir baskı yapmadıklarından" yakınmış ve öte yandan Ermenistan'daki 35 yaşın altındaki erkekleri "3 aylık askeri eğitim" için silah altına almıştı. Ermenistan barış yapma niyetinde olmadığı açıkça görülmüştü. Bu günlerde Fransa'da bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan da Fransa Cumhurbaşkanı'ndan "Karabağ sorununu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürmesini" istemiş, Fransa da bu öneriyi kabul etmişti.

Haziran sonlarına doğru Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov, İslam Konferansı Örgütü Toplantısı için İstanbul'a geldiği zaman, "bir karış toprak vermeyeceğiz" diyerek Azerilerin iradesini belirtmiştir. Bu arada 7 Haziran 1992'de bütün Azerbaycan'da yapılan seçim sonucu Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey geçerli oyların %70'den fazlasını alarak Cumhurbaşkanı seçilmişti. Elçibey'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Azerbaycan birliklerinde bir toparlanma görülmüştü. Azeri birlikleri toparlanıp kaybettikleri toprakların bir kısmını geri almışlardı. Fakat kısa bir müddet sonra Ermeni birliklerinin şiddetli saldırıları başlamıştı. Bu saldırılar üzerine Azeri birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.

1993 yılına gelindiği zaman Dağlık Karabağ'ın tamamı Ermenilerin eline geçmişti. Ayrıca Ermeniler bununla da yetinmemiş ilerlemeye ve işgale devam ederek Karabağ dışında da Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmişlerdi.

Uluslararası kuruluşların çatışmaların durdurulması, Azerbaycan topraklarının

işgaline son verilmesi, işgal edilmiş bölgelerden askeri birliklerin derhal çıkartılması yönünde almış olduğu kararlar, yayımlanan kınama bildirimleri sonrasında bunların hiçbirine uymayan Ermenistan'a karşı bazı yaptırımların uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Fakat, yaptırım uygulama konusunda Türkiye hariç hiçbir devlet ve hiçbir uluslararası kuruluş kararlı bir tutum ortaya koymamıştır. Uluslararası kuruluşların bu tutumu eleştirilere neden olmuştur. ABD, Rusya ve Fransa gibi devletlerin de sorunun çözümünden yana görünerek Ermenistan üzerinde etkili bir baskı kurmaması bu devletlerin tarafsızlıklarına gölge düşürmüştü.

3.3.6.Hocalı Katliamı

1992 yılının Şubatının 25'ini 26'sına bağlayan gece Ermeni silahlı birlikleri SSCB devrinde Hankendi (Stepanakert) şehrinde yerleştirilmiş 366 motorize piyade alayının zırhlı araçları ve ordu heyetinin yardımı ile Hocalı şehrini işgal etmişlerdir. Saldırıdan önce, 25 Şubat akşam saatlerinde şehir toplar ve ağır zırhlı araçlar ile şiddetli ateşe tutulmuştur. Bunun sonucunda şehirde yangınlar başlamış ve 26 Şubat sabah saat 5 civarı şehir tam olarak alevlere yenik düşmüştür. Böyle bir durumda, Ermenilerin ablukaya aldıkları şehirde kalmış yaklaşık 2500 kişi Azerilerin yaşadığı komşu ilçe olan Akdam'ın merkezine varmak ümidi ile şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat insanların birçoğu bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Çünkü şehri yerle bir etmiş Ermeni silahlı birlikleri ve motorlu alayın askerleri canlarını kurtarmak için kaçmaya çalışanları, ormanlara sığınanları takip ederek öldürmüşlerdir.²²⁴

Ermeni silahlı örgütünün ana hedefleri Hocalı bölgesinin yok edilmesi, bu mıntıkadan geçen Esgeran-Hankendi yolunun boşaltılması, Azerbaycanlıların yönetiminde olan havaalanının ele geçirilmesi olmuştur.

Hocalı 1991 yılının Ekim ayından itibaren ablukaya alınmıştı. Ekimin 30'unda kara yoluyla ulaşım kapanmış ve tek ulaşım vasıtası helikopter kalmıştı. Hocalı'ya son helikopter 1992 yılı Ocak ayının 28'inde inmişti. Şuşa şehrinin semalarında sivil helikopterin vurulması ve bunun sonucunda 40 kişinin ölümünden

²²⁴ Abbas Çilovdarlı; Şehla Abbaskızı, a.g.e., s. 247

sonra bu ulaşım da kesilmişti. Ocak ayından itibaren şehrin elektrikleri kesilmişti. Şehrin savunması genel olarak av silahlarıyla silahlanmış yerli savunma ordusundan (milis), polis ve ulusal silahlı kuvvetlerinin askerlerinden oluşmuştu.

Şubatın ikinci yarısından itibaren Hocalı, Ermeni silahlı birliklerinin ablukasına alınmış ve her gün toplardan, ağır silahlardan açılan ateşlerle, yakılıp yıkılmıştı. Hocalı'ya saldırı hazırlığı Şubatın 25'inde akşam 366. alayın savaş araçlarının savaş alanına girmesi ile başlamıştır. Toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli zenit topların 2 saatlik ateşinden sonra birlikler şehre girmiştir. Hocalı'ya üç noktadan saldırıldığından halk Esgeran yönüne doğru kaçmak zorundan kalmıştır. Sonradan bunun bir tuzak olduğu ortaya çıkmıştır. Nahçevanik köyü yakınlarında halkın önü Ermeni silahlı birlikleri tarafından kesilmiş ve kurşun yağmuruna tutulmuşlardı. Karlı geçitlerde ve ormanlarda zayıf düşmüş insanların çoğu Esgeran-Nahçevanik ovasında Ermeni silahlı örgütleri tarafından vahşicesine öldürülmüştür. Bu olaylar bölgeye İran İslam Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Ali Akber Velayeti'nin aracılık misyonu ile ziyareti günlerine denk gelmiştir. Velayeti, Şubatın 25'inde Azerbaycan'ın devlet yetkilileri ile görüşmüş ve şubatın 27'sinde Karabağ'a, sonra ise Ermenistan'a ziyaret planlamıştır. Bununla ilgili olarak tarafların anlaşması ile Şubatın 27'sinden Martın 1'ine kadar üç günlük ateşkes ilan edilmiştir. Ermeniler Hocalı'da katliam yaparak bu anlaşmayı bozmuşlardır. Benzer durum Şubatın 12'sinde AGİT gözlemcilerinin bölgeye gelerek durumu incelemek ve anlaşmazlığın yatıştırılması amacıyla Karabağ'a geldikleri sırada da olmuştur. Gözlemciler daha sonra Eririvan'a ve Baku'ye hareket etmeliydiler. Keza Şubatın 12'sinde Ermeni silahlı birlikleri tarafından Şuşa'nın Malıbeyli ve Kuşçular köyleri yağmalanmıştı, sadece Malıbeyli köyünde 50 kişi öldürülmüş, çok sayıda insan yaralanmış ve esir alınmıştır.²²⁵

Aynı günlerde Azerbaycan silahlı kuvvetleri Hocalı halkına yardım edemedi, hatta cesetlerin alınması bile mümkün olmamıştı. Bu sırada Ermeniler helikopterlerle, beyaz giyimli özel gruplarla ormanlarda saklanmış insanları bulup esir almış ve onlara işkence etmişlerdi. Şubatın 28'inde aralarında ulusal basın mensuplarının da bulunduğu grup iki helikopterle Azerbaycanlıların öldürüldükleri

²²⁵ Gülşen Veliyeva, "Hocalı Katliamı", <http://www.kemalist.org/archive/index.php?t-1582.html>

yere ulaşmışlardı. Gördükleri manzara karşısında dehşete düşen gazeteciler her tarafın cesetlerle dolu olduğunu söylemişlerdi. İkinci helikopterin havadan korumasına rağmen Ermenilerin güçlü kurşun yağmuru altında sadece dört cesedi götürmek mümkün olmuştu. Martın 1’de yerli ve yabancı basın katılımı ile olay yerinde daha da dehşetli durum gözlemlenmiştir. Cesetlerin derilerinin yüzüldüğü, kulaklarının ve diğer organlarının kesildiği, gözlerinin çıkarıldığı, çok sayıda bıçak ve mermi yaraları, ağır tanklarla ezilmeler, yakma halleri saptanmıştır.

Hocalı Katliamı sonucunda 63 çocuk, 106 kadın olmak üzere 613 kişi öldürülmüş, 1275 kişi esir alınmış, 150 kişi kaybolmuştur.

Hocalı katliamı, bütün dünyanın gözü önünde gerçekleştirilmiş insan haklarının açık ihlalidir. Ayrıca Ermeniler yaptıkları vahşetle Cenevre Sözleşmesi’ni de hiçe saymışlardır.²²⁶ Buna rağmen, gelişmiş Batı’lı güçler ve Dünya devletleri bu katliama karşı kayıtsız kalmış ve katliamı gerçekleştiren güçlere karşı herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Türkiye’ye karşı soykırım dayatmasının yapıldığı bir dönemde Hocalı katliamı konusunda Avrupa’nın suskunluğu dikkat çekicidir.

3.3.7. Ateşkes Sağlanması ve Çözüm İçin Girişimler

Mayıs 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucunda Azerbaycan topraklarının %17’i Ermenistan silahlı birlikleri ve Dağlık Karabağ’daki Ermeni çeteleri tarafından işgale uğramıştı. Mayıs 1994’te bir ateşkes anlaşması Bişkek’te BDT toplantısında imzalanmıştı. Bu anlaşma sağlanıncaya kadar Dağlık Karabağ’da Ermeniler lehine fiili durum oluşmuştu. Bir anlamda çatışma süresince Ermenilerden yana tavır sergileyen devletler Ermenilerin lehine yeterince avantajlı durumun oluşması için ateşkes sağlanması konusunda hızlı davranmamışlardı.

1995 yılında AGİT’in Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmelerde Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumu sonucunda çözüm konusunda bir ilerleme elde edilememişti. AGİT’in Minsk Grubu ve üye devletlerin sergiledikleri tutum sorunun çözümü yolunda hiçbir gelişme sağlamamış ve sorunun çözümü bir anlamda

²²⁶ 3. ve 4. Cenevre Sözleşmeleri’nin ve Cenevre Sözleşmelerine ek I ve II No’lu Protokol hükümlerinin ihlali açıkça görülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Muzaffer Sencer, **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988 ss. 80-92

zamana bırakılmıştı. Ekim 1996 yılı sonunda ise Moskova'da Minsk Grubu çerçevesinde görüşmelerin yeni aşaması gerçekleşmişti. Daha sonra ise görüşmeler Helsinki'de devam etmişti. Fakat tüm görüşmelere rağmen hiçbir mesafe kaydedilememişti. Bunun nedenini ise Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın güya sert tutum sergilemiş olmasıyla açıklamaya çalışmıştı.

Lizbon zirve toplantısında ise Minsk Grubu eşbaşkanları sorunun çözümü için Tek Aşamalı ve iki Paket olmak üzere iki plan hazırlamışlardı. Bunlardan ikincisi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaptığı için Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Azerbaycan ise paket planı için ikna olmuş ve bu plana göre ilk aşama olarak altı ilçeden Ermeni ordusu boşaltılacak, daha sonra ise Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecek, Laçın, Şuşa işgalden kurtarılacaktı. Azerbaycan'ın kabul ettiği bu teklif Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Ermenistan devlet başkanı Ter-Petrosyan bu teklife olumlu yaklaşmasına rağmen ülke içinde tepkilerle karşılaşmıştı. Tepkiler karşısında Ter-Petrosyan istifa etmek durumunda kalmış ve Minsk Grubu'nun sunduğu teklif de ortada kalmıştı.

Levon Ter-Petrosyan'ın istifasından sonra başkanlık seçimi sonrası Minsk Grubu yeniden Dağlık Karabağ sorununun çözümü için çalışmalara başladı. 1998 yılında ilk öneri paketi içeriği açıklanmasa da bu öneriyi Azerbaycan tarafı kabul etmişti. Amma Ermenistan tarafından kabul edilmemişti. Bu tutuma ilk tepki gösteren ülke ABD olmuştu. ABD Başkanının danışmanlığını yapan Berger Dağlık Karabağ Ermenilerinin Minsk Grubunun önerilerini kabul etmek için ön şartlar ileri sürmelerinin kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Ayrıca Berger Ermeni tarafının BM'nin Güvenlik Konseyinin almış olduğu 4 ayrı kararnamesine karşın Azeri topraklarının işgalini devam ettirmelerinin uluslararası toplum tarafından kesinlikle onların avantajları gibi değerlendirilmeyecektir diye konuşmuştu.

9 Ekim'de ise Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Minsk Grubu eşbaşkanlarının önerileri değerlendirilmiş ve sonra Azerbaycan tarafı onları kabul etmeyeceğini bildirmiş ve bu öneriyi geri çevirmişti. Buna rağmen Ermeni tarafı bu

önerileri oldukça olumlu bulduklarını bildirmişlerdi.²²⁷

AGİT Minsk Grubu üç ayrı öneri ve teklif hazırlamıştır: 1997 Haziran tarihinde “paket çözüm” teklifi, 1997 Ekim tarihinde “aşamalı çözüm” ve nihayet 1998 Kasım tarihinde “ortak devlet” projeleri hazırlamıştır. Bu tekliflerden ilk ikisi Ermenistan tarafından, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmişti. Ermenistan Bakü’nün yönetimi altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan’a ulaşım koridoruyla bağlı bir Karabağ talep ediyordu. Azerbaycan ise Karabağ dışında işgal olunmuş 7 bölgenin Ermeniler tarafından boşaltılmasını ve 1 milyona yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönmesinin sağlanması istemektedir. Bu gerçekleştikten sonra Azerbaycan, Karabağ’a Bakü’nün yönetimi altında yüksek statüde özerlik verilmesini kabul edebileceğini ifade etmiştir. Her iki tarafın yukarıdaki talepleri arasında ortak yönleri bulmak oldukça zor olacağı söylenebilir.²²⁸

Haydar Aliyev ve Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ sorununun baş başa görüşmüşler ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardı. Son dönemlerde Fransız Cumhurbaşkanı Chirac’ın Karabağ sorunuyla bizzat ilgilenmeye başlaması iyimser bir havanın doğmasına neden olmuş ve Aliyev ile Koçaryan 26 Ocak 2001’de Paris’te bir araya geldikten 4 ve 5 Mart tarihlerinde yine Paris’te buluşmaya karar vermeleri ümitleri artırmıştı. 2000 yılından günümüze kadar süre gelen tüm resmi görüşlerde de hiç bir sonuç alınamamıştır.

3.3.8. Dağlık Karabağ’da Savaşın Sosyo Ekonomik Sonuçları

Dağlık Karabağ’ın nüfus artışına baktığımız zaman 1959-1989 yılları arasında nüfus artışı %44 olmuştur. Bu artış nüfusun doğal artışı sonucu gerçekleşmiştir. Bölgede sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesi kentsel nüfusun daha çok artmasına neden olmuştur. Kentsel nüfus oranına göre Dağlık Karabağ

²²⁷ E Kamiloğlu, “Azerbaycan Ofisialno Otkazalsya ot Novıx Predlojeniy Minskoy Gruppı OSCE” **Zerkalo Gazetesi**, 21 Ekim 1998

²²⁸ T. Mirzebeyli, “Lissabon Summit” **Halk Gazetesi**, 25 Aralık 1997

Özerk Vilayeti Azerbaycan SSC ile aynı düzeydeydi.²²⁹

Dağlık Karabağ çatışması sonucu, ölüme ve manevi-psikolojik etkiye, ekonomik ve sosyal baskıya uğrayan bu bölgede yaşayan insanlar olmuştur. Savaş sonucu yaşanan ölümlerden dolayı çok sayıda aile reisini kaybetmiş genç aileler, evladını kocasını kaybetmiş anneler, savaşta yaralanarak malul olmuş çok sayıda genç ağır manevi-psikolojik etkiye maruz kalmıştır. Savaşın etkisiyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlardan oluşan bir zorunlu göçmenler kitlesi ortaya çıkmıştır ki, bunlar hiçbir altyapısı olmayan çadır kentlerde zor koşullarda yaşamak durumunda kalmışlardır. Tüm bu etkilere sadece Azerbaycan nüfusu değil, aynı zamanda Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu ve Ermenistan nüfusu da maruz kalmıştır.

Bu iki cumhuriyetin yaşadıkları ekonomik zorluklar, demografi sorunu ve yerleşim sürecinin anormalliği Dağlık Karabağ sorununun çözülmemiş olmasıyla yakından ilgilidir.

Ermenistan'ın saldırganlığı sonucu savaşta ölen Azeriler'in sayı 30 binden fazladır. Dağlık Karabağ savaşı malullerinin sayı ise 50 bini geçmiştir. Savaşta esir alınanlar ve kayıplar 5 binden fazladır. Azerbaycan'da, savaşta evladını kaybetmiş yaklaşık 10 binden fazla şehit ailesi bulunmaktadır.²³⁰

Çatışmanın başladığı 1988-1989 yıllarında Ermenistan Cumhuriyetinin 22 ilçesinden 241.8 binden çok Azerbaycanlı 18 bin Acem Kürdü, binden fazla Rus nüfus silah zoruyla yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu tarihlerde Ermenilerin saldırıları sonucu çocuk ve kadınlar da dahil yaklaşık 500 insan katledilmiş, çok sayıda insan yaralanmış, tüm emlakları talan edilmiştir. Bu saldırılar sonucu Ermenistan SSC' de 177 Azeri köyü tamamen boşaltılmış, tarih boyu Azerilerin yaşadığı 9 bin km²'lik alan Ermeniler tarafından zapt edilmiştir.²³¹

Ermenistan'ın işgal ettiği ilçelerden olan nüfusun yaşam koşulları zorlaştığına

²²⁹ Tapdık Hesenov, a.g.e., s. 34

²³⁰ Zbigneve Bjezinskiy, **Velikaya Şaxmatnaya Doska, Mejdunarodniye Otnaşeniye**, Moskva 1999 s. 65

²³¹ Tapdık Hesenov, a.g.e., s. 37

göre onlarda doğal nüfus artışı gerilemiş, çocuk ölüm oranları artmıştır. Ağır ekonomik koşullar ve yeni iklim şartlarına uyum sağlamada yaşanan zorluklar, yetersiz beslenme sonucu ölüm oranı artmış ve ciddi nüfus gerilemesi yaşanmıştır.

Savaş yaşadıkları yerlerden göç etmek zorundan kalan nüfusun en önemli sorunlarından biri de işsizlik problemidir. İstatistiklere göre bu nüfus içinde çalışabileceklerin %65'i işsizdir. Bu nüfusun daha önce yaşadıkları yerlerde ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraştığını düşünürsek, tarım ve hayvancılık için uygun olmayan bölgelerde yaşamak zorunda kalmaları onların çalışma hayatını da sona erdirmiştir.

Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgelerde üzüm, tütün, patates gibi ürünler önemli tarımsal uğraş alanlarını oluşturmuştur. 1970'li yıllardan sonra üzüm üretimine özen gösterilmiş ve tarımda bu alanda ciddi yatırımlar yapılmıştır.²³² Çatışmaların başlamasından sonra bölgedeki bütün tarımsal altyapı dağıtılmış ve büyük maddi kayıplar yaşanmıştır.

Eğitim kurumlarının kapanması 210 binden fazla orta öğretim ve lise öğrencisinin eğitim hayatını kesintiye uğratmıştır. Çatışmalar sonucu bölgedeki hastane, kütüphane ve kültür evlerinin kapanması sonucu insanlar bu hizmetlerden yoksun bırakılmıştır.²³³

Ermenistan'ın saldırıları Azerbaycan'ın ekonomik gelişmesinin önünde önemli engel oluşturmuş ve Azerbaycan'a büyük ekonomik zararlar vermiştir. Bu zarar sadece işgal edilmiş bölgeler ve orada yaşayan insanların uğradığı kayıplar değildi. Bu savaş ülke genelinde geçiş döneminde ekonomik yapılanmayı, yapılan reformları ve yatırımları geciktirmiştir. Göçmenlere yapılan yardımlar ve onlara barınma, beslenme, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yapılan masraflar ülke ekonomisine ciddi yükler getirmiştir.

Sorunun çözümlenmemesi Azerbaycan bütçesinin askeri harcamalarını her

²³² "Azerbaycan SSC'de Halk Tasarrufatı Kompleksinin Formalaşması ve İnkişafı", **Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyetinin Kurulmasının 68. Yılı Elmi Konferans**, Bakü 1988

²³³ **Azerbaycan Respublikasında Qaçqın ve Mecburi Köçgünler Hakkında İstatistik Albüm**, Devlet İstatistik Komitesi Yay., Bakı 1999 s. 22

geçen gün artırmasına neden olmuştur. Bu durumun ülkede eğitim, sağlık ve sosyal güvenli hizmetlerine bütçeden ayrılan payın düşmesine neden olmuştur. Savaş sonucu 1989-1999 yılları arasında Azerbaycan ekonomisinin zararı 22 milyar ABD Doları olmuştur.²³⁴

Ermenistan'la anlaşmazlıkların baş gösterdiği ilk yıllardan başlayarak Ermenistan'da yaşayan Azeri nüfusun Azerbaycan'a göç etmesi Azerbaycan açısından ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar doğurmuştur. 1990'dan itibaren Ermenistan tarafından işgale uğrayan bölgelerdeki sivil halkın ülkenin iç bölgelerine göç etmesi Azerbaycan'daki zorunlu göçmen sayısının 1 milyon'un üzerine çıkmasına neden olmuştur. Bu durum yeni bağımsızlık elde etmiş ve ekonomik olarak yeniden yapılanma süreci içerisine girmiş Azerbaycan için olumsuz ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur.²³⁵

1 milyon'dan fazla insanın barınma, temel ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel hizmetlerin verilmesi savaş içerisinde bulunan Azerbaycan'ı ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Ülkenin hemen her tarafına dağılarak çadır kentlerde, barakalarda veya akrabalarının yanında olumsuz koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenler, birçok hizmetten yararlanmaktan yoksun kaldıkları gibi bu kitlenin işgücünün ekonomiye katılmasında da ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Genellikle kırsalda yaşamış, tarım ve hayvancılıkta çalışmış olan insanların yaşadıkları bölgelerden koşullarından tamamen farklı koşullar altında veya şehir hayatı içerisinde istihdamı büyük sorun oluşturmaktadır.

3.4. DAĞLIK KARABAĞ'A İLİŞKİN ERMENİ TEZİ

3.4.1. Ermenilerin “Soykırımı” İddiaları

Ermeni soykırımına ilişkin iddialar son dönemlerde çok sık sık gündeme getirilmektedir. Daha çok “işkence ve çileler çekmiş Ermeni halkının soykırımına ilişkin asılsız iddialar öne sürülmektedir. Bu konuda bilimsel delillerin üzeri bilinçli

²³⁴ Tapdık Hesenov, a.g.e., s. 55

²³⁵ Savaş sonucu yaşanan göçlerle ilgili bkz. Rehman Seferov; Ayhan Akış, “Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göçe Etkileri”, Avrasya Etüdüleri, Sayı: 29-30, TİKA Yay. Ankara 2006 ss. 207-225

şekilde kapatılmakta, uydurma ve yalan iddialar bir çok kitapta, gazetelerde halen de yazılmakta, şişirilmektedir. Türklerin Ermenilere karşı soykırımı yaptıklarını tüm dünyaya yaymakta ve uluslararası ölçüde soykırımının kabul edilmesine çaba göstermektedirler. Aslında gerçeklerin böyle olmadığı bilinmektedir. Türkiye'yi içeriden parçalamak isteyen emperyalist güçler 1. Dünya Savaşında Ermenileri kendi devletlerine karşı silahlandırarak ayaklanmalarını sağlamışlardır.

Tarihin ne kadar derinlerine inersek inelim, Ermenilerin Türklere karşı tutumlarını haklı çıkarabilecek olan ciddi bir kanıt bulabilmemiz mümkün görünmemektedir. Ayrıca Ermeniler Türklere meselelerinde hep bir üçüncü gücü devreye sokmuşlardır. Bu güçler zaman zaman Ermenileri destekler gibi görünseler de aslında onlar Ermenileri kullanmışlar ve bu politikalarında sıkıştıkları dönemlerde ise onları yalnız bırakmışlardır. Ermeniler her defasında da suçu kendilerinde değil, başkalarında aramışlardır. Örneğin Çar Rusya'nın Türklere baş edemediğini fark edince, Bakü ve diğer Kafkas bölgelerinde İngiliz işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmışlardır. Daha sonra komünistlerle birlikte Çar aleyhine mücadeleye katılmışlardır. Komünist partisini Kafkas, Orta Asya ve Anadolu coğrafyalarında kendi çıkarları doğrultusunda ve Türklere aleyhinde kullanmaya kalkışmışlardır. Bu çabalarında kısmen başarılı olsalar da Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti'nin anlaşması üzerine bu oyunlar bozulmuştur.²³⁶

Ermenilerin ve Batılıların "soykırım" iddialarının tarihsel gerçeklere dayanıp dayanmadığı konusundaki görüşler konusunda ise bu iddiaların asılsızlığını her şeyden önce en iyi bilenler, iddia sahipleri olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik açıdan sefalet sınırının altında yaşayan Ermenistan, dünyanın dört bir köşesinde yaşayan ırkdaşlarının ekonomik desteğini sürekli yanına çekebilmek ve de kredibilitesini artırabilmek için "soykırım" iddialarını sürekli gündemde tutmak zorundadır.²³⁷

Ermeni propagandası bugün, soykırım diye tanımladığı olaylarda 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğünü öne sürmektedirler. Bu rakam aslında tarihi belgelerde çok daha az olmakla birlikte bu sayı daha sonra 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletince

²³⁶ İsmayıl Veliyev, a.g.e., s. 218

²³⁷ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011 0063 20.06.2003

Tehcire tabi tutulmuş Ermenileri işaret etmektedir. Bu rakam sürekli olarak artırılmış ve 1.5 milyona ulaştırılmıştır. Bu açık artırmaya ne yazık ki, “ciddiyetleriyle” tanınan bazı yayın organları da katılmaktadır. Örneğin Encyclopedia Britannica’nın 1918 baskısında ölen Ermenilerin sayısı 600 bin olarak kayıtlı iken, bu sayı 1968 baskısında 1.5 milyon olarak belirtilmiştir. Gerçek Ermeni kaybı nedir? Bunu kesin olarak tespit etmeye elbette imkan yoktur. Fakat ortada esas olarak alınabilecek temel bir veri vardır. Bu da Osmanlı Devletinde o dönemdeki Ermeni nüfusudur. Osmanlı Ermeni nüfusu hakkında bilgileri şöyle göstermek mümkündür:

Ermeni Patrikhanesinin rakamlarını dayanak olarak kabul eden Ermeni asıllı Merceel Leart’a göre 2.560.000 Ermeni, tarihçi Basmacıyan’a göre 2.380.000, Paris Barış Konferansına katılan Ermeni heyetine göre 2.250.000, Ermeni tarihçi Kevork Aslan göre 1.800.000, Fransız Sarı Kitabına göre 1.555.000, Encyclopedia göre 1.400.000, F.B.Lynch’e göre 1.345.000, Revue de Paris’e göre 1.300.000, Osmanlı istatistiklerine göre 1.295.000, İngiliz Yıllığına göre 1.056.000 Ermeni kaynaklı ve mübalağalı olduğu açıkça belli olan rakamları bir kenara bırakırsak batı kaynaklı rakamların 1.056.000 ile 1.555.000 arasında değiştiğini ve bunun ortalaması olan 1.300.000’ in fiili nüfus sayımına dayalı Osmanlı İstatistikleriyle hemen hemen aynı olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Osmanlı Ermeni nüfusunun 1.300.000 olduğunu söyleyebiliriz. Burdan da şu sonucu çıkara biliriz, Ermeni nüfusu 1.300.000 olduğuna göre 1.5 milyon Ermeni’nin öldürülmüş olamayacağıdır. Demek ki, Ermeni propagandasının bu iddiasının da gerçeğe bir ilgisi yoktur.²³⁸

Fransız din adamı Monseigneur Touchet 1916 Şubatında Oeurre d’Orient kurumunda verdiği bir konferansta 500 bin Ermeni’nin öldüğünün sanıldığını, ancak bunun abartılmış olabileceğini ifade etmiştir.

Toynbee, Ermeni kaybını 600 bin olarak göstermektedir. Ermeniler de önce bu rakamı ileri sürmüşlerdir. Paris Barış Konferansına katılan Ermeni heyeti başkanı Bogos Nübar o sırada Türkiye’de hala 280 bin Ermeni bulunduğunu, 700 bin Ermeni’nin ise başka ülkelere göç ettiğini söylemiştir. Bogos Nübar’ın bu hesabı doğru ise toplam Ermeni nüfusu 1.300.000 olduğuna göre Ermeni kaybı yine 300 bin

²³⁸ www.devletarsivleri.gov.tr

dolaylıdır. Türk kayıpları ise Ermeni kayıplarından her halükarda çok daha yüksektir. Bogos Nübar'ın verdiği rakamlara itibar edilecek olursa Doğu Anadolu'daki nüfus açığı 1.400.000'dir. Görüldüğü gibi ne sistemli bir soykırımı, ne de 1.5 milyon Ermeni'nin ölmesi söz konusu değildir. Bunu iddia etmek tarihi gerçekleri saptırmaktan ve ölü istismarı yapmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.²³⁹

Her ne kadar genel bir rakam belirtmek mümkün görünse de dönemin olağanüstü koşulları çerçevesinde net bir rakam vermek olanaksızdır. Ancak Türklerin kaybı aşağı-yukarı bilinmekte, örneğin savaş döneminde Erzurum'da öldürülen sivil Türk sayısı 10.000 civarında Doğu Anadolu'da ise yaklaşık 600.000 kişilik sivil insanımız Ermeni militanları tarafından katledilmiş, iki milyondan çok Türk insanı, bu katliamdan canlarını kurtara bilmek için Batı vilayetlerine kaçmak zorunda kalmış.

1. Dünya Savaşı dikkate alındığında, Türk Ordusunun toplam kaybı 2.300.000 civarındadır. İtilaf kaynakları ise, bu rakamları 1.500.000 olarak kabul etmektedirler. Sürgüne kadar ayaklanmalar sırasında hayatını kaybeden Ermeni militan sayısı Osmanlı kaynaklarına göre 13.432, İngiliz kaynaklarına göre ise 42.000, Ermeni kaynakları ise 100.000-300.000 arasında bir kayıptan söz ediyorlar. Sürgün döneminde Ermeni kaybı ise 300.000 olarak iddia edilmekte. Kaldı ki, eceliyle ölenler, salgın hastalıklarından ölenler de bu rakama dahildir. Soygun ya da intikam amacıyla Ermeni kabilelerine saldıran Türklerden 1397 kişi Divanı Harpte yargılanarak idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Propaganda amacıyla şişirilen rakamlara bakıldığında sadece sürgün işlemi esnasında öldürülen Ermeni sayısı 3 milyondur. Toplam Ermeni nüfusunu bilen ciddi bilim adamlarının hiç biri böyle rakamlara itibar etmemektedirler. Kaldı ki, İstanbul'u resmen işgal eden İngilizler, Mütareke dönemi içinde soykırım iddialarını doğrulayacak hiç bir bilgi ve belgeye rastlayamamışlardır.²⁴⁰

Son dönemlerde Türkiye, Fransa ve Amerika'da tarihi delillere dayanarak

²³⁹ www.mfa.gov.tr/turke/gruph/hp/01/09/.htm 05.05.2003

²⁴⁰ www.mfa.gov.tr/turke/gruph/hp/01/09/.htm 05.05.2003

Ermeni soykırımı iddiaları hakkında bir çok kitap ve makaleler yazılmıştır. Ermenilerin kendilerinin türetmiş oldukları “soykırımı” ve bozgunculukları konusunda 1982 yılında Camal Anadolu’nun “Ermeni Dosyası” adlı kitabı basılmıştır. Refik Zeka Handan ise bu kitaptaki bilgilerin doğrultusunda “Yıldız” dergisinde “Hayallere Sığmayan Vahşet” adlı makalesini yazmıştır. “Bitmek Bilmeyen Kin” bölümünden alınan örneklerde ise, Türklere karşı yöneltilen düşmanlık siyasetinin Kafkasya’da da sürdürüldüğü yönünde geniş bilgi verilmektedir. Bu kitapta “Kafkasya’da Ermeni Katliamları” bölümü oklukça ilginçtir. Refik Zeka bu dergide bir çok deliller sunmaktadır. Ayrıca kitabın yazarı bu delillerin kaynağının yabancı yazarların kitapları olduğunu göstermektedir. Bu delillerin bir kaçını kısaca sıralayalım:

“İlk saldırı Bakü’de 1905 Şubat ayında gerçekleşmiştir. Olay Aşurbeyov soyadlı bir türkün Ermeni tarafından kurşunlanarak öldürülmesiyle başlamıştır. Taşnaklar Türkleri öldürmek, mallarını yağmalamak, evlerini, iş yerlerini yakmak üzere ortaya çıkmışlardır. Komiteci Nikol askeri talim görmüş “Tuman” adlı takımıyla Bakü’ye gelmiş ve Türk mahallelerine karşı saldırıya geçerek, pek çok evin yakılıp yıkılmasına ve çok sayıda Türkün ölümüne neden olmuştur. Olayları yatırmak isteyen Bakü valisini ise ölüme mahkum etmiştir. Ağustos ayında ise olaylar yeniden patlak vermiş Tro adlı Ermeni Erivan’dan Ağrı dağı çevresindeki Ermeni katliamlarını yönetmiştir. Sivaslı bozguncu Murat Hamzasp ise Türklerin ağırlıklı olarak oturduğu Nahçıvan bölgesinde çok sayıda işkence ve katliamlara girişmiş ve çok sayıda türkü öldürmüştür. Bu arada Taşnak komitesi vermiş olduğu Rusça ilanda “Polislerin ve Jandarmaların Ermenilerden silahları almaya kalkışmaları halinde tek-tek hepsinin öldürtüleceğini” haber vermiş ve Bakü valisi Nahadzade, Gence vali yardımcısı Andreyev, Solfski, Semerleng ve s. bir çok insanın ölümlerinden ders almalarını hatırlatmışlardır. Katliamlar Kafkasya’nın hemen hemen her yerinde, yaşlı, çocuk, kadın demeden binlerle bile ifade edilecek kadar çok sayıda Türk insanı Ermeniler tarafından acımadan vahşice soykırımına tabi tutulmuştur. Ermeniler Tortumda ırz ve namus tanımadan 21 mart 1918 yılında 25.000 Türkü katletmiştir. Bir başka örnek: “Karsa bağlı Diğer bucağında 38 köyü basarak yakıp yıkmış 14.620 Türkü şehid etmiş, tüm mallarını yağmalamışlardır. 19 Temmuz 1920 yılında ise Ermeniler Zengibasar Hirastan çayı boyunca köyleri işgal etmiş daha sonra bu köy

sakinlerini makineli silahla kurşuna dizmişlerdir. Yaklaşık 1500 kadın ve çocuğu suda boğarak öldürmüşlerdir. Vermiş olduğumuz, bu bilgiler Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiş binlerle katliam örneklerinden bir kaçıdır.²⁴¹

Türk Ulusunu “Sözde Ermeni Soykırımı” yapmakla suçlayanlar, aslında Ermenilerin dün Anadolu’da, bugün Azerbaycan’da yaptıklarına dikkat çekmemektedirler. 1992 senesinin 25 Şubatını 26 Şubata bağlayan gecesi, ağır silahlarla donatılmış Ermenistan silahlı kuvvetleri ile Hankenti’nde konuşlanmış bulunan Albay Zorviqarov komutasındaki 360. Rus Motorize Alayı Hocalı’ya saldırarak tarihin en vahşi katliamlarından birini yapmışlardı. Şehre giren Ermeni ve Rus birlikleri, çocuk, yaşlı, kadın demeden bir çok insanımızı katletmişlerdi.

“Ermeni soykırımı” konusunu son dönemlerde gündemde tutulması ve değişik ülkelerin parlamentolarında görüşülmesi meselesine gelince, burada hiç kuşkusuz söz konusu ülkelerin belli başlı iç ve dış çıkarları önemli rol oynamaktadır. Hedef ise şimdilik sadece Türkiye ve Azerbaycan olarak görünse de gerçekte tüm Türk Dünyasıdır. Ermeniler açısından ise “soykırım” tezi hayati bir önem arz etmektedir. Bunun bir çok sebebi var.

Etnik, dini ve coğrafi planlarda parçalı bir görünüm sergileyen Ermenilerin derme çatma Ermenistan devleti, ekonomik çöküş yaşamakta olup, siyasal istikrardan yoksun ve önemli komşularıyla kavgalıdır. Bilinçsizce başlatmış olduğu Karabağ savaşının da sonu görünmemektedir. Bu şartlarda “Bağımsız” Ermenistan’ın ayakta kalabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi sadece dış yardımlara bağlıdır. İşte bu dış yardımların devamlılığını sağlayabilmek için ilgili ülkeleri “Hıristiyan kardeşlere yardım etmeme, ilgisiz davranma” gibi bir komplekse sokmak, Türkiye’yi ise engel olarak gösterebilmek için sürekli şantaj yapılması gerekmektedir. Sürdürülen kampanya ve yapılan şantajlar sonucunda kendisini komplekse kaptıran batılı devletler, söz konusu “soykırım” tasarılarını kabul etmekle bir ölçüde bu kompleksten kurtulmaya çalışmakta, aynı zamanda Türkiye’yi de baskı altında tutmakla kendi çıkarlarını temin etmeğe çalışmaktadırlar. Ermeni liderler ise kendi halkını bir ülkü etrafında birleştirmek, halkın dağılmasını engelleyebilmek için son çare olarak

²⁴¹ İsmayıl Veliyev, **a.g.e**, s. 218-225

“soykırım” tezini işlemektedirler. Dolayısı ile “soykırım” tezi Ermeniler için milli birliği sağlayabilmek, Batının her türlü ekonomik desteğini alabilmek yolunda tutunabilecek son dal haline gelmiştir.

Günümüzün Ermeni Milli bilinci “soykırıma” endekslidir. “Soykırım” tezi Ermeni milli kimliğinin temel taşı haline getirilmiştir. “Soykırım” tezinin gündemden düşmesi, Ermenilerin komşularına karşı husumet ve işgal politikalarının sonu demektir. Zira Ermenilerin Türkiye’den toprak ve tazminat talepleri. Karabağ’ın işgali, Gürcüstan’a karşı talepleri vs. “soykırım” tezine dayandırılmaktadır. Bu nedenle de kendileri açısından hayati önem taşıdığını sandıkları bu iddialardan vazgeçmek durumunda değiller.²⁴²

Bugün BM’nin bağlayıcı kararlarına rağmen Ermenistan Dağlık Karabağ’ı, dolayısıyla Azerbaycan’ın yaklaşık %20’ni işgal altında tutmaya devam etmektedir. Ermenistan sırf Türk oldukları için bebeklerden ihtiyarlara, kadınlara hiçbir ayırım yapmaksızın, Azeri Türklerini öldürdükleri, yani resmen soykırıma tabi tuttukları içindir ki, 1 milyonu aşkın mülteci Azeri Türkü Azerbaycanın diğer iç bölgelerine sığınmışlardır. Tüm dünyanın gözleri önünde cereyan eden bu soykırımın sonrasında bu mülteciler, derme çatma barakalarda açlığa ve soğuğa, salgın hastalıklara karşı yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedirler. Batılı ülkeler, devam etmekte olan bu dramı görmezden gelirken, Ermenistan’a herhangi bir yaptırım uygulamazken, 85 yıl önce gerçekleştirilen bir toplu nakil işlemini soykırım olarak nitelendirerek bir de bunu parlamentolardan geçirerek aslında bir çifte standart uygulamaktadırlar.²⁴³

3.4.2. Ermenilerin Toprak Talepleri

Ermeni tarihçileri kendi aralarında bile Ermenilerin kökenleri konusunda fikir birliği içinde değillerdir. Bu da Ermeni anayurdunun neresi olduğunu tartışmalı kılmaktadır. Bu konuda Ermeni tarihçileri çatışan ve çelişen görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

²⁴² www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011_0063, 20.06.2003

²⁴³ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011_0063, 20.06.2003

1. Ermenileri Nuh Peygambere dayandıran görüş: Bu düşünceye göre Ermeniler Nuh'un torunu olan Hayak'tan gelmektedir. Nuh'un gemisi Ağrı Dağına oturduğundan Ermenilerin yurdu Doğu Anadolu'dur. Üstelik Hayak 400 yıl yaşamış ve yurdunu Bahil'e kadar genişletmiştir. Tarihçiler bu görüşlerin üstünde pek durmazlar. Tarihçi Auguste Carriere de bu hususu vurgulamakta ve "eski Ermeni tarihçilerinin verdikleri bilgilere güvenmenin büyük gaflet olacağını, çünkü verdikleri bilgilerin çoğunun uydurma olduğunu" kaydetmektedir...

2. Ermenileri Urartu bölgesini işgal eden bir Trak-Frig soyuna dayandıran görüş: Ermeni tarihçileri arasında en çok benimsenen bu teoriye göre, Ermeniler Balkan kökenli ve Trak-Frig soyundandır. Bölgedeki baskılar sonucu MÖ 6. Yüzyılda Doğu Anadolu'ya göç ederek yerleşmişlerdir. Ermenilerin adına ilk kez MÖ 521 yılında Pers İmparatoru Dara'nın Behistun yazısında "Ermenileri yendim" demesinin bunu doğruladığı ileri sürülmektedir. Bu görüş Nuh ve Urartu teorilerini de kendiliğinden çökertmektedir.

3. Ermenileri Güney Kafkas ırkı olarak kabul eden görüş: Buna göre Ermenilerin anayurdu Güney Kafkasya'dır. Kafkas boylarıyla yakınlıkları ve kültür akrabalıkları bu teoriye gerekçe olarak gösterilmektedir. Ne var ki Ermenilerin diğer Kafkas ırkları ile ilgisi yoktur.

4. Ermenileri bir Turan ırkı olarak kabul eden görüş: Bu teori ise Ermenilerin bazı Türk ve Azeri boylarıyla kültür ve gelenek akrabalığına, dildeki benzerliklere dayandırılmaktadır. Görüldüğü gibi Ermenilerin kökeni ve anayurdu kendi aralarında bile tartışımı komşudur. Böylesine çelişkili görüşler karşısında Ermenilerin bölgede 3-4 bin yıldan beri yaşadıkları söylenemeyecektir. Ermeni çevrelerinin bu iddialarının altında bölgedeki Ermeni varlığını mümkün olduğu kadar eskilere götürmek, bölgeye bir anayurt olarak sahip çıkabilmek ve üstelik bunu eski bir kültür varlığı olarak sunmak hevesi yatmaktadır. Böylece Türklerin binlerce yıllık Ermeni topraklarını işgal ettikleri ileri sürülmek istenmektedir. Bölgeye başka yerlerden ve nispeten yeni gelmiş kavimlerden biri olan Ermenilerin Doğu

Anadolu'ya tek başlarına ve yurt olarak sahip çıkmaları söz konusu olamaz.²⁴⁴

Bazı Ermeni tarihçisi ve “bilim adamları” da Nahçıvan'ın Ermeni toprağı olduğunu iddia ediyor. Hıristiyan yazarları, o cümleden kilise edebiyatının üyeleri son zamanlar sık sık makaleler yazarak, Nahçıvan'ı Nuh Peygamberin ismine bağlıyorlar. Ermeni tarihçileri, dünyayı su bastığı zaman Nuh Peygamber gemi ile Ağrı dağına çıkmış, daha sonra sular çekildikten sonra Nahçıvan yani Nahçıvan denilen araziye yerleşmişlerdir. Ermeni dini edebiyatında, Nuh'un evlatları büyüdükten sonra dünyayı kendi çocukları arasında paylaştığı iddia edilmektedir. Ermeniler bu mitolojik rivayetleri kendi yararlarına göstermeye çalışarak Nahçıvan'ın onlara ait olduğunu öne sürüyorlar.²⁴⁵

Efsaneye göre Nuh Peygamberin çocukları dünyanın en eski halklarının babası sayılıyor. Türk halkı da Nuh Peygamberin oğlu yani Valesin torunları sanılmaktadır. Bu halde neden Ermeniler Nuh'u kendi babaları ve yegane varis gibi bu toprakların kendilerinin toprakları olduğunu iddia ediyorlar? Peki Valesin torunları sanılan Türkler ve Azeriler neden bu “varislik oyunundan” kenarda kalmışlardır? Günümüzün Ermeni milli bilinci “Soykırma” endekslidir. Bu tezin gündemden düşmesi de Ermenilerin komşularına karşı olan işgal politikalarının sonu demektir. Zira Ermenilerin geçmişten günümüze kadar süren yayılmacı eğilimleri, Türkiye'den toprak ve tazminat talepleri, Karabağ'ın işgali vs., bölgede özel bir konumda bulunmaları gerektiğine dair hayalleri bir tek bu “soykırım” tezine dayandırılmaktadır.²⁴⁶

Günümüzün en ağırlı problemine çevrilen Dağlık Karabağ probleminin kökleri 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Toprakların %17'si işgal edilmiştir. Bu haklı davasında Azerbaycan'a karşı iğrenç iddialar öne süren Ermenilerden bir kaçının görüşleri oldukça ilginçtir.

Arsen Melik Şahnazarov; “Azerbaycan Cumhuriyetinin her bir şeyi uydurmadır, hatta Azerbaycan'ın ismi bile Fars devletinin eyaletlerinden birinin

²⁴⁴ Ziya Bünyadov, a.g.e., s. 156

²⁴⁵ İsmayıl Veliyev, a.g.e., s. 118

²⁴⁶ www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011 0063, 20.06.2003

değiştirilmiş formasıdır. Bu Kafkasya’da Pantürkizm ve Panislamizm gibi Türk politikası altında birleşmiş Lezgi Zaqatalasını, Ermeni-Tatar Bakü ve Gence Guberniyalarını ve de Rus Muğanını kucaklayan yapay bir arazidir.”²⁴⁷

Anton İvanoviç Denikin; “1918 yılında Türk Alman birleşmelerinin yardımıyla yapay biçimde kurulan Azerbaycan devleti, Bolşeviklerin hakimiyeti döneminde çiçeklenme dönemini yaşadı. Azerbaycan 1918-1921 yıllarında işgal ettiği Ermeni toprakların rahatça dolaşabiliyordu. Bu topraklardan ise, bu toprakların asıl sahipleri olan yüz binlerce Ermeni kovularak çıkartılmıştır. Eğer bu olaylar Sovyet senaryosu ile yapılırdı Dağlık Karabağ’ın durumu da bu gün Ermenilerin tarihi toprakları olan Nahçıvan’ın akıbetini yaşardı. Şimdi de bu işgalciler bağımsız bir devlet olan Arsak (Dağlık Karabağ) Cumhuriyetine yönelik işgalcilik planları hazırlıyorlar”.

Alla Ter Sarkisyan; 2001 yılının sonbaharında 14 yıllık bir aradan sonra Dağlık Karabağ’a, yani tarihi Arsak’a, Ermenilerin tarihi topraklarına gitmek bana nasip oldu. Dünya “Arsak Cumhuriyetini” 1988 yılında SSCB’de Yenidenkurmanın başladığı bir dönemde tanıdı. Fakat ben şunu önemle demek istiyorum ki, 1918 yılında Rus İmparatorluğu’nun dağılması ve üç tane Kafkasya devletinin kurulması ile birlikte bu dönemde Azerbaycan Ermenistan’ın ister etnik ister tarihi yönden olsun bir kaç vilayetine özellikle de Karabağ’a karşı toprak iddiaları öne sürdü. Sorun o zaman savaş haline dönüştü ki, 1920 yılının Mart ayında Azerbaycan ve Türk askeri birlikleri tarafından Şuşa işgal edildi ve yağmalandı.”

“1920 yılının Kasım ayının 30’da Ermenistan Sovyetlere katıldıktan hemen bir gün sonra Azerbaycan bütün çelişkili topraklardan özellikle de Dağlık Karabağ’a yönelik toprak iddialarından vazgeçtiğini ilan etti.”

1921 yılının 3 Temmuz’unda ise Merkezi Komitenin Kafkas Bürosunun toplantısında ise Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’ın arazilerine katılması kararlaştırıldı. 5 Temmuz 1921 yılında ise Kafkasya Bürosunun bu kararına Stalin ve N.Nerimanov itiraz etti. Bundan sonra Dağlık Karabağ problemine yeniden bakıldı ve Şuşa

²⁴⁷ Arsen Melik Şahnazaryan, *Armyansky Vestnik Dergisi*, No:2 1998 s. 6

başkent olmakla Karabağ'a yüksek Muhtariyat statüsü verilmek şartıyla yeniden Azerbaycan'a birleştirildi.

“Dağlık Karabağın Azerbaycan'a bağlanmasıyla Ermeni halkı uzun yıllar ekonomik ve kültürel gelişimden yoksun bırakıldı. Bu halkın hakları çiğnendi, tarihi abideleri bilinçli şekilde yok edildi, Ermeniler tarihi topraklarından tehcir edildi ve bu olaylar Ermeni halkına büyük felaketler getirdi. Sonuçta Ermeni ahalisi giderek azınlık durumuna düşmeye başladı.”²⁴⁸

“Dağlık Karabağ savaşı (1988) başladıktan sonra ise Ermeni savunma kuvvetleri ve Dağlık Karabağ'ın savunma kuvvetleri 1994 yılında Dağlık Karabağ'ın arazilerinin %85'ni işgalden kurtardı. Devrimden sonra Azerbaycan'a birleştirilen bu topraklar özellikle de Kelbecer, Kubadlı, Zengilan, Cebrayıl, Füzuli (Bu bölgelerde Karabağ dışında kalan tarihi Ermeni topraklarıdır) işgalden kurtarıldı.”

Levon Melik Şahnazaryan; “Bizim kutsal borcumuz “Vatanımızı” kaybedilmiş topraklarımızı evlatlarımıza geri vermektir. Onlar, bizlere babalarımızdan miras kalan Ganzak (Gence) da dahil olmakla tüm arazilerimizi geri iade etmelidirler. Bizler babalarımızın toprakları olan Dağlık Karabağ, Gandzak (Gence), Şamhor, Taşkesen ve başka topraklarımızın hayalleriyle yaşıyoruz. Bu topraklar bizim evlatlarımızın hasretiyle yanıp tutuşuyor.”²⁴⁹

Yukarıda verilen örneklerdeki ve onlar gibi düşünenler öyle zannediyorlar ki, Karabağ ve diğer topraklar Azerbaycan'a sonradan verilmiştir. Eğer böyleyse Sovyet Azerbaycan'ı Sovyet Ermenistan'ı kurulmamıştan önceki dönemlerin haritalarına dikkatle bakılması gerekiyor. Sovyet Azerbaycan'ı kurulduğu zaman hangi topraklar, kimlerin etkisiyle kimlere bağışlandığı konusunda tarihi belgelerin çok açık olduğu görülecektir. Bu iddiacılar Panislamizm ve Pantürkizm “antisosyalist” geleneği sonucunda ve de Türklerin baskısıyla Ermenilerin kendi

²⁴⁸ Arsen Melik Şahnazaryan, **a.g.m.**, s. 8

²⁴⁹ Arsen Melik Şahnazaryan, **a.g.m.**, s. 10

tarihi topraklarına sahip olamadıklarını öne sürüyorlar.²⁵⁰

Geçmişten günümüze kadar bir çok yerler ve araziler değişmiş bir çok devletler kurulup ve tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Eğer bu taleplere hak verecek şekilde yaklaşacak olursak, tarih’te en fazla arazi fetheden Makedonyalılar, Yunanlar, Hunlar, Moğollar, Türkler de “tarihi topraklarını” geri istemelidirler. Bu boş ve anlamsız arazi iddiaları ile dünyamız baştan sona kan gölüne batar ve bu iddialar yeni felaketlere neden olur. Aslında yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi Ermenilerin böyle bir mantıktan ne kadar uzak oldukları da anlaşılmaktadır. Kaldı ki, iddia ettikleri konularda da ciddi anlamda hiçbir tarihi belge ortaya koyamamaktadırlar.

Nahçıvan, Karabağ ve çevresindeki topraklar Azerbaycan topraklarıdır. Malesef bu topraklarda Ermeniler yaşasalar da bu böyledir. Ermeniler halen de şimdiki Türkiye, Azerbaycan ve Nahçıvan arazilerine de sahip olma iddialarını sürdürmektedirler.

1920’li yıllarda Zengezur Ermenilere bağış olarak verilmesi ise Azerbaycan topraklarının kaybedilmesinde tarihi bir olay olmuştur. Bu bağış Azerbaycan’ın toprak kayıplarının başlangıcı idi ve Sovyetler Birliği döneminde bu kayıplar azar azar olsa da devam etmişti.

3.5. TÜRKİYE’NİN KARABAĞ POLİTİKASI VE ERMENİSTAN’LA İLİŞKİLERİ

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1790’lı yıllardan sonra dünya politikasında izlediği “denge politikasını” devam ettirmiştir.²⁵¹ Özellikle 1945 yılından sonra kendisine yönelen Rus tehdidine karşı Türkiye Amerika’ya dayanan ve böylece de Rusya’ya karşı denge sağlayan politikayı 1990 yılına kadar, yani SSCB’nin yıkılışına kadar sürdürmüştür.

Türkiye’nin takip ettiği bu denge politikasının en önemli prensiplerinden

²⁵⁰ Tofik Köçerli, **Karabağ (Karabağ Tarihinin Sahteleştirilmesi Aleyhine)**, İlim Yay. Bakü 2002 s. 377

²⁵¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, Cilt. 1 (1980 - 1990), Ankara, 1993, s. 43 -44

birisi de kuzey komşusu olan Rusya'yı kızdırmamak için dikkatli davranmak olmuştur. Fakat Türkiye'nin bu dikkatli yaklaşımı o kadar körü körüne ve o kadar bilinçsizce yapılmıştır ki son yıllara gelinceye kadar Rusya içinde yaşayan Türklerden bahsetmek tabu sayılmış, bahsedenler yasal takibata uğramışlardır. 1945'lerden sonra Türkiye, uzun vadeli bir genel dış politika stratejisi olmadığı için, Rusya'yı Batı'nın gördüğü ve gösterdiği gibi görmüştür. Rusya içindeki Türklerle ilgili olarak da Batı'nın verdiği bilgiler üzerinden bilgi sahibi olmuş ve değerlendirme yapmıştır.²⁵² Oysa Türkiye'nin Rusya ve Kafkaslarla ilgili politikalarında Rusya içindeki Türkleri mutlaka hesaba katmasının ve dış politikasını belirlerken bunları mutlaka gözönüne almasının gerekliliğini söyleyen devlet adamları da çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk 1933 yılında, yani Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından 70 yıl kadar Önce (henüz yeni yeni Sovyet rejiminin oturduğu yıllarda) Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı münasebetiyle yaptığı bir konuşmada Türk Dış politikasının nasıl şekillenmesi gerektiğini açıkça belirtmekteydi.²⁵³ "...Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarının ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi, parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir özü bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli..."

Türkiye'nin denge politikasında Sovyetler Birliğine dayandığı, dostluk ilişkilerinin gündemde ve geçerli olduğu bir dönemde belirtilen bu hedefler, maalesef daha sonraki yıllarda unutulmuştur.

²⁵² Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları", **Avrasya Dosyası**, Ankara, 1994. Cilt: 1, Sayı: 1, s. 11

²⁵³ Muzaffer Özdağ, **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine**, ASAM Yay. No:22 Ankara 2001. s. 155

Türkiye ancak 1990'lerde yine Batı'dan gelen bilgiler üzerine eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklerle ilgilenmeye başlamıştır. Batılı bir araştırma şirketi olan RAND tarafından Paul Graham'a 1989 yılında yaptırılan bir araştırmanın raporunda. Sovyetler Birliğinin dağılmakta olduğunu, Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle artık ilişki kurulabileceğini, bu ilişkinin de laik ve modernleşmiş bir Türkiye tarafından kurulmasının daha sağlıklı olacağını belirtmesi üzerine Türkiye 1990'lı yıllardan itibaren bölge ile ilgilenmeye ve politika belirlemeye başlamıştır.²⁵⁴

Ancak Türkiye'nin doğu sınırında meydana gelen büyük değişiklikler sebebiyle Türk dış politikası büyük değişimlere maruz kalmıştır. Kısa bir zaman içinde Sovyet İmparatorluğu yıkılmış ve iki düşman bloğun nükleer rekabetine dayalı uluslararası iki kutuplu sistem sona ermiştir. Şimdi Sovyetler Birliği'nin yerini Bağımsız Devletler Topluluğu denen zayıf bir federasyon almış ve yeni bağımsız devletlerin üçü Türkiye'ye komşu olmuştur.

Türkiye, Yukarı Karabağ ve Azerbaycan'daki gelişmeleri 18 Aralık 1991'de Sovyetler resmen dağılana kadar Sovyetlerin iç işleri olarak değerlendirmeye devam etmiştir. O dönemden sonra Türkiye AGİK'in sınırların dokunulmazlığı kuralları ve Birleşmiş Milletler üzerine kurulu bir dış siyasete dayanarak antlaşma ile bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımıştır. Zamanla Kafkaslardaki anlaşmazlığın boyutları önemli ölçüde değişmiş ve Sovyetler'in iç işleri olmaktan çıkmıştır. Ermenilerin Yukarı Karabağ'daki yerel çetelere gizli desteği vardı. Yukarı Karabağ ve Ermenistan arasında yer alan Laçın koridoru denen bölgeyi Ermenistan işgal edince, anlaşmazlık, iki bağımsız ülke arasında savaşa dönüşmüştü.

Türkiye, Kafkaslarda genel olarak bir bölgesel barış kuracak dış politika izlemeye çalışmıştır. Sonuçta Türkiye'nin ana statükosunu kurduğu görülmüştür. Türkiye AGİK'ten, Karabağ'ın resmi statüsünün Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak tanınması yolunda güvence almıştı ve meşruluğun şiddet kullanarak bozulmasına izin verilmemesini istemiştir. Bu arada Türkiye, Ermenistan'a işgal

²⁵⁴ Hasan Köni, **a.g.m.**, s.12

ettiği Azeri kasaba ve köylerinden ve Laçın'den geri çekilmesi hususunda ısrar etmiştir.²⁵⁵ Siyasal ilişkilerin kurulması için Ermenistan'la bazı görüşmeler yapmıştır. Bu arada Türkiye bir yandan bütün Sovyet Cumhuriyetleriyle iki yanlı ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta diğer yandan bu ülkeler arasındaki iki taraflı anlaşmazlıklarda taraf olmamaya çalışmaktaydı.

Aralık 1991'de bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan ordusu Dağlık Karabağ'da Şubat sonundaki Hocalı katliamı, Mayıs başında Şuşa'nın düşmesi, Karabağ'dan Ermenistan'a yardım ulaştırmak için güvenli bir ulaşım olanağı sağlayan Laçın'nin işgali gibi bazı felaketlere katlanmak zorunda kaldı.

Mayısta Halk Cephesi'nin gücü elde etmesi ve Elçibey'in, sonraki seçimlerde başkanlığını takiben Azerbaycan kuvvetleri Ermenilere kaptırdıkları toprakları geri almada başarılı olmuştu. Diğer yandan anlaşmazlığın bir an önce çözümünü amaçlayan birçok diplomatik görüşmeler yapıldı. Bunlar çok az netice verdi. Hem Türkiye hem de İran ilk önce yalnız hareket ederek, sonra ise BM, ABD ve Rusya'nın desteğini sağlayarak bir ateşkese aracılık etmeye çalıştı.

Soğuk Savaş'ın bittiği ortamda Türkiye Ermenistan ilişkilerinin iyi seyretmesi, Güney Kafkasya'daki dengeler ve iki ülkenin çıkarları dikkate alındığında en rasyonel seçenek olarak durmaktaydı. Ermenistan açısından bakıldığında; pek çok sorunun çözümü ile Rusya'nın etkisinden kurtulma ve Batı'yla bütünleşebilme, tarihsel düşmanlıkların bir kenara bırakılarak Türkiye ile ilişkiler kurulmasıyla gerçekleşebilirdi. Türkiye açısından bakıldığında ise, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinlik kurabilmek ve ABD'deki Ermeni lobisinin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerin önüne geçebilmek için Ermenistan'la diyalog kurulmalıydı.²⁵⁶ Görüldüğü gibi, ikili ilişkilerin başlaması ve sürdürülebilmesi, karşılıklı çıkarlar ve bölgesel dengeler açısından bakıldığında kaçınılmaz görünmektedir.

Türkiye, 19 Aralık 1991'de Ermenistan'ın ön koşulsuz olarak bağımsızlığını

²⁵⁵ Cemalettin Taşkiran, **Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994 s. 154

²⁵⁶ Mustafa Aydın, "Ermenistan'la İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, C. II 1980-2001**, İletişim Yay. 2.Baskı, İstanbul 2002 s. 407

tanıldıktan sonra insani yardım malzemelerinin Türk hava sahası ve toprakları üzerinden Ermenistan'a ulaştırılmasına olanak tanımıştır. Eylül 1992'de ise Ermenistan'a buğday ve elektrik satışını öngören antlaşma imzalanarak uygulamaya konulmuştur. İstanbul-Erivan arasında uçak seferleri yapılmasına ve Ermenistan'a sefer yapan uluslararası havayolu şirketlerine ait uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına olanak sağlanmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde Ermenistan'ın kurucu üye olarak katılması sağlanmış ve diğer uluslararası örgütlere girmesi desteklenmiştir.²⁵⁷

Türkiye, Dağlık Karabağ çatışması nedeniyle ulusal kamuoyundaki tepkiler karşısında kayıtsız kalamamış, diğer yeni bağımsız cumhuriyetlerde büyükelçilikler açarken, Ermenistan'da açmayarak diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin insani nedenlerle Ermenistan'a AB buğdayının geçmesine olanak tanınması, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargonun delinmesi biçiminde değerlendirmelere yol açınca, buğday geçişi yavaşlatılmış, Ocak 1993'te ise elektrik iletimi anlaşması iptal edilmiştir.²⁵⁸

Nisan 1993'te Ermenilerin Kelbecer'i işgal etmesi üzerine, insani yardımlar dahil olmak üzere Ermenistan'a yapılacak sevkıyatların hiçbirinde Türk toprağı ve hava sahasının kullanılmayacağı açıklanmıştır. O günden bu yana sınırların açılması ve ilişkilerin normalleşmesi Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi koşuluna bağlanmıştır. İşgalin Nahçıvan'a yayılma olasılığı üzerine Türkiye'nin aldığı ve alabileceği önlemlerin yarattığı kaygılar ve Türkiye'nin gelişmeler karşısında Azerbaycan'a açıkça destek vermesi nedeniyle Ermenistan'la ilişkiler sona ermiştir. 12 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasından sonra oluşan olumlu hava ve uluslararası toplumdan gelen baskıların etkisiyle hava koridoru yeniden açılmıştır.²⁵⁹

Türkiye'nin Ermenistan'a hava koridorunu açmasının ardından dönemin

²⁵⁷ Soner Karagül, **Türk Dış Politikası Açısından Ermeni Sorununa Güncel Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2004. s. 144

²⁵⁸ Karagül, **y.a.g.e.**, s. 145

²⁵⁹ Aydın, **y.a.g.e.**, s. 412

devlet başkanı Ter-Petrosyan'ın girişimleriyle Türkiye'ye karşı Ermenistan dış politikasında daha ılımlı tutum oluşmuştuysa da bu durum Ermenilerin soykırım iddialarının ve toprak taleplerinin ortadan kaldırılması sonucunu doğurmamıştır. 1998'de iktidara Karabağ Ermenilerinden olan milliyetçi Robert Koçaryan'ın gelmesi soykırım iddialarını ve toprak taleplerinin tekrar yoğun bir şekilde gündeme gelmesine neden olmuştur. Ermenistan bir taraftan ABD, Avrupa Devletleri ve Rusya gibi devletlerde yoğun propaganda yaparak soykırımın tanınması girişimlerini sürdürürken, bir taraftan da Türkiye'yle sınırların açılması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gibi talepleri sürekli gündeme getirmektedirler.

Ermenistan Türkiye'yle ilişkiler kurmak ve geliştirmek isteklerini açıklarken Türkiye'ye karşı tutumlarından vazgeçme konusunda adım atmamakta ısrarcı olmuşlardır. Türkiye 2004 yılından itibaren havayolu şirketlerinin İstanbul-Erivan seferlerine izin vermesine karşılık Ermenistan hiçbir adım atmamış, soykırım propagandası ile Türkiye'yi uluslararası alanda köşeye sıkıştırma çabasına hız vermiştir.

Ermenilerin Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları, toprak talepleri gibi nedenlerin yanısıra Azerbaycan'a karşı saldırgan tutum içinde olması, Azerbaycan topraklarını işgal altında tutması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen başlıca nedenlerdendir. Ayrıca Türkiye bu nedenlere dayanarak Ermenistan'la sınır kapılarını kapatmıştır.²⁶⁰ Geçen süre içerisinde Ermenistan Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı tutumundan geri adım atmamıştır.

Türkiye'de sınır kapılarının açılmasını sık sık gündeme getirenler, ekonomik ilişkilerin gelişmesi karşılıklı bağımlılık ilkesi gereği Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı taleplerinden vazgeçmeye zorlayacağı görüşünü savunmaktadırlar. Fakat Ermenistan'daki Rusya etkinliği ve iç-dış politika üzerindeki diasporanın etkisi göz önünde bulundurulacak olursa sınır kapılarının açılmasının karşılıklı bağımlılık ilişkisi doğuramayacağı söylenebilir.

2006'da gerçekleşen Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin ardından bu projeye

²⁶⁰ Cavid Veliyev, "Dink Cinayeti ve Sınır Kapıları" **Cumhuriyet Gazetesi, Strateji Dergisi**, Sayı: 136, 05.02.2007

paralel gerçekleştirilecek olan Güney Kafkasya Doğal Gaz projesi ve Bakü-Tiflis-Ahalkelek-Kars demiryolu projelerinde de Ermenistan yer alamamıştır. Bu nedenle Ermenistan bölgede yaşadığı sıkışıklıktan kurtulmak için çıkış yolu aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın tek çıkış kapısı Türkiye olarak görülmektedir.

Sınır kapısının açılması için Ermenistan'ın üzerine düşenleri yapması gerekmektedir. Ermenistan Türkiye'ye karşı toprak taleplerinden, soykırım iddialarından ve Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmeden sınır kapılarının açılması Türk dış politikasına tavizkar bir görünüm verebilir ve bu da Ermenileri daha da cesaretlendirecektir. Ermenistan'la ilişkilerin kurulması Azerbaycan'ın Ermenistan politikasını zayıflatmış olacak ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini de derinden yaralayacaktır.²⁶¹

²⁶¹ Cavid Veliyev, y.a.g.m.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASINDA ULUSLARARASI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

4.1. ÇATIŞMALARIN DURDURULMASINA YÖNELİK GİRİŞİMLER

1988'in sonlarına doğru başlayan çatışmalar 1989'da yoğunlaşmış ve 1990'ların ilk başlarında şiddetini artırarak Ermenistan ve Azerbaycan arasında ilan edilmemeiş bir savaşa dönüşmüştür. Çatışmanın başladığı ilk yıllarda sorun uluslararası kamuoyu tarafından SSCB'nin iç meselesi olarak algılanmış ve çözüm için girişimler de daha çok Moskova tarafından yapılmıştır. 1991'de SSCB'nin çözülmüş ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur. Dağlık Karabağ'da insiyatifi kaybetmek istemeyen Moskova soruna BDT çerçevesinde çözüm aramıştır. Bu girişimler 1994 yılına kadar bir sonuç vermemiştir.

1992'den itibaren Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bireir bağımsız devlet gibi Avrupa Konseyi üyesi olmasının da etkisiyle sorun Avrupa'nın gündemine girmiştir. Sorunun çözümünde AGİT arabulucuk görevi üstlenmiştir. AGİT 12 Mart 1992 Dış İşleri Bakanları Konseyi toplantısında Minsk'te sorunun çözümü için bir konferansın çağrılması kararlaştırılmış ve bu konferans için gerekli hazırlıkları yürütmek için Minsk Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Minsk Grubu'nun bugüne kadar sunmuş olduğu teklifler taraflarca kabul görmemeiş, Minsk Konferansı bugüne kadar çağrılmamıştır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesin ve bölgede çatışmaların şiddetlenmesi Azerbaycan'ın BM'e başvurmasına neden olmuştur. BM önceleri soruna ilişkin beyanatlar ve açıklamalar vermekle yetinmiştir. Daha sonra Azerbaycan'ın ilçelerinin işgale uğraması Güvenlik Konseyinde görüşülmesine neden olmuştur. BM Güvenlik Konseyi Azerbaycan'ın işgal edilen bölgelerine ilişkin dört ayrı karar almıştır. Alınan kararların hiçbirisi bugüne kadar uygulanmamıştır. Bu kararlarda uygulamaya ilişkin mekanizmalar belirlenmemiş ve karara uymayan taraf için herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir.

Uluslararası alanda sorunun çözümüne ilişkin AB ve İslam Konferansı Örgütlerinin de etkili olmayan öneri ve girişimleri olmuştur.

Bölgesel uluslararası projelerin de sorunla yakın ilişkisi bulunmaktadır. 2006 yılı itibariyle çalışmaya başlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, 2007'de gerçekleşmesi öngörülen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi ve Güney Kafkasya (Bakü-Tiflis-Erzurum) Doğalgaz Projesi Azerbaycan'ın stratejik konumunu daha da artırmaktadır.

Dağlık Karabağ'da Ermenilerin toprak taleplerinin artmaya başladığı ve bu bölgede durumun giderek kritik bir görünüm aldığı ilk yıllarda Azerbaycan yönetimi, Sovyetler Birliği merkezi yönetimin bu duruma bir çözüm üretmesini bekliyordu. Merkezi yönetim ise, bölgedeki gelişmelere tepki vermekte ve sorunun daha fazla büyümemesi için gerekli önlemlerin alınmasında geç kalıyordu. Karabağ Ermenileri merkezi yönetimin tepkisizliğinden ve Ermenistan'dan aldığı cesaretle taleplerini daha yüksek sesle dile getiriyor ve çeşitli eylemlere başvuruyorlardı. Azerbaycan yönetimi bölgede baş gösteren saldırgan davranışların Birlik kanunları çerçevesinde cezalandırılması gerektiğini savunuyor ve bu görüşünü merkezi hükümet karşısında sık sık dile getiriyordu. Dağlık Karabağ'da silah sesleri duyulmaya insan ölümleri ile sonuçlanan olaylar baş gösterdikten sonra, Ermeniler tarafından Azerbaycanlıların yaşadıkları köyler yakılıp yıkıldıktan ve insanlar yaşadıkları yerlerden sürülmeye başladıktan sonra SSCB merkezi yönetimi bölgeye İçişleri Bakanlığına bağlı askeri birlikler yerleştirmişti.

Moskova Dağlık Karabağ üzerine Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri arasında da yaşanan tartışmaları önlemek için 12 Ocak 1989'da Karabağ'ın yönetimini özel bir komisyona vermişti. Özel yönetim komisyonunun başına merkezi yönetim tarafından atanan A. Volsk getirildi. Karabağ'da Volsk yönetimi geniş yetkilerle donatıldı. Buna rağmen bölgede çatışmaların önlenmesi mümkün olmadı. Ermeniler bölgedeki özel yönetimi ve Rus askerlerini çeşitli baskı ve yöntemlerle

yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Genelde Ermeniler ekonomik sorunlar yaşayan Rus birliklerinden aldıkları silahlarla Azeri köylerine saldırıyorlardı.²⁶²

23 Eylül 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyeti Azerbaycan'ın egemenliğini ilan eden bir karar kabul etmiştir. Egemenlik kararında Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın egemenliği ve Azerbaycan sınırlarının dokunulmazlığı teyit ediliyordu. Azerbaycan'da yaşanan iç gelişmeler bir taraftan ülkede bağımsızlık taleplerinin de halk arasında yükselmesine neden olmuştur. Halk, Moskova'nın Ermenilerin yanında yer aldığı, soruna adil bir çözüm getirmek istemediğine inanıyordu ve ülkede bağımsızlık taleplerini yükselten Halk Cephesi'ni destekliyorlardı. Azerbaycan'da yaşanan protesto gösterilerini önlemek ve yükselen milliyetçi akımları bastırmak için Moskova yönetimi Bakü'ye asker sevk etmiş ve 1990 20 Ocak gecesi onlarca sivil insanı katledilmişti. Bu olayardan sonra Moskova Sovyet yönetimine olan güven tamamen kaybolmuştu.

18 Ekim 1991'de Azerbaycan Sovyetler Birliğinden ayrıldığını, tamamen bağımsız olduğunu ilan etti. 8 Aralık 1991'de Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın katılımıyla Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu ve Sovyetler Birliği resmen sona ermiş oldu. Aynı yıl aralık ayı içerisinde de Gorbaçov tüm görevlerinden istifa etti.²⁶³

Bu gelişmelerden sonra Azerbaycan Dağlık Karabağ'daki durumun düzeltilmesi için kendi politikasını uygulamaya başladı ve aynı zamanda uluslararası kurum kuruluşlara başvuruda bulunarak yeni kurulmuş bir cumhuriyet olarak sorunu izlediği dış politikanın odak noktalarından biri haline getirdi.

Bölgede çatışmaların şiddetlenmesi, art-arda Azerbaycan'ın yerleşim bölgelerinin Ermeni çeteleri ve Ermenistan silahlı birlikleri tarafından işgale uğraması, onlarca sivilin hayatını kaybetmesi ve yüzlerce insanın yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalması çatışmanın bir an önce durdurulmasını, kalıcı bir ateşkesin sağlanmasını zorunlu kılıyordu. Bölge devletleri ve uluslararası kuruluşlar

²⁶² Hayati Aktaş, **Dağlık Karabağ Sorunu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul 2001 s. 90

²⁶³ Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara 1995, s.163

tarafklar arasında ateşkes sağlamak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden bir çoğu başarısız olmuş, çatışmaların sürüp gitmesi her iki taraf için insan kaybına, Azerbaycan'ın toprak kaybına ve ciddi anlamda bölgede maddi kayba neden olmuştur. Nihayet Mayıs 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü uzun süren çatışmaları durdurmuş ve ateşkes sağlanmıştır.

4.1.1. Jeleznevodsk Görüşmeleri

1991 yılı Eylül ortalarında Ermeniler yeniden Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki köylere (Şaumyan Bölgesi) saldırdılar ve bir çok insanı öldürdüler. Rusya lideri Boris Yeltsin henüz iktidar olalı 1 ay olmamıştı ki, yanına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbeyev'i de alarak 20 Eylül 1991 gecesi Bakü'ye gelmişti. Amaçları Azerbaycan-Ermenistan ihtilafını çözümlenektir. Karabağ'ın başkenti Hankendi'ne gideceklerdi. Ancak önce Gence'ye giderek, güvenlik önlemlerini aldıktan sonra 22 Eylül'de Hankendi'ne gittiler. Burada 40,000 Ermeni Yeltsin'i karşılamak için toplanmıştı. Liderler Erivan'a geçtiler. Ermenistan iki gün önce 21 Eylül 1991 'de bir halk oylamasına gitmiş ve halkın çoğunluğu "bağımsızlık için" oy kullanmıştı. Bu Ermenistan için SSCB'den ayrılma kararı demektir²⁶⁴.

Yeltsin ve Nursultan Nazarbeyev, Azeri ve Ermeni liderleri bir araya getirerek, bir diyalog başlatmışlardı. Bir anlaşıma imzalanması için tarafsız bölge olan Rusya Federasyonu topraklarında Stavrapol Bölgesi'ndeki Jeleznovodsk kenti seçilmiş ve hemen görüşmelere başlanmıştı. Referandumdan iki gün sonra, 21 Eylül 1991 günü Ermenistan "bağımsız bir devlet olduğunu" ilan etti. Böylece SSCB'den 12 bağımsız devlet kurulmuş oldu²⁶⁵.

20 Eylül 1991 günü başlayan Jeleznovodsk görüşmeleri 24 Eylül günü iki ülke liderinin imza törenleriyle sonuçlandı. Uzlaşma anlaşmasına göre "Karabağ'daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağdaki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst

²⁶⁴Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, s. 150; Hayati Aktaş, **a.g.e.**, s.90

²⁶⁵ Hatem Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri**, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.do c, Erişim 20.10.2006; Hayati Aktaş, **a.g.e.**, s.91

düzyeyde sürdürülecek, Karabağ'a derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar, İçişleri Bakanlığı ve Kızılordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekileceklerdi." İmzalanan protokole göre; Ermenistan parlamentosu, Dağlık Karabağ'ın "Ermenistan Toprağı" olduğunu ilan eden kararını geri alırken, SSCB Yüksek Sovyeti'nin bugüne dek Karabağ'a ilişkin almış olduğu kararları geçersiz ilan edilecek; her iki taraf ellerindeki rehineleri aşamalı olarak iade edeceklerdi.²⁶⁶

Eylül ayının son günlerinde Ermenilerin Karabağ cinayetlerinin protesto için Bakü'de 50,000 kişilik bir gösteri yapıldı. Karabağ'ın başkenti Hankendi'nin çevresindeki 16 Azeri köyünü Ermeniler zorla boşalttırdılar. Şuşa kenti de füze saldırılarına maruz kalmıştı.²⁶⁷

Anlaşmaya göre Kazakistan ve Rusya'nın yetkili temsilcilerinden oluşan grup taraflar arasında görüşmelerin devam etmesini sağlayacak, ateşkesin uygulanmasını denetleyecek, sorunlu bölgelerde yaşayan vatandaşların can güvenliğinin korunmasına çalışacak ve yerel silahlı grupların silahsızlandırılmasını sağlayacaktı. Ancak Jeleznevodsk Anlaşması bölgeye barışı ve güvenliği getirmekte yetersiz kalmıştır. Ermenistan anlaşma imzalanan günden itibaren Azerbaycan ile sınır bölgelere saldırmış, Karabağ'da çatışmalara ara verilmemiştir. Ekim 1991'de bölgeye gelen Kazakistan ve Rusya gözlemcileri küçük gruplara ayrılarak kasaba ve köyleri gezerek durumu yerinde incelemiş, rehin alınan vatandaşların serbest bırakılmasına yardımcı olmuştur. Rusya'nın bu girişimi bölgede bir dönem güvenliğin sağlanmasına yardımcı olsa da ciddi bir başarı sağlayamadı. Her şeyden önce bu devlet bazında değil, Yeltsin ve Nazarbayev'in özel girişimleri ile başlanan bir arabuluculuk olmuştur. Bu devlet temsilcilerinin hazırladıkları belli başlı bir çözüm önerisi yoktu ve aldıkları kararlar yaptırım gücüne sahip değildi. SSCB'nin çökmesinin ardından Rusya sorunla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim, Ocak 1992'de Moskova'nın teşebbüsü ile Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları görüşmüş ve 20 Ocakta Jeleznevodsk anlaşmasının tekrarı olan

²⁶⁶ **Hürriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1991

²⁶⁷ Hatem Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri**, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, Erişim 20.10.2006

anlaşma imzalanmıştır. Rusya bir taraftan arabulucu rolünü oynamaya çalışsa da diğer taraftan Ermenistan'a silah yardımı yapmakta ve Hankendi'nde konuşlanan 366. Motorize Alayın subay ve askerlerinin Azerbaycan'a karşı askeri operasyonlara katılmalarına göz yummuştur. Bu tutum Rusya'ya olan güveni sarsmış, özellikle Şubat 1992'de Ermenistan silahlı birlikleri tarafından gerçekleştirilen Hocali katliamına Rusya'nın 366. Motorize Alayı askerlerinin de katılmasına Azerbaycan sert tepki göstermiştir²⁶⁸.

Gerek Ermeni tarafının Jelezevodsk'ta imzalanan ateşkes anlaşmasının şartlarına uymamamsı, hem de aracı görevini üstlenmiş olan Rusya'nın Ermenistan'a silah satarak güvenilirliğini kaybetmesi Jelezevodsk görüşmelerinden elde edilen sonuçların uygulanmasına engel oluşturmuştur. Sonuç olarak Yeltsin ve Nazarbayev'in bireysel girişimleri ile gerçekleştirilen Jelezevodsk Görüşmeleri Karabağ'da ateşkesin sağlanması için yeterli olmamıştır.

4.1.2. İran'ın Ateşkes İçin Girişimleri

İran'da yaklaşık 20 milyon Azeri Türkünün bulunması ve bağımsızlığını Azerbaycan'da sık sık İran'ın kuzey kısmını oluşturan Güney Azerbaycan'la birleşme istekleri İran'ı tedirgin etmiştir²⁶⁹. Buna göre de İran Dağlık Karabağ sorununa ilişkin politikasında Azerbaycan'a karşı ikili bir dış politika izlemiştir. İran bir yandan Azerbaycan toprak bütünlüğünü savunurken, diğer taraftan da Kuzeyde güçlü ve laik bağımsız Azerbaycan'ın gelişmesini önlemek için Ermenistan'la yakın ilişkiler geliştirmiş, ekonomik destek sağlamıştır.

İran, bir yandan Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi gerektiğini ve savaşın alevlenmesine karşı olduğunu söylerken, diğer taraftan da Azerbaycan'ın sürekli böyle bir dış politika sorunuyla uğraşmasının gelişmesine engel olacağını, dolayısıyla İran'da yaşayan Azeri'lerle yakından ilgilenmesini önleyeceğini

²⁶⁸ Mityayev. V. G, "Karabaxskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnih Otnoşeniı," Der: Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, Moskova 1998 s. 488; Bu konuda bkz. Nazim Cafersoy, **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri**, ASAM Yayınları 2000, Ankara Çalışmaları Dizisi No 1, ss. 13-14.

²⁶⁹ Elizabeth Fuller: "Nagorno-Karabakh: İnternal Conflict Becomes İnternational." **In: RFE/RL Report** 1992, s. 2 ; Asker Kartal, "Azerbaycan – Ermenistan Savaşı", **Avrasya Dosyası**, Cilt:2 sayı:4, Sonbahar 1995/1996, s.106

düşünmüştür. Buna rağmen İran bölgede ağırlığını hissettirmek için ateşkes sağlamak ve çözüm için arabuluculuk girişimlerinde de bulunmuştur.

1992 Nisan ayının ilk günlerinde İran'ın girişimiyle Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve İran yetkilileri Ermenistan Azerbaycan sınırındaki İcevan kentinde dörtlü toplantı yaptılar. Bu sırada AGİT'in gözlemci heyeti de Bakü'de bulunmaktaydı. 24 Nisan yaklaşıyordu ve Azerbaycan Meclis başkanı Yakup Memedov Rusya'ya çağrı yaparak Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliamın önlenmesini istemişti. Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak hem Türkiye için bir tehdit oluşturdular hem de 16 Mart 1919 Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki dostluk anlaşmasını ihlal etmişti.²⁷⁰

Mayısın ilk haftasında tekrar İran araya girdi ve iki tarafın yetkililerini Tahran'da buluşturdu. Görüşmede ateşkes konusunda uzlaşma çıktı ve 7 Mayıs'ta ateşkes bildirisi yayımlandı. Fakat, Ermeniler bir kez daha ateşkes uymamıştır. Tahran'daki buluşma sırasında Nahçıvan'a olan saldırıları hızlandırmışlardı. Türkiye Nahçıvan için ABD'ye başvuruda bulunmuştur. 9 Mayıs'ta günlerdir yığınak yaptıkları Şuşa kentine tanklarla, toplarla ve roketlerle saldırdılar ve Dağlık Karabağ'daki son kenti ele geçirmişlerdi.²⁷¹ Böylece Dağlık Karabağ'ın tamamı Ermenilerin kontrolü altına girmiş oldu. İran'ın arabuluculuk girişimleri de sonuç vermedi ve İran da Rusya gibi ciddi anlamda güven kaybına uğradı ve Azerbaycan tarafından bu ülkelerin tarafsızlığından şüphe duyulmasına neden olmuştur.²⁷²

4.1.3. Bişkek Protokolünün İmzalanması ve Ateşkesin İlanı

4 Mayıs 1994 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde BDT Parlamentlerarası Kurulun toplantıları başlamıştı. Toplantı sırasında Rusya Ermenistan'la Azerbaycan arasında ateşkes ilan edilmesine ilişkin taraflara belge sunuldu. Moskova'nın girişimiyle sunulan ateşkes ilişkili belgenin her iki ülkenin

²⁷⁰ Cemalettin Taşkiran, **a.g.e.**, s.143

²⁷¹ **Hürriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1992

²⁷² Nazim Cefersoy, **Elçibey Dönemi Dış Politikası**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay. Ankara 2001, s. 114

meclis başkanları tarafından imzalanması gerekiyordu. Ateşkes ilan edildikten sonra ise kapsamlı barış anlaşmasının hazırlanması, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının bu anlaşmayı imzalaması gerekiyordu. Fakat taraflar arasında oluşan fikir ayrılıkları ateşkese ilişkin belgenin imzalanmasına engel oluşturdu. En önemli görüş ayrılığı da, Azerbaycan ve Ermenistan'la birlikte Dağlık Karabağ Ermenilerinin de eşit hukuklara sahip taraf gibi kabul edilmeydi. Bu durum Azerbaycan'ın çıkarlarına ters düşüyordu ve aynı zamanda AGİT prensiplerine de aykırı idi. 1992'de AGİT tarafından Minsk Grubuna arabuluculuk için yetkilendirme belgesinde Ermenistan ve Azerbaycan sorunun tarafları gibi belirtilmiş, Dağlık Karabağ Ermeni ve Azerilerini ise çatışmada ilgili taraf olarak anılmıştır.²⁷³

Azerbaycan'ın çıkarları da dikkate alınarak tekrar düzenlenen ateşkes ilişkin protokol 8 Mayıs'ta Bakü'de Azerbaycan Meclis Başkanı ve Dağlık Karabağ Azerileri toplumu lideri tarafından imzalandı. Protokole Rusya Federasyonu Meclisi başkanı, BDT Parlamentlerarası Kurulun Sekreteri, Kırgızistan ve Ermenistan Meclis Başkanları ve Dağlık Karabağ Ermenileri topluluğunun lideri de imza atmıştır.²⁷⁴

Bişkek Protokolü hükümlerine göre taraflar 8 Mayıs gecesi ateşi durdurmaları gerekiyordu. Bundan sonraki süreçte ise barış anlaşmasının imzalanması gerekiyordu. Ateşke üç gün gecikmeli olarak 12 Mayıs'ta sağlanmıştır. Ateşkesi takip eden süreçte imzalanması gerekli olan kapsamlı barış anlaşması ise gerçekleştirilememiştir.

1994 yılından bugüne kadar devam eden ateşkesin daha da kuvvetlendirilmesi için taraflar arasında 1995 yılında "ateşkesi tanzimleme" belgesi imzalsa da buna uyulmamıştır. Halen Azerbaycan ve Dağlık Karabağı işgal altında tutan Ermenistan silahlı birlikleri arasında cephe bölgesinde ateşkese uyulup uyulmadığının denetimini 1995 yılında tayin edilmiş AGİT'in genel sekreterinin özel temsilcisi yapmaktadır. Denetimler her ay en az bir kere olarak yapılmaktadır.

Ateşkese, askeri teknolojinin uygulanmaması ve saldırı operasyonlarının

²⁷³ Elşad Abdullayev, **Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde**, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004. s. 104

²⁷⁴

yapılmaması anlamında uyulduğu görülse de Ermeniler tarafından sık sık tekrarlanan mevzi atışları ve tarafların kayıp vermesi halleri baş göstermektedir. Ateşkesin imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, bu durumun kabul edilemez olduğunu söyleyerek şöyle konuşmuştur: “Fakat, ateşkes henüz barış demek değildir. Azerbaycan topraklarının %20’ den fazlası işgal altında bulunduğu, yaklaşık 1 milyon insanımızın sürgün konumunda kaldığı durumda ne savaş, ne de ateşkes durumu bizi tatmin etmez. Bundan dolayı biz sorunun görüşmeler yoluyla işgal edilmiş topraklarımızın iadesi ve yurttaşlarımızın kendi evlerine dönebilmeleri için bundan sonra da mümkün olan her şeyi yapacağız”

4.2. ULUSLARASI KURULUŞLAR VE BARIŞCIL ÇÖZÜM ÇABALARI

Dağlık Karabağ sorununun çatışmaya dönüşmesi ve Kafkasya’da barışı tehdit eden ciddi bir sorun haline gelmesi hem bölge devletlerini, hem de uluslararası kuruluşları çözüm arayışlarına itmiştir. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgenin önemli devletleriyle beraber, BM, AGİT ve İKÖ gibi uluslararası kuruluşlar çözüm için girişimde bulunmuşlardır ve taraflara öneriler sunmuşlardır. Bölge devletlerinin girişimlerinden Rusya’nın girişimi 1994’te taraflar arasında ateşkesin sağlanması bakımından başarılı olmuştur. Fakat, ateşkes sonrasında düşünülen sorunun çözümüne yönelik girişimler yapılamamıştır.

BM daha çok sıcak çatışmaların arttığı ve Ermenilerin işgal girişimlerinin Azerbaycan toprak bütünlüğünü ciddi boyutlarda tehdit ettiği dönemlerde soruna müdahil olmuş ve Güvenlik Konseyi işgalin durdurulması yönünde kararlar almıştır.

4.2.1. Birleşmiş Milletler ve Çözüm İçin Girişimler

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan tüm dünya devletlerine, BM ve diğer uluslararası kuruluşlara bağımsızlığının tanınması yönünde başvuruda bulundu. Bu başvuruda demokrasi, özgürlük ve eşitlik prensipleri cumhuriyetin temel değerleri olarak vurgulanmış ve ülkenin BM’ye kabul edilmesi arzusu ifade edilmiştir. 1992’nin Mart’ında Azerbaycan bu başvuruya olumlu yanıt almış ve BM üyeliğine kabul edilmiştir. Azerbaycan, BM üyeliğinin hemen ardından New York’ta

BM Daimi Temsilciliğini faaliyete geçirmiştir.²⁷⁵

BM üyesi olduktan sonra Azerbaycan BM'ye başvuruda bulunarak Ermenistan'ın saldırgan politikasına karşı çıkılmasını ve bu ülkenin işgalci girişimlerinin durdurulmasını talep etmiştir. Azerbaycan'ın bu başvurusuna dayanarak BM temsilcileri bölgeyi ziyaret etmiş ve hazırladıkları raporu BM Genel Sekreterine iletmışlerdi. Genel Sekreter bunun üzerine sorunun çözümünde AGİT'in girişimlerini desteklediğini ve bölgede barışın sağlanması için AGİT'e yardım etmeye hazır olduğunu açıklamıştır. BM Genel Sekreterinin böyle bir açıklamayla yetinmesi BM'nin ve uluslararası kamuoyunun Azerbaycan'ın taleplerine karşı ilgisiz olduğunun ifadesi sayılabilir. Bu dönemde alınacak önlemler ve Ermenistan'a karşı ciddi uyarılar, sorunun daha da büyümesini önleyebilir. Belirtmek gerekir ki, bu böyle olmadı ve saldırgan girişimleri karşısında uluslararası toplumdaki ciddi tepki görmeyen Ermenistan daha da cesaretlenmiştir ve işgalci girişimlerini artırmıştır.²⁷⁶

1992 yılında Ermeniler'in Şuşa kentini işgal etmeleri üzerine Azerbaycan BM'ye başvuruda bulundu. 12 Mayıs'ta BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorununu görüştü ve bir açıklama yapmıştır. Yapılan açıklamada dağlık Karabağ'da durumun kritikleşmesinden duyulan rahatsızlık ifade edilmiş ve evlerini terk etmek zorunda bırakılan sivillere yardım edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Taraflara çatışmadan vazgeçme ve BM'nin prensiplerine uyma çağrısı yapılmıştır. Aynı zamanda Konseyin, Azerbaycan'ın BM daimi temsilciliğinin Güvenlik Konseyine yazmış olduğu mektubu resmi belge olarak yayımlaması olumlu bir adım gibi değerlendirilmiştir. Bu mektupta Ermenistan'ın giriştiği askeri operasyonların bağımsız bir devletin toprak bütünlüğünü bozma girişimi olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁷⁷

Ermenistan da BM'de Azerbaycan'ın girişimlerinin artmasından sonra karşı adımlar atmaya çalışmıştır. Ağustos 1992'de Ermenistan'ın girişimleri üzerine BM

²⁷⁵ Hacer Abdallı, **Dünya Birliği ve Karabağ**, Yeni Nesil Yay., Bakü 2003. s. 11

²⁷⁶ Elşad Abdullayev, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a ve Beynelhalk Teşkilatlar**, Bakü 1998. s. 103

²⁷⁷ Elşad Abdullayev, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar**, Bakü 1998. s. 105

Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ konusunu tekrar görüşmüştü ve Güvenlik Konseyinin yeni bir beyanati yayımlanmıştır. Bu beyanatta da taraflar ateşkes davet edilmiş ve bölgede durumun gerginleşmesinden BM'nin duyduğu rahatsızlık dile getirilmiştir.²⁷⁸

Ekim 1992'de BM'nin soruna ilişkin yeni bir beyanati yayımlandı. Fakat bu belge de içerik itibariyle öncekilerden farklı değildi. Beyanatta durumun gerginleşmesinden, çok sayıda sivil insan kaybından duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir ve AGİT tarafından sorunun çözümüne ilişkin girişimlerin desteklendiği belirtilmiştir. Çözüm için görüşmeler sürecinin hemen başlaması gerektiği vurgulanmış, bu yönde tarafları adım atmaya davet etmiştir.²⁷⁹

Yayımlanan beyanatlar ve taraflara yönelik tavsiyelerden oluşmaktaydı ve genel olarak BM'nin çözüm için doğrudan önlemler alması gibi bir girişimin sözkonusu olmadığını ortaya koymuştu. Çözüm ile ilgili olarak AGİT'in girişimlerinin desteklemekte olduğunu açıklayan BM bir anlamda bu aşamada soruna doğrudan müdahale etmeyeceğini belirtmişti. Bu durum sorunun uluslararası kamuoyunun gündeminden uzak kalmasına, BM'nin sert tedbirleri ile karşılaşmayan Ermenilerin cesaretlenmesine sebebiyet vermiştir.

4 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer ilçesi (Rayon*) Ermeniler tarafından işgal edildi. Azerbaycan bu durumda BM'ye başvuruda bulunarak Ermenilerin saldırılarının durdurulmasını ve Ermenistan'ın saldırgan taraf gibi yaptırım görmesini talep etmişti. Bunun üzerine 6 Nisan'da BM Genel Sekreterinin beyanati yayımlandı. Beyanatta Ermenistan – Azerbaycan arasında gerginliğin artmasından ve “yerli Ermeni kuvvetlerinin” Kelbecer'e saldırmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmişti. Beyanatta bütün devletlerin toprak bütünlüğünün korunması prensibi vurgulanmış ve AGİT çerçevesinde barış sürecinin olumlu sonuçlara ulaşması için taraflara gerekli adımları atmaları yönünde çağrıda bulunulmuştu.²⁸⁰

²⁷⁸ Hacer Abdallı, **a.g.e.**, s. 14

²⁷⁹ M. İsmailov, **Sobitya Vokruq NKAO vı Krivom Zerkale Falsifikatorov**, Bakü 1999. s. 45

* Azerbaycan'da ilçe düzeyindeki bölgelere verilen ad.

²⁸⁰ Elşad Abdullayev, **Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde**, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004. s. 76

Sorunun tanımlanması açısından değerlendirildiğinde, Ermenistan'ın işgalci girişimlerine vurgu yapılmaması ve Kelbecer işgalinin Dağlık Karabağ'da yaşayan "yerli Ermeni kuvvetleri" tarafından yapıldığının belirtilmesi BM'nin soruna yaklaşımının objektif olmadığını ortaya koymaktaydı. Azerbaycan, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin saldırıya doğrudan katıldıklarını ve Dağlık Karabağ dışında Azerbaycan'ın Ermenistan sınırlarının saldırılara maruz kaldığını ispatlayacak yeterli delilleri sunmasına rağmen BM'ye bu durumu kabul ettirememiştir.

4.2.1.1. Birleşmiş Milletler'in 822 Sayılı Kararı

30 Nisan 1993'de BM Güvenlik Konseyi Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 822 sayılı kararı kabul etmiştir. Karar Genel Sekreterin Ocak ve Nisan 1993 tarihlerinde verdiği beyanatlara istinaden hazırlanmıştı. Kararda, bölgede istikrarın ve barışın tehdit altında olduğu belirtilmiş, zorla göç ettirilen insanların sayılarının artmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmiş, ve Kelbecer'de ortaya çıkan olağanüstü durumun doğurduğu sonuçların giderilmesinin zorunluluğu belirtilmişti. BM Güvenlik Konseyi bölgede kalıcı ateşkesin sağlanması için tarafları işgalci girişimleri ve askeri operasyonları durdurmaya davet etmiş ve saldırgan kuvvetlerin Kelbecer'den ve Azerbaycan'ın işgale uğramış tüm bölgelerden çıkarılmasını talep etmiştir.²⁸¹

Bölgede barışın elde edilmesi için karar yeterli iradeyi ortaya koymamıştır ve bu karar ir çok yönüyle eleştirilmiştir. Öncelikle kararda Güvenlik Konseyi genel ifadelere yer vermiş ve sorunun tam olarak nerden kaynaklandığını tespit etmek gibi bir amaç taşımamıştır. Sorunun kaynağının ve nedenlerinin açıkça tespiti çözüm için yapılması gerekenleri ortaya koyma açısından ve daha uygun tedbirler almaya yarayacaktı. Kararda eksik yönlerden biri de yapılması gerekenlerin nasıl olacağı konusunda herhangi biri mekanizma öngörmemiş olmasıydı.

Güvenlik Konseyi kararında Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi gerçeği kabul edilmiş olsa da bu işgalin kimler tarafından yapıldığını belirtmemiş ve askeri operasyonların sadece "yerel Ermeni kuvvetleri" tarafından gerçekleştirildiği

²⁸¹ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 77; Kararın orijinal metni için bkz: <http://mfa.gov.az/eng/international/organizations/osce.shtml>

vurgulanmıştır. Böyle bir tespit, Ermenistan'ı sorunun dışında tutmuştur ve anlaşmazlıkların taraflarının sadece Azerbaycan ve ayrılıkçı yerli Ermeniler olduğunu kabul etmiştir. Kabul edilen kararda sorunun böyle değerlendirilmiş olması Azerbaycan tarafının tepkisini çekmiştir.²⁸²

4.2.1.2. Akdam İlçesini İşgali ve Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı

23 Temmuz 1993'te Ermenistan silahlı birlikleri Azerbaycan'ın Ağdam ilçesine saldırılarını yoğunlaştırmıştı ve bu ilçeyi işgal etmiştir. Bu işgalle Ermenistan, BM Güvenlik Konseyinin bir önceki kararını önemsemediğini ve bu kurumu hiçe saydığını ortaya koymuştur.

Temmuz ayının sonunda BM Güvenlik Konseyi toplantısında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununu tekrar ele almış ve 853 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu kararda da Konsey işgalci güçlerin Azerbaycan'ın Ağdam ve diğer tüm işgal edilmiş bölgelerden çıkarılması talebi öne sürülmüştür. Kararda bölgede yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının işgal edilen bölgelerden göç etmeye zorlanmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. Sorunun çözümü için taraflar arasında uzun süreli kalıcı ateşkes sağlanmasının gerekliliği ifade edilmiştir.²⁸³

Güvenlik Konseyi bir kez daha devletlerin toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığının önemine vurgu yaparak AGİT'in barış sürecini hızlandırma girişimlerini takdirle karşıladığını vurgulamıştır. Ermenistan-Azerbaycan arasında durumun gerginleşmesi, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinin işgal edilmesi gerçeği kararda özellikle vurgulanmış ve saldırgan tutumların bölgede barışa engel oluşturduğu belirtilmiştir.²⁸⁴

Güvenlik Konseyinin 853 sayılı kararı bir önceki 822 sayılı karardan daha objektif bir karar gibi görünse de burada da önceki kararda olduğu gibi sorunun tam ve doğru bir şekilde tanımı yapılmamıştır. En önemlisi Güvenlik Konseyi Ermenistan'ın ismini saldırgan taraf gibi telaffuz etmemiş ve sadece "yerel Ermeni

²⁸² Hacer Abdallı, **a.g.e.**, s. 20

²⁸³ R.C. İmanov, **Azerbaycan Arazi Bütünlüğüne Kast – Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü 2005. s. 237

²⁸⁴ Hayati Aktaş, **a.g.e.**, s. 112 ; Fahrettin Çiloğlu, **a.g.e.**, s. 166

kuvvetleri” tanımlamasıyla yetinmiştir. Ermenistan’ın Azerbaycan sınırlarını ihlal ettiği açık olmasına rağmen, bununla ilgili Azerbaycan’ın BM’ye sunduğu argümanlar dikkate alınmamıştır.

Ağustos 1993’te Ermenistan Azerbaycan’ın Füzuli ilçesini işgal etmek için askeri operasyonları yoğunlaştırmıştır. Bölgede çatışmaların yoğunlaşması ve geniş çaplı askeri operasyonların gerçekleştirilmesi üzerine BM Genel Sekreterinin yeni beyanati yayımlanmıştı. Genel Sekreterin bu beyanatında Azerbaycan topraklarının işgale uğradığı geçeği dile getirilmiştir. Belgede Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’ın toprakları olduğuna dikkat çekilmiş ve bölgeye hakim olan savaş durumundan duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. BM sorunun AGİT çerçevesinde çözümünden yana olduğunu ve çözüm için tarafların da uygun adımlar atmasının zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, Güvenlik Konseyi Ermenistan Hükümetini Dağlık Karabağ Ermenilerinin Konseyin almış olduğu 822 ve 853 sayılı kararlarına uymaları için kendi etkinliğinden yararlanmaya davet etmiştir. BM’nin bu çağrılarına ve Azerbaycan’ın işgal edilmiş tüm bölgelerinden Ermeni kuvvetlerinin hiçbir şart öne sürmeden çıkarılması taleplerini Ermenistan hükümeti dikkate almamıştır. Ermeni işgalci kuvvetlerinin silahlı girişimleri sonucu yeni işgallerin gerçekleşmesi BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi hemen hemen birbirinin benzeri niteliğinde beyanatların ve kararların alınmasına neden olmuş, fakat bunların hiçbiri uygulanmamıştır.²⁸⁵

Ağustos 1993’te ateşkes hakkında bir anlaşmaya varılmış olmasına rağmen Ermeniler buna uymamışlar ve Kubatlı ilçesinin de işgal etmişlerdi. AGİT’in Minsk Grubu ve BM daha önce işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından Ermeni silahlı kuvvetlerinin çıkarılması için “Acil Önlemler Planı”nı hazırlayıp uygulanmasına çalışırken Ermenistan’ın işgali sürdürmesi tüm bu çabaların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. İşgalin devam ettirilmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 874 sayılı ve 1993 Ekim ayında da Zengilan ilçesinin işgal edilmesi üzerine 884 sayılı kararnameleri kabul etmiştir. Bu kararlar da daha önceki kararlardan içerik itibariyle farklı olmamıştır. BM Ermenistan Cumhuriyeti hükümetini Dağlık Karabağ bölgesi Ermenilerinin Konsey kararlarına uymaları için kendi etkinliğinden yararlanmaya

²⁸⁵ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 80

davet ediyordu.²⁸⁶

BM'nin soruna ilişkin kabul ettiği belgelerde saldırganın cezalandırılması için hiçbir yaptırım uygulanması öngörülmemiştir. Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlar da bağlayıcı olmaktan daha çok tavsiye niteliğindedir. Bölgede barışın sağlanması için uluslararası hukukun temel kabul görmüş prensipleri ve BM tüzüğü'nün kabul etmiş olduğu prensipler dikkate alındığı takdirde BM'nin elinde yeterli dayanakların olduğu söylenebilir.

Birleşmiş Milletler sistemi, uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda birincil sorumluluğu Güvenlik Konseyine vermiştir. Konsey bu görevini yerine getirirken barışçıl ve zorlayıcı önlemler olmak üzere iki farklı olanaktan yararlanmaktadır. Güvenlik Konseyi çatışma çözümünde barışçıl yöntemleri kullanırken daha çok tavsiye niteliğinde kararlar almaktadır ve uyuşmazlığın herhangi bir aşamasında taraflara tavsiye niteliğinde çözüm arayışları teklifinde bulunabilir. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin Güvenlik Konseyinin almış olduğu kararlara dikkat edildiğinde bu kararların barışçıl önlemlerden olduğu açıkça görülmektedir. Konsey bu tür kararları taraflara sunabilmekle birlikte tarafları bu tavsiyeleri kabule zorlayamaz. Fakat, Güvenlik Konseyi'nin barışın tehdidi, bozulması ve saldırma eylemi halinde bu durumu gidermek için bazı zorlayıcı önlemler alma yetkisi bulunmaktadır. Bu önlemlerin neler olabileceği BM Yasası'nın VII. Bölümündeki maddelerde yer almıştır. Buna göre Konsey, üç tür zorlayıcı önlemlere başvurabilmektedir.

a) Taraflar arasında ateşkes sağlanması, silahlı kuvvetlerin geri çekilmesi gibi bazı geçici önlemlerin uygulanmasını sağlamaya çalışabilir (Md.40),

b) Ekonomik ambargo, haberleşme ve ulaştırma hizmetlerinin durdurulması gibi silahlı kuvvet kullanımı gerektirmeyen önlemlerin uygulanmasına çalışabilir (Md.42),

c) Bu önlemlerin yetersiz kaldığı veya uygun olmadığı saptandığında uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu

²⁸⁶ Hacer Abdallı, a.g.e., s. 22

girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir (Md.42).

Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde Güvenlik Konseyinin almış olduğu barışçıl önlemler yeterli olmamıştır ve alınan kararlara rağmen Ermeniler işgali sürdürmüştürler. Azerbaycan'ın defalarca başvurusunu, Ermenistan'ın bölge barışını ciddi şekilde tehdit ettiği konusunda yeterince delil sunmasını dikkate almayan Güvenlik Konseyi hiçbir zorlayıcı önleme başvurma gereği duymamıştır.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ederek BM Yasasını açıkça ihlal etmiştir. BM Genel Kurulu'nun, 2625 Sayılı 24 Ekim 1970 tarihli, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun olarak Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk Bildirisi, genel olarak devletlerin ilişkilerinde, sorunların çözümünde ya da her hangi diğer nedenle saldırı amaçlı kuvvete başvurmalarını, kuvvet kullanma tehdidinde bulunmalarını yasaklamaktadır. Bildiri, aynı zamanda, devletlerin saldırı savaşları doğrultusunda propaganda yapmalarını da yasaklamıştır. Karara göre, “tüm devletler başka bir devletin ülkesine baskın yapmak için lejyonerler dahil düzensiz güç veya silahlı kollar örgütlemekten veya örgütlenmesini teşvik etmekten kaçınmakla görevlidir. Tüm devletler... başka bir devlet ülkesindeki sivil çatışmayı veya terörist faaliyetleri örgütlemekten, teşvik etmekten, bunlara yardım etmekten veya katılmaktan ya da bu tür eylemleri gerçekleştirmek üzere kendi ülkesinde örgütlü faaliyetlere rıza göstermekten kaçınmakla görevlidir”. Karar, sadece devletlerin kendi sınırlarının ihlali için değil, aynı zamanda uluslararası sınır çizgilerinin ihlali için kuvvet kullanılmasını yasaklamıştır. Bu normlar göz önüne alındığında Ermenistan'ın tutumundan vazgeçmesi için caydırıcı bazı zorlayıcı önlemlere başvurulması, gerek dünyada barışın korunması ve sürdürülmesi, gerek uluslararası hukuk kurallarının etkin şekilde uygulanması bakımından etkili bir yöntem olabilirdi.²⁸⁷

BM'nin “Saldırının Tanımına İlişkin Genel Kurul Kararı”nın hükümlerine göre de değerlendirme yapacak olursak Ermenistan'ın saldırgan bir devlet olduğu

²⁸⁷ Namiq Aliyev, “Pravoviye Aspektı Nagorno-Karabakckogo Konflikta” **İrs Nasledie Dergisi**, Karabağ Özel Sayısı, Moskova 2005. s. 104

açıkça ortaya çıkmaktadır. 14 Aralık 1974'te alınmış 3314 sayılı genel Kurul Kararının 3. maddesinin a, b, ve g bentlerine göre;

a) Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarına müdahale veya saldırısı sonucu toprakların işgal edilmesi veya geçici de olsa böyle bir saldırı veya müdahaleden doğan her türlü askeri işgal veya başka bir devlet topraklarının kuvvet kullanılarak ilhak edilmesi;

b) Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarının bombardıman edilmesi veya başka herhangi bir silah kullanılması;...

g) Bir devlet tarafından ya da onun adına başka bir devlete karşı yukarıda sayılan eylemlere bulaşacak ölçüde silahlı güç kullanma eylemleri gerçekleştiren silahlı kollar, gruplar, düzensiz birlikler ya da lejyonerler gönderilmesi veya devletin bu yönden önemli ölçüde karışmış olması saldırı gibi tanımlanmıştır.

Kararda tanımlanan saldırı şekillerine saldırgan devlet BM Güvenlik Konseyi karşısında doğrudan sorumludur. Bu durum Güvenlik Konseyinin saldırgan devlete karşı her türlü zorlayıcı önlemlere başvurma yetkisini kullanmaya olanak tanımaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırılarının yeterince açık olması ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'nin halen Ermeniler tarafından işgal altında tutulmasına karşın Güvenlik Konseyi Ermenistan'a karşı zorlayıcı önlemlere başvurmamıştır. Konsey almış olduğu kararlarda da Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak tanımlamaktan kaçınmıştır.²⁸⁸ Bu durum BM ve Güvenlik Konseyinin tarafsızlığına ve saygınlığına gölge düşüren bir durum gibi eleştirilmiştir. Güvenlik Konseyinin bu tutumu Dağlık Karabağ sorununun büyümesine ve bölge barışını tehdit eden duruma gelmesine neden olmuştur.

4.2.2. AGİT'in Arabuluculuk Rolü

1992 yılından itibaren Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu AGİT'in ilgi odağındaki sorunlardan biri olmuştur. Bu kuruluş sorunun çözümü sürecinde arabuluculuk misyonunu üzerine almış ve bu yönde belirli ilerlemeler

²⁸⁸ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 80; Hacer Abdallı, **a.g.e.**, s. 22

kaydetmek için bazı önemli adımlar da atmıştır. Fakat, buna rağmen sorunun çözümü noktasında tüm çabalara rağmen AGİT de bir sonuç elde edememiştir.

4.2.2.1. AGİT'in Minsk Grubu ve Barış Görüşmeleri

24 Mart 1992'de AGİT'in Dış İşleri Bakanları Konseyi Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ortaya çıkmış olan sorunu görüşerek sorunun barışçıl yolla çözümünü sağlamak için Dağlık Karabağ'a dair uluslararası bir barış konferansı çağrılması için karar kabul etmişti. Konferansta ABD, Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, Çek-Slovakya, Belarus, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bulunması planlanmıştır. Mayıs 1992'de AGİT üst Düzey Yöneticiler Komitesi tarafından konferansın toplanması, toplantının yapılma şartlarını ve başkanın yetkilerini belirleyen karar kabul edilmiştir. Karar konferansa katılacak ülkelerin sorunun çözümü sürecinde görev almalarını ve sonuçta Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te konferansın toplanmasını ve sonuç belgesinin imzalanmasını öngörüyordu.²⁸⁹ Bu sırada Ermenistan Dağlık Karabağ Ermenilerinin konferansta ayrıca bir taraf gibi kabul edilmesini teklif etmişti. Azerbaycan ise buna karşı çıkmış ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin sadece Azerbaycan temsilcileri ile birlikte konferansa katılabileceklerini belirtmişti. Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrıca taraf gibi kabul etmenin fiili bir durum oluşturacağı ve bu talebin Azerbaycan'ı bölmeye yönelik bir adım olduğundan Azerbaycan hükümeti Ermenilerin bu isteklerini kabul etmemiştir.²⁹⁰

1 Haziran 1992'de Roma'da Minsk Grubunun aracılığı ile görüşmelerin ilk etabı başlamıştı. Grubun üyelerinin tümünün katılımıyla düzenlenen bu görüşmeler Haziran sonunda toplanması planlanan Minsk Konferansı için hazırlık niteliği taşımaktaydı. Ermenistan burada da Dağlık Karabağ Ermenilerini ayrı bir taraf gibi kabul ettirmeye çalışmıştır. Azerbaycan aynı gerekçe ile buna karşı çıkmıştır ve Azerbaycan heyeti ile birlikte Dağlık Karabağ Ermenilerinin görüşmeler katılabileceğini vurgulamıştır. Ermeniler ise bununla yetinmemiş ve Roma'ya gitmemişlerdi. Ermenilerin katılmamasına rağmen görüşmeler yapılmış ve kabul

²⁸⁹ Elşad Abdullayev, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar**, Bakü 1998. s. 105

²⁹⁰ Musa Gasımov, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti**, Bakü 1997. s. 75

edilen belgelerde Laçın ve Şuşa'dan askeri birliklerin çıkarılması, çatışmalar nedeniyle göç etmek zorunda kalanların evlerine dönmelerini sağlanması ile ilgili maddeler yer almıştır.²⁹¹

15 Haziran'da görüşmelerin ikinci turu başlamıştı. Bu görüşmelerde Ermeniler Türkiye'nin görüşmelerin dışında tutulması talebini öne sürmüşlerdi. Aynı zamanda Ermenistan Azerbaycan'ın Goranboy ve Akdere bölgelerinde Azerbaycan kuvvetlerinin Ermeni kuvvetlerini sıkıştırmasından dolayı bu bölgedeki durumun hazırlanan sonuç belgesinde yer almasını talep etmiştir. Azerbaycan buna karşı çıkmıştır ve bu görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir. Ayrıca taraflara sunulan 60 günlük ateşkes anlaşması da Ermeniler tarafından reddedilmiştir.²⁹²

Ermenistan, BM Güvenlik Konseyi kararlarına hiçbir önem vermediği gibi AGİT'in de getirdiği tüm talepleri geri çevirmiştir. Bu uzlaşmaz tutumundan dolayı herhangi bir yaptırımla da karşılaşmadığı için Ermenistan saldırılarına hız vermiştir. 9 Ağustos 1993'te Minsk Grubu taraflarla "Acil Önlemler Planı"nı görüşmeye başladığı sırada Ermenistan saldırılarına hız vermiş ve Azerbaycan'ın Gubadlı, Cebrayıl ve Fuzuli, bölgelerini işgal etmiştir. Ermenistan'ın tüm girişimlere rağmen işgalci tutumundan vazgeçmemesi ve uluslararası toplumun da soruna yeterince ilgi göstermemesi nedeniyle bölgede barışın sağlanması mümkün olmamıştır.

4.2.2.2. Kapsamlı Anlaşma Teklifi

1996 Lizbon zirvesinden sonra Nisan 1997'de AGİT Minsk Grubu'nun yeni görüşmeleri gerçekleştirildi. Bu görüşmelerden de herhangi bir kararın kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Fakat, Minsk Grubu eşbaşkanları bu dönemden sonra sorunun çözümü konusunda çabalarını artırmışlar ve bu çabalarda bir süreklilik görülmüştür.

Haziran 1997'de eşbaşkanlar sorunun çözümüne ilişkin ilk teklifi sunmuşlardı. Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin "Kapsamlı Anlaşma"

²⁹¹ **Respublika Gazetesi**, Bakü, 30 Ağustos 2000

²⁹² Elşad Abdullayev, **Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde**, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004. s. 76

olarak adlanan bu teklif paket halinde iki anlaşmadan oluşmaktaydı. Birinci anlaşma silahlı çatışmanın durdurulmasını içeriyordu. İkinci anlaşma Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesine ilişkin düzenlemeleri kapsıyordu.²⁹³

Çatışmanın durdurulması anlaşması varolan ateşkesin sürdürülmesini ve silahlı kuvvetlerin iki aşamalı bir planla işgal edilmiş bölgelerden çıkarılmasını öngörüyordu. Planın ilk aşamasında çatışma hattı boyunca tarafların belirlenmiş hatlara geri çekilmeleri ve tampon bir bölgenin oluşturulması sağlanacaktı. Oluşturulan tampon bölgede AGİT'in çokuluslu barış gücünün öncü birlikleri yerleştirilecekti. Bundan sora planın ikinci aşaması olan Ermenistan kuvvetlerinin Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisine, Dağlık Karabağ kuvvetleri Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi sınırlarına döndürülecek, Azerbaycan kuvvetleri de Yüksek Planlama Kurulu'nun tavsiye ettiği hatlara çekilecekti.²⁹⁴ Genel olarak böyle bir plan sorunun çözümüne önemli katkıda bulunabilecek bir adım olarak değerlendirilebilirdi. Fakat bu iki aşamalı çekilme planının uygulanmasının nasıl gerçekleştirileceği mekanizması tam ve açık olarak ortaya konulmamıştı. Ayrıca, plana uyulmadığı takdirde ne gibi yaptırımlar uygulanacağına yer verilmemişti.

Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirleneceği ikinci anlaşmada Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temel prensip olarak belirtilmişti. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu kabul edilmiş, Dağlık Karabağ için kendi kaderini tayin konusu Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ yetkili kurumları arasında anlaşmayla belirlendikten, Minsk konferansı tarafından beğenildikten ve Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Anayasaları ile uyumlaştırıldıktan sonra mümkün olabileceğine yer verilmiştir.²⁹⁵

Azerbaycan Kapsamlı Anlaşma Teklifini görüşmelere temel dayanak olarak kabul ettiğini açıklamıştı. Teklif, sorunun çözümünden daha çok, görüşmelerin hangi yönde olması gerektiği konusunu içermekteydi ve genel bir çerçeve çizmiştir. Nihai bir anlaşma teklifi olmadığı için bir çok eksik yönlerine rağmen Azerbaycan, teklifi

²⁹³ Ali Hesenov, **Azerbaycan ve AGİT. Ermenistan – Azerbaycan Münakaşası ve Dağlık Karabağ Problemi Umumavrupa Tehlikesiziliyi Fonunda**, Bakü 1997 s.80

²⁹⁴ Ramiz Mehtiyev, **Lizbon Sammiti-96**, Bakü 1997 s. 126

²⁹⁵ Elşad Abdullayev, **Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde**, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004. s. 76

kabul ettiğini açıklamıştı. Ermenistan bu teklifi kabul etmemiştir.²⁹⁶ Ermenistan'ın masadan kalkması Azerbaycan'ın elini daha da kuvvetlendirmiştir. Ermenistan'ın sorunun görüşmeler yoluyla çözümüne karşı olan taraf olduğu bir kez daha böylece açığa çıkmıştır. Ermenistan'ın bu tutumu bölgede, barışın önündeki engelin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki terörist Ermenilerin olduğunu ortaya koymuştur.

4.2.2.3. Aşamalı Çözüm Planı

Kapsamlı Anlaşma Teklifinin Ermenistan tarafından kabul edilmemesinin ardından Eylül 1997'de AGİT "Aşamalı Çözüm Planı" adı altında yeni teklifler paketi hazırlayarak taraflara sunmuştur. Aşamalı çözüm planı Azerbaycan için daha kabul edilebilir bir plan idi. 1 Ekim'de Azerbaycan, teklifi görüşmelere başlamak için temel belge olarak kabul ettiğini resmen açıklamıştı.²⁹⁷

Aşamalı Çözüm Planı önerisine göre sorunun çözümü iki aşamada gerçekleştirilecekti. Birinci aşamada çatışmanın durdurulması ve çatışma sonuçlarının ortadan kaldırılması planlanmıştı. İkinci aşamada ise AGİT'in Minsk Konferansından önce Dağlık Karabağ'ın statüsü Azerbaycan'a bağlı olarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Aşamalı Çözüm Planı daha önce sunulmuş olan çözüm önerilerine göre daha üstün bir plandı. Bu öneride Dağlık Karabağ dışında işgal edilmiş 7 ilçenin boşaltılması gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Kubatlı ve Zengilan ilçelerinden Ermeni silahlı birlikleri derhal çıkarılacaktı. Laçın'ın durumu ise ikinci aşamada belirlenecekti. Bu planın bir diğer olumlu yönü de üzerinde anlaşmaya varılan maddelere uymayan taraflara yaptırım uygulanmasının mümkün olabileceğini vurgulamasıydı. Azerbaycan tarafının bir çok yönüyle uygun bulduğu ve kabul ettiği Aşamalı Çözüm Planı ideal bir çözüm önerisi olmasa da çözüm için uygun zemin olarak kabul edilebilir bir plandı.²⁹⁸ Dağlık Karabağ ayrılıkçı Ermeni çete liderlerinin görüşmelerde taraf olarak görülmemesi bu planı Azerbaycan için daha uygun plan gibi değerlendirmeye neden olmuştur.

²⁹⁶ **Halk Gazetesi**, Haziran 1997

²⁹⁷ Elşad Abdullayev, **a.g.e.** s. 108; Faruk Aslan, "Karabağ'da Çözüm AGİT Planı" **Zaman Gazetesi**, Bakü, Eylül 1997

²⁹⁸ Ali Hesenov, **Azerbaycan ve AGİT**, Bakü 1997 s. 88

Tüm çabalara rağmen Ermenistan tarafı bu planı da kabul etmemiş ve çözüm ümitleri bir kez daha boşa çıkmıştır. 1997'nin sonlarında Minsk Grubu eşbaşkanları Aşamalı Çözüm Planının Dağlık Karabağ ayrılıkçı Ermeni çete liderlerini taraf olarak kabul eden yeni varyasyonunu taraflara sunmuşlardı. Plan bu haliyle Azerbaycan tarafının sert tepkisiyle karşılaştı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı planı bu şekilde kesinlikle kabul etmeyeceklerini açıklamıştı.²⁹⁹

Ermenistan'ın işgalci tutumundan vazgeçmemesi, işgal ettiği ilçelerden çıkmayı kabul etmemesi nedeniyle bu tekliften de bir sonuç alınamadı.

Ermenistan devlet başkanı Levon-Ter Petrosyan uzun süren barış görüşmeleri sonrasında Aşamalı Çözüm Planı ile birlikte olumlu tutum içerisinde görünmüştü. Ermenistan devlet başkanının olumlu tutumu çözüm için umutları arttırmıştı. Fakat, Levon-Ter Petrosyan ülke içi muhalefetin ve Dağlık Karabağ Ermeni çetelerinin baskısı altında geri adım atmak zorunda kalmıştır. Uzlaşmaz iç muhalefetin ve dışarıdaki diaspora Ermenilerinin baskılarına daha fazla dayanamayan Petrosyan devlet başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Petrosyan'ın istifası bir anlamda Dağlık Karabağ sorununun çözümünde büyük oranda tekrar başa dönmek anlamına geliyordu. Çünkü Ermenistan devlet başkanlığına ayrılıkçı Dağlık Karabağ Ermenilerinin temsilcilerinden Robert Koçaryan seçilmiştir ve Koçaryan çözüm konusunda uzlaşmaz tavır sergilemekteydi.³⁰⁰

4.2.2.4. Genel Devlet Projesi (Teklifi)

Genel Devlet Projesi Kasım 1998'de yine Minsk Grubu eşbaşkanları tarafından taraflara sunulmuştur. Proje doğrudan Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi prensiplerine dayanmaktaydı. Buna göre taraflar Dağlık Karabağ'ın statüsüne ilişkin anlaşma imzalayacaklardı ve bu anlaşma Dağlık Karabağ'ın Cumhuriyet yönetim biçimini benimseyen devlet olduğunu onaylayacaktı. Projeye göre Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın uluslararası alanda kabul edilmiş sınırları içerisinde Azerbaycan'la ortak genel devlet oluşturacaktı. Taraflar, Azerbaycan ve

²⁹⁹ Hacer Abdallı, **a.g.e.**, s. 87

³⁰⁰ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 111

Dağlık Karabağ devlet kurumları karşılıklı yetki devrinin sınırlarını belirlemek için anlaşma imzalayacaklardı ve bu anlaşma Anayasa hükmü ile eşit konumda olacaktı.³⁰¹

Anlaşma ile yapılacak yetki devri dışında ortak kullanılacak bir kısım yetkilerin sınırlarının belirlenmesi için Cumhurbaşkanı, başbakan, parlamento başkanlarının ve onların temsilcilerinden oluşacak ortak komisyon kurulması önerilmekteydi.

Projenin gerçekleştirilmesi için gerekli irtibatın sürekliliğinin ve ortak çalışmaların koordine edilmesi için Bakü'de ve Stepanakert'de* karşılıklı olarak Azerbaycan'ın ve Dağlık Karabağ temsilciliklerinin oluşturulması öngörülmekteydi. Karşılıklı olarak oluşturulacak bu temsilciliklerin amacı projenin uygulanmasında koordinasyonu sağlamak olarak belirtilmiş olsa da bu durum Dağlık Karabağ'ın bir anlamda bağımsız devlet gibi tanınması anlamına geliyordu. Hazırlanan belgede Dağlık Karabağ dış devletlerle ticari, bilimsel, kültürel ve sportif alanlarda doğrudan ilişkiler geliştirebilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında yine Dağlık Karabağ yönetimi kendi çıkarları ile ilgili konularda Azerbaycan dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında yer alacak ve bu tür konularla ilgili dış politika kararları iki tarafın onayı ile kabul edilecekti.³⁰²

Proje dış politika açısında ilginç bir uygulama daha getirmekteydi. Buna göre, Dağlık Karabağ hükümeti kendi çıkarlarının olduğu devletlerdeki Azerbaycan büyükelçiliklerinde veya konsolosluklarında temsilci bulundurabileceklerdi. Ayrıca, Dağlık Karabağ hükümetine kendi çıkarlarını ilgilendiren konularda uluslararası görüşmelere Azerbaycan heyeti içerisinde temsilci gönderme hakkı da tanıyordu.³⁰³

Dağlık Karabağ'a hemen hemen tam bağımsızlık kazandıracak olan bu proje

³⁰¹ Ali Hesenov, **Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avrupa Ülkeleri ve ABD**, Bakü 1998 s. 122

* Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin başkentidir. Gerçekte bu şehrin ismi Hankenti'dir. Dağlık Karabağ'a SSCB döneminde özerklik verildikten sonra bölgedeki tarihi yer adlarını Ermenileştirilmesi politikası yürütülmüş ve Hankenti'nin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir. Bknz: Hemze Eliyev, **Dağlık Karabağ Hakikatları**, Bkü 2005 s. 51

³⁰² Ali Hesenov, **Azerbaycan ve AGİT. Ermenistan – Azerbaycan Münakaşası ve Dağlık Karabağ Problemi Umumavrupa Tehlikesiziliyi Fonunda**, Bakü 1997 s. 86

³⁰³ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 111

Azerbaycan'da büyük tepkiyle karşılandı ve Azerbaycan bu projeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini açıklamıştır.

Bundan sonraki dönemlerde de Minsk grubu eşbaşkanları bölgeyi ziyaret etmişler ve görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler genelde sunulmuş olan bu üç teklif çerçevesinde yapılmıştır. Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeniyle Minsk grubunun bu tekliflerinden hiçbiri gerçekleştirilememiş ve çözüm konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Uzlaşmaz tutum sergilemesi karşısında uluslararası kuruluşlar zaman zaman Ermenistan'ın bu tutumunu kınamışlardır ve saldırgan taraf gibi işgalden vazgeçmesi yönünden uyarılmışlardır. Fakat, bu kuruluşlar sadece uyarı beyanlarıyla yetinmişlerdir. Bir başka devletin topraklarının yaklaşık %20'ni işgali altında bulunduran bir devlete karşı bugüne kadar hiçbir yaptırıma başvurulmamıştır.

4.2.2.5. AGİT'in Lizbon Zirvesi ve Boşa Giden Ümitler

Azerbaycan 2-3 Aralık 1996'da Lizbon'da yapılan AGİT zirvesinde belirlenen prensipler bazında Minsk Grubu'nun yardımıyla bir çözüm bulunabileceği konusunda son derece ümitliydi. Bunla birlikte zirveye katılanlar dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşturulması konusunda Minsk Grubu tarafından önerilen paragraf metni üzerinde anlaşmaya varamamışlardır. AGİT başkanlığı bu zirvede, Ermenistan hariç diğer katılımcıların onayladığı prensipleri yayınlamıştır.³⁰⁴

Yayınlanan Paragrafın metni şöyledir:³⁰⁵

“Minsk Grubu Başkanlığı Dağlık Karabağ çatışmasının çözümünün bir kısmını oluşturan üç prensip tavsiye etmektedir. Bu prensipler Minsk Grubu'nun bütün üye devletleri tarafından desteklenmektedir. Bu üç prensip şunlardır: Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğü, Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek dereceli kendi kendini yönetme hakkı veren selfdeterminasyona dayanan Dağlık Karabağ'ın yasal statüsü, anlaşmanın şartları ile ilgili olarak bütün tarafların rızasını sağlayacak karşılıklı yükümlülükler dahil olmak üzere Dağlık Karabağ ve bütün nüfusu için güvenlik garantisi. Üzülerek ifade

³⁰⁴ Ramiz Mehtiyev, **Lizbon Sammiti-96**, Bakü 1997 s. 185

³⁰⁵ Hayati Aktaş, **a.g.e.**, s. 116; Lizbon Zirvesinde yayınlanmış belgenin orijinal metni için bkz: [//www.mfa.gov.az/eng/international/organizations/osce.shtml](http://www.mfa.gov.az/eng/international/organizations/osce.shtml)

belirtirim ki, katılan devletlerden biri, (yani Ermenistan) bu prensipleri kabul etmemektedir. Bu prensipler katılımcı diğer devletler tarafından desteklenmektedir.

Ermenistan bu prensipleri kabul etmediğini açıklamış ve Ermeni delegasyonu bir deklarasyon yayınlayarak cevap vermiştir. Bu deklarasyondaki iddialar ise şöyledir:³⁰⁶

“1. Prensip: siyasi bir anlaşmaya ulaşma düşüncesiyle görüşmeler teklif eden 1994 Budapeşte Zirvesi tarafından tesis edildiği şekliyle Minsk Grubu'nun lafzına ve ruhuna aykırıdır. Statü problemi gelecekte düzenlenecek olan doğrudan görüşmelerin konusudur.

2. Prensip: Dağlık Karabağ'ın statüsünü önceden belirlemekte olup, bu durum siyasi anlaşmadan sonra toplanacak olan ve meseleyi AGİT Minsk Konferansı yetkisine bırakan 1992 tarihli AGİT Bakanlar Konseyi'nin kararı ile çelişmektedir.

3. Ermeni tarafı şu kanaate varmıştır ki, problemin çözümü uluslararası hukuk ve selfdeterminasyon prensibinin de üstünde Helsinki Nihai Senesinde belirlenen prensiplere dayanarak bulunabilir.

4. Uzlaşılan bir çözüme ulaşma açısından, Ermenistan tarafı, hem Minsk Grubu içinde hem de bu grubun eşbaşkanı tarafından koordine edilen doğrudan görüşmeler bazında, yoğun müzakerelere devam etmeye hazırdır.”

Görüldüğü gibi Ermenistan 21.yy'a girerken Avrupa'da güvenlik ve barışın görüşüldüğü zirve toplantısında da bölge barışını tehdit eden Dağlık Karabağ sorunu konusunda AGİT'e üye tüm devletlerin kabul ettiği prensipleri kabul etmemiş ve uzlaşmaz tavır sergilemiştir. Buna rağmen Azerbaycan'ın ısrarlı tutumları karşısında AGİT Dönem Başkanının açıkladığı prensipler Kurumun resmi belgeleri arasına girmiştir.

Azerbaycan bu prensipleri kabul ettiğini açıklayarak sorunun çözümünde

³⁰⁶ Hayati Aktaş, **a.g.e.**, s. 117

uzlaşmadan yana olduğunu ortaya koymuştur. Fakat tüm Avrupa devletleri tarafından kabul edilen prensipler çerçevesinde sorunun çözümü açısından yakalanan önemli bir fırsat değerlendirilememiştir.

4.2.3. Cumhurbaşkanılarının Yüz Yüze Görüşmeleri

Nisan 1999'dan itibaren ABD'nin girişimiyle Cumhurbaşkanılarının doğrudan görüşmeleri yapılmaya başlanmıştır. AGİT Minsk Grubu bu girişimi desteklediğini ve Cumhurbaşkanılarının görüşmelerinin sürdürülmesinin gerekliliğini beyan etmiştir. Cumhurbaşkanılarının doğrudan görüşmelerinin başlanmasından sonra AGİT Minsk grubu artık aracılık değil, gözlemcilik görevini yerine getirmeye başlamıştır.³⁰⁷

2001 yılının başından itibaren görüşmeler süreci yeniden hız kazanmıştır. Görüşmeler doğrudan Cumhurbaşkanıları tarafından yürütülüyordu. Tarafların en üst düzeyde görüşmeleri kamuoyunda sorunun çözümü konusunda olumlu gelişmelerin yaşanacağı izlenimi oluşturmuştu. Uluslararası kuruluşlar da Cumhurbaşkanılarının doğrudan görüşme yoluyla anlaşma sağlayabileceklerinden hareket ederek sürecin bu çerçevede yürütülmesini desteklemişlerdi.³⁰⁸

Fransa devlet başkanı Jacques Chirac girişimiyle Ocak 2001'de Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında görüşmelerin yeni turu başlamıştır. Paris görüşmesi ciddi müzakerelere sahne olmuş olsa da bir sonuç alınamamıştır. Buna rağmen taraflar sorunun görüşmelerle, barışçıl yöntemlerle çözümünde istekli olduklarını ve görüşmelerin sürdürülmesinden yana olduklarını beyan etmişlerdi. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac da taraflar arasında uzlaşma elde olunması için girişimlerini bundan sonra da sürdüreceklerini açıklamıştır.³⁰⁹

Aynı yılın Mart ayında Cumhurbaşkanıları Paris'te tekrar görüştüler. Bu görüşme barış anlaşmasının imzalanacağı günün yakın olduğu yönünde yorumlara neden olmuştur. Fakat, bu görüşmeden de alınan sonuç öncekinden farklı olmamıştır. Tarafların üzerinden anlaştıkları tek nokta görüşmeleri sürdürmek ve çözüm için çabaları artırmak olmuştur. Bu görüşmeden sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı

³⁰⁷ Hadı Recebli ; V.İbayev, **Avrupa Beynelhalk Teşkilatları**, Bakü 1999 s. 63

³⁰⁸ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 112

³⁰⁹ **Halk Gazetesi**, Şubat 2001

Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Dağlık Karabağ sorunun çözümü ile ilgili gelişmeleri görüşmüştür. Türkiye bir kez daha Azerbaycan'ın çıkarlarını sonuna kadar savunacağını ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ı desteklemeye devam edeceğini bildirmiştir.³¹⁰

Daha sonra ABD dışişleri bakanı C. Pauell cumhurbaşkanlarını görüşmelerde yeni bir tur başlatmak için ABD'ye davet etti. Minsk grubu eşbaşkanlarıyla beraber C. Pauell de katıldığı görüşmeler 3 Nisan'da Kei West'de başlamış ve üç gün sürmüştür. Minsk grubu eşbaşkanları yeni bir teklif üzerinde çalıştıklarını ve bunu Haziran'da Cenevre'de yapılacak görüşmelerde Cumhurbaşkanlarına sunacaklarını açıkladılar. Fakat, daha sonra bu görüşme yapılmamıştır. Kei West görüşmelerinden barış anlaşmasının imzalanması beklense de hiçbir uzlaşma elde edilemedi ve taraflar sadece barış konusunda ilerleme kaydettiklerini açıklamakla yetinmişlerdi. Böylece, çözüm konusunda bir girişim daha sonuçsuz kalmıştır.³¹¹

Nahçıvan'ın Sederek kasabasında 15 Ağustos 2002'de iki ülke Cumhurbaşkanlarının 4 saat süren görüşmesinde de bir gelişme yaşanmamıştır.³¹²

Cumhurbaşkanlarının görüşmelerinde önemli sonuçlar elde edilmemesine rağmen tarafların üzerinde önemle durdukları konu görüşmelerin sürdürülmesiydi.

Bu süre içerisinde Azerbaycan dış politikada bazı avantajlı durumlar elde etmeyi de başarmıştır. İlk önce Azerbaycan, dünya kamuoyunu barışçıl yollarla, görüşmelerle çözümünden yana olduğuna ikna edebilmiştir. Bununla beraber Avrupa Konseyi ve İKÖ gibi uluslararası kuruluşlar tarafından Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal ettiğini ve bu ülkenin saldırgan taraf olduğu gerçeğini açıkça ifade edilmesi başarısını elde edebilmiştir.

SSCB'nin çözülme sürecinde ABD'nin birlikten ayrılarak bağımsızlığa kavuşan cumhuriyetlere "Özgürlüklere Destek Fonu" çerçevesinde yapılan doğrudan mali yardımların Azerbaycan'a yapılmasını engelleyen 907 sayılı ilavenin

³¹⁰ **Azerbaycan Gazetesi**, Mart 2001

³¹¹ Füzuli İsmayılov, **Karabağ Konflikti ABD'nin Global Siyaseti Konteksinde**, Azerbaycan Milli Ansklopedi Neşriyatı, Bakü 2001 s.121

³¹² **Azerbaycan Gazetesi**, Ağustos 2002

yürürlüğünün durdurulması Azerbaycan Dış Politikası açısından önem arz ediyordu. 24 Ekim 2001’de ABD senatosu 907 sayılı ilavenin yürürlüğünün durdurulmasına ilişkin önerini kabul etmiştir. 907 sayılı ilave ABD yardımlarının önünde bir engel olmakla kalmıyordu, aynı zamanda Ermenistan’lı politikacılar ve Ermeni lobisi için Azerbaycan’a karşı dış dünyada önemli bir propaganda aracı gibi de kullanılmaktaydı.³¹³

Bu dönemde Azerbaycan dış politikası açısından bir diğer önemli başarı da 30 Nisan 2002’de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan’ın devlet başkanlarının Trabzon’da gerçekleştirilen zirvesiydi. Bu zirvede uluslararası terör ile mücadele ve boru hatlarının güvenliği konuları görüşülmüştür. Zirve sonunda bölgenin üç ülkesi uluslararası terörle mücadele konusunda anlaşma imzalamışlardır.³¹⁴ Dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren uluslararası terör gibi bir konuda bölge ülkeleri işbirliğine giderken Ermenistan böyle bir işbirliğinin dışında kalmıştır. Bu durum Azerbaycan’ın elini kuvvetlendirirken Ermenistan’ı zor duruma düşürmüştür.

10-11 Şubat 2006’da, her iki devlet başkanı tekrar Paris’te görüşmüşlerdi. Bu görüşmelerde AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları, AGİT Dönem Başkanı Özel Temsilcisi İlham Aliyev ve Robert Koçaryan ile ayrı ayrı görüşmüştür. Sonra Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları kendi aralarında ikili görüşme yapmışlardı. Daha sonra ise iki devlet başkanının ve Minsk Grubu Eşbaşkanlarının katılımıyla ortak toplantı gerçekleştirilmişti.³¹⁵ Toplantı sonrasında yapılan resmi açıklamalara bakılırsa taraflar hiçbir belge imzalamamış, fakat görüşmelerin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamışlardı. Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan’ın görüşmeleri ilginç bahanelerle yarıda bırakarak Ermenistan’a döndüğünü iddia etmesi ortamı gerginleştirmişti. Azerbaycan Devlet Başkanlığı Uluslararası İlişkiler Daire Başkanı Novruz Memmedov’un bu tür haberleri doğrulayarak, “Koçaryan kendisine güvenmediği için bu şekilde davranmak zorunda kalmıştır” demesi Ermenistan’ın tepkisine neden olmuş; Ermenistan yetkilileri, AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları’nın üzerinde uzlaştıkları metnin Azerbaycan

³¹³ Füzuli İsmayılov, **a.g.e.**, 123

³¹⁴ Sami Kohen, “Kafkas Ekseni”, **Milliyet Gazetesi** 01.05.2002

³¹⁵ Dağlık Karabağ Görüşmeleri Sona Erdi, <http://www.voanews.com/turkish/archive/2006-02/2006-02-11-voa10.cfm> Erişim 05.03.2006

Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından kabul görmediğini iddia etmişlerdir. Yapılan açıklamalara göre, Mart 2006'da Dış İşleri Bakanları düzeyinde Washington'da görüşmeler yapılacağı konusunda artık bir uzlaşmaya varılmıştır³¹⁶. Oskanyan "2005'te bazı ilerlemeler kaydetmiştik ve bu süreç devam etmektedir", Memmedyarov "görüşüğümüz dokuz konunun yedisinde mutabakata vardık, iki konuyu hala görüşüyoruz" şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bu arada, 21-22 Şubat 2006 tarihlerinde Azerbaycan ziyaretini gerçekleştiren Rusya Devlet Başkanı Putin'in Bakü ziyaretinde Koçaryan'ı Karabağ sorununu görüşmek üzere Moskova'ya davet edeceğini açıklaması, 23 Şubat 2006'da Azerbaycan'ı ziyaret eden İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey'in Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarını bir sonraki zirve için İsviçre'ye davet etmesi 2006 yılının sorunun çözüm yılı olacağı konusundaki beklentileri kuvvetlendirmiştir.³¹⁷ Fakat, 2006 yılının sonlarına gelinceye kadar herhangi bir anlaşmanın imzalanmamış olması ve çözüm konusunda bir gelişmenin yaşanmaması beklentileri karşılamamıştır.

4.2.4. İslam Konferansı Örgütü'nün Dağlık Karabağ Sorununa İlişkin Tutumu

İKÖ Ermenistan'ı saldırgan bir devlet gibi Azerbaycan'ın topraklarını işgal ettiği gerçeğini kabul eden ilk uluslararası kuruluş olmuştur. Örgüt, Dağlık Karabağ sorunun sürekli gündemde tutmuş, tüm zirve toplantılarında bu soruna ilişkin yeterince açık, uluslararası hukuk normlarına uyulmasını talep eden beyanatlar kabul etmiştir. İKÖ beyanatlarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmamasını ve Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi kınanmış, yaşanan silahlı çatışma ve askeri operasyonlar sonucunda Azerbaycan'da binlerce insan yurt yuvalarında sürülerek ağır koşullarda yaşamaya mahkum edilmiş olmasının doğurduğu ağır insan hakları ihlali oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Ermenistan'ın bu davranışının dünya barışına ciddi darbe oluşturduğu ve bu ülkenin silahlı birliklerinin tüm işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çıkarılmasının gerekliliği her fırsatta dile getirilmiştir.³¹⁸

³¹⁶ **Zaman Gazetesi**, Bakü 10.02.2006; **Milliyet**, 12.02.2006; **Ayna Gazetesi**, Bakü 13.02.2006

³¹⁷ Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 23.02.2006;

www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20060222085502368&page=00&lang=az

³¹⁸ Hemid Hemidov, **Azerbaycan'ın Asya Ülkeleriyle Beynelhalk Münasebetleri**, Bakü 2001. s. 32

Bu kuruluş aynı zamanda Azerbaycan'ın ülkesini ve halkını savunma girişimlerinin haklı olduğunu ve bu girişimleri desteklediğini beyan etmiştir. Zorunlu olarak yurt yuvalarından göç ettirilmiş halkın kendi topraklarına dönmeleri için gerekenlerin yapılmasını talep eden kuruluş İslam Kalkınma Bankasından ve diğer İslam kuruluşlarından Azerbaycan'a insani yardımlar ayrılmasının uygun olacağını vurgulamıştır.³¹⁹

İKÖ ayrıca BM'de girişimde bulunarak Ermenistan'ın saldırılarının kınanmasını ve işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından Ermeni kuvvetlerinin derhal çıkarılmasının temin edilmesini istemiştir. Bununla beraber İKÖ bölgenin iki büyük Müslüman ülkesi olan Türkiye ve İran'dan sorunun çözümünde aktif görev almayı ve Azerbaycan'ın uğramış olduğu işgal durumuna son verilmesi için ellerinden gelen desteğin gösterilmesini tavsiye etmiştir.³²⁰

Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde uluslararası kuruluşlardan tam destek İKÖ'den gelmiştir. İKÖ bugüne kadar bu desteğini sürdürmektedir. İKÖ'nün vermiş olduğu desteğin ve almış olduğu kararların Ermenistan üzerinde bugüne kadar ne düzeyde etkili olduğu tartışılabilir. Fakat, Azerbaycan açısından İKÖ'den alınan desteğin iki yönde çok önemli etkisinin olduğu söylenebilir. Birincisi, sorunun çözümüne yönelik girişimlerde, görüşmelerde Azerbaycan için destek oluşturulmuştur. Ayrıca, BM gibi diğer uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'a tam destek vermesi önemli bir avantaj oluşturmaktadır. İkincisi, İslam ülkelerinden büyük destek uman Azerbaycan yönetimi ve halkı için İKÖ'nün açık ve kesin desteği önemli bir moral kaynağı sağlamıştır.

4.2.5. Avrupa Birliği'nden Çözüm Önerisi

AB ile Azerbaycan arasında ilişkiler 1993 yılının Şubat ayından itibaren başlamıştır. Nisan 1993'de AB Dağlık Karabağ sorunu ilişkin beyanat yayınlamıştır. Yayımlanan beyanatta AB'ye üye devletlerin çatışmanın derinleşmesinden rahatsızlık duydukları, Kelbecer ve Füzuli bölgelerinde çatışmaların yoğunlaşmasını üzüntüyle

³¹⁹ Vasif Abdullayev, **Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekanında**, Bakü 2001. s. 155; Bu konuda bknz. www.mfa.gov.az/az/international/organizations/ikt.shtml

³²⁰ Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 91; "İslam Konferansı Teşkilatı'nın 8.Zirve Görüşü Tahran", **Ümid Köprüsü Dergisi**, Bakü 1998. s. 12

karşıladıkları ifade edilmiştir. Bu beyanatta Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal girişimine karşı açık bir tutum ortaya konulmamıştır ve çatışmanın temel nedenleri konusunda fikir bildirilmemiştir.³²¹

Bunu takip eden süreçte AB Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tekrar bu türden beyanlar yayınlamıştır. Bunlar da hemen hemen Nisan 1993'te yayınlanandan çok farklı olmamıştır. AB AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen barış çabalarına destek verdiğini, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının taleplerinin uygulanmasını desteklediğini beyan etmiştir. AB tarafları diyaloga davet etmiş ve Dağlık Karabağ'ın yerli Ermenileri güçlerinin Kelbecer, Agdam, Füzuli, Cebrayıl bölgelerinden çıkarılmasını istemiştir. Bunu isterken de AB Azerbaycan'ın bu bölgelerden Ermeniler üzerine saldırılar düzenleme yeteneğine sahip olması konusunda inandırıcı delillerin olmadığını vurgulamıştır.³²²

AB de BM gibi sorunun temelindeki nedenleri ve saldırgan tarafın ismine işaret etmemekte özen göstermiştir. Azerbaycan'da çatışan ve Azerbaycan topraklarını işgal eden güçlerin Dağlık Karabağ'da yaşayan yerli Ermeniler olduğuna işaret etmiştir.

Genelde AB sorunla yakından ilgilenmemiş ve çözüm sürecinde tutum belirlemeden yana olmamıştır. Bunun bir nedeni birlik dışındaki çatışmaların çözüme kavuşturulması AB'nin temel ilgi alanlarından biri değildir. Bunun dışında AB bu dönemlerde daha çok ekonomik bir birlik olarak Güney Kafkasya bölgesiyle çok da yakından ilgilenmemekteydi.

AB Dağlık Karabağ sorununa ilişkin önemli bir teklifi 2003 yılında yapmıştır. AB taraflara ulaşım yollarının açılması karşılığında Azerbaycan'ın işgal edilmiş ilçelerinden 5'ni geri iadesini teklif etmiştir. Bu teklif uzun süre müzakere edildi ve bu teklif zaman zaman tekrar gündeme gelmektedir.³²³

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Belçika'ya resmi ziyareti sırasında Roman Prodi ile görüşünde Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin geliştirilmesi

³²¹ Vasif Abdullayev, **a.g.e.**, Bakü 2001. s. 123

³²² Elşad Abdullayev, **a.g.e.**, s. 95

³²³ Hadı Recebli ; V.İbayev, **a.g.e.**, s. 89

ve Dağlık Karabağ sorununu çözümüne hız kazandırılması konusunda müzakereler yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda AB'nin tutumunun Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki sorunun uluslararası hukukun tüm prensiplerini dikkate alan barışçıl yolların tercih edilmesi bir kez daha ortaya konulmuştur. BM, AB, AGİT gibi bir çok uluslararası kuruluşların uluslararası hukuk prensiplerine dayalı kararlar kabul etmiş olması Ermenistan'ı tutumundan vazgeçirmemiştir. Ermenistan'ın bu tavrının, bir anlamda AB ve diğer kuruluşların saldırgan karşı daha sert önlemlere başvurmamasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

AB aynı zamanda Türkiye'nin üyelik sürecinde de Ermenistan'la sınırların açılması ulaşım hatlarının açılmasını sık sık dile getirmektedir. Bunu üyelik yolunda Türkiye için bir şart olarak ortaya atmasa da yine de bu yönde ısrarlı tavsiyelerde bulunmaktadır. Türkiye ise bu durum karşısında defalarca Ermenistan'ın Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkmadığı ve uluslararası hukukun herkes tarafından kabul edilen kurallarına uymadığı sürece Ermenistan'la sınır kapılarının açılmasının sözkonusu olamayacağını dile getirmiştir.³²⁴

4.3. BÖLGESEL ULUSLARARASI PROJELERİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA ETKİLİRİ

4.3.1. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi

Hazar Denizi havzası önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Hazar Denizi petrol ve doğalgaz rezervlerinin taşınması konusunda, Türkiye'nin doğusundan geçerek enerji kaynaklarını Akdeniz'e aktaran güzergah en kısa, maliyeti düşük, teknolojik ve çevresel açıdan uygun ve güvenilir bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, bu kadar büyük miktarlarda petrolün dar ve trafiği yoğun Türk Boğazları'ndan tankerlerle taşınması geçerli bir yol olarak kabul edilmemiştir. Bu nedenlerden ötürü Türkiye, Hazar petrol ve doğal gaz rezervlerinin Batı'daki pazarlara taşınması yönündeki çabalarını, Doğu-Batı Enerji Koridoru Projesi'nin gerçekleştirilebilmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı'yla bütünleşmesi

³²⁴ Zaman Gazetesi, 01.07.2005

açısından önemlidir. Güvenli ve ticari açıdan karlı boru hatları, bölgenin istikrar ve refaha ulaşmasına yardımcı olacaktır. Bu aşamada, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı (BTC) Projesi, hem Orta Asya hem de Azerbaycan petrolü için planlanmıştır. En fazla Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) olarak anılmaktadır. Bu proje kapsamında Azerbaycan Petrolleri için yeni piyasa olan Avrupa piyasaları açılmış olmaktadır. Rusya, BTC' ye karşı olduğundan Azerbaycan tarafında her türlü baskı yapmaktadır. En son olarak 1 Ocak, 2005 tarihinden itibaren Rusya Azerbaycan'a ihraç ettiği doğal gaz ihracını durdurmuştur. Rusya, olayın nedeninin Türkmenistan'da ithal ettiği doğalgaz hatlarında oluşan sorunlardan ortaya çıktığını söylemektedir. Fakat hadise inşası nerdeyse tamamlanmak üzere olan BTC projesini kapsamında Azerbaycan'a Rusya'nın bir siyasal oyunu gibi Bakü'de yankılanmıştır. BTC kapsamında yıllık yaklaşık 1 milyar dolar civarında Azerbaycan petrolleri Ceyhan, Akdeniz vasıtasıyla Avrupa pazarlarına ihraç edilecektir. Projeden hem petrol üreticisi Azerbaycan, hem petrol boru hatları için ülkesini transit ülke olarak kullandıran Gürcistan, ve Türkiye devletlerinin kar edecekleri tahmin edilmektedir.³²⁵

BTC Projesinin hukuki çerçevesi 2000 yılı sonunda tamamlanmıştır. Detaylı mühendislik çalışması da 2002 Haziran ayı itibariyle sonuçlandırılmıştır. Üçüncü ve sonuncu aşama olan inşaat safhası 10 Eylül 2002'de başlamış olup, 32 ay sürmesi öngörülmektedir. İnşaatın temel atma töreni 18 Eylül 2002'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanı ile ABD Enerji Bakanı'nın katılımıyla Azerbaycan'ın Sengaçal bölgesinde yapılmıştır. Ayrıca, Ekim 2002'de Türkiye ve Azerbaycan arasında, Aralık 2002'de ise Türkiye ve Gürcistan arasında BTC Projesi'nin Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi onaylanmıştır. Hazar petrolünü taşıyacak ilk tankerin Ceyhan'dan 2005 yılının ikinci yarısında yüklenmesi planlanmış olsa da hattın faaliyete geçmesi 2006 yılının Temmuz ayında mümkün olmuştur. Boru hattı güzergahının belirlenmesinde bölgesel enerji eğilimleri önemli rol oynamıştır. BTC boru hattı, Hazar petrolünü Batı pazarlarına güvenli biçimde taşımakla kalmayacak, Türk Boğazları'ndaki tanker trafiğini azaltarak, seyir güvenliğine, çevrenin korunmasına ve İstanbul'un 15 milyonluk nüfusunun

³²⁵ <http://www.ans.az> ; Azerbaycan bağımsız ANS Televizyonundaki Ana Haber Bülteninde haber konusundan derlenmiştir. 9 Ocak, 2005 Tarihli ANS TV Ana Haber Bülteni

güvenliğine de katkıda bulunacaktır.³²⁶ Bunun yanında boru hattının bölgesel barışın, güvenliğin ve istikrarın sağlanmasında dünya devletlerinin bölgeye ilgisini artıracığı ve bu sayede bölgede yaşanan çatışmaların barışçıl yollardan çözümlenmesi için uygun zemin oluşturacağı da düşünülmektedir.

Azerbaycan, ekonomisini çok büyük oranda doğal kaynak ihracı üzerine oturtmuş olan bir ülke. Petrolden elde ettiği gelirle ülkedeki diğer sektörleri sübvansede ediyor. Dolayısıyla, bu şartlar altındaki bir ülke için, çıkarttığı petrol ve doğalgazı dünya pazarlarına aktaracak olan boru hatları son derece büyük bir öneme sahip. Azerbaycan, boru hatlarını ekonomik olmaktan çok siyasal pozisyonuna göre belirlemekten yana. Bu yüzden, Ermenistan üzerinden Ceyhan'a ulaşacak bir hat çok daha düşük maliyetli olacağı halde, bu güzergah yerine Gürcistan üzerinden Ceyhan'a ulaşan yüksek maliyetli hat tercih edilmiştir. Hattın Ermenistan üzerinden geçmesinin gerektiği üzerinde duranlar, bunun maliyet açısından düşük olacağını ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne de katkı sağlayacağını savunmuşlardır. Azerbaycan buna karşı çıkmış, hattın Ermenistan üzerinden geçmesi için Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Dağlık Karabağ'la ilgili iddialarından vazgeçmesi gerektiğini savunmuştur. Ermenistan kendisine ciddi ekonomik ve stratejik çıkarlar sağlayacak bir projenin dışında kalmayı göze almış ve işgal ettiği bölgelerden çekilmemiştir.³²⁷

Azerbaycan bölgede özellikle ABD ve Türkiye ile işbirliği halinde. NATO ile barış için işbirliği anlaşması çerçevesinde beraber hareket eden Azerbaycan, bu yüzden Rusya'nın tepkisini çekiyor. 1993 darbesinin ardından Türkiye ile ilişkilerinde yaşadığı çalkantılı dönemin ardından, iki ülke arasındaki işbirliği son derece sıcak bir biçimde devam etmektedir. Buna karşılık Azerbaycan bölgesinde Rusya, İran ve Ermenistan ile ciddi problemler yaşıyor. Ermenistan ile Dağlık Karabağ, İran ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Rusya ile de genel olarak birçok konuda anlaşmazlık içindedir. Rusya ve Ermenistan'ın tüm engellemelerine rağmen

³²⁶ <http://www.mfa.gov.tr> ; 2 Ocak, 2005

³²⁷ Ahmet Nejdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum" **Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, Ankara, Nisan 2004. Sayı: 03. s. 3; Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları, Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, sayı :3, s.34-37

Temmuz 2006 itibariyle hattın hizmete girmiş olması Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı daha üstün konuma getirmiştir ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan elde etmiş olduğu bu üstün konumdan yararlanmaya çalışabilir.³²⁸

BTC petrol boru hattı bölgenin diğer ülkeleri ve aynı zamanda bu bölgede çıkarı bulunan birçok devlet açısından önem taşımaktadır.

Gürcistan pek fazla doğal kaynağa sahip olmadığından, topraklarından geçecek olan BTC hattı ekonomik olarak çok önemlidir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi, Azerbaycan ile varil başına komisyon alma konusunda yaptıkları anlaşma, Gürcistan'ı ekonomik olarak bir nebze de olsa rahatlatmaya yarayacaktır.³²⁹

BTC Projesi, enerji arzının düzenli, güvenli ve düşük maliyetli bir yolla çeşitlendirilmesi konusunda Avrupa için sağlam ve uygulanabilir bir seçenek oluşturmaktadır. Bu proje, ekonomik olduğu kadar, çevresel açıdan en güvenli ve stratejik bakımdan en salim güzergahı oluşturmaktadır. Böylelikle Türkiye, Hazar petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına güvenli bir şekilde taşınmasını kolaylaştıracaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun diğer önemli bir projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı'dır. Azeri doğalgazını Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak olan bu projenin yasal çerçevesi tamamlanmış olup, Azeri doğalgazının teslimatına 2006 yılında başlanması öngörülmektedir. Bu aynı zamanda, Türkmen doğalgazını Avrupa'ya ulaştıracak Hazar geçişli Boru Hattı Projesinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Hazar petrolü ve doğal gaz kaynaklarının birden fazla boru hattıyla taşınması, Avrupa ülkelerinin enerji arzını çeşitlendirmelerine ve güvence altına almalarına olanak sağlayacaktır. Güney Avrupa Gaz Ringi projesi çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan doğal gaz boru hatlarının enterkoneksiyonu, gelecekte Avrupa'nın enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi çabalarının önemli bir parçasını oluşturacaktır. Türkiye ve Yunanistan arasında bu konuya ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma'nın Şubat 2003'de, BOTAŞ ile DEPA

³²⁸ Ahmet Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bilinmeyen Oyun**, ASAM Yay., Ankara 1999. s. 90

³²⁹ Bknz: Nesrin Sariahmetoğlu, "Hazar Petrol Boru Hattının Güzergahı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış", Avrasya Etütleri, TİKA, Sayı 17, 2000. s. 67

arasındaki Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması'nın da Aralık 2003'de imzalanmasıyla, Türkiye'nin enerji şebekesinin AB ile birleştirilmesi sağlanmıştır. Türkiye, Avrupa'nın önemli bir enerji ortağıdır ve enerji stratejisi AB'nin enerji güvenliği politikasıyla uyumludur. Enerji stratejisi, Türkiye ile AB arasında önemli bir işbirliği alanını oluşturmaktadır.³³⁰

BTC ekonomik anlamda bölge için önemli bir proje olmakla beraber Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendiren stratejik bir proje olarak da görülmektedir. Ancak diğer taraftan Ermenistan Dış İşleri Bakanı Oskanyan BTC'nin kullanıma açılmasıyla birlikte sorunun güç kullanma yoluyla çözülmesi ihtimalinin tamamen ortadan kalktığını belirtmiştir. Bir dönem Minsk Grubunun Rusya adına eşbaşkanlık görevini de yürütmüş olan Vladimir Kazimirov da "BTC Dağlık Karabağ sorununu güç kullanarak çözmeyi düşünenler için soğuk duştur" demiştir.³³¹ Yaşanacak olan çatışmanın boru hattına çok yakın olacağı için hattın çalışmasına engel oluşturabilir. Hatta ciddi kaynaklar yatırmış olan büyük şirketlerin çatışma istemeyecekleri ve bu nedenle de bölgede bir çatışma çıkarmanın sözkonusu olamayacağı öngörülmektedir.

4.3.2. Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (Bakü-Tiflis-Erzurum)

Projesi

Şah Denizi sahasından üretilecek doğalgazın Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi için tasarlanmıştır. Bunun için SCPC şirketi kurulmuştur ve bu şirkette TPAO da % 9 payla hissedardır. Projenin en büyük ortakları % 25.5'er hisse ile BP ve Norveç şirketi StatOil'edir. Şirketin inşaatı ve işletmesini gerçekleştirmesi planlanmıştır. Projeye göre doğalgaz hattı da BTC koridorunu kullanacaktır. Bu sayede SCP bir çok ekstra masraftan da kurtulmuş olacaktır. Yaklaşık 696 km uzunluğundaki proje 42 borular öngörmektedir. Borular ile yıllık 8.1 milyar m³ gazın AGSC-BOTAŞ arasındaki anlaşma şartlarına uygun olarak Türkiye sınırına taşınması beklenmektedir. İlave kompresör istasyonları sayesinde kapasite 22 milyar

³³⁰ Kenan Çelik,Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", **Avrasya Etütleri**, TİKA, Sayı 16, 1999,s. 105;

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/GenelGorunum/Genel+Gorunum.htm ; 20 Kasım, 2004

³³¹ Elhan Şahinoğlu, "BT.C.'nin Karabağ Yolu", **Gün Seher Gazetesi**, 14.07.2006

m³'e kadar çıkabilecektir. Projenin detay mühendislik çalışmaları 2003 yılında yapılmıştır. Proje maliyeti olarak 1 milyar dolar hesaplanmıştır.³³²

SOCAR'ın verdiği bilgilere göre Aralık 2005 itibariyle SCP'nin Azerbaycan ayağında 442 km'lik inşaat tamamlanmıştır. Aynı kaynağa göre Türkiye ayağında boru hatlarının % 90'ı, Gürcistan'da ise % 81'i tamamlanmıştır. SOCAR'a göre açılış 2006'da yapılması planlanmıştır.³³³

Gürcistan sınırına gelecek olan gaz hattı Erzurum'a bağlanarak Türkiye doğalgaz şebekesine ulaşmış olacaktır. Bu alandaki inşaat sorumluluğu BOTAŞ'a aittir. Türkiye Enerji Bakanlığı kaynaklarına göre ilk gaz teslimi Ekim 2006'da gerçekleşeceği beklenmekteydi.³³⁴ Fakat, projenin yapımı aşamasında gecikmeler olmuş ve 2006 yılında planlanan gaz teslimi zora girmiştir.

BTC gibi SCP de son derece stratejik bir yatırımdır. Bu sayede BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ve yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler iyileşmektedir. Azerbaycan başta olmak üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren SCP, aynı zamanda bölgesel entegrasyona da olanak sağlamaktadır. Hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımlar artacaktır. 3 ülke arasındaki karşılıklı ticari ilişkilerde de gelişme beklenmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise Hazar Bölgesi'ne adeta ikinci bir bağ atılmış olacaktır.³³⁵ Bu boru hatlarını demir yolları, kara ve hava yolları izleyecek, ekonomik ilişkiler hatlar ile güçlenecektir. Hem Türkiye'nin, hem de Hazar Havzası'nın gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığında bir nebze olsun hafifleyecektir. Türkiye tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşacak, Hazar ülkeleri de çıkış kapısı olarak yeni bir alternatif kavuşacaklardır. Türkmenistan ve Kazakistan'ın da hatta bağlanması SCP ve Türkiye'nin önemini bir kez daha arttıracaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun oluşturulması daha da kolaylaşacak ve Avrupa pazarlarına Kafkasya, Orta Asya ve

³³² Sedat Laçiner, **Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) Projesi Ders Notu**, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=128>

³³³ Cenk Sidar, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği" **Radikal Gazetesi**, 21.01.2007

³³⁴ **Türkiye Gazetesi**, 14.05.2006

³³⁵ Ahmet Nejdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'ni Güvenliğine Etkileri"

http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/08_NEJDET_PAMIR.doc

Ortadoğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımı daha kolay bir hale gelecektir.³³⁶

Projenin tamamlanması ve Türkmenistan, Kazakistan gibi Hazar Havzası devletlerinin de projeye katılımları sağlandığı takdirde Azerbaycan sadece ekonomik çıkar sağlamakla kalmayacak stratejik olarak da konumunu daha da geliştirmiş olacaktır. Hazar geçişli petrol ve doğal gaz boru hatlarının da gerçekleşmesi halinde Azerbaycan'ın hem önemli doğal kaynaklara sahip olması bakımından, hem de enerji hatları geçiş ülkesi olma itibariyle bölgedeki önemi daha da artacaktır.

Ermenistan Dağlık Karabağ sorununda sergilediği uzlaşmaz tavır sonucunda BTC boru hattı projesinde olduğu gibi, bu projenin de dışında kalmayı tercih etmiştir. Bu durum bölgede Azerbaycan ve Gürcistan'ın önemini giderek artırırken, Ermenistan'ın da uzlaşmaz ve bölge barışını tehdit eden bir devlet gibi görülmesi sonucunu doğurmuştur. Ermenistan bölgesel projelere karşı çıkarken bir taraftan Türkiye'nin de içinde bulunduğu Orta Asya bağlantılı enerji projelerini engellemeyi hedeflerken Rusya'yla da paralel bir politika izlemektedir.

Rusya, BTC projesinin gerçekleşmesinin ardından Bakü-Erzurum doğal gaz hattının da buna eklenmesi durumunda Hazar Havzası'ndaki enerji politikasının iflas edeceği, Orta Asya ve Kafkasya'daki etkinliğini kaybedeceği düşüncesiyle Azerbaycan üzerinde baskı uygulamaya başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'ndan sonra, ucuz Azeri gazının Türkiye'ye taşınmasını öngören Şahdeniz Projesi Rusya tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Enerji alanındaki ikinci büyük prestij yatırımı kabul edilen Şahdeniz'in devreye girmesiyle Türkiye, 120 dolara ucuz doğalgaz temin etme imkanına kavuşacak.³³⁷ Proje, Rusya ve İran'ın verdiği fiyatların neredeyse yarısı kadar bir maliyetle gaz alımı sağladığı için Enerji Bakanlığı'nın da pazarlık masasındaki eli güçlenecek. BOTAŞ'a gaz satışında fiyat düşürmek istemeyen Rusya ise Azerbaycan üzerinde baskı kurarak Şahdeniz'i engellemeye çalışmaktadır. Rus doğalgaz devi Gazprom, Azerbaycan'a verdiği gazın miktarını gelecek yıldan itibaren 4,5 milyar metreküpten 1,5 milyar metreküpe indirecek. Gazprom sözcüsü Sergey Kupriyanov, Şahdeniz'den gaz almayı ve kendi iç üretimini artırmayı planlayan Azerbaycan'dan gelen istek üzerine kararın

³³⁶ BP Statistical World review of Energy, Haziran 2005

³³⁷ Halka ve Olaylara Tercuman Gazetesi, 23.07.2006

alındığını söyledi. Bu arada, Rusya'nın Azerbaycan'a yıl sonuna kadar bin metre küpü 110 dolardan satacağı gazın fiyatını, gelecek yıldan itibaren 230 dolara çıkartacağı belirtiliyor. Her iki ülke yetkilileri 2006 yılı sonu itibariyle ücret görüşmelerinin devam ettiğini belirtmiştir.³³⁸

Rusya, Azerbaycan'ın artan stratejik önemi karşısında Ermenistan'ın elinin giderek zayıflaması ve Dağlık Karabağ sorununda geri adım atarak çözüme yönelmesi durumunda Azerbaycan üzerindeki etkisinin daha da azalacağını düşünmektedir. Buna bağlı olarak da Hazar Havzası ve Doğu-Batı transit geçiş yolunun çıkış kapısı olan Kuzey Kafkasya'daki konumunun daha da zayıflayacağına inanmaktadır. Buna göre de Rusya, Dağlık Karabağ sorununda çözümden yana görünse de Ermenistan'a verdiği her türlü destek ve geliştirdiği askeri işbirliğiyle sorunun çözümünden çok çözümsüzlüğün sürmesinden yana olduğu söylenebilir.

Ayrıca Hazar geçişli enerji hatlarıyla birlikte Avrupa pazarının Rusya'ya alternatif enerji kaynaklarına kavuşacağını, doğal gaz pazarında başta Türkiye olmak üzere birçok müşterisini kaybetme riskini de düşünmektedir.

4.3.3. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu projesi hayli eskidir. İlk kez 1993 yılında Ankara'da yapılan Gürcistan-Türkiye Karma Ulaştırma Komisyonu Toplantısı'nda gündeme gelmiş, Türkiye ve Gürcistan arasında doğrudan bir demiryolu hattı kurarak Kafkasya ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında demiryolu bağlantısının sağlanması amacıyla Kars-Tiflis demiryolunun inşası hususunda mutabakata varılmıştır. Bu mutabakatın ardından her iki taraftan teknik heyetler 1994 yılında bir araya gelip demiryolu projesinin inşasına yönelik çalışmalarla ilgili görüşmelerde bulunmuş ise de uzun bir dönem projenin hayata geçirilmesiyle ilgili büyük bir adım atılmamıştır. Son olarak 19 Eylül 2005 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan Ulaştırma Bakanları, Gürcistan Ekonomik Kalkınma Bakanı ile birlikte İstanbul'da bir araya gelmişler ve bu projeyi gerçekleştirmek için nihai karar almışlardır.³³⁹

³³⁸ Hüseyin Sümer; Ercan Baysal, Zaman Gazetesi 19.11.2006

³³⁹ Hasan Kanbolat, "Bakü-Tiflis Demiryoluna Karşı Soykırım Kartı" Stratejik Analiz, Ekim 2005 s.11

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu projesi Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın demiryolu şebekelerini birleştirerek üç ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Özellikle ekonomik alanda önemli olan bu proje hem Gürcistan ekonomisinin gelişimine yardımcı olacak hem de Rusya'nın Eski Sovyet ülkeleri üzerinde uyguladığı bölgesel bağımlılık politikasından kurtulmalarında Azerbaycan ve Gürcistan için bir fırsat olacaktır.³⁴⁰

Diğer yandan bu proje ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha da gelişecek aynı zamanda Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve siyasal işbirliği de artacaktır.

Bölgenin siyasal ve ekonomik yapısında ciddi bir dönüşüme yol açacak bu projenin önünde bir engel vardır. Demiryolu projesinin gerçekleştirilmesi durumunda topraklarından geçen demiryollarının işlevsiz kalacağını ve bölge ekonomisinden iyice tecrit olacağını düşünen Ermenistan, projeye karşı çıkmaktadır. Ermenistan hükümeti, Sovyet döneminden kalan ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi nedeniyle Türkiye tarafından bloke edilmiş olan Kars-Gümrü demiryolu hattının kullanılabilir durumda olduğunu ve böyle bir hat varken Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu hattının gereksiz olduğunu savunmaktadır.³⁴¹ Bu politikasında Rusya'yı da arkasına alan Ermenistan, Rusya ile ortak endişeler içerisinde olduklarının işaretlerini vermektedir.

Ermenistan, söz konusu demiryolu hattının açılmasıyla, güney Kafkasya'da ulaştırma alanında gerçekleşen bölgesel işbirliğinden uzak tutulmuş olacaktır. Rusya'nın endişesi de Ermenistan'inkinden farklı değildir. Rusya da, Bakü ve Ankara tarafından by-pass edilmekten hoşnut olmamakla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında topladığı eski SSCB ülkelerinin kendisine bağımlılığını devam ettirmesine ters düşmesi sebebiyle de projenin gerçekleşmesini engellemeye çalışmaktadır.

³⁴⁰ Oya Eren, "Kars- Tiflis – Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler"
<http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

³⁴¹ Oya Eren, a.g.m., <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesinin hayata geçirilmesi sağlam bir finansal alt yapıya bağlıdır. Ancak, 2006 yılında toplam maliyetinin yaklaşık 400 milyon Amerikan Doları civarında olacağı tahmin edilen projeye, Amerikan şirketlerinin yatırım yapmalarını engellemek için ABD'deki Ermeni lobisi yoğun bir çalışma sürdürmüştür. Bu çerçevede ABD Senato Finans Komitesi'ne çeşitli yasa tasarıları sunulmuş, bu tasarılar da ABD'nin Güney Kafkasya ülkelerinde bölgesel istikrarı ve işbirliğini geliştirme yönünde çalıştığı ve projeye Güney Kafkasya'daki bölgesel ekonomik ve ticari bir oluşumdan Ermenistan'ın izole edildiği vurgulanmış; demiryolu projesinin gerçekleşmesiyle Karabağ sorununun çözümlenmesine darbe vurulacağı ve projenin bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açabileceği belirtilerek Amerikan şirketlerinin Kars-Tiflis-Bakü demiryoluna yatırım yapmalarının yasaklanması öngörülmüştür.³⁴²

ABD'de de son Kongre seçimlerinde Ermeni lobisine yakınlığı ile bilinen Demokratların çoğunluğu kazanmasıyla Temsilciler Meclisi'nden, Ermeniler lehine kararlar çıkmaya başlayacağı tahmin edilmekteydi. Nitekim ABD Temsilciler Meclisi, Export-Import Bank ile ilgili bir değişiklik yaparak Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan demiryolu hattına kredi verilmesini engellemeyi öngören bir karar aldı. Demokrat Parti New York temsilcisi Joseph Crowley, demiryolu projesine gerekli Amerikan desteği sağlanmasına izin verilemeyeceğini, çünkü bu demiryolu bağlantısının Ermenistan'dan geçmediği açıklamasını yaparak, projenin "Kafkaslar'ın önemli bir ülkesi olan Ermenistan'a karşı kanunlara aykırı bir ekonomik blokaj" anlamına geldiğini savundu. Crowley, bu projenin "Ermenistan halkına zarar vermek amacıyla" ortaya çıkarıldığını iddia etti. Temsilciler Meclisi'nden çıkan bu tasarrının kısa süre içerisinde yasalaşabileceği de öngörülmektedir.³⁴³

Bütün bu gelişmeler, Demiryolu Projesini hayata geçirecek olan ülkelerin Eximbank'tan kredi talepleri olduğunu düşündürmektedir. Halbuki Türkiye'den ya da Azerbaycan veya Gürcistan'dan, herhangi bir Amerikan şirketinin projeye yatırım

³⁴² Hasan Kanbolat, **a.g.m.**, s. 10; **Milliyet Gazetesi**, 01.09.2005

³⁴³ Hasan Kanbolat, **a.g.m.**, s.11; **Star Gazetesi**, 25.09.2006

yapması istenmediği gibi, bu üç ülke tarafından kredi başvurusunda da bulunulmamıştır.

Ermeni lobisinin ABD Kongresindeki yandaşlarıyla beraber projeyi engelleme girişimlerine rağmen projenin ön çalışmaları ve hazırlıkları devam etmektedir. Azerbaycan topraklarındaki işgalini devam ettiren Ermenistan'ın çözüm için adım atmadığı sürece, Güney Kafkasya'daki işbirliği ve kalkınma projelerine dahil edilmeyeceği muhakkaktır. ABD ve AB'deki bazı kesimlerin Ermenistan'ın izole edildiği düşünceleri ve projeyi finanse etmekle ilgili olumsuz yaklaşımlarına rağmen Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın adeta bir prestij projesi olarak gördükleri bu demiryolu hattını tamamlamakta kararlı oldukları görülmektedir. Ayrıca bu ülkeler projenin finansal gerekliliklerini de karşılayabilecek durumdadırlar.³⁴⁴

Türkiye'nin Ulaştırma Bakanı, 27 Temmuz'da Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan-Kazakistan-Çin Halk Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanları Toplantısı için Kazakistan'ın başkenti Astana'ya gitmiştir. Toplantıya Bakan Yıldırım'ın dışında, Azerbaycan Ulaştırma Bakanı Ziya Mamedov, Gürcistan Ekonomik Kalkınma Bakanı Iraklı Chogovadze, Kazakistan Ulaştırma ve İletişim Bakanı Aksar Mamin ve Çin Halk Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanı Huan Min katılmıştır.³⁴⁵

Avrupa ve Asya arasındaki ulaştırma bağlantılarının daha da geliştirilmesi amacıyla yapılan toplantıda ileriye dönük önemli kararlar alınmış ve bu yönde protokoller imzalanmıştır.

Toplantıya katılan taraf ülkelerce önceden belirlenen gündem maddelerinde tam bir mutabakat sağlanmıştır. Bu gündem maddelerine göre taraflar; Avrupa-Asya arasında uluslararası koridorların geliştirilmesi, Poti-Bakü-Aktau-Almati hattında çalışacak ve bir konteyner treni içerecek şekilde, Avrupa-Asya arasında konteyner taşımacılığının geliştirilmesi, Kars-Ahalkalek-Tiflis-Bakü Yeni Demiryolu Hattı'nın inşasına dair Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Protokol imzalanmasını

³⁴⁴ Oya Eren, **a.g.m.**, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

³⁴⁵ Ulaştırma Bakanlığı Resmi Açıklaması, http://www.ubak.gov.tr/tr/alt/toplanti/kazakistan_ulasirma.htm 27.07.2006

sağlayacaktır. Yapılan toplantılar sonucunda gündemdeki bu maddelerin tamamı 5 ülkenin Ulaştırma Bakanları'nca kabul görerek imza edilmiştir.³⁴⁶

Daha sonra ise, Kars-Ahalkelek-Tiflis-Bakü Demiryolu projesinin uygulanması için Bakan Binali Yıldırım, Azerbaycan Ulaştırma Bakanı Ziya Mamedov ve Gürcistan Ekonomik Kalkınma Bakanı Irakli Chogovadze üçlü bir protokol imzalayarak, proje için önemli bir adım attılar. Bu protokole göre Türk tarafı, yeni demiryolu bağlantısının Kars-Ahalkelek bölümünü uluslararası standartlara uygun olarak gerçekleştirecek, hattın devamı olan Ahalkelek'e kadar olan ve Gürcistan sınırları içinde kalan kısmın inşasını Gürcü Demiryolları Ltd. uluslararası standartlara uygun olarak yapacak, finansmanı ise Türkiye ve Azerbaycan hükümetleri finanse edeceklerdir.³⁴⁷

4.4. GUAM'IN BÖLGESEL BARIŞ ÖRGÜTÜ İDDİASI VE ÖRGÜTÜN AZERBAYCAN İÇİN ÖNEMİ

Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından oluşturulmuş olan GUAM – Demokrasi ve Ekonomik Gelişme Örgütü, 23 Mayıs 2006 tarihinde Ukrayna'nın başkenti Kiev'de bir zirve gerçekleştirdi. GUAM'ın kurulması daha önceleri çeşitli eleştirilere maruz kalmıştı. Ancak zaman içinde GUAM'a karşı yaklaşımlar da değişiklik göstermiştir.

ABD, Romanya ve Litvanya bu uluslararası örgütü memnuniyetle karşılarken, Rusya, kendisine tepki olarak kurulduğuna inandığı örgütü eleştirmişti. ABD gibi, GUAM'ın kurulmasından ötürü memnuniyet duyan ülkeler, bu tür bir örgütün demokrasi ve ekonomi gelişme hedefi ile yola çıkarak gelecek için önemli bir adım olduğunu savunuyor. Ancak Rusya GUAM'ın her hangi bir geleceğinin olmadığını ve üye ülkelere yapısal bir katkı sağlamayacağını savunuyor. Bütün bu fikir ayrılıklarına rağmen, GUAM, başta kendi üyeleri olmak üzere bölgenin gelişmesine belirgin bir hız verecek gibi görünüyor. Öncelikle üyelerinin enerji sistemlerinin geliştirilmesi ve aktarılması konusundaki işbirliği bölge için oldukça faydalı olacak gibi görünüyor. 1997 yılında GUAM ilk ortaya çıktığında, Asya ve

³⁴⁶ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesine Çin de Dahil Oldu" **Zaman Gazetesi**, 26.08.2006

³⁴⁷ Ulaştırma Bakanlığı Resmi Açıklaması,

Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan, Rusya-dışı, alternatif bir "enerji yolu" olarak görülmüştü. Bugün bu fikrin geliştirilmesi ve uygulamaya konulması için çalışmalar yapılmaktadır.³⁴⁸

GUAM yeni üyelere açık bir örgüt. Bu nedenle Bulgaristan ve Romanya kendilerine yönelik üyelik davetini ciddi bir şekilde düşünmektedirler. GUAM'a üye olmaları halinde, serbest ticaret bölgelerinin de genişlemesi sağlanmış olacaktır. Ayrıca, Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye tam üyeliklerinin gerçekleşmiş olması, GUAM üyesi diğer ülkeler için de önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Özbekistan da daha sonra örgüte üye olmuştur. Örgüte en son 1999'da katılan Özbekistan 2002'de üyeliğini dondurmıştır. Son Kişinev zirvesine cumhurbaşkanının temsilen bir delege ile katılmıştır. Kerimov zirveye katılması konusunda kendisini iknaya gelen Gürcistan Başbakan Zurab Nogaideli'yi oldukça soğuk karşılamıştır. Kerimov bu tutumuyla ABD destekli "gül devrimi" hükümeti başkanına Özbekistan'da yapılacak 2006'daki Cumhurbaşkanlık seçimleri öncesinde, renkli devrim hazırlığı yapan sıradaki bir ülke lideri olmadığını göstermek istemiştir. Bu bağlamda Moldova Cumhurbaşkanı Voronin'in zirve öncesi "GUAM'ın ABD ve AB ile işbirliğinde daha etkili olabileceğine inanmaktayız" sözlerinden de etkilenmiş olabilir. Kerimov, Kişinev zirvesi sonucunda GUAM'ın bir "siyasal örgüte" dönüştüğünü sebep göstererek ayrıldığını açıkladı. "Renkli" devrimlerden sonra Özbekistan ABD'ye sitem ederek Rusya'ya yaklaşmayı yeğledi. GUAM'dan ayrılması, Özbekistan'ı Rusya'ya doğru yöneltti. Özbekistan daha önce enerji alanında Rusya'dan bağımsız bir ekonomi politika izlemeye çalıştıysa, şimdilerde "Gasprom"la anlaşmalar imzalayarak dış pazarlarda Rusya ile rekabeti bırakmış gibi görünmektedir. Aynı husus askeri alan için de söylenebilir: Çünkü Orta Asya'daki en güçlü orduya sahip Özbekistan ABD'den büyük miktarda silah alımı gerçekleştiriyordu. Günümüzde ise ABD ile askeri ilişkiler en aza inmiş durumda, zira Kerimov "renkli" devrim söz konusu olduğunda Moskova'dan kuvvet kullanımı dahil alacağı tüm önlemlerine destek vermesini beklemektedir. GUAM'dan çıkma kararı alarak Özbekistan, BDT Enstitüsü müdürü Zatulin'in ifadesine göre, Rusya karşıtı bir cephede rol almak istemediğini göstermiştir, çünkü ABD Kerimov

³⁴⁸ Kamil Ağacan, "GUAM'ın Misyon Arayışı," **Stratejik Analiz**, Cilt:7 Sayı: 75, Temmuz 2006 s.26

rejimine iktidarda kalacağına dair kesin bir garanti vermemekte/verememektedir.³⁴⁹

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) şemsiyesi altındaki Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova liderlerinin 1997’de temelini attıkları GUAM isimli oluşumun, Ukrayna’nın başkenti Kiev’de Mayıs 2006’da imzalanan bir tüzükle “Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Teşkilatı-GUAM” adını alarak resmiyet kazanması, “bu yapının BDT karşısında yaşama şansı bulunmadığına” dair yapılan bazı tahminleri tersine çıkarmıştır. Daha da önemlisi, GUAM’a üye ülkelerin Haziran 2006’da yaptıkları açıklamalarla “Ortak Barış Kuvvetleri” oluşturulacağına dair verilen işarettir.³⁵⁰

Aslında gerek GUAM’ın resmi hüviyet kazanması, gerek Ortak Barış Kuvvetleri kurulması konusunda üyelerin kararlı açıklamaları, çok taraflı bir şekilde ele alınmalıdır. Zira eski Sovyet coğrafyasında Rusya karşıtı ilk yapı özelliğine sahip GUAM’ın kurumsallaşarak bölgesel bir örgüte dönüşmesi, gelecekte bölgedeki çatışma odaklı sorunların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi açısından önemli fırsatlar yaratabilecektir. Ancak, GUAM’ın günümüzde BDT’ye alternatif olarak prezante edilmesi ve bu ülkelerin Rusya’dan bağımsız politika üretme arayışında olduklarının altının çizilmesi, özellikle Rusya ve ABD’nin bölgede artan hakimiyet mücadelesi çerçevesinde farklı algılamalara da yol açabilmektedir.³⁵¹

Genel bir perspektiften bakıldığında; Gürcistan’da Güney Osetya ve Abhazya, Ukrayna’da Kırım’ın statüsü, Azerbaycan’da Dağlık Karabağ ve Moldova’da Trans-Dinyester sorunları bağlamında imzalanan çok sayıda belge, yakın gelecekte bu ülkelerin Rusya ile ilişkilerini bir meydan okumaya dönüştüremeyeceklerini göstermektedir. Bir diğer konu da doğalgaz nakli ve fiyatlarıdır. Doğalgazın en önemli alıcısı konumundaki Avrupa ülkelerine naklin sürekliliği kadar fiyatlarının da büyük önem taşıdığı, Ukrayna ile Rusya arasında 2005 yılında yaşanan krizin yansımaları sonucunda daha da iyi anlaşılmıştır. Diğer

³⁴⁹ “GUAM Bölgesel Barış Örgütü Olma Yolunda”

<http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=575>

³⁵⁰ Svante E. Cornell, “Kafkaslar ve Orta Asya’da Jeopolitik ve Stratejik Ortaklıklar” **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Ülke Kitapları, İstanbul, Temmuz 2000 s.157 Çev: Yılmaz Tezkan

³⁵¹ Erdal Küçük, “Valeri Çeçelaşvili ile Röportaj” 06.11.2006

http://www.chveneburi.net/sp/bpg/publication_view.asp?InfoID=157284&iabspos=1&vjob=vsub,272

tarafından; Rusya'nın Moldova'ya metreküpünü 110 dolardan sattığı doğal gazın fiyatını 01 Temmuz 2006'dan itibaren 160 dolara yükseltme kararı alması ve bu karardan ancak "Moldovagaz" isimli dağıtım şirketinin hisselerinin tamamını satın almak kaydıyla vazgeçilebileceğini duyurması, buna karşın Moldova'nın bu şartı reddetmesi diğer bir düşündürücü husus olarak ortaya çıkmaktadır. Ukrayna ve Gürcistan'ın kısa bir süre önce benzeri durumlarla karşılaşması, Moldova'nın bu şartı reddetmesindeki muhtemel etken olmuştur.³⁵²

Tüm bu karşıt tablo içinde, Azerbaycan yetkililerinin "toprak bütünlüğünün korunması konusuna gösterilecek hassasiyet doğrultusunda BDT'nin geleceğine olumlu bakılmaktadır" şeklinde ifadeler kullanmaları ise Azerbaycan'ın GUAM ve BDT içinde kilit pozisyon elde etme gayreti çerçevesinde algılanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, GUAM'ın gelecekte sergileyeceği performans şimdilik Azerbaycan'ın izleyeceği tutumlara bağlı kalacaktır. Bu husus, şimdilik Azerbaycan için belirli ölçülerde avantaj sağlayacak olsa da, GUAM-BDT ikileminde GUAM'a öncelik veren diğer üyeleri rahatsız edebilecektir. Son dönemde yaşanan iki gelişme bu açıdan dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki BDT Savunma Bakanları'nın 31 Mayıs 2006'da Bakü'de yapılan 50. Toplantısı'nda, Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov'un Gürcistan ve Moldova'nın itirazlarına rağmen Rus Barış Güçleri'nin bu ülkelerdeki varlığını koruyacağını, ayrıca Ukrayna'nın ise NATO ile ilişkilerine öncelik vermesinin ortak çalışma seçeneklerini daralttığını vurgulamasına karşın Azerbaycan ile ilişkilerin derinleştiğine özel vurgu yaparak, "beş yıl önce kimse askeri ilişkilerimizin bu denli gelişeceğini öngöremezdi" şeklinde bir ifade kullanması, keza Rusya'nın yaklaşık iki yıl aradan sonra Azerbaycan'a büyükelçi atamasıdır. İkinci husus ise, Rusya Devlet Başkanı Dış Politika Danışmanı Sergey Prihodko'nun Azerbaycan Exo gazetesine yaptığı bir değerlendirmede "Rusya'nın tek başına BDT'nin savunucusu olmayacağını" belirterek, "Azerbaycan ile İran sorunu nedeniyle sıkça görüşmeler yapıldığını, aynı siyasal dili konuşuyor olmalarının ikili ilişkiler açısından önemli bir fırsat olduğuna" işaret etmesidir.³⁵³

Ancak, başta ABD olmak üzere, Batılı ülkeler tarafından GUAM ülkelerinin

³⁵² "GUAM Bölgesel Barış Örgütü Olma Yolunda"
<http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=575>

³⁵³ Kamil Ağacan, **a.g.m.**, s. 28

Avrupa Birliği ve NATO standartlarını yakalamalarını sağlamak için her türlü desteğin verileceğine dair oluşan yüksek beklentiler ve çözümler bekleyen sorunlar GUAM'ın daha da fonksiyonel hale getirilmesindeki itici güç olmaya devam edecektir.

GUAM toplantısına gözlemci olarak katılan Litvanya Cumhurbaşkanı, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Romanya Dışışleri Bakanı'nın Örgüt'e desteklerini beyan etmelerinin yanı sıra, AGİT Dönem Başkanlığı adına yapılan ortak açıklamada da "dört AGİT üyesi tarafından oluşturulan GUAM'ın AGİT ile ortak değerleri paylaştığı ve AGİT'in partneri olduğu"nun kaydedilmesi bu açıdan önem taşımaktadır. Ayrıca, Ukrayna Dışışleri Bakanı Boris Tarasyuk'un, Eylül 2006'da New York'ta yapılacak Birleşmiş Milletler (BM) toplantısında GUAM'a uluslararası statü kazandırmak için BM 'ye müracaat edileceğini, BM'deki kayıt işleminin kısa sürede gerçekteşebileceğinin umut edildiğini vurgulaması da gelecekte GUAM'ın bölgedeki "barışı koruma" rolünün artarak güçlenmesi için gerekli alt yapının tesis edilmekte olduğunu göstermektedir.³⁵⁴

İçinde bulunulan dönemde, GUAM dışındaki diğer teşekküllerde de ciddi bir hareketlilik yaşandığı göze çarpmaktadır. BDT bünyesindeki Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (OGAÖ) ile bir ordu kurma yönünde niyet beyan eden şanghay İşbirliği Örgütü (şİÖ)'nün Asya'da ekonomik ve siyasi alanlar dışında askeri alanda da sistemli bir yapılanmaya giderek, ortaklarına her açıdan güvenli bölgeler oluşturulmasına dönük projeler geliştirdiği izlenmektedir. OGAÖ Genel Sekreteri Nikolay Bordjuja'nın Haziran 2006'da basına yansıyan bir demecinde, "ortak kuvvetlerin acil olarak gerekli bölgelere konuşlanmasına imkan sağlayan dokümanın imzalanmasıyla, OGAÖ'nün politik-askeri blok formundan çok amaçlı evrensel bir organizasyon haline dönüőeceđini, OGAÖ tarafından oluşturulacak Barış Kuvvetlerinin üye ölkelerin yanı sıra BM kontrolü altında uluslararası nitelikli görevler alabileceğini" belirtmesi anlamlıdır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de "OGAÖ'nün imkanlarının diğer uluslararası yapılanmalarda bulunmadığına" dikkat çekmektedir. şİÖ'nün 15 Haziran 2006'da şanghay'da yapılan zirvesine - ABD'nin tüm karşı tutumuna rağmen- İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ı

³⁵⁴ Svante E. Cornell, **a.g.m.**, s. 170

davet ederek bir görüşme yapan V.Putin'in, dünyaya bir mesaj verdiği açıktır. Bu şöyle de yorumlanabilir. "İran "Nükleer Dosya" sorunu nedeniyle dışlanmamalı ancak uluslararası toplumun beklentilerine de uygun davranmalıdır." Rusya aslında izlediği arabulucu tutumla ABD ile İran arasındaki gerilen ilişkileri yumuşatmak için bir zemin yaratmıştır.³⁵⁵

Aslında tüm bu örgütler için amaç ortaktır ve taraflar özetle tüm kategorilerdeki tehditlere karşı koyabilecek bir noktaya gelinmesini hedeflemektedir.

Sonuçta, GUAM'ın, önümüzdeki dönemde başarılı bir performans sergilemek için aktif mücadele sergilemesi pek de haksız bir çaba değildir. Bölge barışının kuvvetlenmesi, demokrasinin işlenmesi ve halkların mutluluğu için GUAM'ın uluslararası konjonktürdeki rekabetin etkisiyle zafiyete düşmemesi ise en güzel temenni olacaktır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Rusya'nın "Exo Moskvi" radyosuna verdiği açıklamada BDT'nin Azerbaycan için faydasız olduğunu belirtmiştir. İlham Aliyev "Açık söylüyorum BDT bize hiçbir şey kazandırmıyor. Bizim enerji alanında gerçekleştirdiğimiz projeler BDT çerçevesi dışındadır. Siyasal ilişkilerimiz de aynı şekilde. Bizim tüm BDT ülkeleriyle iyi ilişkilerimiz var ama bunlar çift taraflı ilişkilerdir." Aliyev bu kurumdan herhangi bir şey beklemediğini, bu kurum çerçevesinde bir şeylerin halledilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu açıklamaların bir anlamda Azerbaycan'ın GUAM'a daha çok ağırlık vereceğini söylememize olanak tanımaktadır.³⁵⁶

Rusya'nın etki alanından çıkma çabası içerisinde olan Ukrayna ve Gürcistan gibi devletlerle hareket ederek enerji politikalarını bu devletlerle işbirliği içerisinde yürütmeyi hedeflemektedir. Bu bölgede GUAM'ın etkin olması ve bölgesel barış örgütüne dönüşmesi Ermenistan'ı daha da yalnızlığa itecektir. Azerbaycan GUAM'daki ortaklarıyla geliştireceği işbirliğini Dağlık Karabağ sorunun çözümünde de avantaj olarak kullanmak istemektedir.

³⁵⁵ Kamil Ağacan, **a.g.m.**, s. 27; "GUAM Bölgesel Barış Örgütü Olma Yolunda"
<http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=575>

³⁵⁶ Aleksey Venediktov; İ.Aliyeva, "Reportaj Prezident İlham Aliyeva" **Exo Moskvi**, 25.12.2006

4.5. BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE GÜNEY KAFKASYA’NIN ETNİK SORUNLARI

Ortadoğu’nun jeopolitik konumu doğu ile batıyı Akdeniz ile Hint Okyanusunu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlaması açısından önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu yüzden ki her dönemde burası dünya devletlerinin siyasetine yön vermiş ve büyük güçlerin dikkatini çekmiştir³⁵⁷.

Bölge jeopolitiğinin yanında verimli tarım arazilerine, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir ve üç semavi dinin merkezi halindedir. Ortadoğu’nun bulunduğu konum kendisinde böyle olumlu sonuçları doğurmasının yanında olumsuz sonuçlar da doğurmaktadır. Bu olumsuz sonuçlardan biri de bölgenin sürekli büyük güçler tarafından istila edilmesidir.

Osmanlı hakimiyetinden sonra Ortadoğu Fransa ve İngiltere arasında paylaşıldı. İngiliz ve Fransız hakimiyeti II. Dünya Savaşı’na kadar sürdü. Bu tarihten sonra bölgede ABD’nin sözü geçmeye başladı. ABD Ortadoğu ile 1950’li yıllardan itibaren ilgilenmeye başladı. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu bölgenin çok sayıda avantajları vardır. ABD bu avantajlara sahip olabilmek için bölgede aktif bir şekilde rol almaya başladı.

20.yy.’ın başından itibaren küresel üstünlük sağlayabilmek için çaba sarf eden ABD soğuk savaştan sonra uluslararası arenada tek güç merkezi haline gelmiştir. Bu konuma ulaşacağı kuruluş döneminden bu yana planlanan ABD bu sayede milli sınırların önemsizleştiği, etnik olarak karmaşık bir coğrafi alana yayılmış imparatorluk haline gelecektir.

ABD dünyadaki çok önemli petrol, doğalgaz ve hammadde kaynaklarına uzaktır. Böyle bir durumda ABD’nin dünyaya tek başına hakim olması biraz zordu. Onun için önceleri dış siyasette Kara Hakimiyet Teorisi ve Deniz Hakimiyet Teorisi gibi anlayışlarla hareket ediyordu. 20.yy’ın son yarısından itibaren hem Avrupa’nın ağırlıklı olarak bağımlı olduğu enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak hem de bu kaynaklar üzerinde etkinlik elde ederek kendi çıkarları doğrultusunda hareket

³⁵⁷ Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, Step Ajans, İstanbul, 2002, s.15.

kabiliyetini kısıtlayabilmek için enerji havzalarının çevrelenmesi temeline dayalı yeni bir stratejik anlayış oluşturmaya başlamıştır. Genel olarak dünyadaki büyük enerji kaynaklarına sahip olan dünyaya da sahip olur felsefesiyle hareket etmeye başladı. Bu anlayış çerçevesince ABD Büyük Ortadoğu Projesini takip etmeye başlamıştır.³⁵⁸

Büyük Ortadoğu Projesi'nin amacı ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya'da bulunan zengin petrol ve doğalgaz rezervleri üzerinde kontrol sağlayabilmektir. Tabii bunu başarırca bu bölgede uzun yıllardan bu yana söz sahibi olan Rusya ve son yılların en hızlı gelişen Uzakdoğu ülkesi Çin'e komşu olacaktır. ABD Büyük Ortadoğu Projesini gerçekleştirirken Orta Asya'da uzun yıllar hakimiyet süren Rusya'yı gözardı etmek istemiyor. Bu çerçevede Rus hükümeti ile olumlu ilişkiler sürdürmek istemektedir.

Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olarak yıllardır dünya ekonomisinin canlılığını korumasına katkıda bulunan Çin'in gücünü kırmak ve ekonomisini soğutmak için ABD büyük önlemler almaktadır. Zira bu güç ileride Orta Asya rezervlerine sahip olmak isteyecektir. ABD büyük tehlike olarak gördüğü Çin'i kontrol altına alabilmek için Büyük Ortadoğu Projesi'nin alanlarını genişletmiştir. Bunun farkında olan Çin ise Avrupa birliği'ni ABD'nin tek kutupluluğunu kırarak yapılanma olarak değerlendirmektedir. ABD'nin tek kutupluluğunu kırabilmek için Avrupa Birliği ile ilişkilerini iyileştirme yoluna gitmektedir. Birçok Avrupa devleti ile çeşitli alanlarda işbirliği antlaşmaları imzalamıştır.³⁵⁹

ABD Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında dolaylı olarak Rusya ve Çin gibi güçlerle mücadele ederken özellikle Arap dünyasından birçok devleti arkasına almıştır. Yine İslam coğrafyasında yaşayan ve İslam coğrafyası içinde bulunan İsrail'i de arkasına almıştır. ABD ile İsrail arasında her alanda dostluk ilişkileri mevcuttur.

³⁵⁸ Armağan Kuloğlu, Fatma Elif Salkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye" **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt 4, İnta Uzay Sistemleri A.Ş., Ankara, Nisan 2004, S.48, s.25.

³⁵⁹ Ekrem Nuraniye, "Çin-AB Stratejik İşbirliği Adımları", **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt 5, İnta Uzay Sistemleri A.Ş., Ankara, Haziran 2004, S.150, s.15,16.

4.5.1. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Sınırları

Büyük Ortadoğu Projesi'nin sınırları genel olarak İslam dünyası üzerine yoğunlaşmıştır. Bu coğrafyanın içerisinde Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya yer almaktadır. ABD bu projenin sınırlarını batıda Fas'a ve Moritanya'ya doğuda ise Endonezya'ya kadar uzanan dev bir coğrafyada kendisiyle diyalog ve işbirliği kurabileceği güvenilir bir siyasal birlik bulacaktır³⁶⁰.

ABD bu birliği sağlayabilmek için Arap dünyasından Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Bahreyn Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletlerle ortaklık antlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca ABD bu coğrafyada çok köklü bir geçmişe sahip olan, önemli bir stratejik konuma sahip olan büyük bir insan gücü ve çok güçlü ordusu olan Türkiye'yi de bu kapsamda ele almak istiyor. Eğer Türkiye'yi Büyük Ortadoğu Projesi'nin içerisine dahil etmezse istediği başarıya ulaşamaz. Hazar havzasında yer alan Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetleriyle olumlu ilişkiler kurmanın ve yürütmenin önemli adımlarından biri de Türkiye'nin tutumudur.

4.5.2. Büyük Ortadoğu Projesi ve NATO

Büyük Ortadoğu Projesi ve NATO Kapitalist dünya 100 yıldır petrol ve gaz enerjisiyle yaşıyor. Bu enerji kaynaklarının yüzde 65,3'ü Ortadoğu'da. ABD küresel üstünlüğünü korumak ve sürdürmek için bu kaynakları denetlemek istiyor. Çünkü, son 150 yılda dünyada 950 milyar varil petrol tüketilmiş. Bilinen yataklar ise 1,200 milyar varil. Yani neredeyse 200 yıllık petrol rezervi anlamına gelir bu. Bugün için yılda 29 milyar varil tüketiliyor. Çin, Hindistan ve Avrupa'nın tüketiminde bir artış var. Avrupa'nın yıllık tüketimi 5 milyar varil. Bölge ülkeleri bazında; İran (8,5), Irak (10,7), Kuveyt (9,2), Umman (0,5), Katar (1,4), Suudi Arabistan (24,9), Suriye (0,2), Birleşik Arap Emirlikleri (9,3) ve Yemen (0,4) rezerve sahip.³⁶¹

Bu rezerv toplam petrol kaynaklarının yüzde 65,3'ünü oluşturuyor. Buna Cezayir, Mısır, Libya, Nijerya, Angola, Kamerun ve Gabon gibi ülke rezervlerini de kattığımızda bu rakam yüzde 72'lere ulaşıyor. Üstelik, Ortadoğu ve Kuzey

³⁶⁰ Metin Yalçın, **Amerika Ortadoğu ve İslam Birliği**, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.143.

³⁶¹ Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, S.39,40.

Afrika'nın önemi, salt enerji kaynaklarının varlığıyla sınırlı değil. Bölge, dünya ekonomisinin merkez ülkelerinin karşı karşıya oldukları ekonomik sorunlara (kapasite fazlası, talep yetersizliği, girdi maliyetleri) etkin çözümler sunabilecek özelliklere de sahip. Diğer yandan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri üzerine yapılan analizler bu ülkeleri hem yeni yatırım alanları (altyapı, enerji, özelleştirmeler), ucuz işgücü rezervleri hem de krediyle (mali sermaye) canlandırıldığı takdirde bir sıçrama yapabilecek bölge olduğunu gösteriyor. Bölgenin piyasa ekonomisi temelinde, Batı yanlısı, kitle tüketimi normlarını kabul etmeye, çokuluslu şirketlerin etkinliğine açık bir biçimde, ekonomik, kültürel ve siyasi olarak yeniden düzenlenmesini amaçlıyor.³⁶²

Bu proje gerçekleştirilebilirse ABD, Batı merkezli dünya ekonomisinin sorunları hafifleyebilir, ABD hem dünya liderliğini yeniden yapılandırabilir hem de Uzakdoğu'da başlayan Çin merkezli yükselme engellenebilir. Ancak Irak'ın işgalini izleyen gelişmeler, ABD'nin bu potansiyelleri tek başına harekete geçiremeyeceğini gösterdi.

Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin "Yeni NATO" için ne kadar önemli olduğu, ABD'nin İzmir'de ikinci bir NATO karargahı kurmak istemesiyle çok net bir şekilde ortaya çıkıyor. 5 Nisan 2004 günü Ege Üniversitesi'nde yapılan uluslararası bir panelde NATO'nun ilgili masa sorumlusu Stefani Bobst'un şu sözleri ortaya koyuyor: "NATO'nun yeni güvenlik misyonu, ABD'nin Büyük Ortadoğu Planı'nı içeriyor ve bu paralelde Belçika dışında, burada, Türkiye'de ikinci bir üsse ihtiyaç var. İzmir'in üs olmasını istiyoruz. NATO Büyük Ortadoğu ile ilişkilerini düzenlemek için Türkiye'de İzmir'i merkez olarak kullanmalıdır." 17 Mayıs 2004 tarihinde Brüksel'de toplanan NATO Zirvesi hazırlık toplantısında konuşan Genel Sekreter De Hoop Schffer de NATO'nun güvenliği bundan böyle ancak yeni biçimde; yani, "Sıcak Barış" anlamını tarif ediyor. "Yeni NATO, istikrarı tesis ederken üç yönteme dayanacaktır: Ortaklarının sayısını artıracak; Balkanlar, Afganistan ve Akdeniz'de müdahaleler gerçekleştirilecek; ve silahlı kuvvetlerinin yapısının, üye devletlerin kendi topraklarından uzakta gerçekleştireceği yeni

³⁶² Emre Tarım, "Büyük Ortadoğu İnsiyatifi ve NATO'nun Rolü" **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editorler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006 s. 211

misyonlara uygun hale getirecek”.³⁶³

28-29 Haziran 2004’te İstanbul’da gerçekleştirilen NATO toplantısı böyle bir arka planla başladı. NATO üyesi 26 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının oluşturduğu Kuzey Atlantik Konseyi, “Yeni dönemde güvenliğimiz” başlığı altında yayımladığı “İstanbul Bildirisi”nde bir anlamda yeni dönemde aldıkları pozisyonları ortaya koymuştur.³⁶⁴

4.5.3. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye

Türkiye’nin jeopolitik önemi bütün dünya devletleri tarafından bilinmektedir. Türkiye cumhuriyeti dünya tarihinden silinmek istenen bir milletin gösterdiği üstün kahramanlıklar sonucunda kurulmuş bir devlettir. Kuruluşuyla beraber çok kısa bir zamanda önemli bir güç haline gelmiş ve bütün dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Özellikle kuruluş döneminden Mustafa Kemal Atatürk’ün yaptığı yenilikler sayesinde her alanda güçlenmiştir.

Türkiye’nin balkanlara gerek coğrafi yakınlığı gerekse Orta Asya ülkeleriyle arasındaki kültürel akrabalık ilişkileri sayesinde son derece önemli bir ortak olabileceği ABD tarafından değerlendirilmektedir. NATO üyesi Türkiye’nin Avrupa Birliği ve İsrail ile yürüttüğü iyi ilişkilerin yanı sıra bölgedeki en büyük askeri güce sahip olması Türkiye’nin Büyük Ortadoğu Projesi’ndeki katkısını önemli kılmaktadır. Böyle bir girişimde Türkiye’nin iç güvenliği için tehdit oluşturabilecek İslami gruplar ile Kuzey Irak’ta oluşabilecek herhangi bir olumsuzluk Türkiye için büyük bir risk oluşturacaktır.³⁶⁵

ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi ile sağlamak istediği nihai amacının Avrasya enerji kaynaklarına hakim olmak ve gelecek yüzyıla tek süper güç olarak girmektir. Bu coğrafyada enerji kaynaklarının kullanılabilmesi için Türkiye’nin küresel güç için çok önemli olduğu ancak bu haliyle Türkiye’nin Büyük Ortadoğu Projesi için büyük bir engel teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu yüzden de Türkiye’nin

³⁶³ Nye S. Joseph Jr. “US Power and Strategy After Iraq”, **Foreign Affairs**. Vol. 82. No. 4 (July/August 2003), 60-73

³⁶⁴ <http://www.belediyeis.org.tr/belediyeis/arastirma/bodpvn.html>

³⁶⁵ Kuloğlu, Salkaya, **a.g.m.**, s.30.

bölünmeden bu projenin asla başarı olamayacağı noktasında ABD ve yandaşları hem fikirdirler. Özellikle Bush yönetiminin Yahudi lobisinin etkisinde hareket etmesi ve dış politikasının İsrail eksenli görüntü çizmesi bu endişeleri kuvvetlendirmektedir. Proje mimarlarının çoğu Yahudi asıllı ve Türkiye konusunda uzman kişiler olmaları bu endişeleri daha da kuvvetlendiriyor.³⁶⁶

Özellikle 1991 Körfez Savaşı sonrası Irak'ta oluşturulan yapılanmada Kürt unsurlarının ön plana çıkartılması projenin ilk aşaması olarak görmek mümkündür. Gerek projenin hayata geçirilmesi, gerekse öncesinde Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti'nin kurulması için elinden geleni ardına koymamıştır. Peki böyle bir denetim kurulmasının ABD'ye ne gibi avantajları vardır? Hep beraber göz atalım:

Ortadoğu'da Kürt Devleti'nin kurulması gerek Türkiye ve İran gerekse Arap dünyasının dikkatleri Kürdistan Devleti'ne yönelecektir. Bu sayede İsrail'in Filistin'e uyguladığı vahşet ve Arap- İsrail meselesi arka plana düşecek, Arap Devletleri'nin dikkatlerini bu meseleye yoğunlaştıracak olmaları ile İsrail'in güvenliliği garanti altına alınacaktır. Ortadoğu'da ABD uydusunda yeni bir devletin kurulması, ABD'nin dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip bu bölgedeki hegemonyasını sağlamlaştıracaktır.³⁶⁷

ABD ve Türkiye arasında uzun yıllardan beri dostane ilişkiler mevcuttur. ABD'nin Büyük Ortadoğu projesi çerçevesinde Türkiye'den mutlaka yararlanması gerekir. Buna Irak harekatı öncesi ve sonrasında ihtiyacı olduğu açıkça gözlemlenmiştir. ABD bir yandan bu bölgede kendi güdümünde bir Kürt devletinin kurulması için çaba sarf ederken bir yandan da Türkiye'yi kendisine küstürmemeye çalışıyor. Nitekim Kuzey Irak'ta yeni bir devletin kurulması Türkiye'nin uzun yıllardan beri uğraştığı ve büyük ekonomik zararlara sebep olan PKK terör örgütü Türkiye'nin iç güvenliliğini tekrar tehdit edecektir. Türkiye Avrupa Birliğine uzun yıllardır girmek istiyor. Politikalarını bu çerçevede yoğunlaştırmıştır. ABD Türkiye açısından hayati değer taşıyan Avrupa Birliği politikasında Türkiye'yi

³⁶⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Atilla Sandıklı, "Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Yansımaları" **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editorler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006 s. 15-28

³⁶⁷ Tuncay Özkan, **CIA Kürtleri, Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, 9. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2004, s. 321

desteklemektedir. Bunun için bazı Avrupa devletlerine zaman zaman baskı uyguluyor. Bu yüzden Türkiye'nin AB'ye alınması konusunda ABD ile bazı Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler gerginleşmektedir. ABD Türkiye'nin Avrupa birliğine üye olmasını istiyor. Çünkü Türkiye AB'ye üye olamazsa kendisine başka alternatifler arayacaktır. Bu alternatiflerden biri son yıllarda tekrar toparlanan Rusya ile Türkiye arasında bir birlik oluşturması, diğeri Türkiye'nin Uzak Doğu dünyası ile bir yakınlık oluşturması, bir diğeri ve en önemlisi de özellikle Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra hızla gelişen orta Asya Türk dünyası ile yeni bir oluşum oluşturmaktır. Eğer bunlardan herhangi birisi gerçekleşirse hem ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi hem de AB'nin bölgedeki pazarlarına büyük zarar verecekti. Türkiye'nin bu oluşumlardan herhangi birisini oluşturması halinde ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde sahip olmak istediği Orta Asya rezervlerini kaybedecektir. Zira ABD'nin Orta Asya'da gelecek ile ilgili önemli politikaları vardır.³⁶⁸

Heilbrunn ve Lind'in "Üçüncü Amerikan İmparatorluğu"nu gerçekleştirmek istedikleri coğrafyada Müslüman ulusların resmi olamayan liderliğini üstlendiğini vurguladıkları ABD'nin bu birliğin kalbini oluşturacak Türkiye ile Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan yeni adıyla Avrasya olarak nitelenen coğrafyanın doğu kanadını oluşturan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik ve siyasal ilişkilerin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istemektedir. Bunu başardığı takdirde Büyük Ortadoğu Projesini gerçekleştirmede önemli bir adım atmış olacaktır. Burada Rusya'nın nüfuzu kırılacak. Çin ile dolaylı olarak sınır komşusu haline gelecek ve Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkileri zedelenecektir.³⁶⁹

Kafkaslarda istikrarı sağlamak adına veya Büyük Ortadoğu Projesinin hayata geçirilmesi adına Türk-Azeri-Ermeni ilişkilerinin düzeltilmesi Ermenistan'ı, Rus-İran ittifakından ayırıp Amerikan Koalisyonu'na katılması hedefleniyor. Bunun için aşırı Ermeni milliyetçisi ideolojisini benimseyen Ermenistan Başkanı Koçaryan'ın Türk düşmanlığı politikasının yumuşatılması için Ermenistan lehine bir takım tavizler verilmesi isteniyor. Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı

³⁶⁸ Atilla Sandıklı, **a.g.m.**, s. 18

³⁶⁹ Muzaffer İlhan Erdest, **Yeni Dünya Düzenine Zorlanması Odağında Türkiye**, Onur Yayınları, Ankara 1999, s. 177- 178

ambargoyu kaldırması isteniyor. Bunun karşılığında Türkiye'nin Ermenistan'ın asılsız soykırım iddialarından vazgeçmesi ve Karabağ'dan çekilmesi önerilerine pek fazla sıcak bakmayan ABD ve AB bu yönde Türkiye'ye telkinlerini devam ettiriyorlar.³⁷⁰

Irak Savaşı'nın resmen sona erdiğinin ilan edildiği Mayıs 2003'ten itibaren Büyük Orta Doğu Projesinde Türkiye'nin üstleneceği rol ile ilgili sorular farklı boyut kazanmıştır. ABD ile stratejik müttefiklik ilişkisi içerisinde olan Türkiye'nin bu projenin başarıya ulaşması için aktif olarak rol üstlenmesi gerekir.

Haziran 2004 yılında İstanbul'da biraraya gelen Bush ile Erdoğan, görüşmelerde Bush BOP'un bel kemiğini Türkiye oluşturmalıdır, ifadesinden de anlaşıldığı gibi Türkiye bu projenin merkezinde yer almaktadır. Eğer bu proje ile ABD Ortadoğu'ya demokrasi getirmek ve insan haklarını egemen kılmak gibi bir iddia ile yola çıkıyorsa Türkiye'nin buna itiraz etmemesi gerekir. Ama görüldüğü kadarı ile ABD'nin ifade ettikleri şeyler ile yaptıkları arasında ters bir orantı vardır. Bu noktada gerek Türkiye gerekse Arap dünyasında son zamanlarda büyük Ortadoğu projesini ciddi manada itirazları bulunmaktadır.³⁷¹

Türkiye'de "ABD Irak'ta zulüm yapıyor" şeklinde BOP karşıtı düşünceler seslendirilirken ABD'den "siz nasıl ermeni soykırımını ve kürt devleti konusunda titiz davranıyorsanız bizde Büyük Ortadoğu Projesi konusunda hassasiyet gösteriyoruz" şeklinde tepkiler gelmektedir. Bu yolla ABD BOP karşıtı görüşlere de gözdağı vermektedir. Büyük Ortadoğu projesine Türkiye cephesinde zaman zaman böyle itirazlar gelirken Arap dünyasından da en ciddi muhalefet Mısır başbakanı Hüsnü Mübarek ve Suudi Kralı Fahd Bin Abdul Aziz'den gelmiştir. Liderliğini Hüsnü Mübarek'in yaptığı muhalefet Arap ülkelerinin Arap ve İslam ülkelerine dışarıdan empoze edilen önerileri kabul etmeyeceğine dair 24 Şubat 2004 tarihinde ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride Arap ülkelerinin kendi halklarını çıkarları ve

³⁷⁰ www.yeniavrasya.net.buyukortadogununermeniyayagi

³⁷¹ Uğur Ergan, "İsrail Irak'ta İskan Takibi Yapıyor", **Hürriyet Gazetesi**, 2 Kasım, 2003.

değerleri doğrultusunda reformları yerine getirmesi üzerine vurgu yapmışlardır.³⁷²

Tüm faktörler göz önüne alındığı takdirde Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede güvenliğini sağlayabilmek, bölgesel etkinliğini koruyabilmek, diplomatik ilişkilerini herhangi bir negatif etki olmadan sürdürebilmek için çok akılcı ve kararlı uzun vadeli, çok yönlü politikalar sürdürmesi gerekmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede gerçekleştirilecek herhangi bir düzenlemenin dışında kalmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Türkiye Büyük Ortadoğu projesi dahilinde ABD ile belirli sınırların gözetildiği bir işbirliği yapması gerekir. Ancak bu işbirliğinin içeriğinin belirlenmesi sadece ABD'ye bırakılması durumunda orta vadede Türkiye için zararlı sonuçlar doğurabilecektir.

ABD dünya imparatorluğunu gerçekleştirebilmek için izlediği politika ve projelerin sadece isimlerini değiştiriyor. Bu proje ve politikaların içeriği aynı kalıyor, fakat fazla açık vermemek için bunların sadece isimlerini değiştirmekle yetiniyor. Son zamanlarda ABD Büyük Ortadoğu Projesinin adını Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (GOP) diye değiştirmiştir. Genişletilmiş Ortadoğu Projesi çerçevesinde Kasım ayında yapılan toplantıda şu kararlar alındı. Ortadoğu bölgesinde demokratik seçim mekanizmalarının ve kurumlarının başarılı bir şekilde uygulamaya konulması gerekir, açıklaması yapıldı³⁷³.

ABD ister bu projelerin adını değiştirsin, ister değiştirmesin hepsinde de ana hedef dünya hegemonyasını inşa ettirmektir. ABD'nin dünya üstünlüğünün kalıcılığını belirleyecek olan Büyük Ortadoğu Projesi yeni adı ile Genişletilmiş Ortadoğu Projesinin geleceği de yaşanmakta olan bu değişimin bir parçasıdır. Ortaya çıkan proje dahilinde Türkiye'nin gelecekte karşılaşacağı yeni oluşumların dışında kalmamak ve batıyla ilişkilerini geliştirmek için akılcı ve uzun vadeli politikalar belirlemesi gerekmektedir.

Türkiye'nin artık basit, kısa vadeli, değişken ve korkak politikalardan vazgeçmesi gerekir. bulunduğu bölgede oluşabilecek en küçük bir kıpırdamayı dahil

³⁷² Arslan Bulut, "Büyük Ortadoğu Değil, Büyük İsrail", **Türk Eli Dergisi**, Dönüşüm Yayınları, İstanbul, Mart 2004, s.58

³⁷³ Süleyman Kurt, "GOP'ta İlk Hedef Demokratik Seçim", Zaman Gazetesi, Ankara 27 Kasım 2004

hafif görmemeli ve o kıpırdamaların üzerine yürümelidir. Türkiye eğer bu konuda geç kalırsa telafisi olmayan uçurumlara sürüklenebilir.

Türkiye bu bölgede ne bir projenin baskısı altına, ne ABD'nin güdümünde, ne İsrail'in nede başka bir gücün etkisi altına girmemelidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle üzerinde durduğu tam bağımsızlık ilkesini kendisine düstur etmelidir.

4.5.4. BOP Açısından Güney Kafkasya'nın Önemi ve Dağlık Karabağ Sorununun Çözünsüzlüğü

ABD'nin uygulamaya çalıştığı BOP'un bir ayağının da Hazar petroleri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. ABD'nin bu büyük projesine, sadece Orta Doğu boyutu ile bakmak konuyu açıklamada yeterli olmayabilir. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1998'de Halliburton'u temsilen katıldığı Kazakistan'da petrol şirketlerinin düzenlediği bir konferansta "Tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar, bir anda, böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum." diye sözlerine başlayarak, bölgenin önemini ortaya koymuştur.

ABD, Büyük Ortadoğu Projesi'ni hayata geçirip Orta Doğu ve Kafkaslardaki petrol ve enerji rezervlerini kontrol altına almak istemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Azerbaycan coğrafi ve stratejik bakımdan Avrasya'nın en önemli ülkelerinden biri konumundadır ve BOP açısından da önem arz etmektedir. 2006 yılının ilk üç aylık döneminde %36 büyüme rekoru yakalamıştır. Hazar'daki konumuyla, muhtemel enerji darboğazının çözüm unsurlarından biri konumundadır. Sıcak denizler idealinin ve BOP'un yararlanmak istediği koordinatlara sahip olduğu da söylenebilir.

ABD Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı sorun ve Dağlık Karabağ çatışması konusunda ilk başlarda ilgisiz kalmıştır. Bunun başlıca nedeni SSCB'nin çözüldüğü ilk yıllarda bölgenin Rusya'nın ağırlıklı etki alanı olmasıydıysa da bir diğer nedeni de ABD'nin 1990'ların ilk başlarında bölgenin önemini yeterince kavrayamamış olmasıydı. Zamanla bölgedeki enerji kaynakları konusunda daha net bilgiler ortaya konulunca ABD bölge ülkeleriyle ve Azerbaycan'la yakın ilişkiler geliştirdi ve Azerbaycan'daki enerji projelerinde en yüksek paylara sahiplenmiştir.

ABD'nin Azerbaycan'ın enerji projelerinde büyük paylar almış olması ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmiş olması Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda beklentileri karşılamamıştır. Azerbaycan özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kullanılmaya başlamasıyla Ermenistan'la arasındaki sorunun çözümü konusunda ABD'den Avrupa devletlerinden daha fazla destek almayı umuyordu. Bu gerçekleşmedi ve çözüm yılı olarak ilan edilen 2006'da çözüme ulaşamamıştır.

Sahip olduğu doğal kaynakları, stratejik ve jeopolitik önemi Azerbaycan'ı ABD ve BOP için önemli bir konuma getirmiştir. Ayrıca ABD'ye göre "şer eksenini"nde yer alan İran'la ve bölgedeki en önemli rakip olan Rusya'yla yakın ilişkiler içerisindeki Ermenistan karşısında da Azerbaycan her bakımdan üstün bir konuma gelmiştir. Tüm bunlara rağmen ABD'den beklenen desteğin gelmemesi ve var olan ateşkes rejiminin sürdürülmesine çalışılması, ABD'nin çözümden daha çok çözümsüzlükten yana mı olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Kontrol altında tutulması, reel büyümesinin engellenmesi Azerbaycan'ın ABD çıkarları doğrultusunda hareket etmesini ve BOP'un gerçekleşmesine katkı sağlamasını kolaylaştıracağı söylenebilir. Fakat BOP'un gerçekleştirilmesi bakımından Ermenistan da ABD için önem arz etmektedir. Bölgenin stratejik ve jeopolitik öneminden dolayı Ermenistan ABD açısından tamamen Rusya ve İran'a bırakılmaması gereken bir devlettir. Rusya ve İran'ın bölgedeki ağırlığını kırabilmek için Ermenistan desteklenmesi ve kazanılması gereken bir ülkedir. Bu nedenle, özellikle ABD ve Avrupa'daki güçlü Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan'a ciddi maddi yardımlar yapılmaktadır. Dağlık Karabağ konusunda da Ermenistan' herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.

Son dönemde ABD'nin İran'ın nükleer enerji alanındaki çalışmalarını öne sürerek ve terörü destekleyen devlet olduğu iddiasıyla İran'a da Irak'ta olduğu gibi bir hareket düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerin İran'la sınır olan ve bu ülkede çok sayıda soydaşı yaşayan Azerbaycan için bazı sonuçlar doğuracağı görüşü hakim olmuştur. Zaman zaman İran'a yapılacak harekette Azerbaycan'ın ABD'ye üs vermesi karşılığında Karabağı ve işgal edilmiş bölgeleri alabilme konusunda pazarlıkların yapıldığı da gündeme getirilmiştir. Ancak bunlar

Azerbaycan tarafından doğrulanmamıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İran'a yapılacak askeri hareketin tüm bölge için felaket olabileceğini söyleyerek böyle bir operasyona katılmayacaklarının işaretini vermiştir. Aliyev "Hiçbir zaman komşularımıza zarar verecek bir şey yapmayacağız. 30 milyon Azeri'nin yaşadığı İran'la ilişkilerimiz çok iyi" demiştir.³⁷⁴

4.5.5. BOP, NATO'nun Genişleme Süreci ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Sorunu

Bu gün tek ve rakipsiz olan NATO'da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, yeni bir belirsizlik dönemi başladı. Birçok gözlemci artık NATO'nun sonunun geldiği görüşündeydi. Sovyet tehdidi ortadan kalktığına göre İttifak'ın sonu gelmişti. Sovyet tehdidinin yerini çözülmesi gereken farklı sorunlar almıştı. İttifak'ın yaşatılması için ona yeni misyonlar yüklenmesi gerekliydi. Bu noktada NATO sadece bir toplu savunma örgütü olarak değil, yeni sorunları da gündeme alan en geniş anlamda bir güvenlik yöneticisi olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır.³⁷⁵

Ancak NATO yeni ülkelere nasıl bir güvenlik garantisi verecekti? Tehdidin ölçüsü neydi ve kimden gelirse örgüt karşılık verecekti? Bunlar önemli ve cevaplanması gereken sorulardı. NATO için en önemli tehdit olan SSCB ortadan kalktığına göre yeni tehditlerin belirlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle NATO'da değişiklik kaçınılmazdı, ancak değişiklikler için henüz zaman ve şartlar oluşmamıştı.

11 Eylül olayları istenen değişiklikler için uygun ortam yaratmıştı. Yaşananlardan sonra, NATO gündemdeki yerini koruyordu. Kurumun etkinleştirilmesi ve olaylara hızlı müdahale edebilmesini sağlamak için değişiklikler yapılmıştı. Burada da başka bir sorun ortaya çıktı. 11 Eylül saldırısından sonra NATO'nun kurucu yasası olan Washington Antlaşması'nın 5. Maddesi yürürlüğe

³⁷⁴ http://www.president.az/s_news/s_news_a.html

³⁷⁵ Ramil Memmedov, "Büyük Ortadoğu ve Güney Kafkasya Üzerine", **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006 s. 339

sokulmuş ve saldırının bütün müttefiklere yapıldığı açıklanmıştı. Bu açıklama, Birleşmiş Milletler Yasası'nın 51. Maddesi uyarınca, müttefiklerin bu saldırıları düzenleyenlere karşı harekete geçebilecekleri anlamına geliyordu. ABD'ye destek çağrısına gelen yardım sözleri coğrafi sınır tanımıyordu: NATO bir anda küresel bir ittifak haline gelmişti.³⁷⁶ Hükümet dışı unsurların yapacağı saldırıların, NATO'nun toplu savunma yükümlülüğünü harekete geçirmesi gerektiğini kabul eden İttifak, terörle mücadeleyi NATO'nun kalıcı görevlerinden biri haline getirmiş oldu. 5. Maddenin işleme koyulmasını da El Kaide ve Taliban ile savaşmak üzere Afganistan'a kuvvet göndererek kanıtladılar. Sonuçta NATO'nun kendi sahası dışına çıkıp çıkmaması konusunda yıllardır süren tartışma 2002 yılında noktalanmıştı.³⁷⁷

Afganistan operasyonu ile birlikte ABD, Orta Asya'da önemli üsler edindi. Bu üslere ulaşım noktasında Kafkasya alternatif bir koridor olarak gündeme geldi. Kafkaslar, sahip olduğu coğrafya ve bayındırlık değerleri ile kuzey-güney ve doğu-batı yönlerindeki ulaştırmanın zorunlu güzergahıdır. Orta Asya-Hazar Denizi-Kafkasya-Kara Deniz veya Orta Asya-Hazar Denizi-Kafkasya-Türkiye-Akdeniz yolunun önemli bir ayağıdır. Operasyon sonrasında NATO'nun askeri gücü kullanıldı ve halen de barışı koruma görevini üstlenmiştir. Bölge ülkelerinden Gürcistan ve Azerbaycan NATO'ya sıcak bakmaktadırlar. Gürcistan Rusya, Azerbaycan ise İran'la çeşitli sorunlar yaşadı. Rus helikopterlerinin Gürcistan hava sahasını terör bahanesiyle sık sık ihlal etmesi, İran uçaklarının da 2001'de Azerbaycan gemilerinin İran'ın kara sularını ihlal ettiği gerekçesiyle Azerbaycan sınırını ihlal etmesi bu iki ülkenin rahatsızlıklarının yersiz olmadığını göstermektedir.³⁷⁸

Bölgenin enerji zenginlikleri ve onların güvenliği için, Gürcistan ve Azerbaycan stratejik öneme sahiptirler. Her iki ülke de Rusya ve İran arasında tampon bölge oluşturmakta ve Orta Asya'daki ABD üsleri için koridor niteliği taşımaktadırlar. Azerbaycan'ın “Şer Üçgeni”nde yer alan İran'ın kuzey komşusu olması önemini artırmaktadır. Azerbaycan ABD için neden önemlidir? “Azerbaycan

³⁷⁶ Ramil Memmedov, **a.g.e.**, s. 341

³⁷⁷ Christopher Bennet, “Terörizmle Savaş”, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/turkish/main.htm>

³⁷⁸ Abdullah Şahin, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, <http://www.avrasyaturk.com/read.asp?2703>

ABD'ye gereklidir, petrolüne göre değil, Hazar'dan çıkan petrol önemli bir miktarda değildir. Azerbaycan'da etki kurarak ABD İran'ı etkisi altına alabilir. Bunu da İran içinde Azerileri de hesaba katarak, "Birleşik Azerbaycan" fikriyle yapabilir."³⁷⁹

Batı Kafkasya'yı Kuzey Afrika'dan Orta Doğu ve Orta Asya'ya kadar olan bölgede "istikrarsızlık kuşağı" olarak görmektedir ve ABD daha geniş çaplı krizler çıkmadan bölgede önlemler alma niyetindedir.³⁸⁰ Aslında bu Rusya'nın da bölgeye nasıl baktığını da göstermektedir. ABD, ilk etapta Gürcistan'a askeri yardım yapmış ve Azerbaycan ve Kazakistan'a da Hazar'da sınırlarını koruma konusunda yardım yapacağı iddia edilmektedir. Batı'nın Kafkasya'daki çıkarı enerji hatlarının güvenliğidir. Bununla da kastedilen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıdır. Rusya uzun süre bu hattın hayata geçirilmesine karşı çıkmış ve Azerbaycan'a baskılar yapmıştır. Ancak gelinen noktada başarılı olmadığı görülmektedir. ABD'nin bölgedeki politikalarını hayata geçirmesinde İngiltere, Almanya, Türkiye ve İttifak'ın yeni üyeleri olan Baltık Cumhuriyetlerinin önemli rol oynadıkları belirtilmektedir. "Almanya yedek subayların, İngiltere alt kademe subayların, Türkiye ise boru hatlarının güvenliğinin koordine edilmesini sağlamaktadır"³⁸¹ denilmektedir. Baltık ülkeleri ise ordularında yapmış oldukları reform tecrübelerini bu ülkelere aktarmaktadır. Rusya başından beri NATO'nun doğuya doğru genişlemesinden rahatsız olmuştur. Bunu bir nebze azaltmak için Batı, Rusya'ya NATO'da kucak açmıştır. Son dönemlerde özellikle radikal üslubuyla tanınan Vladimir Jirinovski bşta olmak üzere bir grup Rus siyasetçi, Putin'i NATO'nun genişlemesi konusunda etkisiz kalmakla ve tepki vermemekle suçlamaktadırlar.³⁸² "NATO sadece Baltık ülkeleriyle sınırlı kalmayacak; Kafkasya, Ukrayna ve Moldova'yı da içine almayı düşünmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan, hatta Moldova ve Ermenistan da NATO üyesi olmak istiyorlar. İttifak bu ülkelerin güvenliği ile ilgilenmek durumundadır".³⁸³ Rusya artık klasikleşen sözde tepkilerinden öte bir şey yapamamaktadır ve Kafkasya'yı ABD'ye kaptırmak üzeredir. ABD ise 20. yüz yılın

³⁷⁹ Suat İlhan, **Kafkasya'nın Değişen Jeopolitiği**, Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Seri: VIII, Sayı: A.3 Ankara 1999, s. 15

³⁸⁰ Maksim Kalaşnikov, "Pod Opasnosti Azerbaydjan", <http://www.stringer-news.ru/Publication.mhtml?PubID=1421&Menu&Part=39>

³⁸¹ Ramil Mammedov, **a.g.m.**, s. 344

³⁸² "NATO i ŞŞA Podumaet Polajite Poryadok na Kavkazskiy Respubliki" <http://www.lenta.ru/vojna/2004/05/19/caucasus/>

³⁸³ "NATO Stanovitsya Blije" <http://www.vip.lenta.ru/full-story/2004/03/26/nato/>

başında bölgede gerçekleşmiş olan İngiltere-Rusya rekabetinin rövanşını almışa benzemektedir.

28-29 Kasım 2006 tarihlerinde Letonya'nın başkenti Riga'da NATO'nun Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. Bu zirvede NATO'nun değişim sürecinde atacağı yeni adımlarla ilgili önemli kararlar alınmıştır. NATO liderleri, üstü kapalı şekilde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgaline de değinmiştir. Açıklamada Güney Kafkaslar'daki bölgesel çatışmalardan duyulan üzüntü dile getirilerek, "Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve hükümranlığını destekliyoruz."³⁸⁴ denilmiştir.

NATO'nun Azerbaycan ve Gürcistan'a verdiği desteğin yanısıra Ermenistan'ı da desteklediği ülkeler arasında sayması bu cumhuriyeti tamamen Rus etkisinde bırakmaktan yana olmadığını bir göstergesi gibi değerlendirilebilir. Gerek NATO, gerek diğer Batı'lı güçler bölgeye yönelik politikalarında Güney Kafkasya'nın üç ülkesini de birlikte ele almakta ve genelde bunlar arasında dengeli politika izlemektedirler. Bu durum Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda Azerbaycan açısından bir dezavantaj gibi görünmektedir. Azerbaycan güvenlik sorunları nedeniyle ve en önemlisi de Ermenistan'la yaşadığı sorunlar nedeniyle NATO ile olan ilişkilerini geliştirmek istemektedir. NATO ise, bu cumhuriyetler arasında bir ayırım gözetmemekte, daha da önemlisi, Azerbaycan'ın kendi topraklarını işgal etmiş olan güçlerin Ermenistan Silahlı Kuvvetlerine ait askerler olduğunu öne sürmesine rağmen, Ermenistan'ı saldırgan devlet gibi değerlendirmemektedir.

NATO bünyesinde son 6 aydır tartışılan "Kapsamlı Siyasal Yönerge", de Riga zirvesinde onaylanarak, kamuoyuna açıklanmıştır. İttifakın "gelecek 10 ila 15 yıl süresinde" izleyeceği stratejilerin, değişim sürecinin ve hedeflerinin ele alındığı belge, NATO'nun "küreselleşme" iradesini yansıtması açısından önem taşımaktadır. Belgede, değişen şartlara kendini uyarlaması gereken NATO'nun, dünyanın bütün bölgelerine, uzun süreler için olağanüstü kuvvetler gönderme yeteneğine sahip

³⁸⁴ **Zaman Gaztesi**, 30.11.2006; "NATO After Riga" An overview of the decisions taken at the NATO Summit in Riga, Latvia - 28-29 November 2006 <http://www.nato.int/docu/home.htm>

olması gereği üzerinde durularak, “terörizme karşı mücadele” hedefi ön plana çıkarılmıştır.³⁸⁵

Azerbaycan, 21–22 Kasım 2002’de yapılan Prag Zirvesinde 46 devlet tarafından onaylanmış olan Terörizme Karşı Ortak Eylem Planı kapsamında NATO ile ilişkilerini sürdürmektedir. Bu planı üye ve 20 BİO kapsamındaki devletler olmak kaydıyla 46 devlet onaylamıştır.³⁸⁶ Bu planda terörizmle mücadele konsepti açıklanmış ve ittifak üyelerinin halkına, kuvvetlerine, topraklarına ve uluslararası güvenliği hedef alan tüm terör hareketlerine karşı mücadele kararlılığı ifade edilmiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan terörizme karşı NATO’nun bu hassas tutumundan yararlanabilir.³⁸⁷ Fakat bunun için bölgedeki Ermeni terörist çetelerin varlığına, uzun süreden beri işgal altında bulunan bölgelerde denetimsizlik sonucu terör örgütlerinin kendilerine yer ettiğine NATO’nu ikna etmesi gerekecektir. Ayrıca, Ermenistan’ın ABD’nin “şer eksenini” nitelendirmesi içerisinde yer alan İran’la yakın ilişkiler içerisinde bulunması Azerbaycan için önemli argümanlardan biri olabilir.

Son dönemlerde Azerbaycan yönetimi NATO ile ilişkilerine daha da önem vermektedir. NATO’nun planlama ve gözden geçirme sürecine katılmakta, askeri yapıdaki reform çalışmalarını hızlı bir şekilde tamamlamayı NATO’nun kriterlerine ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu çerçevede Bakü yönetiminin, Savunma Bakan Yardımcılığı makamına bir Türk generali getirmeyi planladığı da öne sürülmektedir. Azerbaycan basınında çıkan haberlere göre Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) atayacağı bir Türk general, bu yılın ortalarında göreve başlayacaktır. NATO’ya üye olmak isteyen Bakü, bu sürece hız kazandırmak amacıyla Savunma Bakan Yardımcılığı’na TSK’dan bir generali getirmeyi düşünmektedir. Atanacak Türk generale Azerbaycan ordusunda geniş yetkiler ve Türkiye’den getirdiği ekibiyle birlikte çalışma izni verilecek. 2011 yılına

³⁸⁵ **Zaman Gazetesi**, 30.11.2006

³⁸⁶ Hasret Çomak, “NATO’nun Yeni Güvenlik Yaklaşımı ve Büyük Ortadoğu Projesi”, **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006 s. 198

³⁸⁷ Azerbaycan’ın BİO kapsamındaki NATO ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz: Azer Ezimli, **Azerbaycan NATO Münasibetleri (1992-2000)**, Bakı 2001

kadar devam etmesi planlanan pozisyonda TSK'nin atayacağı birkaç generalin görev yapması planlanmaktadır.³⁸⁸

Azerbaycan, bu adımı Litvanya'nın tecrübesine dayanarak atacaktır. Litvanya, 2002'de NATO ve ABD askeri makamlarının tavsiyesi üzerine ABD ordusundan emekli Albay İonas Kronkaytis'e görev vermişti. ABD'li Albay, Litvanya'ya gelir gelmez general rütbesiyle Litvanya Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmişti. Kronkaytis, Litvanya ordusunu NATO standartlarına göre düzenleyerek, 2003'te bu ülkenin ittifaka katılmasını sağlamıştı.

4.6. ERMENİLERİN KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKI İDDİALARI VE GERÇEKLER.

Dağlık Karabağ sorunu bir iç sorun olmaktan çıkıp iki devlet arasındaki bir toprak anlaşmazlığı problemine ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununa dönüşmüş olmasına rağmen Ermenistan Dağlık Karabağ sorununu bir ulusal azınlık sorunu gibi tanımlamaya çalışmaktadır. Buradaki sorunun Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerle Azerbaycan yönetimi arasındaki bir sorunu olduğunu öne sürmektedir. Fakat, Dağlık Karabağ sorununa bağlı olarak bölgede yaşanan çatışmalara, Dağlık Karabağ dışında Ermenistan sınırları boyunca Azerbaycan bölgelerinin silahlı saldırıya ve işgale uğramış olmasına bakılırsa Ermenistan'ın bu savunması kabul edilebilir bir savunma değildir.

Ermenistan sorunun çözümü konusunda da Karabağ Ermenilerine kendi kaderini tayin (self-determination) hakkının verilmesi gerektiğini savunmaktadır. BM 16 Aralık 1966 tarihli Genel Kurulu kararıyla kabul edilmiş ve 1976'da yürürlüğe girmiş olan "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşme" başlığını taşıyan sözleşmede yer almış olan "Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"nın hangi durumlarda geçerli olduğunu ve Dağlık Karabağ'da self-determination uygulanması iddiasının ne kadar geçerli olacağı sorusuna yanıt bulmak için bu konuda uluslararası alanda 1. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan uygulamalara ve yorumlara bakmak gerekmektedir.

³⁸⁸ Ayna Gazetesi, Bakü 06.01.2007

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana ulus-devlet, siyasal bağımsızlığın tartışmasız kurucu ilkesi olarak kabul edilmiştir. Ulus-devlet sistemi her ulusun belirli bir coğrafya ve bunu üzerinde yaşayan insanlar üzerinde bağımsız yönetim hakkına sahip olduğu önermesinden hareket eden kendi kaderini tayin hakkı öğretisiyle desteklenmiştir. Fakat bu öğretiye karşın ulusal azınlıkların siyasal bağımsızlıkları yoktur, bu yüzden egemen devlet uygulamaları genellikle kendilerini meşrulaştıran ilkeyle çatışma halindedirler. Üstelik siyasal bağımsızlık toprakların yeniden paylaşımının getireceği kendilerine özgün sorunlar nedeniyle kolay elde edilebilir değildir ve pek çok örnekte gerçekleşmesi olanaksızdır. Sonuç olarak ulusal azınlıkların çoğunun siyasal hedeflerine ulaşmaları olanaksız olduğu gibi, aynı zamanda (20. yüzyıl tarihinin kanıtladığı gibi) pek çok ciddi uluslararası anlaşmazlığın, hatta çatışmaların nedeni olabilir.³⁸⁹

Kendi kaderini tayin hakkı uluslararası toplum için oldukça belirsiz bir kavram olmayı sürdürmektedir. Kendi kaderini tayin, 1919 anlaşmalarında yer aldığı gibi, etnik temelli bir ulusa özgü bir hak olarak mı anlaşılmalıdır? Yoksa 1945 barış anlaşmalarının önerebileceği türden, uyruk ulusların hakları olarak mı anlaşılmalıdır? Bu sorunun açık bir yanıtı yoktur; her iki yorumu da destekleyici kanıtlar olabilir. Ulusal kendi kaderini tayin hakkı tartışmasının altında yatan bütünüyle bu belirsizlik ve etnik-ulusal azınlıkların isteklerini uluslararası düzen açısından yıkıcı unsur haline getiren budur.

Fransız Devriminden sonra gelen olaylar dizisiyle birlikte, Batı Avrupa'da başlayan, krallıkların hanedanlıkların uluslararası meşruiyetinin yerini ulusal ölçütlerle bırakması süreci hızlandı. Sonunda Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ulus-devlet siyasal bağımsızlığın kurucu ilkesi olarak en azından Avrupa ölçeğinde kabullendi. Bunu izleyerek hanedanlıklar, krallıklar, dini güç odakları (piskoposluklar gibi) kontluklar, bölgeler, ülkeler ve benzerlerin yerleşik olduğu alanlar, Avrupa siyasal haritasında, siyasal bağımsızlık sahibi uluslar olarak tanımlanmıştır³⁹⁰.

³⁸⁹ Jennifer Jackson Preece, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Donkişot Yayınları, İstanbul 2001 s. 41

³⁹⁰ Ali Karaosmanoğlu, "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve

Ulusal azınlıklar sorunu, ulus varsayılan her topluluğun belirli bir coğrafi alan üzerinde siyasal erk sahibi olmasının uygulamadaki olanaksızlığından kaynaklanır. Varolan koşullar altında, yeryüzündeki boş veya sahipsiz toprakların yeniden paylaşılmasından söz edilemez, çünkü yerleşim bölgesi haline getirilebilecek bütün alanlar, zaten bir bağımsız devletin egemenlik sınırları içerisindedir.

Buna karşın toprakların yeniden paylaşımı olanaklıdır ve çok ender de olsa, görülmektedir. Toprakların barışçı yöntemlerle yeniden paylaşılması ve sınırların yeniden belirlenmesi, söz konusu topraklar üzerinde egemenlikleri hakkı olan devletlerin kabulüyle mümkün olabilir. Gerçekçi yaklaşıldığında böyle bir onay, ancak, söz konusu devlet onayın kendi ulusal çıkarı (çatışmanın sona ereceği inancı, barışın korunacağı, demokratik ilkelere göre olduğu inancıyla hareket ediyorsa gündeme gelebilir. Ancak devletin toprak paylaşımını kabullendiği koşullarda bile, ulusal azınlığın tanınması sorun olmaya devam edebilir. İki taraftan çok tarafı olan bütün tarafların dahil edileceği bir anlaşma yapma zorunluluğunun çok fazla sayıda ortaya çıkmayacağını söylemek yanlış olmaz elbette; çoğunlukla bir ulus-devlet bünyesi içerisinde ulusal olarak nitelenebilecek sadece bir tek azınlık bulunur. Ulus-devletin onayı olmadığı takdirde, toprakların yeniden paylaşımı, ulusal azınlık halklarının silahlı ayaklanması veya bu azınlık adına bir dış gücün askeri müdahalesi olmaksızın pek de olası görünmemektedir. Ancak, azınlıkların silahlı ayaklanması çoğu zaman dış devletlerin doğrudan olmasa da dolaylı müdahalesini beraberinde getirmektedir.³⁹¹ Bu da konunun bir iç sorun olmaktan çıkıp bölgesel barışı tehdit eden uluslararası bir soruna dönüşmesi demektir. Hırvatistan, Bosna, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Çeçenistan'daki kanlı çatışmaların, ulusal azınlıkların ayrılma taleplerinin böyle bir durumdan kaynaklanan sorunlar olduğu açıktır.

Bir iç savaşı sona erdirmek için dışarıdan askeri müdahale bir dizi mantıklı nedenle pek de olasılık dahilinde değildir. Bu şekilde toprakların yeniden paylaşılmasını zorlamanın getireceği sorunlar ulusal azınlık çatışmalarının çoğunda dış müdahalesi engel oluşturabilir. David Owen, Cyrus Vance ve beş aracı

Demokrasi”, **Doğu-Batı**, (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003, s. 147
³⁹¹ Ayşe Füsün Arsava, “Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aland Adaları Sorunu”, **Seha L. Meray’a Armağan**, Cilt I, Ankara-1981, s. 59.

ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya), Bosna'nın Sırp, yanı sıra Hırvatlar ve Bosnalılar tarafından kabullenir bir etnik haritasını çizme girişimlerinin her defasında sonuçsuz kalması, halkların ve yerleşik oldukları tarihi alanların modern siyasal coğrafyaya uyumlu hale getirilmesinin çok zor oluşunun güçlü bir hatırlatıcısıdır. Örneğin toprakların yeniden paylaşılması aşamasında sınırlar nasıl belirlenecek? Belirli bir ulusun halen yaşadığı topraklar mı tarihsel ulusal toprakları olarak adlandırılacak; yoksa yüz yıl, beş yüz yıl, bin yıl önce yaşadıkları, fakat ayrılmak zorunda kaldıkları (belki de haksızlıklar sonucu) topraklarına mı geri dönecekler? Böyle bir tarihi alan çizildiğini varsayalım, orada yaşayan diğer ulusa ne olacak? Yeni azınlıklar başka bir ulus-devletin sınırları içine (çoğunluğunun aynı ulusal kimliği paylaşan insanların oluşturduğu bir devlet içine) göç etmeye mi zorlanacaklar? Ya böyle bir devlet yoksa veya olduğu halde, ilgili azınlığı kabul etmeye istekli değilse? Ulusal temelde yeni bir toprak paylaşımı mı gerekli olacak? Belki de başka bir dış gücün yardımıyla. Kısaca, toprakların yeniden paylaşımı sürecinin sona erdiği yargısına hangi noktada ulaşılabilecek?

Toprakların yeniden paylaşılması girişimlerinin sonunda türdeş ulus-devletler oluşacağını söylemek olanaksız görünmektedir; büyük olasılıkla başka bir ulus-devletin egemenlik alanı içinde yaşayan ulusal azınlıkların her zaman var olacaklardır. Hiçbir toprak paylaşımı (gerçekleştirilme olasılığı olduğu varsayımıyla) ulus-devlet sistemi içinde ulusal azınlıklar sorununu kesin ve kalıcı bir şekilde çözümüylemez. Bundan emin olabiliriz. Toprakları ulusallık temelinde yeniden dağıtma girişimleri, büyük olasılıkla, ilgili kesimler için siyasal ve askeri bir bataklık yaratmaktan başka işe yaramayacaktır (müdahale güçleri de dahil olmak üzere).³⁹²

Sonuç olarak, bir devlet böyle bir müdahaleyi mali, askeri ve insan kaynakları gibi bedellerini kabullenmeye istekli bile olsa (uzun süreli askeri bir müdahalenin olası bir sonuç olduğu bir durumda) savaşın bedelini üstlenmeye hazır olma gibi varolan ulus-devletler; ulus-devletler kulübünün bir üyesini topraklarından etme konusunda neden bir örnek oluşturmak istesinler ki? Üstelik bu örneğin günü geldiğinde kendileri için de kullanılmayacağı konusunda hiçbir güvenceleri yokken?

³⁹² Jennifer Jackson Preece, *a.g.e.*, s. 41

Devlet hakları ile azınlık talepleri arasında keskin bir karşıtlık bulunmaktadır.³⁹³ Bu yüzden varolan uluslararası sistem ulusal azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmalarını desteklememektedir.

Geçen yüzyılda, uluslararası devletler kulübünün ulusların üyeliği, üç ayrı durumda yeniden tanımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İkinci Dünya savaşı Sonrasında ve 1991 sonrası Eski Komünist Blok'un dağılmasından sonra. Her üç durumda da yenik düşmüş saygınlığı kalmamış veya parçalanmış, topraklarının ulusların kaderlerini tayin hakkı ilkesinin düşünsel gereklerini yerine getiremedikleri, için yeni veya yeniden doğmuş devletler arasında paylaştırılmasının görece kolay olduğu çok uluslu imparatorlukların bünyesinden yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Bu durumlarda bile, uluslararası düzen açısından temel kaygı olan varolan devletin toprak bütünlüğü ilkesi, bağımsızlık taleplerinin ancak bazı durumlarda yerine getirileceği anlamına gelmiştir: imparatorlukların veya federal devletlerin temel kurucu birimleri *uti possidetis juris*³⁹⁴ ilkesiyle veya uyumlu biçimde parçalanmış; kendi kaderini tayin hakkının varlığı koşullarında, halk oylamasına başvurulmuş; manda veya BM himayesinde topraklar; önceden bağımsız olan topraklar, zarar gören devletin en azından sözsüz onayıyla bağımsızlığını yeniden ilan etmiş; ve farklı bölgesel siyasal-coğrafi bünyeler için *carence de souverainete*³⁹⁵ uygulanmıştır.³⁹⁶

1919 ve 1920 yılları arasında, orta ve Doğu Avrupa'da yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Yenik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Prusya Krallığı bünyelerinden etnik-ulusal kimlik zemininde, çoğunlukla halk oylaması sonucu meşruluk iddia eden bir düzine, büyük devlet kurulmuştur: Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk. Bunlar ek olarak, parçalanan Rusya İmparatorluğu bünyesinden Finlandiya ve Baltık

³⁹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Michla Pomerance, "Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations", **The Hague**-1982, s. 14-23

³⁹⁴ Uluslararası Hukuk'ta imparatorlukların çöküş sürecinde savaş sonucu elde edilen toprakları sahiplenmeye izin verilmesi

³⁹⁵ Bağımsızlıktan yoksun bırakma.

³⁹⁶ Ali Tuncay, A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The Yugoslav Case), **Master of Arts**, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 1993, s. 6.

devletleri Estonya, Letonya ve Litvanya ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda da benzeri bir süreç yaşanmış; Asya ve Afrika'daki Avrupa sömürgelerinde, çoğunluğu varolan sömürge sınırları üzerinde, genellikle çok uluslu, yurttaş ulus-devletler kurulmuştur. Daha yakın tarihte, 1989'dan sonra, orta ve Doğu Avrupa'nın çok uluslu devletleri (Çekoslovakya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği) yerlerini, önceden daha geniş bir devletin egemenlik alanındaki birimler olan, görünüşte etnik temelli ulus-devletlere bırakmışlardır: Çekoslovakya'nın yerine Çek Cumhuriyeti ve Slovakya; eski Yugoslavya'nın yerine Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Makedonya ve geri kalanı üzerinde Sırbistan ve Karadağ; SSCB'nin yerine Estonya Letonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna, Rusya Cumhuriyeti, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan. Yine de sınırların nasıl çizildiğine bakılmaksızın çoğu durumda kapana kısılmış ulusal azınlık bulunmaya devam edecektir; dolayısıyla sorun da devam edecektir.³⁹⁷

Henüz kendi etnik temelli ulus-devletlerini kurma arzularını gerçekleştirememiş diğer ulusal azınlıkları için, egemen devletlik hakkının ulusal azınlıklar arasında paylaşılması genellikle esin kaynağı olmaktadır. Bağımsız devletlerini kurma talepleri gerçekleşmediğinde (sözü edilen nedenlerle genellikle gerçekleştirilemez) söz konusu ulusal azınlıklar kendilerini, etnik kavramlarla ifade edilen nedenlerle genellikle gerçekleştirilemez. Söz konusu ulusal azınlıklar kendilerini, etnik kavramlarla ifade edilen bütün uluslara kendi kaderini tayin hakkı tanımayan (veya tanıyamayan) uluslararası düzenin kurbanları olarak hissedilecektir. Örneğin çok uluslu devletler Çekoslovakya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliğinin topraklarının soğuk savaşın hemen ardından ulusal azınlıklara paylaşılması hiçbir şekilde Orta ve Doğu Avrupa'daki ulusal azınlıklar sorununu ortadan kaldırmamıştır.³⁹⁸ Hala egemenlik alanı içinde özellikle belirli bölgelerde yoğunlaşmış, kendi bağımsız siyasal yönetim birimlerine sahip olma isteklerini dile getirebilecek ulusal azınlıklar barındıran pek çok orta ve doğu Avrupa devleti bulunmaktadır. Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Slovakya, Sırbistan ve Ukrayna

³⁹⁷ M.Akif Kütükçü, "Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri"
Selçuk Üniv. Sos.Bil.Enst. Dergisi, Sayı:13 s. 260

³⁹⁸ Ali Tuncay, **a.g.m.**, s. 8

sadece birkaç örnektir. Sonuç olarak henüz yanıtlanmamış ulusal azınlık talepleri, soğuk savaş sonrası Avrupa'sında hala uluslararası düzen ve istikrar açısından olası bir tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.³⁹⁹

Yanıtlanmamış ulusal emeller, ulusal azınlıkların uluslararası alanda karmaşa yaratacak tutumlara yönelmelerini kısırtabileceği, tarihe bakıldığında bunun pek çok örneği görülebileceği için, uluslararası ölçekte büyük önem taşımaktadırlar: Hırvatistan'da, Krajina Sırplarının 1990'ların ilk yıllarındaki ayrılıkçı hareketi, komşu Azerbaycan'dan Dağlık-Karabağ bölgesini isteyen Ermeniler gibi toprak talep eden hareketler, 1994-1995 yıllarında General Dudayev'in Çeçenistan'ı Moskova'nın siyasal erkinden kurtarma yelteniş, İngiltere'de İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA), Sırbistan'da Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ve Türkiye'de Kürdistan İşçi Partisi (PKK) gibi örgütlerin büyük ses getiren bombalamaları gibi uluslararası terörist eylemler ve bağımsız devlet kurma sonlu hedefini gerçekleştirilmeye yönelik diğer eylemler. Böylesi eylemler uluslararası barışı ve istikrarı doğrudan veya dünyanın diğer bölgelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerine örnek oluşturarak dolaylı yoldan bozabilirler.⁴⁰⁰ Bu tür hareketler konusunda yaygın kanı, toprakların söz konusu ulus yararına yeniden paylaşımını sağlamak için, barışı ve istikrarı bozma ana hedefine hareket ettikleri yönündedir. 1988 yılının sonlarından başlayan Ermeni saldırıları, Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı uzun süren istikrarsızlığa sürüklemiş ve 1994'te ateşkesin imzalaması bölgenin zamanla göreceli istikrar elde etmesine neden olmuştur.

1989'dan beri, ulusal azınlık haklarını düşünmeye isteklilik uluslararası alanda dikkate değer ölçüde artmıştır. Tutumun böylesine kökten farklılaşmasının nedeni, orta ve doğu Avrupa'nın komünist ülkeleri ve Sovyetler Birliğinin çöküşü dolayısıyla bölgenin tamamında etnik ulus temelli siyasal bağımsızlık taleplerinin ortaya çıkışıdır. Üstelik gerek azınlıklar, gerekse çoğunluk nüfusu içindeki etnik ulusal uyanış belirli etnik gruplar arasında çeşitli düzeylerde çatışmalara ve bu çatışmaların yayılacağı korkularına kaynaklık etmiştir. En aşırı biçimi, tehlikeli askeri çatışmalar düzeyine tırmanan gerginliklerdir; örneğin eski Yugoslavya

³⁹⁹ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 45; M.Akif Kütükçü, **a.g.m.**, s. 266

⁴⁰⁰ Ove Bring, "Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı", **Serbisti**, Sayı 15, Kasım-Aralık 2003 s. 22

sınırları içinde Sırlar Hırvatlar ve Bosnalılar arasındaki; Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ, bölgesi için Ermeni-Azeri savaşı; Abhazya, Güney Osetya ve Marneuli bölgeleri çatışması ve Rus ordusu ile Çeçenistan'daki bağımsızlık yanlısı Çeçen güçleri arasındaki askeri çatışmalar. Avrupa'nın diğer bölgelerinde de, etnik gruplar arasında ciddi siyasi uzlaşmazlıklar gündeme gelmiştir. Transilvanya'da, Macar azınlık ile Romen çoğunluk arasında gerginlik 1989'dan beri sürmektedir.⁴⁰¹ Mart 1990'da, Macar azınlıkla Tirgu Mureş'teki temsilcileri Romanya aşırı milliyetçi partisi Vatra Romanneasca'nın destekçilerinin saldırısına uğramışlar, üç gün süren şiddet olaylarında iki kişi ölmüş, 296 kişi yaralanmıştır. Slovakya'da, Macar Toplumunun ulusal azınlık hakları talebi üzerine, devletin çoğunluğunu oluşturan ulusun siyasi temsilcilerinin bir kısmının (özellikle Meciar ve partisi Slovak Milliyetçi Partisi'nin) düşmanlığına maruz kalmıştır. Bu arada, Baltık devletlerinin üçü, Rus azınlık karşısında kültürel egemenliklerinin kesinleştirecek önlemlere başvurmuşlardır. Ekim 1992'de üç devletin üçü de, yerleşik olma ve en azından kısa vadede ancak birkaç Rus'un geçebileceği dil yeterlilik sınavı maddelerini içeren yurttaşlık yasaları çıkarmışlardır.⁴⁰²

Bu arada, 1989'dan sonra tanınan dolaşım özgürlüğü ulusal azınlık gruplarının üyelerinin kendi etnik gruplarının çoğunluğu oluşturduğu devletlere göçlerini olanaklı kılmıştır. Binlerce insan göç etmiş ve 1990'ların ilk yıllarında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana Avrupa'nın en büyük göç hareketi gözlenmiştir. Almanya, Macaristan ve Türkiye bu etnik göçten en büyük payı alan ülkelerdir; Avusturya da anlamlı ölçülerde bu kaçış hareketlerinden etkilenmiştir. Hırvatistan ve Bosna'da etnik temizlik hareketine dönen çatışmaların ardından, eski Yugoslavya ve daha ötelere giden kalabalık sığınmacı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu yığınsal göçler, başlı başına, göç alan ve göç veren devletler açısından olası siyasi istikrarsızlık kaynağı olarak nitelendirilmiştir.

Bu yüzden, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'sında ulusal azınlıklar sorunu, uluslararası tartışmaların ve eylemin önemli bir konusudur. Milletler Cemiyeti ve 1878 Berlin Kongresi'ne kadar uzanan uzun bir dönem içinde üretilmiş

⁴⁰¹ M.Akif Kütükçü, **a.g.m.**, s. 266

⁴⁰² Ali Tuncay, **a.g.m.**, s. 8; Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 49

uygulamalarla uyumlu olarak, orta ve doğu Avrupa'daki ve eski Sovyetler Birliğindeki yeni devletlerin uluslararası tanımlanmasının ölçütlerine kadar vermekle yükümlü çeşitli kuruluşlar, yeniden ulusal azınlıklar koşullarını, devletlerin parçalanmasının ölçüsü ve oranını denetim altında tutma amacıyla birlikte önkoşullar olarak kabul etmişlerdir.⁴⁰³

Aralık 1991'de, AB Bakanlar Konseyi, eski komünist blok içindeki yeni devletlerin tanınmasının genel çerçevesini belirlemiştir. Yeni devletlerin demokratik olma, bağımsızlığa barış içinde ve iyi niyet temelindeki görüşmelerle geçme koşullarında tanınması temel bir ölçüt olarak kabullenilmiştir.⁴⁰⁴

Yeni devletler, Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi, Helsinki Sonuç Bildirgesi ve AGİT Yeni Bir Avrupa İçin Paris Sözleşmesi'ne ve özellikle hukuk sistemi, demokrasi ve insan hakları maddelerine saygılı olmak zorundadırlar. Ek olarak gelişmekte olan AGİT taahhütleriyle uyumlu, etnik ve ulusal grup ve azınlık hakları güvenceleri talep edilmiştir. Bu belge, arabulucu komisyon önerisiyle (Ağustos 1991'de eski Yugoslavya'nın barış ve düzen içerisinde geçişini sağlama alma amacıyla AB tarafından kurulmuştu), Yugoslav cumhuriyetinin tanınmasının özel gereklerini gözden geçirmek üzere bir Yugoslavya Konferansı çağrısı da yapmıştır. Komisyon uluslararası tanınmanın gerçekleşmesi için, ulusal azınlık haklarının güvencelerini temel bir ölçüt olarak kabul etmiştir. AGİT, azınlıklara yönelik devlet yönetimini biçimlendiren kuralları ulusal azınlık/çoğunluk çatışmasını en aza indirecek ve aynı zamanda ulusal azınlık topluluklarının üyelerine yönelik bireysel baskıları önleyecek bir şekilde yeniden düzenlemekle ilgilenmektedir. Bu nedenle aynı zamanda örgütün etkinliklerinin temeline oluşturan bütün resmi belgelerde, ulusal azınlıkların haklarına yönelik ifadeler kullanılmıştır. Bu dönemin belli başlı insan hakları metinleri de, bu belgeler arasındadır; Kopenhag Belgesi(1990), Yeni Bir Avrupa için Paris Sözleşmesi(1991), Ulusal Azınlıklar Cenevre Raporu (1991), Moskova Belgesi (1991), Helsinki Belgesi (1992) ve Budapeşte Belgesi (1994). Buna ek olarak AGİT, 1992'de üye devletlerin ulusal azınlıklara yönelik uygulamalarını ortaklaştırmak ve ulusal azınlık/çoğunluk

⁴⁰³ Tamer Soysal, "Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmeleri ve Self Determination İlkesi", s. 15
http://www.turkhukuk sitesi.com/art_misc.php?do=225

⁴⁰⁴ Jennifer Jackson Preece, *a.g.e.*, s. 53

çatışmalarının çözümlenmesine yardımcı olmak amacıyla, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği bürosunu kurmuştur.⁴⁰⁵

NATO devlet ve hükümet başkanları tarafından 1991 yılında kullanılan “stratejik” kavramı, güvenliğe geniş yaklaşımın altını çizmiş ve diyalog, işbirliği ve ortak savunma yeteneğinin sürdürülmesi üzerine kurulduğunu vurgulamıştır. NATO’nun güvenlik politikasının siyasal ve askeri unsurlarını bütünleştirip söz konusu Avrupa kurumları (AB,AGİT,AK) ve orta ve Doğu Avrupa’daki yeni ortaklarla “genel Avrupa güvenliği ve savuna kimliği” oluşturmak için işbirliği inşa edecek tutarlı bir bütünlük haline getirmeyi denemiştir. Orta ve doğu Avrupa devletleriyle Barış Ortaklığı’nın amaçlarını belirleyen Kuzey Atlantik işbirliği Konseyi Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Çalışma Planı, Etnik ve azınlık sorunlarından kaynaklanan sorunlar ve çatışmalar değişen Avrupa’da güvenliği etkilemektir’ özel belirlemesi yaparak, belirli çıkarlar açısından önemli bir ‘politika ve güvenlik sorunu olduğu ifadesini kullanmıştır. Buradan devam ederek The Partnership for Peace Framework Document (Barış Ortaklığı Çerçeve Belgesi, 1994)’inde NATO üyesi devletlerin ve taraftar olan diğer devletlerin Helsinki Sonuç Kararları’na ve bunu izleyen aralarında ulusal azınlık yükümlülüklerini belirleyen belgelerin de olduğu bütün AGİT belgelerine bağlılıklarını yeniden ifade etmeleri gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁰⁶

Bu sırada, Avrupa’da azınlıklar sorununu kavrayarak güvenlik ve istikrarı destekleyen sınırların dokunulmazlığı ilkesini pekiştiren ve Orta ve Doğu Avrupa’da demokratik süreci ve bölgesel işbirliğini destekleyen bir pakt, Fransız Başbakanı Eduart Balladur tarafından önerilmiştir ve AK tarafından onaylanmıştır.⁴⁰⁷ Paris’te 1995’te imzalanan pakt, yeni bir uluslararası kararlar dizgesi ve imzacı devletler arasında (liste AGİT katılımcı devletleri listesinin aynısıdır) demokrasi, insan ve azınlık haklarına saygı, ekonomik gelişme ve barışı güçlendirecek güven ortamı oluşturacak yeni bir çerçeve yaratmayı hedeflemiştir.

⁴⁰⁵ Mustafa Şahin, **Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası**, Ankara-2000, s. 24-25.

⁴⁰⁶ Tamer Soysal, **a.g.m.**, s. 10

⁴⁰⁷ Mustafa Şahin, **a.g.e.**, s. 28

Görüldüğü gibi iki kutuplu sistemin sona ermesi ve uluslararası sistemin yeni bir yapıya kavuştuğu dönemde uluslararası kuruluşlar sistemde barışın ve düzenin korunmasına azami önem vermişlerdir. Eski Sovyet Blok'un dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin tanınmasında AB Bakanlar Konseyi'nin demokratik olma, bağımsızlığa barış içinde ve iyi niyet temelindeki görüşmelerle geçme koşullarının yerine getirilmesini temel bir ölçüt olarak kabul etmiş olması bunun açık bir kanıtıdır. Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri bu kriterlere uymamakla birlikte terörist eylemlere girişerek, güç kullanarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozmayı hedeflemişlerdir. Ülke sınırlarının silahlı kuvvet kullanarak değiştirilmesi, bölücü terörist eylemlerle bölge barışını bozma çabaları uluslararası zeminde kabul edilemez bir durumdur.

Kendi kaderini tayin hakkının hangi durumlarda geçerli olacağı konusu tartışmalı olmakla birlikte ulusala azınlıklara uluslararası kabul görmüş prensipler çerçevesinde muamelede bulunan, demokratik haklardan ve temel hak ve özgürlüklerden yararlanma konusunda sorun yaşanmayan ulus devlete karşı kendi kaderini tayin hakkı gerekçesiyle bağımsızlık iddiaları öne sürmek isabetli olmayacaktır. Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni'ler Sovyetler Birliği döneminden beri her türlü haklardan eşit olarak yararlanmaktaydılar ve özerk bir yapıya sahip bölge statüsündeydiler. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü girişimleri kapsamında işgal edilmiş toprakların iade edilmesi ve Ermeni çetelerinin silah bırakmaları karşılığında Dağlık Karabağ'a geniş bir özerklik tanıyabileceğini açıklamıştır. Buna rağmen Ermeniler silah bırakmamış ve işgali sürdürmüşlerdir. Ermenilerin bu tutumu, Dağlık Karabağ'da kendi kaderini tayin hakkı talebinin dayanaksız olduğunun açıkça göstermektedir. Ayrıca, kendi kaderini tayin hakkı üniter yapılı devletlerin bütünlüğünü bozacak ve bölgesel-uluslararası barışı bozacak şekilde yorumlanmaması gerekmektedir. Devletlerin kabulgörmüş bugünkü sınırları içerisinde sayısız ve çok çeşitli azınlıklar varlığını sürdürmektedir. Bunların tamamının birbirine emsal oluşturacak şekilde birer bağımsız devlet olmaları mümkün değildir.

Dağlık Karabağ'da Ermeniler herşeye rağmen bir bağımsızlık iddiasını sürdürmekte ve bölgeni Azerbaycan'dan koparma yönünde adımlar atmayı

sürdürmektedirler. Çözüm için görüşmelerin yoğun bir şekilde sürdüğü dönemde Ermeniler 10 Aralık 2006'da Dağlık Karabağ'da Anayasa Referandumunu gerçekleştirmişlerdir.⁴⁰⁸

Azerbaycan, Ermenilerin bu girişimlerinin devam eden barış sürecine ciddi zarar verdiğini bildirmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı yapılan referandumun Azerbaycan Anayasası'na aykırı olduğu açıklanmış ve bu girişimlerin bölgede istikrarı sürdürmek için gösterilen çabalara zıt olduğu vurgulanmıştır. Açıklamada bu girişimlerin uluslararası hukuka da aykırı olduğuna dikkat çekilmiş ve Ermenilerin Karabağ'da “oldu bittiye getirme” çabalarının Azerbaycan tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyeceği duyurulmuştur.⁴⁰⁹

AB Dağlık Karabağ'da düzenlenen referandumun sonuçlarını tanımayacağını açıklamıştır. AB Dönem Başkanlığından yapılan açıklamada Yukarı Karabağ'ın bağımsızlığının tanımayacağını ve barış için AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen çabaları desteklediği bildirilmiştir. Hiçbir devletin tanımadığı Karabağ'daki referandumu GUAM üyesi Gürcistan, Ukrayna ve Moldova bir bildiri yayımlayarak kınamıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ **Sabah Gazetesi**, 11.12.2006

⁴⁰⁹ “Önce İşgal Sonra Oylama” <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=8900>

⁴¹⁰ **Zaman Gazetesi**, 12.12.2006; **Sabah Gazetesi**, 11.12.2006

SONUÇ VE ÖNERİLER

I. Dünya Savaşı sonucunda Dünya haritası yeniden çizilirken bir çok devletin sınırları yeniden çizilmiştir. Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Çar Rusyası'nda gerçekleşen Ekim Devrimi özellikle Kafkasya'da yaşayan halklar açısından önemli fırsatların doğmasına neden olmuştur. Güney Kafkasaya'da yer alan ve Çar Rusyası'nın idaresi altında bulunan Azerbaycan ve Gürcistan birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkmışlardı. Bölgede yaşayan Ermeni nüfus da ortadaki otorite boşluğundan yararlanarak yaşadıkları topraklar üzerinde bağımsız bir devlet kurduğunu ilan etmiş ve İtilaf devletlerinin desteğini almayı başarmıştır.

1918 yılının ilk aylarında Güney Kafkasya'da kurulmuş olan bu üç devlet birlikte Güney Kafkasya Federal Demeokratik Cumhuriyetini kurmuşlardı. Fakat, özellikle Ermeniler'le Azerbaycan'lılar arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve uyumsuzluklar Federal Cumhuriyetin varlığını sürdürmesine olanak tanımamıştır. Ermeniler'in Azerbaycan'a ve Gürcistan'a karşı öne sürdükleri toprak talepleri bölgede ciddi çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Federasyon kısa bir sürede dağılırken, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan 1918 yılının Mayıs ayının sonlarında Güney Kafkasya'da birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkmış oldular.

Daha önce 1905- 1907 yıllarında Çar Rusya'sı idaresi altında iki toplum arasında yaşanan iç çatışma Bağımsızlık ilanından sonra iki devlet arasında tekrardan Ermenilerin toprak talepleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu kez çatışmalar ve iddialar Dağlık Karabağ üzerine yoğunlaşmıştı.

Ermeniler Nahçıvan, Dağlık Karabağ, Laçın ve Zengezur bölgelerinin Ermenistan sınırları içerisinde olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını gerçekleştirmek adına daha önce Türkiye'ye karşı savaşmak için Rusya tarafından silahlandırılmış olan Ermeni çeteleri bu kez Azerbaycan'a yönelik askeri operasyonlara girişmiştir. Ermeni çetelerinin bölgede katliamlara girişmesi, yeni bağımsızlığını ilan etmiş Azerbaycan'ı Türkiye'den yardım istemek zorunda bırakmıştır. Azerbaycan'ın talebi üzerine gelen 10 bin kişilik Türk Ordusu kısa sürede Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde duruma hakim olmuş, Gence'yi alarak Bakü'ye kadar ilerlemiştir. Fakat Montrö Mukavelesi gereğince Türk Ordusu Azerbaycan'dan çıkmıştır ve tüm Güney

Kafkasya İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler Karabağ ve Zengezur bölgesinin yönetimini Azerbaycanlı bir generalin başkanlığında üç Ermeni, üç Azeri ve İngiliz temsilciden oluşan bir komisyona vermişlerdi. Ermenilerin saldırılarının durdurulması için İngilizler, Karabağ Milli Şurası'nın bölgeden çıkarmakla tehdit etmişler ve baskı sonuç vermişti. Dağlık Karabağ Ermenileri Azerbaycan'la anlaşma yaparak özerk bölge olarak Azerbaycan sınırları içerisinde yer aldı.

Rusya bu süreçte yaşadığı iç çatışmalar nedeniyle Güney Kafkasya'daki gelişmelerden uzak kalmıştır. İngilizler ise, Bakü petrollerine ulaşmış olmakla birlikte bölgedeki istikrarsızlıktan ve yaşanan etnik çatışmalardan endişe taşımıştır. Bu durum İngilizler'in çıkarların ters düşmekteydi. Bu nedenle bölgede düzenin kurulması ve otoritenin sağlanması için Ermenilere karşı sert tutum sergilemekten geri durmamışlardı.

Ocak 1920'de Paris Konferansında İngilizlerin girişimiyle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları de facto tanınmıştır. Paris Konferansı aynı zamanda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki haklarını da tanımıştır.

I. Dünya Savaşının ardından bağımsızlık elde etmiş olan Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları uzun sürmemiştir. 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Bakü'ye girmiş ve Azerbaycan 1918'de ilan ettiği bağımsızlığını kaybetmiştir. Şubat 1921'de Ermenistan'da Sovyet Hakimiyeti kurulmuştur. Bu dönemden itibaren Dağlık Karabağ sorunu ve tartışmalı bölgeler SSCB'nin etnik-milli anlaşmazlıkların çözümü prensipleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Komünist Partisi Kafkas Bürosunun 27 Haziran 1921 tarihli toplantısında gergin geçen müzakereler sonunda Azerbaycan sınırları içerisinde Dağlık Karabağ'a Şuşa merkez olmak kaydıyla özerk vilayet statüsü verilmiştir. Ermeniler bu karardan memnun kalmamışlardır ve bölgede Daşnak ayaklanması baş göstermiştir. Ayaklanma kısa sürede yatırılmış ve Ermenistan Komünist Partisi Kafkas Bürosunun kararını kabul etmiştir.

1922 yılında SSCB'nin resmen kurulması ve Zakafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti adı altında üç Güney Kafkasya cumhuriyetinin SSCB'ye

katılması ile Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki tartışmalı konularla birlikte Dağlık Karabağ'ın kime ait olduğu konusu da böylece çözümlenmiştir. Dağlık Karabağ Azerbaycan sınırları içerisinde özerk statü kazanırken Zengezur bölgesi tamamen Ermenistan'a bırakılmıştır.

SSCB döneminde Dağlık Karabağ'da yürütülen politika bölgede Azerbaycan Türk nüfusunun azalması ve giderek azınlık durumuna düşmesine neden olmuştur. Dağlık Karabağ'da yönetim Ermenilerin elinde olduğu için ekonomik ve sosyal yönden yaşanan gelişmeler Ermenileri avantajlı duruma getirmiştir. Bölgede yaşayan Türk nüfus oluşturulan olumsuz koşulların etkisiyle Azerbaycan'a göç etmeye zorlanmıştır. Bugünkü Dağlık Karabağ sorunu bu koşullar altında ortaya çıkmıştır.

Ağustos 1987'de Ermeniler 75 bin imzalı bir dilekçeyle Moskova'ya başvurarak Dağlık Karabağ Sovyeti'nin Ermenistan'a katılma kararını ve bu kararın Ermenistan Yüksek Sovyeti tarafından da onaylandığını bildirmişlerdi. Ermenilerin bu girişimi Azerbaycan'da ciddi tepkilerle karşılanmış, tepkiler sokak yürüyüşlerinde, düzenlenen mitinglerde dile getirilmeye başlanmıştı. Ermeniler ise Dağlık Karabağ'da saldırılara, yağmalara başlamışlardı. Krizin sürmesi üzerine SSCB Yüksek Sovyeti, 12 Ocak 1989'da Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini Azerbaycan SSC'deki statüsü saklı kalmak kaydıyla özel bir yönetim komitesine bağlamıştı. Özel Yönetim Komitesi'nin ve Moskova'nı Ermenilerin saldırılarını önlemek için gerekli tedbirleri zamanında almaması çatışmanın şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu sırada Ermenistan sınırları içerisinde yaşayan 250 binden fazla insan Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakılmıştır.

Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalara karşı oluşan tepkiler giderek bağımsızlık taleplerine dönüşmüştü. Ocak 1990'da SSCB merkezi yönetiminin Bakü'deki olayları kontrol altına alamamasıyla Bakü'ye asker yürütmesi 160'dan fazla insanın ölümüyle sonuçlanmıştı. Ocak olayları geçici olarak gösterileri ve tepkileri sindirmiş gibi görünse de bundan sonraki süreç bağımsızlık taleplerinin açıkça ortaya atılmasıyla devam etmişti. Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ekim 1991'de bir bildirge yayınlarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha önce Baltıkya cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanı, ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığı

SSCB'nin diğer cumhuriyetleri üzerinde de etkili olmuş ve çözölme sürecini hızlandırmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan – Ermenistan arasındaki sorun halini almıştır. Dağlık Karabağ'da 1990'dan itibaren yaşanan silahlı çatışmalar giderek şiddetlenmiş, Ermenilerin bölgedeki Rus askerlerinin de desteğini alarak Ermenistan sınırı boyunca Azerbaycan'a yönelik geniş çaplı askeri operasyonlara girişmesi iki devlet arasında ilan edilmemiş bir savaşı başlatmıştır.

Savaş her iki taraftan binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlı nüfus ve Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarında yaşayan sivil halk ülkenin iç kesimlerine göç etmek durumunda kalmıştır. Bu savaş nedeniyle Azerbaycan'da 1 milyondan fazla insan yaşadıkları yerlerden göç etmiş ve ülkenin farklı bölgelerinde zor koşullarda, çadır kentlerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Mayıs 1994'te sağlanan ateşkes anlaşmasına kadar geçen süre içerisinde ayrılıkçı Ermeni çeteleri Dağlık Karabağ'ın tüm bölgelerine silah zoruyla hakim olmuştur. Bunun dışında Ermenistan topraklarında konuşlanmış Rus ordusunun da desteğini alarak gerçekleştirilen operasyonlarda Azerbaycan'ın Laçın, Kelbecer, Akdam, Füzuli, Cebrayıl ve Kubadlı ilçeleri de Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. İşgal edilen topraklar Azerbaycan'ın yüzölçümünün yüzde 20'ni oluşturmaktadır ve bu işgal durumu bugüne kadar sürmektedir.

Bölgede çatışmaların başladığı 1989 – 1991 yılları arasında bölge devletleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından soruna daha çok SSCB'nin iç meselesi gibi değerlendirilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede çatışmaların şiddetlenmesi, sorunun daha da büyüyerek bölgesel barışı tehdit eder duruma gelmesi Dağlık Karabağ sorununu BM, AGİT gibi uluslararası kuruluşların gündemine taşımıştır.

BM gerek Genel Kurulda, gerekse de Güvenlik Konseyinde defalarca Dağlık Karabağ konusu görüşölmüş, çatışmaların durdurulması ve silahlı birliklerin işgal

edilmiş bölgelerden çıkarılması konusunda kararlar alınmıştır. Özellikle BM Güvenlik Konseyi 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları çatışmaların durdurulması ve Azerbaycan'ın işgale uğramış bölgelerinden Ermeni silahlı güçlerinin çıkarılması gerektiği konusunda kesin hükümler içermektedir. Fakat bu kararların hiçbiri Ermeniler tarafından dikkate alınmamıştır. Bunda, alınan kararlarda doğrudan veya dolaylı hiçbir şekilde Ermenistan'ın saldırgan devlet olarak belirtilmemesi ve herhangi bir yaptırımın öngörülmemiş olmasının etkili olduğu söylenebilir.

BM'de başta ABD olmakla dünyanın hiçbir önde gelen devleti Ermenistan'a karşı herhangi bir yaptırım uygulanmasının gerekliliğini kabul etmemiştir. Azerbaycan Ermenistan tarafından sınır ihlallerinin yapıldığını, Dağlık Karabağ'da ve işgal edilen diğer bölgelerde Ermenistan silahlı kuvvetlerinin savaştığını ortaya koyan delilleri BM'ye sunmasına rağmen Ermenistan'a ciddi bir baskı uygulanmamıştır. Bu durumdan cesaretlenen Ermeniler işgallerini sürdürmüşlerdir ve bugün de barış görüşmelerinde geri adım atmamakta direnmektedirler.

Dağlık Karabağ sorunu özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmelerinden ve Avrupa Konseyine üye olmalarının ardından AGİT'in yakından ilgilendiği bir sorun olmuştur. Hatta sorunun çözümü konusundaki girişimler genellikle AGİT üzerinden yürütülmektedir. AGİT tarafından oluşturulan Minsk Grubu 1992 yılından beri çözüm konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Minsk Grubu Dağlık Karabağ'a ilişkin anlaşma imzalamak üzere Minsk'te toplanması kararlaştırılan uluslararası bir konferansta çözüm için taraflar arasında anlaşmaya ulaşılması ve gerekli altyapının oluşturulması için çalışmaktadır. Fakat Minsk Grubu'nun başarılı olduğunu söylemek zordur. Taraflar arasında bugüne kadar bir uzlaşma sağlanamamış ve planlanan uluslararası konferans toplanamamıştır. Minsk Grubu'nun bundan sonra da başarılı olma ihtimali oldukça düşük görünmektedir.

Bugün gelinen noktada ne BM Güvenlik Konseyi kararları, ne de Minsk Grubu çerçevesinde AGİT'in çabaları çözüm konusunda bir sonuç vermemiştir. Bunun dışında yapılan Cumhurbaşkanıların ve Dışişleri Bakanlarının yüz yüze ve heyetler halindeki görüşmelerinden de bir uzlaşma elde edilememiştir. Özellikle

2006 yılının çözüm yılı ilan edilmiş olmasından dolayı yaşanan yoğun görüşmeler trafiği sonucunda Dışişleri Bakanlarının verdikleri ılımlı mesajlar dışında bir gelişme elde edilememiştir.

Yapılan tüm çabalarından bir sonuç elde edilememesi bazı çevrelerce sorunun siyasal yollardan çözümünün mümkün olmadığı ve Azerbaycan açısından kaybedilen toprakların geri alınması için bir savaşın kaçınılmaz olduğu görüşü dile getirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan yönetimi de zaman zaman toprakları siyasal yollarla geri almak mümkün olmazsa, askeri yolları da deneyebileceğini dile getirmekle birlikte bunu başvurulacak en son yol olarak görmektedir. Ayrıca buna benzer açıklamalar daha çok ülke içinde kamuoyuna verilen mesaj niteliği taşımaktadır.

Tüm bunlara rağmen sorunun çözümü için barışçıl yolların tümünün tükenmiş olduğu söylenemez. Uzun süren çatışma ortamı ve istikrarsızlık sonrasında son dönemlerde sağlanan istikrarın bozulması ekonomik bakımdan önemli kazanımlar elde etmeye başlayan Azerbaycan için ciddi kayıplara neden olabilir. Azerbaycan'ın sorunun barışçıl yollardan çözümü konusundaki bugüne kadarki kararlı tutumunu sürdürmesi gerekmektedir. Mayıs 1994'ten beri zaman zaman yaşanan ihlallerle beraber sürdürülen ateşkesi bozan taraf olmamak için Azerbaycan'ın çatışma kaçınması gerekmektedir.

Azerbaycan öncelikle Dağlık Karabağ dışındaki Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklardan Ermeni silahlı birliklerinin çıkarılması ve bu bölgelerin Azerbaycan'a iade edilmesine çalışmalıdır. BM Güvenlik Konseyinin almış olduğu kararlar ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun Ocak 2005'de kabul ettiği karar uluslararası alanda Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nun kararında üye ülkelerden birinin, diğer bir üye ülke toprağını işgal etmesinin, Avrupa Konseyi ile ilgili taahhütlerine ciddi bir ihlal oluşturduğu belirtilmiştir. İşgal edilmiş bölgeler konusunda anlaşma sağlandıktan sonra Dağlık Karabağ bölgesinin statüsü konusundaki görüşmelere başlanması olumlu sonuç verebilir.

Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda da gerek uluslararası hukuk kuralları gerekse de uluslararası kuruluşların kararları Azerbaycan'ın tutumunu destekler

niteliktedir. AGİT'in Lizbon Zirvesinde ve diğer tüm uluslararası platformlarda sorunun Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Lizbon Zirvesinde kabul görmüş olan Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğü, Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek dereceli kendi kendini yönetme hakkı gibi iki temel prensip Ermenistan dışındaki tüm AGİT üyeleri tarafından desteklenmiştir. Aynı şekilde Kasım 2006'da yapılan NATO'nun Riga zirvesinde Dağlık Karabağ'a ilişkin açıklamada da sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın tutumunu destekler niteliktedir. Ayrıca Azerbaycan sorunun barışçıl yollardan çözümü için başından beri Dağlık Karabağ'a geniş özerklik vermeyi kabul ettiğini açıklayarak 1990 Paris Sözleşmesi'nin öngördüğü prensipleri kabul ettiğini ortaya koymuştur.

Dağlık Karabağ'ın statüsü sorunu 1992'den beri Minsk Grubuna havale edilmiş ve bugüne kadar çözüm konusunda bir sonuç elde edilememiştir. Bunun başlıca nedeninin Minsk Grubu üyelerinden ABD, Rusya, Fransa gibi devletlerin Güney Kafkasya'da çatışan çıkarlarının bulunması ve bu çıkarlar arasında bir uzlaşma sağlanamaması olduğu söylenebilir. Sorunun çözümünde Azerbaycan ve Ermenistan'ın çıkarlarının yanında ayrıca Minsk Grubu üyesi devletlerin çıkarlarının da uzlaştırılması gerekmektedir. Özellikle ABD ve Rusya açısından bu uzlaşmanın sağlanmasının zor olduğu görülmektedir. Bu nedenle Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesine ilişkin görüşmelerin yürütülmesi için AGİT veya BM gözetiminde Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturulması önerilebilir. Dağlık Karabağ dışında işgal edilmiş bölgelerin işgal durumuna son vermek için tüm uluslararası kuruluşların ve önde gelen devletlerin desteğini almaya çalışmak uygun olacaktır. Bundan sonraki süreçte Dağlık Karabağ'ın durumunun belirlenmesi aşamasında sorun Azerbaycan ve Ermenistan arasında görüşmeler yoluyla iki toplumun uzlaşması yoluyla çözümlenebilir. Bu görüşmeler Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek veren AGİT gözetiminde yürüdürebilir.

Bakü–Tiflis–Ceyhan Petrol Boru Hattı projesinin gerçekleşmesinin ardından Azerbaycan bölgedeki stratejik konumunu daha da pekiştirmiştir. Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına nakli için Azerbaycan önemli

bir geçiş noktası oluşturmaktadır. Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) Projesi, Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi gibi projelerin gerçekleşmesi konusunda Azerbaycan'ın azami çaba sarf etmesi gerekmektedir. Hazar geçişli doğal gaz ve petrol hatlarının gerçekleşmesi Doğu–Batı enerji ve ulaşım hatları açısından Azerbaycan önemli bir ülke olacaktır. Bu durumda Azerbaycan ekonomik, askeri ve stratejik bakımdan Ermenistan'a karşı açıkça üstün duruma gelmiş olacaktır. BTC projesinin gerçekleşmesinden sonra tamamen Rusya güdümlü politika izlemekte olan Ermenistan giderek köşeye sıkışmıştır ve bu sıkışmışlıktan kurtulmak için Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgeler konusunda adım atmak durumunda kalabilir.

Azerbaycan geliştirilen projeler kapsamında stratejik konumunu giderek pekiştirdike siyasal çözüm konusunda ısrarlarını sürdürmeli ve barış anlaşması için Ermenistan'ın işgal edilmiş topraklardan tamamen çıkmasını sağlamalıdır. Ermenistan bölgede stratejik önemini kaybettikçe bir an önce çatışma sonucu elde ettiği konumun getirdiği avantajlı durumdan yararlanarak şartlarını kabul ettirmek isteyebilir. Azerbaycan bu aşamada aceleci davranmadan bazı devletlerin ve uluslararası kuruluşların da baskısıyla bir oldubittiye izin vermemelidir.

Azerbaycan üzerinden gerçekleştirilmesi planlanan Doğu–Batı enerji ve ulaşım hatları projelerinin önemli bir ayağı Orta Asya Türk Cumhuriyetleridir. Azerbaycan gerek bu projelerin gerçekleştirilmesi için gerekse de Dağlık Karabağ sorununa ilişkin bu ülkelerin tam desteğini alma konusunda bu cumhuriyetlerle yakın işbirliği içerisinde bulunması gerekir. Ortak soydan gelen, ortak milli kültürel değerleri taşıyan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle tam bir dayanışma içerisinde olan Azerbaycan hem Ermenistan hem de Rusya karşısında daha güçlü duruma gelecektir.

özm konusunda Ermenistan'ın adım atması açısından Türkiye–Ermenistan sınırlarının açılması konusu da büyük önem arz etmektedir. Bilindiği gibi Türkiye'nin AB yeliği sürecinde baskı gördüğü konulardan birisi de Ermenistan sınırlarının açılması ve bu ülkeyle iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması talepleridir. Ermenistan–Türkiye sınırının açılması ve ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'nin bu sınır bölgelerinin ekonomik gelişmesine önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Fakat işgalci, Türkiye'ye karşı soykırım suçlaması ve toprak talebinde bulunan bir devletle ilişkilerin kurulması Ermenistan'a karşı açık bir taviz gibi değerlendirilebilir. Böyle bir tavizin verilmesi Ermenistan'ı işgalci tutumundan vazgeçmeme konusunda daha da cesaretlendirebilir. Ermenistan gerçekten barıştan ve dostane ilişkiler kurmaktan yana ise bu durumda kendileri tarafından gerekli adımların öncelikle atılmasını beklemek daha doğru olacaktır.

Sorunun çözümü konusunda Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirecek bir diğer unsur da Ermenistan'ın ve onun desteklediği ayrılıkçı Ermeni çetelerinin kontrolünde bulunan Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgelerde kendine yer bulmuş uluslararası terör örgütlerinin faaliyetleridir. Uluslararası denetimin bulunmaması nedeniyle bölgede terör örgütlerinin etkinlikleri, uyuşturucu trafiği ve gizli nükleer projelerin gerçekleştirilmesi için uygun ortam sağlanmaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde dönemin Azerbaycan milletvekili İlham Aliyev tarafından bu konu gündeme getirilmiş ve Meclis üyeleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bu konuda AKPM 24 Haziran 2002'de Strasburg'da bir beyanat yayınlarak Azerbaycan'ın işgal edilmiş ilçelerindeki uluslararası denetim dışında kalan bölgenin tüm Avrupa için tehlike kaynağı olduğu vurgulanmıştır. 11 Eylül saldırıların ardından uluslararası toplumda terörün en önemli düşman olarak tanımlanması ve NATO'nun yeni görevlerinin başında uluslararası terörle mücadelenin yer alması Azerbaycan dış politikasında terörle mücadeleye ayrı bir önem verilmesi gerektirmektedir. Bu bölgelerde terör örgütlerinin Ermenilerin himayesinde faaliyette buldukları, Ermenistan'ın teröre destek olduğu gerçeği dünya kamuoyuna her fırsatta anlatılmalı ve bu konuda dünya kamuoyunun desteğinin sağlanmasına çalışılmalıdır.

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi görüşmeleri sırasında Ermenistan SSC sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türk nüfusunun 1988–1990 yılları arasında zorla yaşadıkları bölgelerden sürülen 250 binden fazla “zorunlu göçmenlerin” durumunu da gündeme getirmesi gerekir. 1922'de SSCB'nin kurulması aşamasında Moskova Sovyet Yönetimi tarafından Ermenistan'a bırakılan Azerbaycan toprakları Zengezur–Göyce bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türk nüfus etnik temizlemeye tabi tutulmuş ve tarihin eski dönemlerinden beri yaşadıkları vatanlarından sürülmüşlerdir. Dağlık Karabağ'da Ermenilere geniş özerklik

verilirken tarihi yurtlarından sürülmüş 250 bin Azerbaycan Türkü'nün haklarının gözetilmemesi büyük bir haksızlık olacaktır.

Azerbaycan ekonomik alanda gelişme kaydettikçe bir taraftan da askeri alanda gelişmesine önem vermeli, uluslararası hukuktan ve stratejik konumundan ileri gelen avantajlarını askeri gücüyle de pekiştirmelidir.

Toprak taleplerinden vazgeçmesi, işgal ettiği topraklardan çekilmesi, sorunun çözümü konusunda adım atması Ermenistan'ın da çıkarlarına uygundur. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle bölgesel projelerde yer alabilir, Azerbaycan ve Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurarak ekonomisini geliştirebilir. Bölgesel enerji projelerinden alacağı geçiş ücretleri, bölge ülkeleriyle geliştirecekleri ekonomik ilişkiler uzun yıllardan beri zor koşullarda yaşayan ülke halkının da refahının iyileşmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Azerbaycan'ın her şeye rağmen sorunun siyasal yollardan barışçıl çözümü için sergilediği tutumunu sürdürmesi ve stratejik açıdan elde ettiği avantajları en iyi şekilde kullanması gerekmektedir. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı prensibi çerçevesinde barışçıl yollardan çözümü tüm Güney Kafkasya'da barışa ve istikrara önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- YUSİFOV, Yusif B., vd. **Azerbaycan Tarihi I. Cilt**, Maarif, Bakü 1994.
- RÜSTEMHANLI, Sabir., **Ömür Kitabı**, Gençlik Yay. Bakü 1989.
- TOGAN, Zeki Velidi., **İslam Ansklopedisi Azerbaycan Bölümü**, Cilt 2.
- ERCİLASUN, Ahmet B., **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yay. Ankara 1997.
- SÜMER, Faruk., **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., Ankara 1972.
- GÖMEÇ, Sadettin., **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 1999.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeus., **Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)**, Bağlam Yay. İstanbul 1989.
- ZEYBEK, Namık Kemal., **Türk Olmak**, Ocak Yayınları, Ankara 1999.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, AK.OTKAAM, Cilt 2, Ankara 1989.
- ASLAN, Abbas., "Azerbaycan'ın Jeopolitik Durumunun İran Toprak Bütünlüğüne Etkisi", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi (TKD)**, Ocak-Şubat 1999.
- Audrey L. Altstadt, "Milli Bilinç Meselesi", **Azerbaycan TKD**, Temmuz-Ağustos 2000.
- Ülke Profilleri**, Azerbaycan Kazakistan v.d; T.C. Başbakanlık TİKA Yayınlan, Ankara 2000.
- SARAY, Mehmet., **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, TDAV Yayınları, İstanbul 1993.
- ÖZEY, Ramazan., **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul 1999.
- Hassas Gruplar, Azerbaycan Kadınlarının Durumu", **B.M. Raporları**, Bakü 1999.
- İŞÇİ, Metin., "Türk Cumhuriyetlerinde Sosyo-Kültürel Yapılanma ve Türk Birliği Meselesi", **Genç Ufuklar Der.**, Sayı:3, Yıl: 1998
- Avrasya Dosyası**, TİKA Yayınları, Temmuz 1998.
- ASLAN, Yasin., **Azerbaycan Tam Bağımsızlık Yolunda**, Ankara 1992.
- GOULİEV, Resul., **Petrol ve Politika**, İstanbul 1997.
- DİKKAYA Mehmet., "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları, Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, Sayı :3, 1998

Azerbaycan Bilik Dünyası, “Yeni Vatikan: Azerbaycan'nın Petrol Politikası Londra'yı Yönetecek mi?”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı : 331, Ocak-Şubat 2000.

PAMİR, Ahmet Necdet., **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya’da Bilinmeyen Oyun**, ASAM Yay., Ankara 1999.

BM’nin İnkişaf Programı, Bakü, 1997.

BM’nin İnkişaf Programı (UNDP), Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü 1998.

HASAYOĞLU, Ali., “Budceni Neftsiz Tesevvür Etmek Olmaz”, **Zaman Gazetesi**, 19 Aralık, Bakü 1998.

ADAMS, Terry., “Will Azerbaijan Really Benefit From The Consortium Contract?”, **Azerbaijan International Magazine**, Summer 1995.

ALİYEV, Natik., “An İnterview With Natik Aliyev”, **Azerbaijan İnternational Magazine**, Spring 1998.

BM’nin İnkişaf Programı (UNDP), 1998.

SHOUMİKHİN, Andrei., “New Developments Related to Caspian Oil”, **Perspectives on Central Asia**, Volume 1, Number 9, December 1996.

Azerbaycan Anayasası, Bakü, 1996.

ERSANLI, Büşra Behar., “Azerbaycan’da Siyasal Bağımsızlık (1918/20-1991) ve Türkçülük”, **Tarih Boyunca Balkanlar’dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1996.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu., "Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere Ulaşmanın Dinamikleri", **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay: 1723., Ank.1994.

İNCİOĞLU, Nihal., "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, Kültür Bakanlığı Yayınları 11923, Ankara 1994.

VELİYEV, İsmayıl.; HÜSEYNOV, Cavit., **Azerbaycan'ın Siyasal Partileri ve İçtimai Teşkilatları**, Bakü 1995.

Azerbaycan Siyasal Partiler Kanunu, md.3, Bakü 1996.

SÖNMEZ, Banu İşlet.; ERSANLI, Büşra., "Azerbaycan'da Yirmi Birinci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasal Gelişmeler, Azerbaycan Milli Hareketi ve

- Musavat Partisi", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Ağustos-Ekim 2000.
- HESENOV, Ali., **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD**, Bakü 1998.
- KASIMOV, Meherrem., **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti (Konsepsiya Meseleleri)**, Bakü 1997.
- HESENOV, Yagub., **Azerbaycan Diplomasisi**, Bakü, 1996.
- KUT, Şule., "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan vd.**, Kültür Bak. Yay / 1723, Ankara 1994.
- KASIMOV, Musa., **Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde**, Bakü 1998.
- CEFERSOY, Nazim., "Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)" **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı**. 2001.
- ÜNAL, Ömer Faruk., Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, **Qafqaz Üniversitesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2., Bakü 1999.
- Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Bilgi Arşivi, Dosya 2.
- BAYKARA, Hüseyin., **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul 1975.
- MEHMETZADE, Mirza Bala., **Milli Azerbaycan Harekatı**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay.40, Ankara 1991.
- SEYİTZADE, Dilara Bağırkızı.; "Azerbaycan Burjuvazisi ve İdeoloji Savunucuları 19 ve 20. Yüzyılların Eşiğinde", **11. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım**, Ankara 1994.
- HESENOV, Cemil., **Ak Lekelerin Kara Gölgesi**, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1991.
- ELEKBERLİ, Aziz., **Kadim Türk-Oğuz Yurdu -"Ermenistan"** , Sabah Neşriyatı, Bakü 1994.
- ASLAN, Abbas., "Kaybedilen Azarbaycan Toprakları" , **Azarbaycan TKD**, Mart-Nisan 1997.
- TAĞIYEV, Mirzaali., "Büyük Ermenistan Arazisi" , **Gençlik Dergisi**, 9 Aralık, Bakü 1991.
- RECEBOV, Ziya., "Karabağ Sorunu" **Azerbaycan TKD**. Ocak-Şubat 2001.
- SARIAHMETOĞLU., Nesrin, "Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri" **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, TDAV Yay. Şubat 2000.
- TÜRSAN, Nurettin., vd., **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ**

- Olayları**, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1992.
- "Nota MİD Azerbaydjana" , **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, Bakü, Mayıs 1992.
- ALİYEV, İğrar., **Dağlık Karabağ**, Bakü, 1989.
- HESENOV, Tapdıq., **Azərbaycan Arazisinin Ermenistan Tarafından İşgalinin Ağır Sosial-İktisadi Neticeleri**, Caşioğlu Matb., Bakü 2002.
- Azərbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, Dağlık Karabağ Özerk Vilayət Bölümü, III.Cilt Bakü, 1979.
- NESİBLİ, Nesip., **Azərbaycan Coğrafiyası**, Bakü, 2000.
- SEMEDZADE, Ziya., **Dağlık Karabağ: Namelum Hegigetler**, Bakü 1995.
- NURİYEV, Sadi., "Slovesnoe İskustv v Karabake" İRS **Mejdunarodniy Azerbayjanskiy Jurnal**, No: 14-15 Moskova 2005.
- SAFAROVA, Zemfira., "Şuşa Muzikalnaya, Stolitsa Azerbaydjana", İRS **Mejdunarodniy Azerbayjanskiy Jurnal**, No: 14-15 Moskova 2005.
- BÜNYADOV, Ziya., **Azərbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü 1994.
- NEVVAB, Mir Mövsüm., **1905-1906 Yıllarında Ermeni-Müslüman Davası**, Azərbaycan Neşriyatı, Bakü 1993.
- AXUNDOV, Nazim., **Karabağ Salnamesi**, Yazıçı Neşriyatı, Bakü 1989.
- ÇİLOVDARLI, Abbas.; ABBASKIZI, Şehla., **Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe**, Nergiz Neşriyatı, Bakü, 2000.
- ELİSOY, Mensur., "Bolşevikler ve Karabağ" **Azaldık Yolu Gazetesi**, Bakü, 11 Nisan 1999.
- İSMAYIL, Mahmud., **Azərbaycan Tarihi**, Azərneşr, Bakü 1993.
- ALİARSLAN, Ahmet., **Dar Geçit**, Yeni Düşünce Yay. Washington 1991.
- TAŞKIRAN, Cemalettin., **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, 1995.
- TANYU, Hikmet., **Nuh'un Gemisi**, Burak Yay. İstanbul 1989.
- VELİYEV, İsmayıl., **Dünya Susur, Tarih Susmur**, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1994.
- ALİZADE, Mehmet., **İstiklale Doğru**, Asya Üniv. Yay., Bakü 1997.
- VAHAPZADE, Bahtiyar., **Şenbe Gecesine Giden Yol**, Azərneşr, Bakü 1991.
- ARSLAN, Ahmet Ali., **Azərbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi**, Washington, 1991.
- Avrasya Dosyası Dergisi**, Cilt II, Sayı 4 Sonbahar 1995-1996.
- ABBASOV, Tofik., **Devlet Başçılarının Umumavropa Görüşü**, Bakü, 1998.

SAROYAN, Mark., **Problems of Communism** “The Karabakh Syndrome and Azerbaijan Politics” September-October 1990.
Facts on File, 1990.

AKARSLAN, Mediha., **Değişen Dünya Dengeleri, Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri**, Bursa, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir., **20.yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt.II (1980-1990), Ankara 1991.

BALAYEV, Aydın., **Azerbayjanskoye Natsionalnoye Dvijeniye: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta**, Elm Yay., Bakü 1992.

KAMILOĞLU, Enver., “Azerbaycan Ofisialno Otkazalsya ot Novıx Predlojeniy Minskoy Gruppı OSCE” **Zerkalo Gazetesi**, 21 Ekim 1998.

MİRZEBEYLİ, Tahir., “Lissabon Summit” **Halk Gazetesi**, 25 Aralık 1997.

ŞAHNAZARYAN, Arsen Melik., **Armyansky Vestnik Dergisi**, No:2 1998.

KÖÇERLİ, Tofik., **Karabağ (Karabağ Tarihinin Sahteleştirilmesi Aleyhine)**, İlim Yay. Bakü 2002.

ARMAOĞLU, Fahir., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt. I (1980 - 1990), Ankara 1993.

KÖNİ Hasan., “Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları”, **Avrasya Dosyası**,. Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara, 1994.

ÖZDAĞ, Muzaffer., **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine**, ASAM Yay. No:22 Ankara 2001.

TAŞKIRAN, Cemalettin., **Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

AYDIN, Mustafa., “Ermenistan'la İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Cilt. II 1980-2001**, İletişim Yay. 2.Baskı, İstanbul 2002.

KARAGÜL, Soner., **Türk Dış Politikası Açısından Ermeni Sorununa Güncel Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2004.

VELİYEV, Cavid., “Dink Cinayeti ve Sınır Kapıları” **Cumhuriyet Gazetesi, Strateji Dergisi**, Sayı: 136, 05.02.2007.

AKTAŞ, Hayati., **Dağlık Karabağ Sorunu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul 2001.

ÇİLOĞLU, Fahrettin., **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, Sinatle, İstanbul 1998.

CABBARLI, Hatem., **Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri**, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc, Erişim 20.10.2006;

MİTYAYEV, V. G, “Karabaxskiy Konflikt v Kontekste Mejdunarodnih Otnoşenii,” Der. Kojokina E. M, **Armenia: Problemi Nezavisimogo Razvitiya**, , Moskova 1998.

CAFERSOY, Nazim., **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye:Azerbaycan-Rusya İlişkileri**, ASAM Yayınları, Ankara Çalışmaları Dizisi No 1, Ankara 2000.

FULLER, Elizabeth., “Nagorno-Karabakh: Internal Conflict Becomes International.” **In:RFE/RL Report** 1992.

KARTAL, Asker., “Azerbaycan – Ermenistan Savaşı”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:2 sayı:4, Sonbahar 1995/1996.

CAFERSOY, Nazim., **Elçibey Dönemi Dış Politikası**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay. Ankara 2001.

ABDULLAYEV, Elşad., **Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde**, Teshil Neşriyatı, Bakü 2004.

ABDALLI, Hacer., **Dünya Birliği ve Karabağ**, Yeni Nesil Yay., Bakü 2003.

İSMAİLOV, Mahmud., **Sobıtya Vokruq NKAO vı Krivom Zerkale Falsifikatorov**, Bakü 1999.

İMANOV, R.C., **Azerbaycan Arazi Bütünlüğüne Gest – Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü 2005.

ALİYEV, Namiq., “Pravoviye Aspektı Nagorno-Karabakckogo Konfliktı” **İrs Nasledie Dergisi**, Karabağ Özel Sayısı, Moskova 2005.

ABDULLAYEV, Elşad., **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar**, Bakü 1998.

GASIMOV, Musa., **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti**, Bakü 1997.

HESENOV, Ali., **Azerbaycan ve AGİT. Ermenistan – Azerbaycan Münakaşası ve Dağlık Karabağ Problemi Umumavrupa Tehlikesizliyi Fonunda**, Bakü 1997.

MEHDİYEV, Ramiz., **Lizbon Sammiti-96**, Bakü 1997.

ASLAN, Faruk., “Karabağ’da Çözüm AGİT Planı” **Zaman Gazetesi**, Bakü, Eylül 1997.

RECEBLİ, Hadı; İBAYEV, Vefaeddin., **Avrupa Beynelhalk Teşkilatları**, Bakü 1999.

İSMAYILOV, Füzuli., **Karabağ Konflikti ABD’nin Global Siyaseti Konteksinde**, Azerbaycan Milli Ansklopedi Neşriyatı, Bakü 2001.

KOHEN, Sami., “Kafkas Ekseni”, **Milliyet Gazetesi** 01.05.2002

“Dağlık Karabağ Görüşmeleri Sona Erdi”,

<http://www.voanews.com/turkish/archive/2006-02/2006-02-11-voa10.cfm> Erişim 05.03.2006

HEMİDOV, Hemid., **Azerbaycan’ın Asya Ülkeleriyle Beynelhalk Münasebetleri**, Bakü 2001.

ABDULLAYEV, Vasif., **Azerbaycan Yeni Diplomatiya Mekanında**, Bakü 2001.

“İslam Konferansı Teşkilatı’nın 8.Zirve Görüşü - Tahran”, **Ümid Köprüsü Dergisi**, Bakü 1998.

9 Ocak, 2005 Tarihli ANS TV Ana Haber Bülteni, <http://www.ans.az>

PAMİR, Ahmet Nejdet., “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum” **Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, Sayı: 03, Ankara, Nisan 2004.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin., “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergahı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış”, **Avrasya Etütleri**, TİKA Yay., Sayı: 17, 2000.

ÇELİK, Kenan., KALAYCI Cemalettin., “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, **Avrasya Etütleri**, TİKA Yay, Sayı 16, 1999.

ŞAHİNOĞLU, Elhan., “B.T.C.’nin Karabağ Yolu”, **Gün Seher Gazetesi**, 14.07.2006

LAÇİNER, Sedat., **Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) Projesi Ders Notu**, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=128>

SİDAR, Cenk., “Türkiye’nin Enerji Güvenliği” **Radikal Gazetesi**, 21.01.2007

PAMİR, Nejdet., “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’ni Güvenliğine Etkileri”

http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/08_NEJDET_PAMIR.doc

BP Statistical World Review of Energy, Haziran 2005

SÜMER, Hüseyin; BAYSAL, Ercan., **Zaman Gazetesi** 19.11.2006

KANBOLAT Hasan., “Bakü-Tiflis Demiryoluna Karşı Soykırım Kartı” **Stratejik Analiz**, Ekim 2005.

EREN Oya, “Kars-Tiflis–Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler”

<http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>

Ulaştırma Bakanlığı Resmi Açıklaması,

http://www.ubak.gov.tr/tr/alt/toplanti/kazakistan_ulasirma.htm 27.07.2006

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesine Çin de Dahil Oldu” **Zaman Gazetesi**, 26.08.2006

AĞACAN, Kamil., “GUAM’ın Misyona Arayışı,” **Stratejik Analiz**, Cilt:7 Sayı: 75, Temmuz 2006.

“GUAM Bölgesel Barış Örgütü Olma Yolunda”

<http://www.globalyorum.com/inc/newsread.asp?readid=575>

CORNELL, Svante E., “Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeopolitik ve Stratejik

Ortaklıklar” **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Çev: TEZKAN, Yılmaz., Ülke Kitapları, İstanbul 2000.

KÜÇÜK, Erdal., “Valeri Çeçelaşvili ile Röportaj” 06.11.2006

http://www.chveneburi.net/sp/bpg/publication_view.asp?InfoID=157284&iabspos=1&vjob=vsub,272

VENEDİKTOV, Aleksey; ALİYEVA, İ., “Reportaj Prezident İlham Aliyeva” **Exo Moskva**, 25.12.2006

TURAN, Ömer., **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, Step Ajans, İstanbul, 2002.

KULOĞLU, Armağan., SALKAYA, Fatma Elif., “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye” **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt 4, İnta Uzay Sistemleri A.Ş., Ankara, Nisan 2004.

NURANIYE, Ekrem., “Çin-AB Stratejik İşbirliği Adımları”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt 5, İnta Uzay Sistemleri A.Ş., Ankara, Haziran 2004.

YALÇIN, Metin., **Amerika Ortadoğu ve İslam Birliği**, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2004.

YAPICI, Utku., **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

TARIM, Emre., “Büyük Ortadoğu İnsiyatifi ve NATO’nun Rolü” **Büyük Ortadoğu Projesi;Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editorler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006.

NYE, S. Joseph Jr. “US Power and Strategy After Iraq”, **Foregin Affairs**. Vol. 82. No. 4 July/August 2003.

SANDIKLI, Atilla, “Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Yansımaları” **Büyük Ortadoğu Projesi;Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editorler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006.

ÖZKAN, Tuncay., **CIA Kürtleri, Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, 9. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2004.

ERDEST, Muzaffer İlhan., **Yeni Dünya Düzenine Zorlanması Odağında Türkiye**, Onur Yayınları, Ankara 1999.

ERGAN, Uğur., “İsrail Irak’ta İskan Takibi Yapıyor”, **Hürriyet Gazetesi**, 2 Kasım, 2003.

BULUT, Arslan., “Büyük Ortadoğu Değil, Büyük İsrail”, **Türk Eli Dergisi**, Dönüşüm Yayınları İstanbul, Mart 2004.

KURT, Süleyman., “GOP’ta İlk Hedef Demokratik Seçim”, **Zaman Gazetesi**, Ankara 27 Kasım 2004.

MEMMEDOV, Ramil., “Büyük Ortadoğu ve Güney Kafkasya Üzerine”, **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006.

BENNET, Christoper., , “Terörizmle Savaş”,
<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/turkish/main.htm>

ŞAHİN, Abdullah., “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”,
<http://www.avrasyaturk.com/read.asp?2703>

İLHAN, Suat., **Kafkasya’nın Değişen Jeopolitiği**, Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Seri: VIII, Sayı: A.3 Ankara 1999.

KALAŞNİKOV, Maksim, “Pod Opasnosti Azerbaydjan”, <http://www.stringer-news.ru/Publication.mhtml?PubID=1421&Menu&Part=39>

“NATO i SŞA Podumaet Polajite Poryadok na Kavkazskiy Respubliki”

<http://www.lenta.ru/vojna/2004/05/19/caucasus/>

“NATO Stanovitsya Blije” <http://www.vip.lenta.ru/full-story/2004/03/26/nato/>

“NATO After Riga” **An Overview of the Decisions Taken at the NATO Summit in Riga**, Latvia - 28-29 November 2006 <http://www.nato.int/docu/home.htm>

ÇOMAK, Hasret., “NATO’nun Yeni Güvenlik Yaklaşımı ve Büyük Ortadoğu Projesi”, **Büyük Ortadoğu Projesi; Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler**, Editörler: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yay. İstanbul 2006.

EZİMLİ, Azer., **Azerbaycan NATO Münasibetleri (1992-2000)**, Bakı 2001.

PREECE, Jennifer Jackson., **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Donkişot Yayınları, İstanbul 2001.

KARAOSMANOĞLU, Ali., “Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve

Demokrasi”, **Doğu-Batı**, (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003.

ARSAVA, Ayşe Füsün., “Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aland

Adaları Sorunu”, **Seha L. Meray’a Armağan**, Cilt I, Ankara-1981.

POMERANCE, Michla., “Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations”, **The Hague**-1982.

TUNCAY, Ali., A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The

Yugoslav Case), **Master of Arts**, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 1993.

KÜTÜKÇÜ, Akif., “Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri” **Selçuk Üniv. Sos.Bil.Enst. Dergisi**, Sayı:13

BRING, Ove., “Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı”, **Serbesti**, Sayı 15, Kasım-Aralık 2003.

SOYSAL, Tamer., “Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmeleri ve Self Determination İlkesi”, s. 15 http://www.turkhukuk sitesi.com/art_misc.php?do=225

ŞAHİN, Mustafa., **Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası**, Ankara-2000.

VELİYEVA, Gülşen., “Hocalı Katliamı”,

<http://www.kemalist.org/archive/index.php?t-1582.html>

SENCER, Muzaffer., **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988.

BJEZİNSKİY, Zbignev., **Velikaya Şaxmatnaya Doska, Mejdunarodniye Otnaşeniye**, Moskva 1999.

“Azerbaycan SSC’de Halk Tasarrufatı Kompleksinin Formalaşması ve İnkişafı”, **Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyetinin Kurulmasınının 68. Yıllığı Elmi Konferans**, Bakü 1988.

Azerbaycan Respublikasında Qaçqın ve Mecburi Köçgünler Hakkında İstatistik Albüm, Devlet İstatistik Komitesi Yay., Bakı 1999.

SEFEROV, Rehman.; AKIŞ, Ayhan., “Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan’daki Göçe Etkileri”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 29-30, TİKA Yay. Ankara 2006

Azerbaycan Gazetesi, 24 Şubat 1994

Azerbaycan Gazetesi, 18 Ocak 1995

Le Monde, 24 Ağust 1990

Hürriyet Gazetesi, Türkiye 24 Eylül 1991

Milliyet Gazetesi, 14 Mart 1993

Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992

Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1992

Tercüman Gazetesi, 22 Mart 1992

Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992

Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992

Hürriyet Gazetesi, 24 Eylül 1991

Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1992

Respublika Gazetesi, Bakü, 30 Ağustos 2000

Halk Gazetesi, Haziran 1997

Halk Gazetesi, Şubat 2001

Azerbaycan Gazetesi, Mart 2001

Halk Gazetesi, Şubat 2001

Azerbaycan Gazetesi, Mart 2001

Azerbaycan Gazetesi, Ağustos 2002

Zaman Gezetesi, Bakü 10.02.2006;

Milliyet, 12.02.2006;

Ayna Gazetesi, Bakü 13.02.2006

Zaman Gazetesi, 01.07.2005

Türkiye Gazetesi, 14.05.2006

Halka ve Olaylara Tercuman Gazetesi, 23.07.2006

Milliyet Gazetesi, 01.09.2005

Star Gazetesi, 25.09.2006

Zaman Gazetesi, 30.11.2006;

Ayna Gazetesi, Bakü 06.01.2007

Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 23.02.2006;

www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011_0063 20.06.2003

www.devletarsivleri.gov.tr

www.mfa.gov.tr/turke/gruph/hp/01/09/.htm 05.05.2003

www.eurasianet.org/resorce/cenasia/200011_0063, 20.06.2003

<http://www.mfa.gov.az/eng/international/organizations/osce.shtml>

www.mediaforum.az/articles.php?article_id=20060222085502368&page=00&lang=az

www.mfa.gov.az/az/international/organizations/ikt.shtml

<http://www.mfa.gov.tr> ; 2 Ocak, 2005

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/GenelGorunum/Genel+Gorunum.htm ;
20 Kasım, 2004

<http://www.belediyeis.org.tr/belediyeis/arastirma/bodpvn.html>

www.yeniavryasya.net/buyukortadogununermeniayagi

www.avsam.org.tr

http://www.geocities.com/fanthom_2000/List_of_Maps.html

Ek-1 Azerbaycan Haritasi

Kaynak:

http://www.geocities.com/fanthom_2000/List_of_Maps.html

Ek - 2 Dağlık Karabağ Haritası

Kaynak: http://www.geocities.com/fanthom_2000/List_of_Maps.html